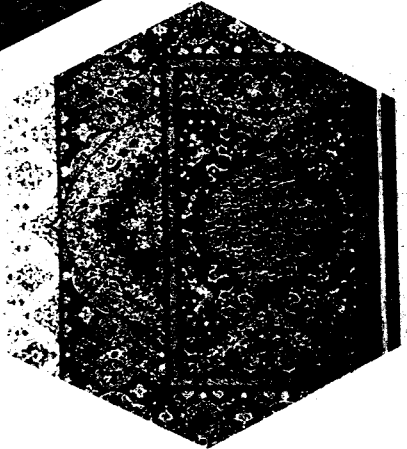
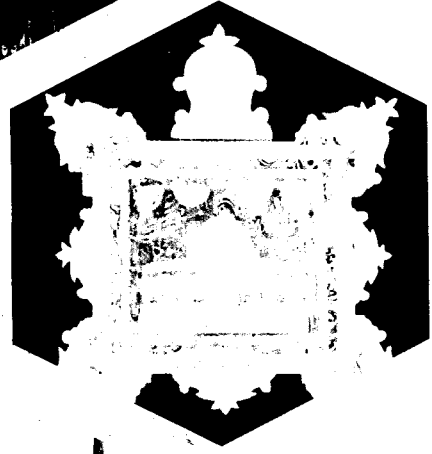
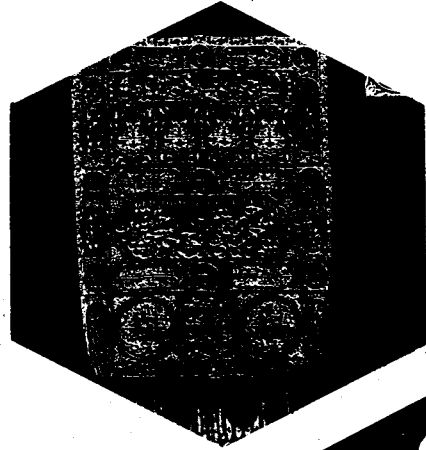

VAKIFLAR Dergisi

XV

Türk Ögün, Çalış, Güven.

K. Atatürk

ÖNSÖZ

Tnsan sevgisi ve hayır duygusundan kaynaklanan Vakıflar; Türk Milletine her türlü sosyal hizmet ve yardımı sunagelmiştir. Vakıflar, kendi öz varlıklarını, arzu ve istekleriyle vakfetmek için vakfiyeler hazırlamışlar ve bunları hukukî olarak tescil ettirmişlerdir. Vakfiyelerin muhteva bakımından edebiyatımızla abideleştiğini, yazı san'atında en üstün örneklerin verildiğini, zarflarda birer san'at inceliğinin şaheserleri olduğunu görüyoruz. Bu inceliğin yanında, ifade ettikleri muhtevaları, yüzyıllardır süre gelen millî birlik ve beraberliğimizin müstesna bir numuneleri olarak sevgi hislerinin pınarları olmuşlardır.

Bu hislerle kurulan vakıfların biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun 32. padişahı Abdülmecid'in eşi Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın İstanbul'da, bugünkü Vatan Caddesi üzerinde bulunan Vakıf Gureba Hastanesi'dir. Söz konusu sevgi pınarlarından bir damla olan bu vakıf, yıllardır hastalarımızın derdine deva olmuştur. Varlıksız vatandaşlar burada huzur ve şifayı bulmuşlardır. Çok yakın gelecekte en büyük ve modern Onkoloji tesislerine sahip olacak olan bu hastane sürekli olarak daha da modernize ve bilimsel olma yolundadır. Vakıf Gureba Hastanesi'nde 20'nci asrın büyük hekimleri de yetişmiş olup, dünya tıp literatüründe adı ile adlandırılan Behçet hastalığının kâşifi bu hastanede yetişmiştir ve halen Eğitim Hastahanesi olarak da çalışmaktadır.

Diğer taraftan, Vakıflar Genel Müdürlüğü 12 Eylül Tarım Reformu kervanına, işletmelerinden 2'nci ve 3'üncü ürün alma çalışmalarıyla katılmış bulunmaktadır. Modern işletmecilik zihniyeti ile, ecdadımızın bıraktığı zeytinlik ve portakal bahçeleri, işletmelerimiz tarafından geliştirilmekte, ayrıca 5 yıllık gençleştirme programı yanında zamanla tarla olmuş yerler, incir, zeytin ve narenciye bahçesi haline getirilmektedir. Toprakları analiz edilerek hangi ürünlerin nasıl yetiştirileceği tesbit edilmektedir.

Yurdumuzdaki konut açığını da düşünen Vakıflar Genel Müdürlüğü, elinde bulunan emlakî değerlendirecek, rantabl olmayan, işletilmesi mümkün görülmeyen, işgal altında bulunan arazileri satıp, merkezi yerlerde işhanları ve turistik oteller tesis ederek, modern şehirciliğin doğmasına hizmet etmektedir. Daha geniş memur kitlesini sosyal konut niteliğinde lojmanlara kavuşturma yollarını aramakta, gerekli plân ve projeler üzerinde sistemli şekilde çalışmalar yapmaktadır.

Vakıflar Bankası ile müştereken kurduğu VAKIF İNŞAAT ŞİRKETİ ile, bundan böyle kendi inşaatını kendin yap, gibi bir sisteme girecektir. Bu şirket, yurt dışında bulunan atalarımızın bize bıraktıkları bu toprakların Türk mühürü, Türk kültür ve medeniyetinin sembolü 7415 vakıf abide ve eski eserin restorasyonuna da katılacak, gereğinde İslâm ülkelerinin vakıf abidelerinin restorasyon ihalelerine katılarak, yurdumuza döviz temin edecektir.

Vakıf yurtlarında, yoksulluğu nedeniyle orta tahsile devam edemeyen çocuklarımız karşılıksız olarak barınmakta, düzenli bir yaşam ve ümit içinde ileriye doğru yürümektedir.

Başarılı olanlar kamplar ve gezilerle ödüllendirilmekte, ayrıca burslarla öğrenimleri güvenceye alınmaktadır. Halen 5000 öğrenci barındıran Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983-84 ders yılında kontenjan ve kapasiteyi genişleterek bu rakkamı 7500'lere ulaştıracaktır.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Vakıflar Genel Müdürlüğü yeni hamleler içerisinde olup, reorganizasyon çalışması içine girmiş bulunmaktadır. 1983 yılında bunun olumlu sonuçları görülecektir.

Öğünüyoruz, kendimize güveniyoruz, hizmet sunmak için gittikçe artan çaba içindeyiz; ecdadımızın emanetini, milletimize sunacağız ve yerinde masruf bulacağız.

Bu duyu ve düşünce ile, gelecekte daha başarılı hizmet verebilmek ümidiyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Ulu Önder, Aziz ATATÜRK'ün "Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir" vecizesine uygun olarak, araştırmalarından daima yararlandığımız ilim adamlarımızı şükranla anar, derginin yayınlanmasında emeği geçen mesai arkadaşlarıma teşekkür eder, saygılar sunarım.

Galip YİĞİTGÜDEN
Vakıflar Genel Müdürü

VAKIFLAR

Dergisi

XV. SAYI

FİYATI : 500 TL. 20 ₺

SAHİBİ
Vakıflar Genel Müdürlüğü
Adına
Galip YİĞİTGÜDEN

SORUMLU
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
İbrahim ATEŞ

YAZI KURULU
İbrahim ATEŞ
Nef'i BUHARALI
Hüseyin SALEPCİ
Sadi BAYRAM
Tahsin TÜRKER
Kerim ERDOĞAN

TEKNİK YÖNETMEN
Kerim ERDOĞAN

Yayınlanan yazılarda ileri sürülen fikir ve beyanlardan yazı sahipleri sorumludur.

Makaleler kaynak gösterilmek kaydı ile iktibas edilebilir.

On kapak:

- 1 — Edirne-Selimiye Camii
- 2 — Kâbe-i Muazzama'nın giriş kapısı ve örtüsü
- 3 — Vakıflar Genel Müdürlüğü mimarlarından merhum Kemalettin Bey, 20. asır başlarında Kubbetüs-Sahra'nın restorasyon çalışmalarını yürütmüş olup, buna mukabil kendisine sedef kakmalı Kubbetüs-Sahra'nın tasviri hediye edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır.
- 4 — İstanbul - Tophane Sebili
- 5 — Batı Berlin İslâm Sanatları Müzesi'nde XVI. Yüzyıl ortalarında İstanbul'da yazılmış tezhibli Kur'an-ı Kerim'in son sayfalarından birisi
- 6 — Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Tuğralı Saksonya vazoları

Arka kapak:

İstanbul, Yeni Camii'nin Karakoy'den görünüşü

TELEFON (ANKARA)

31 11 60 / 01 - 04

31 78 57

BASILDIĞI YER :

ÖNDER MATBAASI — ANKARA 1982

İÇİNDEKİLER

- 1— Doç. Dr. Refet YİNANÇ
Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları 5
- 2 — Bahaeddin YEDİYILDIZ
Müesseseler-Toplum Münasebetleri
Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi 23
- 3— İbrahim ATEŞ
Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar 55
- 4— Nazif ÖZTÜRK
Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hal Tercümelere 89
- 5— Prof. Dr. Naci YÜNGÜL
Giresun'un Espiye İlçesinde Yavuz Sultan Selim'in Tesis Ettiği Gülbahar Hatun Tekkesi Vakfına Ait Vesikaların Değerlendirilmesi 101
- 6— Dr. Haşim KARPUZ
Giresun'un Espiye İlçesine Bağlı Tekke Köyündeki Gülbahar Hatun "Hacı Abdullah" Zaviyesine Bağlı Yapılar 117
- 7— Mehmet ÖNDER
Federal Almanya Müzelerinde Türk Eserleri 127
- 8— Sadi BAYRAM
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Bulunan Kendinden Desenli, Üzeri Yazılı İki Kumaş 139

Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları

Doç. Dr. Refet YİNAŒ

I- Halifet Gazi

Mübarizeddin Halifet Gazi, XII. yy başlarında yaşamış Selçuklu emirlerindedir. Adının Danişmendnâme'ye aksetmesinden onun aslen bir Danişmendli emiri iken bu hanedanın 1175 – 1178 yıllarında yıkılmasından sonra Selçuklu hizmetine geçmiş olduğu hükümüne varılmaktadır.¹

Danişmendnâme'de Halifet Gazi'nin, Artuhi'nin oğlu olduğu ve Harşene Beyi Şattat'ın kızı Efrumiye Bânu'dan doğduğu kaydedilir. Destana göre², Danişmend Gazi Sivas'a geldiğinde Artuhi ile karşılaşır. Artuhi, Harşene³ Beyi Şattat'ın kızı Efrumiye'ye⁴ tutkundur. Fakat babası kızı vermez. Danişmend Gazi, Artuhi'yi müslüman ederek gaza arkadaşı edinir ve onun Efrumiye ile evlenmesini sağlar. Bu izdivaçtan Halifet doğar. Danişmend Gazi ve Artuhi'nin ölümünden sonra Anadolu'ya gelen Süleyman Şah onların oğulları Melik Gazi ile Halifet Gazi'yi ordusuna kumandan tayin eder. Melik Gazi ile Halifet Gazi babalarının ölümü üzerine Rumların (Bizanslıların) eline geçmiş olan yerleri yeniden fethederek kurtarırlar. Melik Gazi'nin ölümünden sonra da Halifet, onun oğlu Yağıbasan ile gazaya devam eder. Nihayet ele geçirdikleri Amasya'da dedesi Şattat'ın kilisesini yıktırıp yerine medrese yaptırır.

Görüldüğü gibi Halifet Gazi, Danişmendnâme de Artuhi'nin oğlu olarak gösterilmiştir. Artuhi adıyla kastedilen şahıs Artuklu ailesinden bir prens de olsa⁵ Danişmendname'nin Halifet Gazi ile ilgili bu haberi gerçekle bağdaşmaz. Çünkü Halifet

Gazi'nin Amasya'da yaptırmış olduğu Medrese kitabesi⁶ ve vakfiyesi ile kendi adına Türkçeye tercüme edilmiş bir tıp kitabı⁷, babasının adının Suli veya Tuli⁸, dedesinin adının da Türkânşah olduğunu ortaya koymaktadır. Halifet Gazi'nin Danişmendli hükümdarlarından Melik Gazi ile silah arkadaşlığı yapmış olması da mümkün değildir. Zira

1. S. Tekindag, İzzet Koyunoglu Kütüphanesinde bulunan Türkçe yazmalar, TM, XVI, s. 137.
2. İ. Melikoff, La Geste de Melik Danişmend, Paris 1960, s. 203-455.
3. Buradaki Harşene ile Amasya kastedilmektedir. M.Ö tabletlerde kaydedilen (N. Baydur, Kütepe (Kaniş) ve Kayseri tarihi üzerine araştırmalar, İst. 1970, s. 41-42) Bizans devrinde aynı adı taşıyan temin (eyaletin) merkezi olan ve Memluk kaynaklarında da adı sık sık geçen Harşene Kalesi Kayseri'nin Çukur bucağı yakınlarındadır. (Sivas Kesik Köprüsü vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, D. 584, s. 288-290)
4. İ. Melikoff (a.g.e., s. 130-131) ve O. Turan (Selçuklular zamanında Türkiye, s. 126-132) Efrumiye'nin Malatya hakimi Gabriel'in kızı Morphia olduğunu ileri sürerler.
5. O. Turan, 1071 den sonra Anadolu'ya gelerek Norman reisi Russei ile karşılaşan Artuk Bey'in destanda Artuhi olduğunu ileri sürer (Selçuklular zamanında Türkiye, s. 51-130). S. Tekindag ise Halife Alp ile Artuk'un yaşadığı devirler arasında zaman farkını göz önüne almış olmalı ki, onun Hısn Keyfa ve Harput hükümdarı Artuk oğlu Fahreddin Karaaıslan (ölm. 1175) olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. (a.g.m. s. 147, n. 10).
6. İ.H. Uzunçarşılı; Kitabeler, I. s. 94; S. Tekindag; a.g.m., s. 139
7. S. Tekindag; a.g.m., s. 134-136.
8. İ.H. Uzunçarşılı; Halifet Alp-Gazi'nin babasının adını Suli şeklinde okumuş ve yazmıştır. (Kitabeler I. s. 94). Başta A. Gabriel olmak üzere (Monuments I. s. 58), sanat tarihçileri, İ. H. Uzunçarşılı

Melik Gazi 1134'de Yağıbasan da 1164 yılında ölmüştür.⁹ Oysa medrese vakfiyesinden Halifet Gazi'nin 1225 tarihlerinde sağ olduğu anlaşılmalıdır.

Halifet Gazi adına, medrese kitabesi ve vakfiyesinden başka Selçuklu devrine ait hiçbir kaynaktan rastlanmaz. XVI. yy. Osmanlı tarihçilerinden Ali ve Cenabi ise Halifet Gazi'nin Danişmendli Melik Muhammed Gazi'nin veziri iken Amasya'da bir medrese yaptırdığını, babası İltekin'in de Ahmed Gazi'nin veziri olduğunu yazarak Danişmendnâme'deki yanlışlığı tekrar ederler.¹⁰

Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin de, hiçbir kaynağa dayanmadan Halifet Gazi'nin "Alka-evli oymağı reisi Kaniş veya Kunaş'ın oğlu ve I. Kılıç Arslan'ın damadı olan Gödül beyin ahfadından" olduğunu yazar. Ona göre, "Halifet Gazi'nin dedesi Türkânşah, Gödül Bey'in oğlu, Kaniş'in de torunudur." Yine aynı müellife göre, "Gödül Bey Ankara valisi iken eniştesi Sultan Mes'ud onu serasker nasbedip Selçuklu ordusunun başında Amasya'ya gönderir ve arkasından da kendisi giderek şehri, Danişmendlilerin elinden alır. Gödül Beyin Amasya'da yerleştiği yerde teşekkül eden mahalleye daha sonra onun adı verilir. Oğlu Şemseddin Türkânşah'da Sultan Mes'ud'un oğlu Şahinşah'ın oğlu Sancar'ın emirlerindedir."¹¹ Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin Halifet Gazi'ye ait verdiği bu bilgiler hiç bir tarihî kaynakla doğrulanmadığı gibi olayların tarihî seyrine de uymamaktadır. Zira Danişmendlilerin ortadan kaldırılmasından sonra Amasya Selçukluların eline geçmemiştir. Üstelik I. Kılıç Arslan (1092–1107) ın da, adı olan bir kişinin, Danişmendlilerden II. Kılıç Arslan (1155–1192) zamanında alındığı muhakkak olan Amasya'nın fethinde bulunması da mümkün değildir. Bununla beraber Halifet Gazi vakfiyesinin kaydı, Gödül Bey'in tarihi bir kişi olduğunu doğrulamaktadır. Ancak vakfa tahsis edilen bir taşınmazın sınırı dolayısıyla "evlad'ı Gödül mülkü" ifadesiyle adı kaydedilen Gödül Bey'in Halifet Gazi ile bir sıhrıyeti olmadığı anlamı çıkmaktadır. Çünkü Amasya Tarihi müellifinin, Gödül Bey soyundan olduğunu belirttiği Halifet Gazi de evladı Gödül'den olacağı için kendi vakfiyesinde böyle bir ibarenin kullanılmaması gerekirdi. Bununla beraber Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin Halifet Gazi'nin bizzat kendisine ait verdiği bilgiler yine başka kaynaklarla doğrulanmamasına rağmen gerçeğe biraz daha uygundur. Buna göre, "Halifet Gazi Sinop'u fetheden İzzeddin Keykâvus tarafından Karadeniz sahil muhafaza komutanlığına tayin edilir, Alaaddin Keykubad zamanında 619/1222 yılında da Amasya valiliğine getirilir. Amasya valisi iken Alaaddin Keykubad'ın Mengücekler üzerine yaptığı sefere katılan Halifet Gazi, Cihanşah'ın hakimiyetine son

verildikten sonra Erzurum valiliğine tayin edilir. Buradan Gürcülere karşı sefer yapmaya görevlendirilir ve bu sefer esnasında şehit düşer."¹²

Bütün bu çelişkili bilgilerle medrese kitabesi ve vakfiyesinin gerçek kayıtlarının karşılaştırılmasından çıkan sonuca göre, Mübarizeddin Halifet Gazi aslen bir Danişmendli emiri iken bu devletin yıkılmasından sonra Selçuklu hizmetine girmiştir. Onun 606/1209 yılında Amasya'da bir medrese yaptırarak vakfetmesi Selçuklu hizmetine geçtikten sonra adı geçen şehirde önemli bir görevde bulunduğu, hatta valilik yapmış olduğuna delalet eder.¹³ Zira Selçuklu devrinde medreseler, sultanlar ve yakınları ile resmî görevliler tarafından yaptırılmıştır. Muhtemelen 1215 yılında İzzeddin Keykâvus'un Sinop fethine katılan Halifet Gazi¹⁴ şehrin ele geçirilmesinden sonra Sahil Muhafaza Komutanlığına tayin edilmiştir.¹⁵ 622/1225 yılının da daha önce inşa ettirmiş olduğu medreseye vakıf

ının okuduğu şekli tekrar etmişlerdir. Son yıllarda Ş. Tekindağ bu okunuşa itiraz ederek kelimenin Suli değil, Tuli tarzında okunması gerektiğini ileri sürmüştür. Ş. Tekindağ, İ.H. Uzunçarşılı'nın kitabedeki Tuli'yi Suli şeklinde yanlış olarak okuduğunu kaydettiği gibi Halifet Alp-Gazi adına yazılmış olan Hekim Bereket'in eserinde de kelimenin Tuli olduğunu kesin olarak ifade etmiştir (a.g.e., s. 135) Ancak Halifet Alp-Gazi'nin medrese vakfiyesinde de bu ismin Suli şeklinde yazıldığı açıkça görülmektedir. Üstelik tarihî metin ve vesikalarda Tuli adına rastgelinmemektedir. Buna karşılık Suli kelimesini şahıs adı olarak pek çok yerde görmekteyiz. Kaşgarlı (c. III., s. 233), Suli kelimesinin bir şahıs adı olarak kullanıldığını ve memluklara (kölelere) verildiğini açıkça yazmaktadır. Bundan başka XIV. yy. da orta Anadolu'da bir devlet kurmuş olan Moğol emirlerinden Uygur Eretne'nin hatununun Suli paşa adını taşıdığını biliyoruz. (H.Edhem; Kayseriyye Şehri, s. 113). Dulkadir Beyliğinin kurucusu Karaca Bey'in oğullarından biri de yine Suli adını taşıyordu (R. Yinanç; La Dynastie de Dulghadir, p. 63). Bütün bu misaller Halifet Alp'in babasının adının Suli olması ihtimaline yer vermektedir.

9. M. H. Yinanç; Danişmendliler, İA.
10. Ali, Kühnü'l Ahbar, Üniversite Küt. Nr. 5958, s. 258a Cenabi, Eylemü'z-zahir, Ragıb Paşa küt. Nor. 983, s. 136d. Hezâren Hüseyin Ef. den naklen P. Casanova'da aynı yanlışlığı tekrar eder (Numismatique des Danichmendites, p. 28-29).
11. Amasya Tarihi, c. II, s. 323-333.
12. A.g.e., s. 351-360.
13. C. Cahen'in, 606/1209 tarihli Halifet Gazi medrese kitabesinde bulunan Mübarizeddin Halifet Alp b. Suli kaydını, Alp b. Suli'nin yardımcısı Mübarizeddin Behramşah olarak yorumladığını, Sinop kitabelerinde Amasya beyleri ile birlikte adı kaydedilen Mübarizeddin Behramşah'ın da 1215 de Amasya Valiliği yaptığı sonucuna vardığını (preottoman Turkey, s. 241) sanıyoruz. Oysa medrese kitabesi gibi vakfiyede de Mübarizeddin, Halifet Alp'in bir diğer adı olarak kaydedilmiştir.
14. Sinop Kitabelerinde Amasya ve Simre beylerinin de fethetildiği görülür. (Ş. Ölkütaşır; a.g.mak., s.113 124).
15. İbn Bibi'nin Sinop ve havalisinin muhafazlığına tayin edildiğini bildirdiği, adını vermediği Serleşkeri (s. 154) Halifet Gazi olmalı.

yaptığına göre, yine Amasya valiliğini de yürütüyordu. Halifet Gazi 1228 de Mengücek hükümdarı Davtu-Şah'a karşı Erzincan'a, 1230'da Cihanşah'a karşı Erzurum'a yapılan seferlere katılmış ve bunların hakimiyetine son verildikten sonra 1232 yılında yapılan Gürcistan seferi esnasında şehit düşerek XVIII. yy. müelliflerinden Mustafa Vazıf Efendiye göre (Belabilü'r-Rasiyye) "al kaputa kaplı kürkü ve kılıcı ile" türbesine defnedilmiştir.¹⁶

Halifet Gazi'nin yanına kapılanan Harezmi asıllı Hekim Bereket, İbn Sina'nın el-Kanun fi't-tıp adlı eserinden faydalanarak yazmış olduğu Lubabu'n-Nuhab adlı tıp kitabını onun emri üzerine Tuhfe-i Mubarizi adı ile farsçaya, sonra da türkçeye çevirmiştir.¹⁷ Halifet Gazi için "Kitab-ı Hulasa der İlim-i tıp" adında ayrı bir eser daha yazmış olan Hekim Bereket, burada XIII. yy. başında Anadolu'da yapılan sporları ve faziletlerini anlatmıştır.¹⁸ XVIII. yy.ın ilk yarısında yazılmış olan bu eserlerin türkçe olmaları Türk Edebiyatı bakımından son derece dikkat çekicidir. Çünkü ilim aleninde, Türk Edebiyatının Anadolu'da ancak XIII. yy.ın ikinci yarısında ilk ürünlerini verdiği görüşü hakimdir.

Medrese vakfiyesi Halifet Gazi'nin, mütevellî olarak tayin ettiği Şücaeddin Tekvur Sinan adında oğlu ile Celaleddin Muhammed adında bir torununun olduğunu haber verir. 1268 yılı başlarında (evail-i Cemaziyel-evvel 768) yenilenen vakfiyede de¹⁹ Halifet Gazi soyundan Emir Ali ile oğlu Şücaeddin Süleyman ve torunu Alaaddin Ali'nin adları kaydedilmekte ve ailenin, Emir-zade unvanı ile tanındığı anlaşılmaktadır. Vakfiyeyi yenileyen Alâaddin Ali'nin dedesi Emir Ali, Halifet Gazi'nin torunu olan Celaleddin Muhammed'in oğludur.

II- Halifet Gazi Medresesi:

Amasya'da Şamice mahallesinde bulunan medrese, kitabesinin kaydına göre 606/1209 yılında yaptırılmıştır.²⁰ Taş ve tuğla karışımı yapının caddeye bakan ön tarafı kısmen muhafaza edilmiş olup iki sütunlu bir kemer serisini ihtiva eder. Sütunlar 1,50 m. yükseklikteki taştan temeller üzerine oturan tuğladan yapılmış kemer ayaklarına dayanır. Yapıda, özellikle duvar-ayakları ve giriş kapısının sirmeli girişlerinde antik devrinden kalma taşlar kullanılmıştır. Mimari usulü ve ön cephe tezyinatının arkaik karakteri, yapıda bizans devrinden kalma bir abidenin kalıntılarının kullanıldığı, veya abidenin medreseye dönüştürüldüğü intibahını verdiği için, sanat tarihçilerinde kitabesinin sonradan konmuş olduğu şüphesini uyandırmıştır.²¹

Medresenin yanında Halifet Gazi'nin türbesi bulunur. Diğer Selçuklu türbeleri tipinde bina edil-

miş olan türbenin sokağa bakan ön taraftaki kapısı arabeskler, yıldızlar, oyuklu ve çıkıntılı kurslarla tezyin edilmiştir. Türbenin üzerinde zorlukla farke edilen yazılar dekoratif bir süsü andırır. Çok dalılı olup temelden kare biçiminde bir mahzenle birleşir. Üstte yarım küre şeklinde kubbe ile örtülü sekiz köşeli salon yine sekiz köşeli taştan bir piramitle kaplıdır. Piramidin dış kaplamaları gibi lâhdin bulunduğu kısma inen merdivende zamanla sökülüp kaybolmuştur. Salonda köşeleri koç başları ile bağlı taçlara dayanan melek kanatları ve meduzlarla süslü 0,90 x 2,15 m. ebadında bir sanduka bulunur. Bu, Gotik devri abidelerini hatırlatan bir sanat ve zevkle yontulmuş bir mezardır. Üzerinde dalgalı bir elbise giymiş son uykusunu uyuyan bir kadının kraliçeler gibi yatışı canlandırılmıştır. Bu özelliklerinden dolayı sandukanın Romalılar devrinden kalmış olduğu ileri sürülmektedir.²² Türbe günümüze kadar ayakta kalmıştır.

Zamanla tabii afetlerden hasar gören medrese ve türbe vakfın mütevellîleri tarafından tamir edilmiş, fakat 1602 yılında çıkan yangın ve 1647 de meydana gelen deprem sonucu özellikle medrese iyice harap olmuştur. Müderris Hasan Efendi'nin yıkılan kısımlarını ahşapla yaptırdığı medrese, 1888 de de Amasya müftüsü Hacı Osman Hilmi Efendi tarafından yeniden inşa edilmiştir.²³ I. Dünya savaşından sonra tekrar yıkılan medresenin bugün sadece kapının bulunduğu, ön cephe duvarı ayakta kalmıştır.

III-Medresenin Vakıfları

1. Gücmid (كوجميد) köyü.

Vakfiyede köyün sınırını Aştığul adıyla kaydedilen akar suyun oluşturduğu belirtilmektedir. Aştığul, Yeşilirmak'ın kolu Çekerek ırmağına katılan Aştavul deresinden başka bir akarsu olamaz. Derenin kenarında aynı adı taşıyan köy, Çorum'un Ortaköy ilçesine bağlıdır. O halde vakıf köy, Orta-

16. S. Tekindağ; a.g.m., s. 138.

17. İzzet Koyunoglu Kutuphanesinde bulunan ve S. Tekindağ tarafından tanıtılan (TM. XVI) eserin bir nüshası da Paris Bib. Nat. (Ms. Turc. Nr. 171) de mevcuttur.

18. S. Tekindağ, a.g.m. s. 134-136.

19. V.G.M. Arşivi, D. 610, s. 40.

20. İ.H. Uzunçarşılı; Kitabeler, I. s. 94.

بسم الله الرحمن الرحيم
امر بعمارة هذه المدرسة
المباركة العبد الضعيف
الامير المجاهد الغازي
مبارك الدين خليفته
بن سولي رحمهما الله
في تاريخ سنة ست وستمائة

21. A. Gabriel; Monuments Turcs d'Anatolie, II., s. 58

22. İ.H. Uzunçarşılı; Kitabeler I. s. 94-95; A. Gabriel; a.g.e., s. 57-58. Sanat değeri ve tezyinatı için bk. Ö. Aslanapa; Türk Sanatı II, s. 122 ve S. Mulaşım; Anadolu'da Geometrik Tezyinatın Gelişmesi (Doktora Tezi), İst., 1978, s. 12-17.

23. Amasya Tarihi, c. I., s. 284-285.

köy ilçesinin sınırları içinde Aştavul köyü yakınında bulunuyordu. Osmanlı devrinde Geldiklan-âbâd'a bağlı bir mezraa olan Gücmid, XVI. yy.da yine Halifet Gazi medresesine vakıf kaydedilmiştir.²⁴

Vakıf köye sınır olarak kaydedilen Mandras (مندراسی), Endikdos (اندیکدوسی), Bedanos (بدانوسی) köylerinin adları görüldüğü gibi türkçe değildir. XIII. yy. başlarında yörede henüz gayri müslimlerin de meskun olduğu anlaşılıyor.

2. Uzunoba (Koru) köyü.

Amasya'nın Suluova ilçesine bağlı aynı adı taşıyan köydür. XVI. yy.da divanisi tımar yazılan köyün malikânesi, yine Halifet Gazi medresesine vakıf kaydedilmiştir.²⁵

Vakıf köyün sınır köyleri:

Yüzbeği: Vakfiyede Musursa (موسرنا) adıyla da kaydedilen bu köy Suluova ilçesine bağlı Yüzbeyi köyüdür. Osmanlı devrinde malikânesi Halifet Gazi Medrese vakfına ilave edilmiştir.²⁶

Hıfad (Halifet): Halifet Gazi'nin adını taşıyan bu köy Osmanlı devrinde Medrese vakfına katılmıştır.²⁷ Vakfiyenin kaydına göre Suluova ilçesi yakınında olması gereken Halifet köyü bugün yoktur. Ancak Ezinepazar'a bağlı bir köy Halifelî adını taşımaktadır.

Moramil: Amasya'nın merkez ilçesine bağlı Bağlarüstü köyüdür. XVI. yy.da malikânesi ve divanisi Firuz Ağa vakfı olarak kaydedilmiştir.²⁸

Hakala: Suluova ilçesine bağlı bugünkü Yolpınar köyüdür.

Karağaç: Suluova ilçesine bağlı bugün de aynı adı taşıyan köydür.

3. Tamamı 26 sehim olan Candar (Üyük) mezraasının 16 sehim.

Suluova ilçesine bağlı yeni adı Ayrancı olan köydür. XVI. yy.da Argoma (Suluova) nahiyesine²⁹ bağlı bir köy olan Üyük'ün malikânesi yine medreseye vakıf, divanisi tımar kaydedilmiştir.³⁰

Vakfiyede Üyük köyüne sınır olarak kaydedilen Ağar köyü XVI. yy.da kamu vakfı olup tasarrufu Ali Fakih adında birisine verilmiştir.³¹ Ağar köyü gibi sınır köyleri olarak kaydedilen Yuda, Basani, Bacul, Gilbeyan, Kargılar ve Kılavuz adlarını taşıyan köylere bugün Amasya yöresinde rastlanmaz.

4. Kanu (قانو) köyü yakınında bir arazi

XVI. yy.da Argoma nahiyesine bağlı olan Kanu köyünün malikânesi Yörgüç Paşa imaretine vakıf kaydedilmiştir.³² Meskun yerlerle ilgili yayınlarda bu köye rastlanmaz.³³

5. Amasya'da Subaşı Köprüsü yakınında bir bağ ve arazi.

6. Halifet Gazi Medresesi yanında bir bahçe.

7. Amasya'da Kertos (کرتوسی) mahallesinde bir ev ve ahır.

8. Amasya'da şehrin surları içinde Meydan Kapısı'nda tamamı beş sehim olan hamamın bir sehim.

9. Amasya'da manifaturacılar (bezzaz) çarşısında bir dükkân.

10. Amasya'da çarşı içindeki hanın yarısı.

11. Amasya'da saraçlar çarşısında bir dükkân

12. Turhal'da bir hamam.

IV—Medresenin Yönetimi ve Öğretim

Halifet Gazi, medrese vakfının yönetimine oğlu Şücaeddin Tekvur-Sinan'ı tayin etmiş, ikinci olarak onun oğlu Celaleddin Muhammed'i daha sonra da bu sonuncunun baba bir kardeşlerinden birisini ve böylece kendi neslini kadınlar hariç olmak kaydı ile tevliyet için şart kılmıştır. Vakıf, vakfın imarı ile medresenin onarım ve bakımından sonra mahsul ve icarlardan elde edilen gelirin 1/5 ini mütevellîye tahsis etmiştir. Vakıf gelirinin nakdi karşılığı sabit kalamayacağından Medresenin tahsisatı gibi, mütevellînin aidatını da para ile tesbit etmek mümkün değildir. Bununla beraber bu vakfiyede olduğu gibi *Selçuklu devri vakfiyelerinin çoğunda mütevellîye gelirin 1/5'inin verildiği görülmür.*³⁴

Medresede öğretimin hanefî mezhebine göre yapılması ve müderrisler ile öğrencilerin de hanefî mezhebinden olması şartı konmuştur. Bilindiği gibi Nizamü'l Mülk'ün temelini attığı ilk Selçuklu medresesi sünnilîğin, Şii-Batîni cereyanlara karşı

24. Amasya Tahrir Defteri, Tapu ve Kad. G.M. Arşivi, Nr. 26, s. 111b; Defter-i Evkaf-ı Rum, Aynı Arşiv, Nr. 583, s. 83a.

25. Amasya Defteri, s. 46a.

26. Amasya Defteri, s. 42b.

27. Amasya Defteri, s. 35a.

28. Amasya Defteri, s. 143a.

29. Argoma Selçuklu devrinde de nahiye merkezidir, bk. İ. Kayaoğlu; Tunumtay Vakfiyesi, VD. XII, s. 105.

30. Amasya Defteri, s. 45a.

31. Amasya Defteri, s. 34b.

32. Amasya Defteri, s. 44b.

33. Yer adlarının tesbiti için İçişleri Bakanlığının yayınladığı Köylerimiz (1928, 1933, 1968) ve Türkiye'de Meskun Yerler Kılavuzu adlı kitaplarla 1/25.000 ölçekli haritalardan yararlanılmıştır.

34. Oğulbey Vakfiyesi, V.G.M. Arşivi, D. 15, s. 193. O. Turan; Mübarizeddin Ertokuş Vakfiyesi, (Belleten, Sayı 24, s. 424); İ. Kayaoğlu, Rahat oğlu Vakfiyesi, VD. XIII, s. 1-29.

müdafaasını yapmıştır. Anadolu'ya gelen Selçuklular da çoğunlukla Hanefi mezhebinde buldukları için sünni mezhepler arasında fark gözetmemişlerdir. Ancak medreselerde müderrislerin hanefi olmasına ihtimam göstermişler, fakat öğrenciler için ayırım yapmamışlardır. Nitekim Altun-Aba medresesi vakfiyesinden öğrencilerin hanefi ve şafii mezhebinden olabileceği³⁵, Karatay vakfiyesinde de dört sünni mezhebden öğrencinin medresede öğrenim yapabileceği belirtilmiştir.³⁶

Vakfiye, medresede öğretilen bilimlerden sadece furu ve usul'ü kaydetmektedir. Bu sebeple müsbet bilimlerin okunup okunmadığı bilinmemektedir. Öğretim kadrosu bir müderris ve bir muid (yardımcı) dan ibaret olan medresesinin altısı ilk sınıfta, altısı ileri sınıfta bulunan 12 öğrenci mevcudu vardır. Vakıf gelirinden müderrise yıllık 300 mud buğday, 1200 gümüş dirhem, muid'e de yıllık 240 gümüş dirhem ücret tahsis edilmiştir.³⁷ Öğrencilere (fakihlere) ise yıllık 90 dirhem tahsis ayrılmış olup, bu meblağın, ileri sınıfta olan altı öğrenciye 10'ar, diğer altı öğrenciye de 5'er dirhem olmak üzere taksim edilmesi şart koşulmuştur.

V- Vakfiyeyi Onaylayan Kadı ve Şahitleri

Vakfiyeyi Kayseri Kadısı Reyli Ahmet, Serasfad (سرافاد) b. Ahmed onaylamıştır. Adı geçen kadı Sivas Darü'ş-şifa'sı vakfiyesini de onaylamıştır. Babasının adı Darü'ş-şifa vakfiyesinde Serasfad şeklinde okunmaktadır. Amasya'da yapılan vakfın Kayseri kadısı tarafından tesbit ve tescilinin yapılarak onaylanmasını izah etmek oldukça güçtür. Halifet Gazi vakfı ya kendi Kayseri'de iken yapmıştır, yahut da adli idare bakımından vakfiyenin Kayseri kadılığınca onaylanması gerekiyordu. Şahitlere gelince bunlardan İbrahim b. Tuli b. Türkanşah'ın, Halifet Alp-Gazi'nin amcazede olduğu anlaşılıyor. Diğer beş şahit maruf kimseler değildir.

Vakfiye 1367 yılında Halifet Alp-Gazi soyundan gelen ve Emirzade adıyla tanınan aile tarafından yenilenmiştir.³⁸ 1448 yılında da bir dava konusu olmuş ve o zaman Amasya kadısı bulunan Abdurrahman b. Muhammed Musluhi³⁹ tarafından hükme bağlanıp tekrar yürürlüğe konmuştur. Vakfiyenin bugün mevcut olan sureti 1448 de adı geçen Amasya kadısının kararından çıkan nüshadır. Vakfiyenin sonundaki şahitler listesi ise XV. yy. a aittir.

VI- Vakfiyeye Göre XIII. yy. da Amasya'nın Toponomisi

Vakfiye, gelirleri Medrese'ye tahsis edilen taşınmazların sınırlarının tesbit ve tescili dolayısıyla 1225 yılında Amasya'da varolan fakat şimdiye ka-

dar bilinmeyen bazı abidelerin adlarını kaydetmekte ve şehre ait toponomik bilgiler vermektedir. Bir kısmı Danişmendliler zamanında yapılmış olan ve Amasya'nın en eski abideleri olarak niteleyebileceğimiz bu abideler, aşağıda görüldüğü gibi tesbit edilmektedir.

1. *Halifet Gazi Hanı*: Vakfiye, Halifet Gazi'nin Amasya'da çarşı içinde Meydan Kapısı yakınında ayrıca bir han yaptırmış olduğunu haber vermektedir.

2. *Yağlıbasan Hanı*: Tokat ve Niksar'da birer medrese ve cami, Sivas'ta bir medrese, bir hangâh yaptırmış olan Danişmendli hükümdarı Yağlıbasan, Halifet Gazi vakfiyesine göre Amasya'da da bir han yaptırmıştır.

3. *Halifet Gazi Hamamı*: Vakfiyenin kaydından Halifet Gazi'nin Amasya'da meydan kapısında gelirinin 1/5'ini Medrese'sine vakfettiği bir de hamam yaptırmış olduğu anlaşılmaktadır.

4. *Rıdvan Hamamı*: Saraçlar çarşısında, Hasancı mescidi yakınında olduğu belirtilen hamamın sahibi Emir-i ahur Rıdvan'ın kimliği hakkında kaynaklarda, bilgiye rastlanmaz. Alâaddin Keykubad tahta geçtiğinde Emir-i ahur olan Zeyneddin Başara 1223 yılında diğer emirlerle birlikte sultan tarafından öldürülmüştür. Bundan sonra 623/1225 yılına doğru Emir-i ahur olarak Esededdin Ayaz'ın adına rastlanır.⁴⁰ Vakfiyede adı geçen Rıdvan bu tarihler arasında Emir-i ahur'luk görevine getirilmiş olabilir; aksi halde onun Danişmendliler zamanında Emir-i ahurluk yapmış bir kimse olduğunu kabul etmek gerekir.

5. *Lala Mescidi*: Lalalık yapmış emirlerden birisi tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılıyorsa da hangi tarihte ve hangi Lala tarafından yaptırıldığını bilemiyoruz. Belkide Danişmendliler devrinde yaptırılmıştır. Selçuklu emirlerinden Lala unvanını taşıyan Çankırı Darü'ş-şifa'sı banisi Ferruh Lala ile Alâaddin Keykubad ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev devri devlet adamlarından, İçel bölgesine adı verilen, Kamereddin Lalayı tanıyorsak da bunların söz konusu mescidin banisi olduğunu söylemek mümkün değildir.

6. *Hasan Mescidi*: Mescidin banisi olduğu şüphesiz olan Hasan'ın kimliği hakkında bir bilgi-

35. O. Turan; Semseddin Altun-aba Vakfiyesi, Belleten sayı 42, s. 202.

36. O. Turan; Celaleddin Karatay ve Vakıfları, Belleten, sayı 45, s. 74.

37. XIV. yy. başlarında Anadolu'da 1 dirhem 3.086 gr. dir. Anadolu mudu 1 Mısır irdebine eşit olup, 1 irdeb 69,5 kg. dir. (W. Hinz; Islamisch Marse und Gewichete, s. 5, 46).

38. V.G.M. Arsivi, D. 610, s. 40.

39. Abdurrahman Musluhi 1426 dan 1456 ya kadar 30 yıl Amasya kadılığı yapmıştır. (Amasya Tarihi, c. III, s. 202, 224).

ye sahip değiliz. Ancak Hüseyin Hüsameddin Efendi Danişmendli Yağıbasan'ın emirlerinden Hüsamüddeve Hasan'ın Amasya'da bir mescit yaptırdığını Öz nahiyesindeki Hasan Alanı çiftliğini bu mescide, vakfettiğini yazar.⁴¹ Ancak Hüseyin Hüsameddin'in verdiği bu bilgiyi, herhangi bir kaynağa dayanmadığı için ihtiyatla karşılamak gerekir.

7. *Hangah*: Halifet Gazi medresesi yanında olduğu belirtilen bu hangah muhtemelen Danişmendliler zamanında yaptırılmıştır.

8. *Köprüler*: Vakfiye Amasya'da Subaşı adını taşıyan bir köprü ile Kertos () adında bir mahalleyi kaydeder. Evliya Çelebi Amasya köprülerinden Maydanos, Serkis ve Alçak Köprü'lerin adlarını verir ve şehirde 48 İslam, 5 Hıristiyan mahallesinin bulunduğunu yazar.⁴² Amasya tahrir defterinde⁴³ XVI. yy. sonlarında şehrin 51 mahallesi olduğu görülür. XVIII. yy. da şehrin geliştiği ve yeni iki mahallenin kurulduğu anlaşılmaktadır.

9. *Çarşılar*: Vakfiyenin manifaturacılar ve saracılar çarşıları kaydından, diğer Selçuklu şehirlerinde olduğu gibi Amasya'da da aynı işi yapan esnaf ve sanatkarların aynı çarşıda toplandıklarını öğreniyoruz.

10. *Şehir Surları*: Amasya surları Hellenistik devrinden kalmadır. Alâaddin Keykubad zamanında tamir edilmiştir.⁴⁴ Evliya Çelebi surların Meydan, Maydanos, Serkis ve Karanlık adlarını taşıyan dört kapısı olduğunu yazar.⁴⁵ Meydan kapısı vakfiyede de kaydedildiğine göre kapılara Danişmendliler veya Selçuklular zamanında Türkçe adları verilmiştir.

VII— Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Halifet Gazi Medresesi Vakıfları⁴⁶

Köyün Adı	Köyün Adı
Yüzbegi	Temurağlı
Karaman	Halifet
Harmanağlı	Mahmurlu
Öyük	Gücemid
Uzunoba	

Halifet Gâzi Medresesi Vakfiyesi

Vakfiyenin Arapça metni Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, Defter 610, s. 37-39'da kayıtlıdır. Deftere 1916 yılında kaydedilen vakfiyenin başında kayıt ve istinsah notunda "Amasya'da kain Halifet Gazi Vakfının işbu suret-i vakfiyesi şuray-ı evkâfın Haziran 332 tarihli kararına tevfiқан 30 Şevval 334 tarihinde sudur-u irâde-i âliyye mu'cibince kaydolunmuştur" yazılıdır.

(Tercüme)

Bu vakfiye ilâvesiz ve noksansız olarak aslından nakledilmiştir. Bunu, şânı yüce Allah'a muhtaç Amasya kadısı Hacı İbrahim yazmıştır. Allah onu affetsin.

Mamur ola çün Kâbe-i Beyt-i del İbrahim

Yardım edici odur.

İlâvesiz ve noksansız aslına uygun olarak nakledilen bu yazıyı Amasya kadısı Abdurrahman b. Muhammed Muslihi —yüce Allah her ikisini de bağışlasın— haram ayı muharremin sonunda hicri sekiz yüz elli iki (852) yılında yazdı.

Yardım edici odur.

Amasya kadısı mevlâ, âlim ve mağfur Mevlânâ Abdurrahman b. Muhammed Muslihi —toprağı bol olsun— tarafından aslından nakledilen bu yazıyı adı geçen nâkil Amasya kadısının oğlu fakir Muhammed Muslihi yazdı. Yüce Allah onları affetsin.

Bu yazıda adı geçen şahitlerin şehâdeti ile adı geçen vâkîfın kendisine nisbet edilenlerin hepsini ikrâr ettiği katımda sabit, gerçek ve şer'i olarak süsüt buldu. Vakfı yapan kişiden vakfın yerlerini, masraflarını ve şartlarını sorduktan ve yüce Allah'a istiâre ettikten sonra vakfiyenin doğruluğuna hükmettim. Yanımdaki şahitleri, âdil kimseleri bu hüküme şahit kıldım. Bunu rabbinin rahmetine muhtaç olan Ahmed bin Serâsfâd (سرافاد) bin Ahmed el-Râzi yüce Allah'a hamd ve Peygamber'e selâm ederek yazdı.

Noksan sıfatlardan münezze, mahlukata benzemeyen canlı, ebedi ve kaim olan, bâki kalan, kâinatın varisi, her şeye can veren ve hâkim olan Allah'a hamd olsun. Sıfatlarında mahlukata benzemeyişindeki hikmetini eksik çıkarıcı hiç bir şey söz konusu olamaz (hikmetinden sual olunmaz). O (Tanrı) hareket edenin hareketlerini ve duranın da duruşlarını bilendir. O, kötü işle uğraşan ve

10. İ.H. Uzuncarsılı; Kitabeler, I., s. 62.

11. Amasya Tarihi, c. II, s. 320-321.

42. Seyahatname, c. II, s. 185.

43. Amasya Defteri, Tapu ve Kadastro Gen. Md. Arşivi, Nr. 26.

44. M.H. Yinanç; Amasya, I.A.

45. Seyahatname, c. II, s. 187.

46. Amasya Def., Tapu ve Kadastro Gn. Md. Arşivi, Nr. 26, s. 42a, 43a, 45a, 46a-b, 111b; Def. Ev. Rum, Aynı Arşiv, s. 78a, 81a, 83a.

günah işleyen asinin tövbesini kabul eder. Yeminden dönenleri, iyilerin ve kötülerin günahlarını affeder. Çiftçinin toprağa attığı tohumu çoğalttığı gibi çoğaltmak için sadakaları kabul eder. İyi işler yapan mü'minleri onlara güzel mükâfatlar vardır diye müjdeler. Onlar (o mükâfatlarla) ebedi olarak kalacaklar. İlk yedi âyet (fatiha suresi) veya ilahi söylendikçe ona devamlı hamd ederim. Devamlı nimetlerine şeriat kaideleri zikredildikçe şükreder onun ikinci, üçüncü ve diğer ortağı olmadığına, yaratıcılık ve uluhiyette tek olduğunu birlerim. Büyücülerin şerrinden korunan ümmi peygamber Muhammed'e salat ederim. Allah'ın salat ve selamı onun, ashabinin, Sam, Ham ve Yasef neslinden gelenler devam ettikçe, üzerine olsun. Sonra akıllı ve anlayışlı kimsenin en büyük amacı, faziletli ve olgun kimsenin hedeflerine taalluk eden en mühim mesele, insanın kendisi için kazanabileceği en hayırlı kazanç dünya ve ahiret mutluluğudur. Mutluluk ise, iyi işlerin neticesi olup, onu yapan kimsenin ölümünden sonra da kesilmez. Bunlardan birisi cahilin kılavuzu olan faydalı ilimdir; bir diğeri kendisine hayır duada bulunan evladdır ki, babasına tanrı katında en şerefli durağı vermesi için dua eder; bir diğeri de ihtiyacı bildirilen veya gizleyen ihtiyaç sahipleri için yapılan geçerli sadakadır. Bu, gelmiş ve gelecek insan oğullarının efendisi ve hayırlısının sözünün manasıdır. İnsan oğlu ölürse üç şeyi yapanlar hariç diğerlerinin amel defteri kapanır. Kendisinde bu faziletleri bulundurup bunlar vasıtasıyla yüce Allah'ın rıza ve rahmetine ulaşanlara, dünya hayatında elindeki nimetlerin gölgesinin yakında kaybolacağını ve mutluluk semasındaki yıldızının batacağını bilenlere, dünyada iken ölümü gelmeden önce ahireti için tedarikli davranıp azığını alanlara ve hasret duyacağı gün için tedarikli olup pişmanlıkları ile günahlarını yıkayanlara ne mutlu. Allah'ın salat ve selamı peygamberlerin sonuncusu olan Muhammed'e ailesine ve ashabına olsun; yardım Allah'tandır.

Esirgeyen ve bağışlayan Tanrı'nın adıyla.

Bu zikredilenler fakir kul - Allah'ın rahmet ve rızası onun üzerine olsun - Kayseri, yöresi ve ona bağlı yerler hakimi Ahmed b. Serasfad (سراسفاد) b. Ahmed Razinezinde hür müslüman insanlar olan adil, iyiliği, diyaneti, doğruluğu ve emaneti bilen; yalandan, kapalı sözlerden kaçınan, zina ve hiyanetten korunan diğer ricalin şahadetleri ile subut buldu. Bu şahitler; Sinaneddin Savcı b. Badgir (بادگیر) b. Abdullah ve Bedreddin İbrahim b. Suli b. Türkânşah ve Zahiriddin Hurşid b. İbrahim b. Musa ve Necmeddin Ebu'l feth b. Emir Han ve Bedreddin Salih b. Hacı Çarık b. İlyas ve Hurremşah b. Ömer b. Ali'dir. Bu şahitler (Vakfi-

yenin sonunda adları bulunan şahitler) yukarıda adı geçen hakim (Abdurrahman Muslihi) huzurunda ve vilayet mahallindeki hüküm meclisinde şer'i olarak açılmış dava sonunda şer'an müteceviz sayılan kişilerin inkârından sonra şahitlik ettiler. Hakim, şahitlere teşekkür ettikten sonra adil ve teziye ehlinden bir kısmını topladı. Bunlar, Allah'ın rahmet ve rızasına erişen büyük emir Mübarizüddin Halifet Alp b. Suli b. Türkânşah'ın bu vakfı adı geçen şahitlerin nezdinde aklen ve bedenen sağlıklı olarak altı yüz yirmi iki (622) yılında (bağış ve sadaka olarak) ikrar ettiğine, hükmünün geçerliliğine ve emrinin cevazına şahit kılındılar. Vakıf, bu yazıda ayrıntılı ve açık olarak mevzileri tahdit edilen müşterek ve ayrılmış, mütevellisi tayin edilen, mevkulardan her birisine ayrılan masraf miktarı belirtilen, şartları ve harcanacağı yerleri anılan aşağıda zikri gelecek yerlerin hepsini ebediyen sadaka habs ve vakfetti. Allah'ın rızasını kazanmak, sevabını çoğaltmayı talep etmek, öbür dünyada halinin iyi olmasını sağlamak, hesap ve diriliş gününde (kıyamette) üstünlük ve kurtuluş için şiddetli ceza ve azabdan kurtulmak, Allah'ın insanları ak ve karaya boyadığı günde yüzünün ak çıkması, insan oğlunun dünyada verdiklerinin karşılığını almayı beklediği, hiç kimsenin kimseye faydası olmadığı, tek hüküm verenin Allah olduğu, ruhların ve meleklerin bir safta dizildiği, sözlerinde doğru olanlar hariç rahman'ın izin verdiklerinden başka kimsenin konuşmadığı, kâfirin keşke toprak olaydım dediği, Allah'ın ihsanda bulunanların bağışlarını boşa çıkarmadığı ve sadaka verenleri mükâfatlandırdığı günde sadakasının gölgesinde olmak için vâkıf bu vakfı yaptı. Şahitler böylece şahitliklerini yapıp söylediklerinin doğruluğu, kanaati adı geçen hakimde hasıl olup hasmın dört şahit getirememesi ve dinlenenleri yaralayıcı bir delil ortaya koyamaması ve aczini itiraf etmesinden sonra şahitliklerini kabul etti. Sonra yetkili birisi hakimden vakfiyenin doğruluğuna hüküm verilmesini ve gereğinin yapılmasını istedi. Hakim Allah'a istiarede bulundu. Bu istiareyi kendisine yardımcı ve hidayet vesilesi kıldı. Bu konuda düşündü ve fikri gücünü harcadı. Müctehitlerden bazılarına -Allah onların hepsinden razı olsun- tabi olarak bu ebedi vakfiyenin doğruluğu, gereği ve görülen masrafları hakkındaki hükme kendi ictihat ve görüşünü eda etti. Sonunda aşağıda bütün ayrıntıları görülecek olan vakfın doğruluğuna, gereğine, masraflarına ve şartlarına hükmetti. Bu vakfın hakkındaki hüküm ve kazasına orada bulunan adil şahitleri efendimiz Muhammed'in -Allah'ın salat ve selâmı ona olsun- 622 hicret yılının cemâziye'l-evvel ayının ilk on günü içinde şahit gösterdi. Adı geçen vâkıf Mübarizüddin Halifet Alp b. Suli b. Türkânşah'ın istekli ve dürüst bir niyetle ebedi ve

sadaka olarak vakfettiklerinin cümlesinden mevkuf olup sadaka ve tahsis ettiği yerler şunlardır:

Amasya köylerinden biri olan Gücmid (كوجميد) köyünün tamamı; dört hudutla çevrili olup;

1. Mandrak (ماندراسي) cihetine uzanır ve tamamı çayırdadır son bulur.
2. Endikdos (انديكدوس) diye bilinen köyün arazisi hududuna,
3. Bedonos (بدانوسى) köyü arazisine,
4. Aştakul (اشتاقول) diye maruf büyük nehre kadar uzanır.

Amasya şehri yöresinden Kuru (قورى) yani Uzunoba diye maruf tamamı 26 sehim¹ olan mezraanın 16 müşterek sehimini; tamamı dört hudutla çevrili olup:

1. Ercük (ارجوك) köprüsü yolu, Hıfad (حفاذ) yani Halifet köyü nehrinden Şeceret ül-Gubeyre'ye yani Karaağaç'a ve Hıfad (Halifet) köyü nehrine ve Bayram ağılına akan nehir koluna,
2. Bayram ağılından Musursa (موسرنا) yani Yüzbegi köyü yolu üzerindeki su kuyusuna,
3. Alişir (على شير) ağılı diye maruf büyük vadiye,
4. Murumil (مروميل) köyü arazisine ve Ercük köprüsüne kadar uzanır.

Candar yani Öyük Candar diye maruf aslı 26 sehim olan mezraanın 16 müşterek sehiminin tamamı; dört hudutla çevrili olup:

1. Kargılar köyü arazisi hududundan Yuda () köyü ve Yasani () köyü hududuna ve Ab-ı Buzurk (آبى بوزورك) diye maruf suya,
2. Ağar (اغار) köyü arazisine,
3. Gilbeyan (غلبيان) köyü hududuna,
4. Bacul (باجول) köyü hududuna ve buradan Kılavuz (قلاوز) köyü hududuna kadar uzanır.

Amasya köylerinden biri olan Ganu (غانو) köyü arazisine bitişik arazinin tamamı; dört hudutla çevrili olup:

1. Kürt (كرد) bağına,
2. Güc Arslan (كوج ارسلان) bağına,
3. Adı geçen köyün arazisine,
4. Yola kadar uzanır.

Amasya dışında Subaşı (سوباشو) köprüsü yakınına bitişik bağ ve arazinin tamamı; bu ikisi dört hudutla çevrili olup,

1. Güc çocukları mülküne,
2. Ekmekçi Muhammed mülküne,
3. Ömer mülküne,
4. Yola kadar uzanır.

Vakfın Amasya şehrinde inşa ettirdiği bilinen medreseye bitişik bahçenin tamamı;

1. Medrese,
2. Gödül (كدول) çocukları mülkü.

3. Hangah (tekke) vakfı,

4. Emir Şücaeddin Tekvur (تكور) Sinan mülküne kadar uzanır.

Amasya şehrinde Kertos (كرتوسى) mahallesinde bulunan birbirine bitişik ev ve ahırın tamamı; bu ikisi dört hudutla çevrili olup:

1. İmamü'l-Alem müderris Bedreddin İbrahim b. Halil ve Şücaeddin Güç-aba (كوج ابا) mülklerine,
2. Hüseyin mülküne,
3. ve 4. yola kadar uzanır.

Amasya şehrinde sur içinde Meydan Kapısı üzerinde bulunan aslı beş sehim olan hamamın bir sehimini; dört hudutla çevrili olup:

1. Şehir suruna,
 2. Sinaneddin Musa mülküne kadar uzanır²
- Amasya da çarşıda bulunan Han'ın yarısı; dört hudutla çevrili olup:

- Üç hududu üç yola,
 4. Oruç (اوروج) mülküne uzanır.
- Adı geçen şehirde bez çarşısında bir dükkan; hudutları:

1. Cemal mülkü,
2. Lala Mescidi vakfı,
3. Melik Yağı-Basan Hanı,
4. Yol ile çevrilidir.

Hazain (ayakkabıcılar) çarşısında bir dükkân; hudutlarından:

1. Emir Şücaeddin Tekvur Sinan mülkü,
2. Emir-i ahur diye bilinen Rıdvan'ın hamamı,
3. Hasan Mescidi vakfı,
4. Yol ile çevrilidir.

Turhal'da bir hamam; hudutları:

1. Şahinşah (شاهنشاه) mülkü,
- Üç hududu yol ile çevrilidir.

Vakıf, büyük emir Mübarizüddin Halifet Alp b. Süli b. Türkânşah yukarıda açıklandığı üzere adı geçen yer ve mevzileri, parçaları ve müşterekleri ile doğru şer'i ve kat'i bir şekilde tamamen Allah'ın kutsal yeri olarak ebedi, sürekli ve daimi olarak vakfetti. Çağların ve zamanın geçmesi onu değiştiremez. Üzerinden ne kadar çok zaman geçerse o kadar yeniler ve pekiştirir. Üzerinden ne kadar vakit geçerse onu ebedileştirir ve değişmez kılar.

Adı geçen vâkif —Allah ona rahmet eylesin— bu vakıflardan hasıl olan gelir hasılat kâr ve icarların ilk önce vakfın imarına, şeklinin kalmasına, binalarının islahına, toprağın sürülüp ekilmesine, bozulanın tamirine, yıkılanın bina edilmesine ve adı geçen vâkifin — Allah ona rahmet eylesin — Amasya şehrinde inşa ettirdiği meşhur medresenin imar ve islahına harcanmasını şart koştu. Vakfın gelirlerinden beşte birini mütevellî için tayin etti. Fıru ve usulde Ebu Hanife Numan b. Sabit al-Kufî'nin mezhebi hanefiliğe göre ders veren, öğre-

ten, irşad ve anlatan ve Ebu Hanife'nin –Allah ondan razı olsun– fıkhına göre fıkıh dersleri veren bu medresenin müderrisine her yıl 1200 halis gümüş dirhem (yarısı 600 dirhemdir) ve Amasya'da cari mud üzerinden 300 mud buğdayı her kim olursa olsun, bu medresenin müderrisinin geçimi için zikri geçen dirhem ve buğdaydan tahsis etti. Fer'i ve asli konularda hanefi mezhebine müntesib şer'i öğretim ve öğrencileri irşad için ders vermekte devam gösteren adı geçen müderrise zikredilen tahsisat helal ve hoş olsun. Allah'ın yaratıklarından hiç kimsenin müderrise tahsis edilen meblağı az veya çok noksanlaştırmaya hakkı yoktur. Vâkif –Allah ona rahmet eylesin– bildiği gibi medreseler müderrisinden dersi tekrarlayan ve ifade eden hanefi mezhebinden olan müdde her yıl 240 halis gümüş dirhem (yarısı 120 dirhem) tayin etti. 12 fakih için hanefi olmaları şartı ile her sene 90 dirhem (yarısı 45 dirhem) ve bu fahihlerden altı fakih için her birine 10 ar dirhemden 60 dirhem tahsis etti.

Bütün evkafın işlerinde, herhangi bir şekilde tehlin vermede, ziraat, icar ve diğer muameleleri yapmakta tayin edilen miktarı, evkaftan hasıl olan geliri adı geçen yerlere sarfetmekte oğlu Emir Şücaeddin Tekvur Sinan'ı sahih, şer'i ve kesin bir biçimde mütevellî ve nazır olarak görevlendirmiştir. Mütevellîliğe Şücaeddin Tekvur Sinan'ın ölümünden sonra –hayatta iken değil– onun arzu ettiği, kadınlar hariç, erkek çocuklarının nesilden nesile en iyisini görevlendirme yetkisi verdi. Hayatta olduğu sürece mütevellîlik ve nazırlık adı geçen Emir Şücaeddin Tekvur Sinan'ın uhdesinde kalacak, evkafı ve diğer şeyleri kendisi veya kim olursa olsun itimat ettiği ve güvendiği bir kimse idare edecek. Adı geçen Şücaeddin Tekvur Sinan yüce Allah'ın rahmetine kavuşursa evkafın velayet ve nazırlığına Şücaeddin'in hayatta iken tayin ettiği erkek çocuklarının kuşaktan kuşağa en iyisi bacakacaktır.

Bu geçerli sadaka (vakıf) maksadına uygun şartları ile mahfuz, masrafları harcanacak yerlere yapılması, Allah'ın haram kıldığı yerlerden olarak dokunulmazlığı ile Allah yer yüzüne ve üzerindeki lere varis oluncaya kadar ebedi olarak hedeflerine uygun bir biçimde devam edecektir. Allah varislerin en hayırlısıdır.

Allah'ın yaratıklarından hiç bir azgın sultan, hileci zalim bir vali, kadı veya fakih, fasit tevil, yaldızlı yalanlar ve süslü sözlerle bu vakfiyeyi değiştirmek için gayret sarfetmeye hakkı yoktur. Kim bunu yapar ve yapmaya azmeder veya ebediliğini bozmaya niyet ederse Allah ona yeter ve yapmış olduğu bu kötü işin cezasını ve karşılığını verir. Zalimin ellerini ısırdığı, "Allah'a temiz bir kalble

zelenlerden başka kimseye malın ve oğulların fayda vermeyeceği gün³ mücrimlerin yüzlerinden tanındığı, ayak ve perçemlerinden tutularak hesaba çekildiği, ölçünün konulduğu, divanın kurulduğu "insanın kardeşi, anası, babası, karısı ve çocuklarından kaçtığı, herkesin kendi derdine düştüğü gün"⁴ dağların atılmış pamuk gibi olduğu, Kıtımir ve Nakir'den dolayı Allah'ın cezalandırdığı ve zalimin az veya çok hesaba çekildiği gün, yüce Allah diyor ki –O en doğru söyleyendir– "zerre kadar hayır yapan ve zerre kadar şer yapan onun karşılığını görür."⁵

Bu vakfı tağyir, tebdil, tahrif ve ibtal etmeye yönelecek kimse (muarız) ölüm korkusunu ve sarhoşluğunu, kabri ve onun karanlığını, lahid ve onun vahşetini, sorgu ve sual meleklerinin heybet ve şiddetini onların sorgulama sırasında korkusunu, onlarla karşılıklı konuşmanın sertliğini, insanların âlemlerin Rabbi için kıyam edeceği, "gizliliklerin kalktığı gün"⁶ ve örtülerin yırtıldığı gün ve mücrimin o günün azabından korunmak için oğullarını, babasını, kardeşini, kendisini barındıran bütün ailesini ve yer yüzündekilerin hepsini feda etse dahi korunamayacağı günü hatırlasın. Mücrimin kaçındığı o ateş öyle bir kordur ki, insanın derisini yakar.

Bu vakfın mütevellisi büyük emir Şücaeddin Tekvur Sinan b. Halifet Alp evkafın mütevellîliğini ve nazırlığını, evkafın imaretinin yaşatılmasını, ıslahına gayret edilmesini, şeklinin muhafaza edilmesini, harap olması ve yıkılması halinde onun şimdiki haline iade edilmesini, imarından artan vakıf hasılatının fazlasının zikredilen yerlere sarfedilmesini, genellikle bu konuda vakfın şartlarına uymasını oğlu ve ciğerparesi, erkek çocuklarının en iyisi olan Celâleddin Muhammed b. Emir Şücaeddin Tekvur Sinan'a şer'i sahih ve lüzumlu bir görev olarak devretti. Celâleddin Tekvur Sinan ancak babası Emir Şücaeddin Tekvur Sinan'ın ölümünden ve Allah'ın rahmetine kavuşmasından sonra bu evkafın mütevellisi, nazırı, kayyumu ve müstakil görevlisi olacaktır. Bizzat kendisi veya naiblerinden ve güvendiği kimselerden ve bu konuda hiç bir çabayı esirgemeyen ve hiçbir hak sahibinin hakkını yemeyen kimse tevliyet edecek. Her ne şekil ve sebeple olursa olsun buna Şücaeddin'in çocuklarından hiçbiri itiraz edemeyecektir. Celâleddin Muhammed'den sonra mütevellî, onun tayin edeceği, baba bir kardeşlerinden, en iyisi olacak ve mütevellîlik onun ölümünden sonra bu kardeşe verilecektir. Evkafın mütevellî ve nazırı zikredilen tertip üzere Şücaeddin Tekvur Sinan'ın erkek çocukları olacaktır. Onlardan ilk mütevellî Celâleddin Muhammed olacak, sonra onun tayin edeceği

kardeşlerinden en iyisi, bu ikincinin de ölümünden sonra mütevellilik keza diğer ikincinin kalanlarına intikal ve isnat ettirilecektir. Onlardan hiç kimse kalmayınca dek bu şekilde devam edecek, onlar da öldüğü takdirde adı geçen evkafın mütevellilik ve nazırlık görevi Şücaeddin Tekvir Sinan'ın çocuklarının çocuklarından, kadınlar hariç, en iyisine intikal edecektir. Erkek çocuklarından hiç kimse kalmadığı takdirde bu evkafın nazır ve mütevellisi hakimim o vakit Amasya'da müslümanlar arasından tayin edeceği bir kimse olacak. Şücaeddin'in çocuklarından biri ve onun çocuklarının çocuklarından veya torunlarının torunlarından ve neslinden her kim müteveli olursa evkafın imarından, yukarda zikredilen masraflardan artan gelir, kira ve kâr fazlasını kendi işlerine ve geçimine sakınmadan, çekinmeden ve engel olunmaksızın sarfedecektir. Bu konuda o, dünya ve ahirette herhangi bir sorumluluk ve kınanma durumuna düşmez. Vâkıf, müteveli olacak kişiye mütevellilik ve nazırlığın hakkını vermesini, evkâfın maslahat ve koruma görevlerini gözeterek tasarruf etmesini, evkafın gelirinin artırılması için son gayretini sarfederek bütün tedbirlere başvurmasını, evkafın muhafazasında ve ona yönelecek zarar ve ziyandan korumakta kendisinden önce ecdadı ve atalarının yaptığı gibi ciddi bir gayret sarfetmesini şart koştu.

Medrese yıkılır —Allah korusun— imari ve eski haline iadesi çeşitli engeller yüzünden zorlaşırsa, imaret ve islahından sonra bu evkaftan elde edilen gelir Muhammed —Allah'ın salat ve selamı ona olsun— ümmetinden fakirlere ve miskinlere sarfedilsin. Bu mevkuf olan sadakanın sonucusudur. Vakfın gelir, kâr ve icarından elde edilen hasılat önce medreseyi şimdiki duruma getirmek mümkün olursa, buna sarfedilsin. Sonra, tamirden artan hasılat zikri geçen yerlere harcansın. Bütün bunlarda vâkıfın —Allah ona acısın— şartlarına uyulur.

Hükmü geçerli ve caiz olan müslümanların hakimlerinden birinin hükmü ile bu vakfiyenin sıhhati ve hükmü birleşti. Şer'an sorusu geçerli olan hakim bunu bana sorduktan sonra adil şahitlerin hazır bulunduğu bir celsede yukarda zikredilen tarihte kazası ve hükmüne şahit kıldı. Allah'a ve onun birliğine hamd olsun. Onun hayırlı yarattığı Muhammed'e aile ve ashabına salat olsun.

Bu nüshanın görünüş ve muhteva yönünden aslına uygun olduğuna Muhammed b. Abdurrahman Muslihi şahitlik eder. Allah onları bağışlasın.

Bu nüshanın görünüş ve muhteva yönünden aslına uygun olduğuna alim Bayezid b. Şeyh İma-dü'l-Kasevi şahitlik eder. Allah onları bağışlasın.

Onun (vakfiyenin) sübut bulduğuna görünüş ve muhteva bakımından Kemal b. Hacı İbrahim el-Muttafika şahitlik eder.

Onun (vakfiyenin) sübut bulduğuna görünüş ve muhteva bakımından Muhammed Çelebi b. Haydar Beğ el-Cüdi şahitlik eder.

Onun (vakfiyenin) sübut bulduğuna görünüş ve muhteva bakımından Seydi Ahmed b. Bahşayış Fakih el-Kasevi şahitlik eder.

İçindekine görünüş ve muhteva bakımından Muhammed b. Cüneyd şahitlik eder.

Onun (vakfiyenin) sübut bulduğuna görünüş ve muhteva bakımından Amasyalı Hatib şahitlik eder.

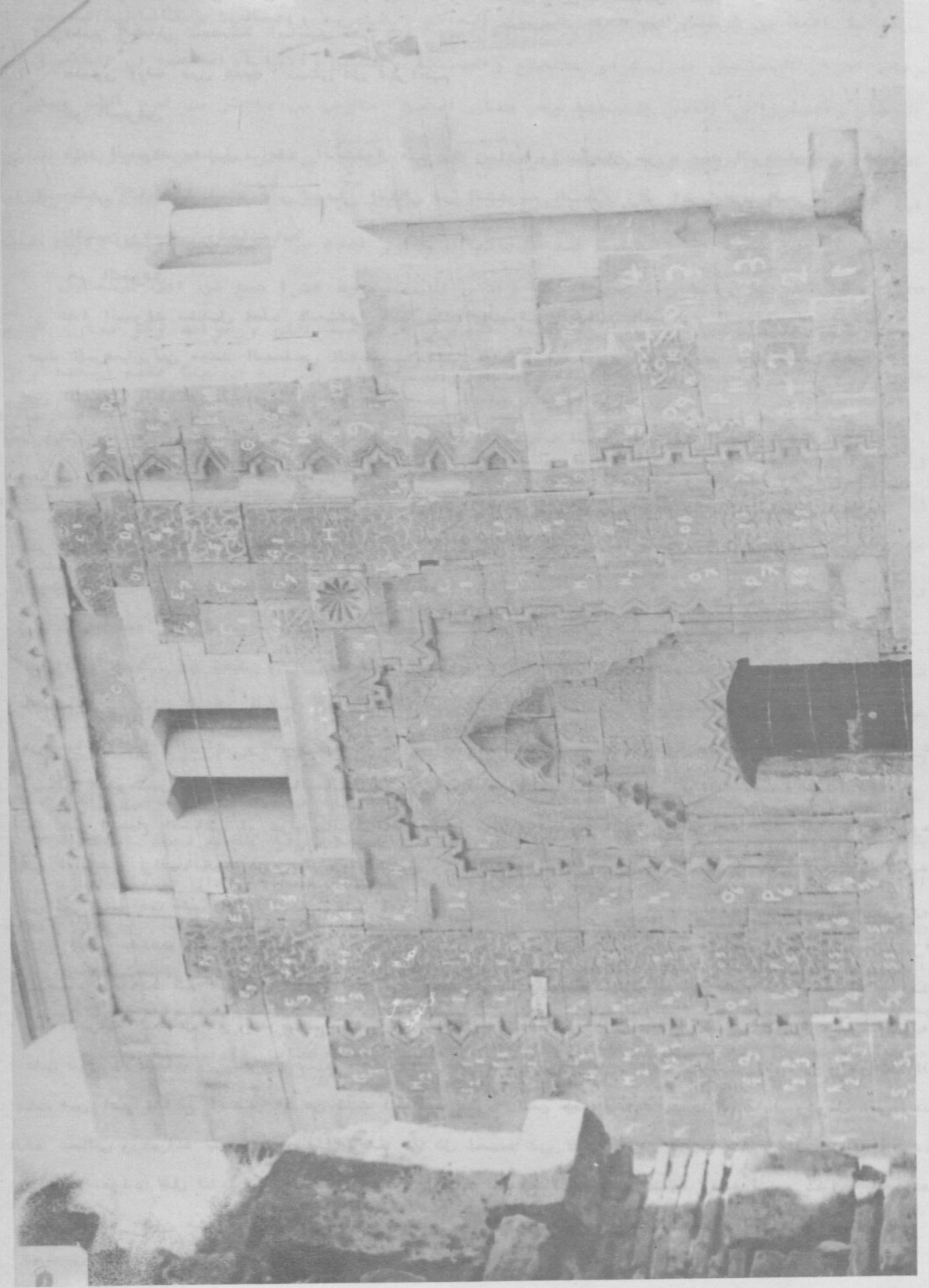
Onun (vakfiyenin) sübut bulduğuna görünüş ve muhteva bakımından Ebu Yusuf b. Emir Ahmed el-Hafız şahitlik eder.

Onun (vakfiyenin) sübut bulduğuna görünüş ve muhteva bakımından Hafız Tahir b. Muhammed şahitlik eder.

İçindekine görünüş ve muhteva bakımından İlyas b. Yakub-Muttafika şahitlik eder.

Ona (vakfiyeye) görünüş ve muhteva bakımından Şah Paşa b. Salih-Kasavi şahitlik eder.

1. Metinde dirhem olarak yazılmıştır.
2. Diğer iki hududu belirtilmemiştir.
3. Kur'an; Sure 26, âyet 88-89.
4. Kur'an; Sure 80, âyet 34-37.
5. Kur'an; Sure 99, âyet 7-8.
6. Kur'an; Sure 86, âyet 9.

Halifet Gazi Medresesi giriş kapısı

وعشرين وستائه من هجرة سيدنا ومولانا محمد عليه الصلوة والسلام والتحية والرضولن فمن جملة ماوقف الراقف المذكور وهو مبارز الدين خليفه الب ابن سولى بن تركانشاه وحبه وابده وتمدق به صدقة موقوفة مؤبده وحبها دائما بنية صادقه ورغبة حاضرة جميع ضيعة كوجميد احدى ضياع محروسه اماميه التى احد حدودها الاربعه ينتهى الى جهة ماندراس فتعاه الى مرج وشانيها ينتهى الى تخوم الارض قرية تعرف بانديلدوس وشالشا ينتهى الى اراضى ضيعة بدانوس ورابعها ينتهى الى نهر الكبير المعروف باشتاقول ومن ذلك ستة عشر سهما مشاعة من اصل ستة وعشرين درهما من جميع مزرعة معروفة بقوررو من اعمال مدينه اماميه التى يحيط بجميعها حدود اربعة فاحدها من طريق قنطرة ارجوك ونهر قرية يغله الى شجرة الغبيراء ونهر قرية خفار وحافله الجارى الى هربض بيرام وشانيها من مريض بيرام بخرن الماء التى على طريق ضيعة موسرا وشالشا منه الى الوادى الكبير المعروف بمريض على شير ورابعها ينتهى الى اراضى ضيعة فروميل الى قنطرة ارجوك ومن ذلك ستة عشر سهما مشاعة من اصل ستة وعشرين سهما من جميع مزرعة تعرف بجانذار التى تحيط بجميعها حدود اربعة فاولها من تخوم اراضى ضيعة قارغلى الى حدود ضيعة بودا وحدود ضيعة ياسالى الى الماء المعروف باب بزرک وشانيها ينتهى الى اراضى ضيعة اغار وشالشا ينتهى الى تخوم قرية غلبها والحد الرابع ينتهى الى تخوم ضيعة باجول وهذ من حدود ضيعة قلاوز. ومن ذلك جميع ارض متصلة باراضى قرية غانر احدى قرى اماميه التى احد حدودها ينتهى الى كرم كرد وشانيها ينتهى الى كرم كوج ارلان وشالشا يتصل باراضى الضيعة المذكورة ورابعها ينتهى الى طريق ومن ذلك جميع كرم وارض متصلين بقرب قنطرة سوباش بظاهر اماميه وقد احاط بهما حدود اربعة فالحد الاول ينتهى الى ملك اولاد كوج والحد الثانى ينتهى الى ملك محمد الحناز والحد الثالث ينتهى الى ملك عمر والحد الرابع ينتهى الى طريق ومن ذلك حينئذ متصلة بالمدرسة المعروفة بانشاء الواقف فى محروسه اماميه حدها الاول الى المدرسة والثانى ينتهى الى ملك اولاد كدول والثالث ينتهى الى وقف خانقاه والرابع ينتهى الى ملك الامير شجاع الدين تكور سنان. ومن ذلك جميع الدار والاصطبل المتملین الكاشنين فى محلة كرتوس بمحروسه اماميه المحيط بهما حدود اربعة الاول ينتهى الى ملك الامام العالم بدرالدين ابراهيم بن خليل

المدرسى وملك شجا الدين كوجيه والثانى ينتهى الى ملك حسين والثالث والرابع ينتهيان الى الطريق. ومن ذلك سهم واحد مشاع من اصل خمسة اسهم هن جميع الحمام الكائن بمحروسة اماميه وداخل السور على باب الميدان واحاط بجميع الحمام حدوداربعه احدها ينتهى الى سور المدينة وثانيها الى ملك سنان الدين مورى ومن ذلك نصف الخان الكائن فى السزق بمحروسة اماميه المحيط بجميعه حدود اربعة ثلاثة منها الى طرق ثلاثة والحد الرابع ينتهى الى ملك اوروج. ومن ذلك دكان واحد فى سوق البز بالمدينة المذكورة الذى ينتهى حد من حدوده الى ملك جمال زاده والحد الثانى ينتهى الى وقف مسجد لالا والحد الثالث ينتهى الى خان الملك يعسان والحد الرابع ينتهى الى طريق. ومن ذلك حانوت واحد كائن فى سوق الغدائى الذى احد حدوده ينتهى الى ملك الامير شجاع الدين تكور خان الثانى يسهى الى حمام رضوان المعروف بامير اخور والثالث ينتهى الى وقف مسجد الحسن والحد الرابع ينتهى الى الطريق. (من ذلك حمام فى ترخال حد واحد من حدوده يسهى الى ملك شاهنشاه والحدود الثلثة الباقية ينتهى الى طرق ووقف الوافى وهو الامير الكبير مبارر البين خليفه ابى ابن سولى ابن تركانشاه هذه الاماكن والمواضع المذكور على وجه المشروح اعلاه مفرزها ومشاعها وفقا صحيحا شرعيا عاطفا للملك باتا بتلا محرما بمحارم الله موبدا مظلدا وحبها حبا دائما لايعيرها كرور دهر ولا مرور عصر فكل ماانى عليه زمان جدها واكدها وان مض عليها اوان ابدها وحلدها.

وشرط الوافى المذكور رحمه الله ان ماتحصل من هذه الوفوف من الربيع والعله والنماء والاجور يصرى اولا الى عمارتها وايحاء صورتها واصلاح ابنيتها بكراب الارض وتشييتها وترميم ماتشعت من ذلك كله وبناء ماانهدم منها والى عمارة المدرسة المشهورة بانشاء الوافى المذكور رحمه الله بمحروسة اماميه واصلاحها ومال يذُر منها عين للتولية الخمس وللمدرس بهذه المدرسة المواظب على الدرسي والتعلم والارشاد والتفهم الحنفى الاخذ بمذهب ابى حنيفه الصعمان بس ثابت الكوفى فى العرور والامول ويكون دروسه الفقهيه من فقه ابى حنيفه رض الله عنه فى كل سنة الى درهم ومايسا درهم من الدرهم الفضة الحالصة

النصف ستمائة درهم ومن الحنطة ثلثمائة بالمد المتعارف في محروسة اماسيه يتناول المدرس بهذه المدرسه كاشنا من كان في السنة الواحدة ماتقدم ذكره من الدراهم والحنطه بعد ان يكون مواظبا على القاء الدروس وارشاد الطلبة للتعليم الشرعى المنتسبين الى المذهب الحنفى اصلا وفرعا هنيئا مرثيا ليس لاحد من خلق الله ان ينقص من المبلغ المذكور للمدرس قليلا ولا كثيرا وعين الواقف رحمه الله للمعيد الحانفى الغائم بالاعادة والافادة كما هو المعهود من معيدى المدارس فى كل سنة مأتى واربعين درهما من الدراهم الغضية الخالصة النصف مائة وعشرون درهما وعين لاشئ عشر فقها بشرط ان يكونو حنفيين كل سنة تسعين درهما النصف خمسة واربعون درهما من تلك ستون درهما لسة من الفقهاء لكل واحد عشره قد فوض التولية والنظر فى جميع الاوقاف اولقيام بعمارتها واسغلالها بطشر وجوه الاستغلال من الزراعة والاجارة والمعاملة وفى تعيين المقدار وصرف ما يحمل من الاوقاف الى المصارف المذكورة الى ابنه الامير شجاع الدين تكور سنان تفويضا صحيحا شرعى وجعل له اسناد التولية الى من شاء شجاع الدين تكور سنان من ذكور اولاده الاصلح فالاصح منهم دون الاناث بعد وفاته لا فى حال حيوته وفما دام الامير شجاع الدين تكور سنان فى حال الحيوه فالولايه والنظر له يتصرف بنفسه فى الاوقاف وغيرها فمن يعتمد عليه ويتق به كاشنا من كان فاذا درج شجاع الدين تكور سنان المذكور الى رحمة الله تعالى يكون الولاية والنظر على حاصل الاوقاف الى من عينه شجا الدين حال حيوته من اولاده الذكور الاصلح فالاصح منهم لاتزال هذه الصدقة الحاربية فى سبيلها محفوظة بشرائطها مصروفة الى مصارفها محرمة حارم الله تعالى مؤيدة مظللة محتبسة الى ان يرثالله البلاد والعباد وهو خير الوارثين ليس لاحد من خلق الله من سلطان جاشر ووال طالم غاشم اوقاض او فقيه ان يسعى لابطال هذه الوقفية بتأويل فاسد وابطايل مزخرفة وافتاويل مموهة فمن فعل ذلك او صمم العزم عليه واراده فى خلقه فالله حسيبه ومجازيه على سوء ضيعه يوم يعرض الظالم على يديه "يوم لا ينفع مال ولا بنون الا من اتى الله بقلب سليم" (1) يوم يعرف المجرمون بسيماهم فيؤخذ بالنواص والاقدام يوم يوضع الميزان يوم ينشر الديوان اليوم يفر المرء من اخيه وامه وابيه وصاحبته وبنيه لكل امرئ منهم يومئذ شأن يفنيه" (2)

(1) Kur'ân, Sûre 26, âyet 88-89.

(2) Kur'ân, Sûre 80, âyet 34-37.

يوم يكون الناس كالفراس المشون وتكون الجبال كالعين المسفوس يوم يجازى الله على النقيير والقطمير ويواخذ الظالم بالقليل والكثير قال الله تعالى وهو اصدق القائلين⁷ "من يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره" (I)

فليذكر المعرض لهذه الاوقاف بالتغيير والابدل والتحريف والابطال مهابة الموت وسكرته والغبير وظلمته والتحد وجسته ومنكرا وهييته ونكيرا وشدته وهول مسئلتها وحشونة محاولتها والوقوف بين يدي الله يوم يقوم الناس لرب العالمين "يوم تبلى السراير"⁽²⁾ وتتهتك السناثر ويو الجرم لو يفتدى من عذاب بنييه وصاحبته واخيه وفصيطة التي تترويه ومن فى الارض جميعا ثم يحيه كلا انتهى لظى نزاعة للشوى

قد اسند متولى هذه الاوقاف وهو الامير الكبير شجاع الدين تكور سنان ابن خليخت الب التوليه والنظر فى هذه الاوقاف والقيام بعمارتهما والسعى فى اصلاحها وحفظ صورتها واعادتها الى ماهى عليه الان بعد الخراب والانهدام وصرف مايفضل من العمارة من حاصل الوقف الى المصارف المذكره وابتاع شرائط الوقف فى ذلك كله الى ولده وفلذة كبده والاصح من اولاده الذكور وهو جلال الدين محمد بن الامير شجاع الدين تكور سينان اسندا صححا وتفويضا شرعيا على انه اذا نزل بالامير شجاع الدين تكور سنان نازلة الموت وانتقل الى جوار الله كان المتولى لهذه الاوقاف والناظر فيها والقيام عليها والمستقل لها جلال الدين محمد بن تكور سينان يتولى ذلك بنفسه ولم يعتمد عليه من نوابه وامناثه لايألو فى ذلك جهدا ولايبحر لذر حق حقا ولا يعارفه احد من اولاد شجاع الدين فى ذلك كله بوجه من الوجوه ولا سبب من الاسباب ويكون المتولى بعد جلال الدين محمد من عينه هو من اخوته لابه الاصلح فالاصح منهم وفوض القوليه بعد وفاته لاتزال التولية والنظر فى الاوقاف لاولاد شجاع الدين تكور سينان الذكور منهم دون الاناث على الترتيب المذكور فاولهم متوليا جلال الدين محمد ثم من يسنده هو اليه من اخوته الاصلح فالاصح ثم بعد وفات الثانى يكون المتولى من بقية الثانى هكذا الى انه لايبقى احد منهم فاذا انقرضوا كان المتولى والناظر فى الاوقاف المذكور واولاد شجاع الدين تكور سينان الذكور منهم دون الاناث يقدم الاصلح فالاصح منهم فاذا انقرضوا ايضا ولم يكن لهم اولاد ذكور كان الناظر والمتولى لهذه الاوقاف من عينه الحاكم بين المسلمين محروسة اماميه يومئذ وكل من كان متوليا من

1- "مؤمنان، سورة بقره، آية 74"

2- "مؤمنان، سورة بقره، آية 81"

اولاد شجاع الدين تكجور سينان واولاد اولاده وعقبه ونسله كان له ان يصرف التامل من غلة الاوقاف واجوزها وربعها عن العمارة والمصارف المذكورة اعلاه الى مصلحة نفسه يتناول من غير خط ولا حجر ولا منع بل يكون هو في كل من ذلك ليس عليه لائمة في الدنيا ولا في الاخرة شرطان يعطى التولية والنظر حقهما ويتصرف في الاوقاف مراعيًا للحفيظة و المصلحة محافظا على اسباب التشمير والتمنة مشمرا عن ساق الجد والاجتهاد في الحفظ والدفع لهما عما يتوجه اليها من النوائب كما هو داب ابائه واسلافه فاذا خربت المدرسة والعياذ بباله وتعدر عمارتها واعادتها الى حالتها لمانع من الموانع فما تحصل من هذه الاوقاف بعد عمارتها واصلاحها تكون مصروفًا الى الفقراء والمساكين في امة محمد صلوات الله وسلامه عليه وهذا هو اخر المصارف لهذه الصدقة الوقوفة فان امكن اعادة المدرسة من حاصل الوقف وربيعة وعلته واجوزه الى ان يعود الى مثل حالها التي هي عليها الان ثم يصرف ما فضل من العمارة الى المصارف التي تقدم ذكرها ويتبع في جميع ذلك شرط الواقف رحمه الله وقد اتمت بصحة هذه الوقفية ولزومها حكم حاكم من حكام المسلمين جائز الحكم نافذ القضية واشهد على حكمه وقضائه من حضر من اليهود والعدول بعد ان سألني ذلك من جازت مسألته شرعا وذلك في التاريخ المذكور اعلاه والحمد لله وحده وصلواته على خير خلقه محمد واليه وصحبه .

يشهد بان الواد مقابل باصله ظاهرا وباطنا محمود بن عبد الرحمن المملحي

غفر لهما .

يشهد بأن العواد مقابل باصله ظاهرا وباطنا بايزيد بن شيخ عماد القموي غفر

لهما خالق العليم .

يشهد بشوته كمال بن الحاج ابراهيم المتفقه ظاهرا وباطنا .

يشهد بشوته محمد جلبى بن حيدر بك الجندي ظاهرا وباطنا .

يشهد بشوته سيدى احمد بن بخشايش فقيه العموى ظاهرا وباطنا

يشهد بما فيه محمد بن جنيد ظاهرا وباطنا .

يشهد بشوته محمود الحاج على الحطيب لالاماس ظاهرا وباطنا .

يشهد بشوته ابو يوسف بن امير احمد الحافظ ظاهرا وباطنا .

يشهد بشوته طاهر بن محمد الحافظ ظاهرا وباطنا .

يشهد بما فيه الياص بن يعقوب المتعت ظاهرا وباطنا .

يشهد به ظاهرا وباطنا شيخ باشا بن صالح العموى

Müessesese - Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi

Bahaeddin YEDİYILDIZ

"... Bir kültür hakkında yapılabilecek en iyi ve gerçeğe uygun bir tasvir, onu meydana getiren bütün müesseseleri tasnif ve tahlil etmekten ibârettir".

B. Malinowski, *Une theorie scientifique de la culture*, F. Maspero, Paris 1968, s. 45.

"Vakfın efdalı, nâsın kendüye eşedd ihtiyac ile muhtac olduğu bir şeyi vakfetmektir".

Ömer Hilmi, *İthafü'l-ahlâf fi ahkâmî'l-evkâf*, İstanbul 1307, s. 15.

Türkler tarafından XVIII. asırda kurulan ve vakfiyeleri bugün Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan takriben altı bin vakfiye arasından, ihtimali sondaj metoduyla seçerek elde ettiğimiz üçyüz otuz vakfiyenin tahlillerini yapmış ve bu tahlillerin neticesini 1975 yılında *Université de Paris-Sorbonne (Lettres et Civilisations) Paris IV*'e doktora tezi olarak sunmuştu. Oldukça hacimli olan bu araştırmanın(1) bazı kısımları daha önce yayımlanmış olup(2), bir iki bölümü de baskıda bulunmaktadır(3).

Bu makale de, aslı Fransızca olan bahse konu araştırmanın girişi ve birinci bölümünden ibârettir(4). Giriş'te, vakıf müessesesi hakkında yapılacak incelemelerin ehemmiyeti üzerinde durulduktan sonra, vakfiye ve vakfın tanımları yapılmakta, vakıf-kurucularının zihnindeki vakıf anlayışı tahlil edilmekte ve incelenen vesikaların ışığında vakıfların yeni bir tasnifi denenmektedir. Orijinal adı, "XVIII. asırda vakfı ayakta tutan faktörler" olan birinci bölümde ise, XVIII. asır Türk toplumu ve vakıf müessesesi çerçevesinde,

her hangi bir müessesenin toplum üzerindeki, toplumun ise müesseseye üzerindeki tesirleri tahlil edilmeye çalışılmaktadır.

O

Vakıf müessesesi üzerindeki araştırmaların ehemmiyeti

Vakıf müessesesinin kesin menşei hakkında

- (1) Araştırmanın asıl adı: *Institution du vaqf au XVIIIe siècle en Turquie —étude socio-historique—*, Paris 1975, II-409 s.
- (2) B. Yediyıldız, "Vakıf müessesesinin XVIII. asırda kültür üzerindeki etkileri", *Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi (1071-1920)*, (Yay. O. Okyar, H. İnalçık), Ankara 1980; B. Yediyıldız, "Vakıf müessesesinin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü", *Vakıflar Dergisi*, (Ankara 1982), c.XIV, s. 1-27.
- (3) B. Yediyıldız, "La portee économique des vaqfs turcs au XVIIIeme siècle", *International seminar on social and economic aspects of the muslim waqf (Kudus, 24-28 Haziran 1979)*'a tebliğ olarak sunulmuş, tebliğler baskıda bulunmaktadır. B. Yediyıldız, "Türk vakıf kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri (1700-1800)" *Osmanlı Araştırmaları (Neşir Heyeti: H. İnalçık, N. Göyünc, H.W. Lowry)*, c.III'de basılmaktadır. B. Yediyıldız, "XVIII. asırda Türk vakıf teşkilâtı", *Tayyib Gökbilgin Armağanı*'nda yayımlanmaktadır.
- (4) B. Yediyıldız, *Institution du vaqf...*, s. 1-87

münakaşalar yapılabilsen de, onun Hicret'in ilk asırlarından itibaren, İslâm cemiyetlerinin iktisadî, kültürel, hattâ siyasi hayatında çok ehemmiyetli bir yer işgal etmiş olduğu inkâr edilemeyecektir.

Meselâ, Osmanlı İmparatorluğu tarihine bir göz atılırsa, bu devâsâ İmparatorluk'ta, bugünkü devlet anlayışına göre kamu hizmetleri niteliği taşıyan birçok içtimaî vazifenin vakıf yoluyla ifâ edilmiş olduğunu anlamakta gecikilmez. Gerçekten, yollar, köprüler yapımı ve sulama çalışmaları gibi âmme işleri, hastahâneler yapımı ve fakirlere yardım gibi sosyal yardımlaşma faaliyetleri; eğitici ve öğretici kadronun ücretlerini, talebelerin bakımını, medreseler ve kütüphâneler yapımını teminat altına almaya yönelik kültür işleri; camiler inşası gibi din hizmetleri Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflar yoluyla idâre ediliyordu. Kısaca belirtilmeye çalışılan şu birkaç husus bile, İslâm cemiyetlerinin sosyal tarihini doğru bir biçimde aydınlatmak isteyen kişilerin, tarihî ve sosyolojik açıdan vakıflar hakkında araştırmalar yapmaya mecbur olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira, vakıflar, İslâm hukukunun son derece dikkat çekici hususi bir müessesesi olmaktan başka, İslâm medeniyetinin diğer müesseseleriyle de sıkı münâsebetlere sâhip bulunmaktaydı(5). Bu konuda haklı olarak sosyologlar, toplum tahlillerinde, müesseselerin dikkate alınmalarını ve incelenmelerini çok ehemmiyetli bulmaktadırlar(6). Zira, vakıf gibi bir müessese açık bir biçimde bir toplumun müşahhas ve mücerret bütün unsurlarını örümcek ağı gibi birbirine bağladığı için, mensup olduğu kültür hakkındaki tetkiklere bahse konu müessese veya müesseselerden başlamak gerekmektedir.

Vakıf hakkındaki araştırmaların faydası, sâdece bu müessesenin muhtelif cephelerini aydınlığa kavuşturmaktan ibâret değildir. Gerçekten, bu araştırmalar sırasında incelenmesi mecburi olan vakfiyelerin, bahse konu toplumların—askerî ve siyasi olaylarını, hükümdârlarının hayatını ve mâceralarını ve büyük devlet adamlarını zikretmekle yetinen vak'a-nüvis târihlerinin tamamıyla tesâdüfen ve nâdiren beyân edilen—hakiki bünyesi hakkında bize bilgiler temin edebilen en iyi vesikalar olduklarını bilmekteyiz. O halde, bu incelemede temel kaynaklarımızı oluşturacak olan vakfiyelerin ne olduklarını izah etmemiz gerekmektedir.

Vakfiye

Vakfiye veya vakıf-nâme, vâkıfın vakfın teşekkülü ve işleyişi hususunda tanzim ettiği hüküm ve kaideleri ve bunların kadı tarafından tescilini ihtiva eden hukuki bir vesikadır(7). Bu vakfiyeler

kağıt ve parşömen tomarlara, veya hacmi bir ile dört yüz sayfa arasında değişen defterlere yazılmıştır(8). Bize göre, bir vakfiyeyi umumi olarak yedi kısma ayırmak mümkün gözükmemtedir:

1. Bir veya daha çok kadının (kadı, hâkim, kadı-asker), hattâ bazan sultanın tasdik yazıları; imzaları ve mühürleri(9).

2. Vâkıfın, Allah'a hamd ve Peygamber'e salavat duygularını ifâde ettikten sonra, dünyanın tasvirini yaptığı, kendi hayat anlayışını açıkladığı ve kurduğu vakfın gerekçelerini belirttiği, vs... bir giriş bölümü.

3. Vâkıf hakkında bilgiler: adı, babasının adı, mesleği, şahsi nitelikleri, vs...

4. Vâkıf tarafından inşâ ve insanlık yararına tahsis edilmiş binâların ve bunların işletilebilmesi gayesiyle yine vâkıf tarafından vakfedilmiş olan menkul ve gayri menkul gelir kaynaklarının tasviri. Bu kısımda, bahse konu malların mevkileri, sayıları ve yüzölçümleri ile sınırları ve hukuki formları da bulunmaktadır.

5. Vakıf edilmiş gelir kaynaklarının işletilmesi, personele ödenecek ücretler ve vakıf gelirleriyle gerçekleştirilmesi gereken hizmetler hususunda ve ilgili diğer konularda vâkıf tarafından tesbit edilen şartlar...

6. Eskilerin ve büyük İslâm hukukçularının görüşleri arasından, söz konusu vakıf kategorisine en elverişli görüşü seçen hâkimin hükmü.

7. Vakfiyede beyan edilmiş olan şartları bozacaklara karşı vâkıfın lânet cümleleri, vakfiyenin tarihi ve şahitler...

Bu plan dahilinde hazırlanmış olan vakfiyeleri kadılar mahkeme sicillerine kaydettiriyorlar(10) ve asıllarını—vakıfları muhtevalarına göre idare etmeleri gayesiyle—tâyin edilmiş mütevellilere veriyorlardı(11). Vakıf edilen eser bir bina ise, vakfiyenin özeti bazan bahse konu binanın bir duvarına

(5) Vakıf müessesesi hakkında yapılması gereken tarihi içtimâî incelemelerin zarureti ve ehemmiyeti hususunda, bkz.: F. Köprülü, "Vakıf müessesesinin hukuki mahiyeti ve tarihi tekâmülü", *Vakıflar Dergisi* (Ankara 1942), c.II, s. 1-35; Cl. Cahen, "Reflexions sur le waqf ancien", *Studia Islamica*, (1961), c. XIV, s. 37 vd.

(6) B. Malinowski, Aynı eser, s. 45 vd.

(7) Krs. Semsetdin Sami, *Kâmus-i Türki*, İstanbul 1317.

(8) Meselâ, 1178/1764 tarihli olup III. Mustafa'ya âit bir vakfiye (VGMA = Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kasa no: 187) tam 329 sayfa ihtiva etmektedir.

(9) Bu kısım vakfiyenin başında bulunmasına rağmen, vakfiyenin telifinden ve onu tescil eden kadının hükmünden sonra yazılıyordu.

(10) Osmanlı İmparatorluğu'nda her türlü resmi vesikanın yazılış tarzlarını izah eden ve örnekler veren eserler vardı. Meselâ bkz.: Çavuş-zâde Mehmed 'Aziz, *Dürri's-sukuk*, 2 cilt, İstanbul 1277, vakfiyer konusu: c. I, s. 155-227; Ziyâeddin Efendi, *Câmi'i envârü's-sukuk ve İâmî'u'z-Ziyâ li-zevi's-sukuk*, İstanbul 1284, vakfiyeler için bkz. s. 184 vd.

kazınıyordu. Daha da emin olmak için, vâkîf vakfiyesini İstanbul'da *Defter-hâne*'nin bu işlerle ilgili bürolarından birine kayd ettirme imkânına sâhipti⁽¹²⁾. *Defter-hâne*'de sicillere geçirilmiş olan bu vakfiyeler bugün Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu arşivde, yirmi altı bin üçyüz vakfiye vardır⁽¹³⁾. Ama bunlar vakfiyelerin tamamını temsil etmekten çok uzaktırlar. Ancak muhtelif vilâyet mahkemelerine âit bütün *şer'îye sicilleri* ve *Tahrir Defterleri* tarandıktan sonradır ki, Osmanlı İmparatorluğu devrinde kurulmuş vakıfların sayısı yaklaşık olarak bilinir. Böyle bir çalışma henüz gerçekleştirilmemiştir. Belli bölgelerdeki veya belli zamanlardaki vakıfların sayısı konusunda ancak bir iki örnek zikredebiliriz: 927/1519-1005/1596 yılları arasında İstanbul'da te'sis edilmiş vakıfların sayısı iki bin sekiz yüz altmış sekizdir⁽¹⁴⁾. 1718-1800 yılları arasında Halep'te kurulmuş vakıfların sayısına gelince, bunların miktarının da dört yüz seksen beş civarına ulaştığı görülmektedir⁽¹⁵⁾.

O halde, bütün İslâm devletlerinin vakıfla ilgili sicilleri ve vakfiyeleri, en sağlam ve en doğru metodlarla, bilhassa *diplomatik* usulleriyle incelemek neşredilmedikçe, vakıf müessesesinin hakiki vasfı ve gayesinin asla yakalanamayacağını bir kere daha belirtmemiz gerekmektedir⁽¹⁶⁾. Yukarıda bahsedilen metodlarla su yüzüne çıkarılacak olan vakıfla ilgili vesikalar ve bugünün ilmî zihniyetine uygun olan ve uygulama tarzı günden güne gerçeklik ve mükemmellik kazanmaktan geri kalmayacak olan tenkidi metodlara riâyet ederek yayımlanacak olan vakfiyeler, sırf vakıf müessesesini hukukî ve tarihî açıdan aydınlığa kavuşturmakla kalmayacaklar, fakat ayrıca Türk ve İslâm tarihinin her dalını tahlile imkân sağlayan değerli bilgiler de vereceklerdir. Gerçekten bu vesikalardan, iktisat, şehir, idari teşkilât, din ve yerleşme tarihleri, tarihi topografya, hâsılı tarihin bütün dallarında elde edilecek bilgilerle, eski Türk toplumlarının iç bünyeleri, farklı sosyal sınıfların iktisadî şartları, hukukî ve sosyal münâsebeler tahlil edilebilecektir. Yine bu vesikalar bize şehirleri iskân sistemlerini, yeni mahallelerin teşkilini, muhtelif halk kitlelerine mensup kişilerin temerküz ettikleri noktaları, eşya ve para değerlerini, muhtelif vergilerin mâhiyetini, ilmî ve dinî müesseselerin gelişmesini ve sosyal yardım müesseselerini tanıttıklarıdır⁽¹⁷⁾. Kısaca, vakfiyelerin, toplumu oluşturan halk kitlelerinin hayatının ve zihniyetinin aslını kavramamıza imkân sağlayan vesikalar oldukları açıkça gözükmemektedir. İşte bu sebeptendir ki, bu incelemenin asıl gayesi, bahse konu meseleler hakkında, tahlil ettiğimiz vakfiyelerden mümkün olduğu ölçüde bilgi elde etmekten, daha doğrusu bu vesikalara söz konusu toplum

hakkında sorguya çekmekten başka birşey değildir. Fakat her şeyden önce bâzı kavramlara açıklık kazandırmamız gerekmektedir.

Vakfın târihi

Türkçede vakıf şeklinde telâffuz edilen *vakf* kelimesi arapça bir masdar olup, lügatlere göre, *durdurmak*, *alıkoymak* mânâsına gelir. Bu deyim genellikle, terk, emânet, depo fikirlerini ifâde

-
- (11) Osmanlı kadılarının günün bütün olaylarını sicillere kaydettirdiklerini belirtmemiz gerekir. Bugün, Osmanlı mahkemelerinde yazılmış olup hâlen elimizde bulunan on onbeşbin büyük defter vardır. Bu defterler, muhtelif sosyal olayları ve Osmanlı İmparatorluğu merkezinden gelen bütün emirleri ihtiva ediyordu. Osmanlı imparatorluğunun içtimâî, iktisadî yapısını, ahlâki ve mâli hayatını aydınlatmak için bu sicillerin sistemli bir şekilde incelenmesi zaruridir. Bu konuda bkz. S. Altundağ, "Osmanlılarda kadılarının salâhiyet ve vazifeleri hakkında", VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961), Ankara 1967, s. 346 vd.
- (12) M.D'Ohsson, *Tableau general de l'Empire Ottoman*, Paris 1787-1828, c. II, s. 527. F. Seîçuk, "Vakıflar, başlangıçtan 18. yüzyılına kadar", *Vakıflar Dergisi* (İstanbul 1965), c. IV, s. 27. Bu yazı Gibb ve Bowen'in *Islamic society and the west*, London 1957, c. 1/2, adlı kitabının bir bölümünün tercümesidir.
- (13) A.H. Berki, "Vakıfların hukuk ve tarih bakımından kıymeti", *Vakıflar Dergisi* (İstanbul 1965), c. VI, s. 7.
- (14) Ö.L. Barkan ve E.H. Ayverdi, *İstanbul vakıfları tahrir defteri*, İstanbul 1970, Giriş, s.VIII, Tablo:1.
- (15) F. Seîçuk, Aynı makale, s. 26-27.
- (16) Türkiye'de Vakıflar Dergisi ve Belketen'de vakfiyeler neşr edilmeye başlanmıştır. T. Gökbilgin, XV-XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, vakıflar-mülkermukataalar (İstanbul 1952) adlı eserinde Edirne şehrinde ve Paşa Sancağında XV. ve XVI. asırlarda tanzim edilmiş vakfiyelerden büyük kısmını neşretti. Ayrıca Ö.L.Barkan ve E.H. Ayverdi, 953/1546 tarihli olup 2515 vakfiyenin özetlerini ihtiva eden bir defteri, İstanbul vakıfları tahrir defteri -953 (1546) tarihli- (İstanbul 1970) adı altında neşretmişlerdir. Fakat, mevcut vakfiyelere nazaran yayımlanmış olanların sayısının pek fazla olmaması, sâdece XVIII. asırda tanzim edilip bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kayıtlı bulunan vakfiyelerin sayısının hemen hemen altı bine ulaşması, belli mekân ve zamanlara ait vakfiye grupları üzerinde de tahliller yapılmamış olması, şimdiye kadarki araştırmaların yeterli olmadığını göstermektedir. Batı'da da vakfiyeler üzerinde az da olsa bâzı araştırmaların yapıldığını görmekteyiz. Meselâ: A. Darragh, *Acte de vaqf de Barsbay, Le Caire* 1963; M.A. Simsar, *The waqfiyah of Ahmed Paşa*, Philadelphia 1940; M. Belin, *Extrait d'un memoire sur l'origine et la constitution des biens de mainmorte en pays musulman*, Paris 1854 (Bu eser Osmanlı İmparatorluğu'na âit iki vakfiyenin notlanmış tercümesidir); L. Massignon, *Documents sur certains waqfs des lieux saints de l'Islam*, P. Geuthner, Paris 1952.
- (17) F. Köprülü, "Vakıf müessesesi ve vakıf vesikalarının tarihi ehemmiyeti", *Vakıflar Dergisi* (Ankara 1938), c. 1, s. 1-6; vakfiyelerin mimarı tarihi hususundaki ehemmiyeti için bkz. C.E. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1950, c. III, s. 2814; F.N. Uzluk, "Karaman eyâletine âit vakıfların fihristi", *Vakıflar Dergisi* (Ankara 1958), c. IV, s. 253; M. Cunbur, "Bibliyografya", *Vakıflar Dergisi* (Ankara 1956), c. III, s. 288. İstanbul'un tarihi topografyası ile ilgili vakfiyeler için bkz. S. Tekindağ, "Ayasofya tahrir defterine göre İstanbul", VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961), s. 304-311.

etmekte ve günlük anlamında mukaddes bir şey, dindarlık duygusuyla insanlığın ihtiyaçlarına veya halkın ibâdet hizmetlerine adanmış bir obje düşünmesini taşımaktadır. Hukuki mânâsına gelince, İslâm hukukunun muhtelif ekollerine, ve hattâ aynı ekolüne mensup hukukçuların vakıf hakkında yapmış oldukları târifler çok farklıdır: Ebu Hanife'ye göre vakıf, bir kimsenin mâlik olduğu bir gayr-ı menkulün gelirlerini, ödünç verme şeklinde (âriyeten), fakirlere veya İslâm cema'atinin dini ve içtimai ihtiyaçlarının giderilmesine tahsis etmesi akdidir; öyle ki bu malın mülkiyeti vâkıfta kaldığından, vâkıf söz konusu akdi bozma ve malını istediği gibi kullanma hakkına sâhiptir; ölümden sonra bu hak vârislerine geçer⁽¹⁸⁾. Ebu Hanife'nin talebeleri Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre vakıf, kendisiyle bir şeyin mülkiyetinin Allah'ın mülkiyetine geçtiği ve ondan gelen gelirlerin yaratıklara tahsis edildiği şer'i bir mu'âmeledir. Ancak, Ebu Yusuf'a göre, vâkıfın sırf "...vak-fettim" sözünü kullanmasıyla vakıf bağlayıcılık (lüzum) niteliğini kazanmakta ve vâkıfın mülkünden çıkmaktadır; halbuki İmam Muhammed'e göre, vakfın bu niteliği kazanması için müteveliyeye teslim edilmesi şarttır⁽¹⁹⁾. Ebu Yusuf'un târihi, bu müessesenin daha sonraki gelişmesine temel olmuştur. Bununla birlikte bu târif, vakfın tarih boyunca kazanmış olduğu bütün vasıfları göstermekten çok uzaktır.

İslâm'ın diğer mezheplerine mensup hukukçuların olduğu kadar, doğulu ve batılı araştırmacıların da vakıf hakkında yapmış oldukları bir çok târihi zikr eden J. Luccionu, haklı olarak, "farklı ve bâzı noktalarda zıt olan bu târifler, tamâmiyle tatminkâr gözükmemektedir" diyor⁽²⁰⁾. Yazarın naklettiğimiz hükmü tamâmen doğrudur, fakat kendi yapmış olduğu târif de bu hükümden kurtulamamaktadır. Zirâ, asırların ve farklı milletlerin yeni unsurlar katarak geliştirdiği içtimai ve canlı bir müessese, sırf onun doğuş sırasında şekillenen hukuki nazariyeler açısından incelenirse ve bu dar çerçeve içinde hakkında hüküm verilmeye kalkılırsa, bu müessese hakkında varılan anlayış ve târifler yarım ve hattâ zıt olabilir. Bu sebeple umumi değerlendirmelerin, müessesenin değişik zaman ve mekânlardaki durumu tarihî ve içtimai bütünlük içinde tetkik edildikten sonra yapılması icap eder. Şimdilik bu ölçülerde kâfi derecede araştırma mevcut olmadığı için, vakıf müessesesinin XVIII. asırda Türklerdeki durumunu göz önünde bulundurarak bir târifini yapmakla yetineceğiz.

Vakıf, hukuki bir akiddir. Bu akidle kişi normal olarak Allah'a yakın olma (kurbet, gayeyle, —bazân gizli bir şekilde başka gayeler güdererek— menkul veya gayr-ı menkul bir veya daha

çok mülkünü —bunlar bâzân hususi mülkiyete dönüştürülmüş mîrî arazilerden ibârettir— dinî, hayrî ve içtimai bir gayeye müebbeten tahsis eder. Bu gayenin derhal ve mutlak bir tarzda gerçekleşmesi zaruri değildir. Bu sebeple vakfı üç kısma ayırmak gerekir:

- Gelirin tamamının mutlak bir tarzda doğrudan doğruya nihai gayeye gittiği *vakf-i hayrî*;
- Bütün gelirin asıl gayeye ulaşmadan önce, vâkıf tarafından tâyin edilen ve umumiyetle vâkıfın âilesine mensup kişilerin elinde kaldığı *vakf-i ehli*;
- Gelirlerin değişik tarzlarda vâkıf ve âileleriyle dinî — hayrî — içtimai müesseseler arasında paylaşıldığı *yarı-âilevi vakıf*.

Son iki halde, yararlanma hakkına sâhip kişilerin nesli sona erdikten sonra, *vakf-i ehli* ve *yarı-âilevi vakıf*, *hayrî vakıf* şekline dönüşmektedir.

Vakıf deyiminin sâdece izâh edegeldiğimiz hukukî akdi belirlemek için değil, fakat bizzat vakf edilen şeyi de ifâde ettiğini belirtmemiz gerekmektedir. Bu mânâda, falan şey vakıftır denilebilir. Bu durumda kelimenin çoğulu olan *evkâf* kelimesi de kullanılabilir⁽²¹⁾. Bu incelemede, vakıf kelimesi, yerine göre her iki mânâda da kullanılacaktır.

Vakfın târifini, *vakfiyelerde* bulduğumuz unsurlardan istifâde ederek ve bilhassa bizi ilgilendiren devrin vakıf kurucularının zihnindeki vakıf anlayışını nazarı dikkate alarak yaptığımız için, bu târifin ortaya koyduğu bâzı meseleleri, daha yakından incelemek zorundayız. Araştırmamızın bu giriş bölümünde, bâzı örnekler vererek, burada bahse konu olan vakıf anlayışını ve üç türlü vakıf kategorisini izah etmeye çalışacağız. Diğer noktalar, bu girişi tâkip eden bölümlerde tetkik edilecektir.

Vakıfların zihnindeki vakıf anlayışı

Gerçekten, XVIII. asır Türk vakıf-kurucularının zihninde ne türlü bir vakıf anlayışının mevcut olduğunu bilmek, ilgi çekici bir meseledir. Bu anlayışı yakalayabilmek ve açıklamak için, elimizde çok sayıda vesika bulunmaktadır. Hemen hemen her vakfiyenin başlangıç kısmında, vakıf-kurucu-

(18) Muhammed Mevkufâti, Şerhü'l-mevkufâti, İstanbul 1291, c. 1, s. 367; Ö.N. Bilmen, Hukuk-ı İslâmiyye ve istilâhât-ı İfkhayye kâmusu, İstanbul 1951, c. IV, s. 151; Ali Haydar, Teribû's-sunuf fi ahkâmî'l-vuku'f, İstanbul 1240, s. 12.

(19) Mevkufâti, Aynı eser, c. 1, s. 367; Belin, Etude sur la propriete fonciere en pays musulman et Turquie, Paris 1862, s. 89.

(20) J. Luccioni, Le habous ou wakf (rites malekite et hanefite), Casablanca 1942, s. 13-14.

(21) Ömer Hilmi, İthafü'l-ahlâf fi ahkâmî'l-evkâf, İstanbul 1307, s. 3 (Bu eser fransızcaya tercüme edilmiştir: C.G. Stavrides et S. Danon, Lois régissant les propriétés dédiées (awqaf), Paris 1895; Ali Haydar, Aynı eser, s. 6.

ları, kültür seviyelerine ve dünya görüşlerine göre, bu müessese hakkında ne düşündüklerini izah etmektedirler.

Vakfın ehemmiyetini daha iyi tebâruz ettirmek gayesiyle, vakıf-kurucularımız, her şeyden önce dünyanın tasvirini yapmakla işe başlamaktadırlar. Onlara göre, "bu köhne dünya hiçlik ortasında yaşamaktadır"⁽²²⁾ ve tamamen geçicidir. Temeli sâbit, meskeni sürekli bir yer değildir. O, asla esas hedef, hakiki gaye olamaz, çünkü "Yer üzerinde bulunan her canlı fânidir"⁽²³⁾ ve orada bulunan "her can ölümü tadıcıdır"⁽²⁴⁾. Bununla birlikte, bu alçak dünya boşuna yaratılmamıştır; o, hasadı Öbür-Dünya'da yapılacak olan, ekmeye elverişli bir tarladır⁽²⁵⁾; bunun dışında herhangi bir değere lâyük değildir⁽²⁶⁾.

Bu verimli toprağa ekilecek tohumlar, meyvelerinin bu dünyada okduğu kadar Öbür-Dünya'da da toplanabilmesi için, asırlara dayanabilen cinsten olmalıdır. Bunlar, "hayrât" ve "hasenât" tohumlarıdır⁽²⁷⁾. Bu iki ıstılâhtan, bütün kamu tesislerini ve sosyal kuruluşları anlamak gerekir. Gerçekten, mâbetler, kütüphâneler, kervansaraylar, hastahâneler, çeşmeler, mezarlıklar ve ayrıca cemiyette ihtiyaç içinde bulunanlara tahsis edilmiş her türlü sosyal yardımlar, hayrât ve hasenât kavramları içinde mütala'a edilmektedir⁽²⁸⁾.

Bahse konu tohumları ekmenin, hayrât ve hasenât eserlerini gerçekleştirmenin en iyi vasıtası *sadakât* yani sadakalar yapmaktır. *Sadakalar*, fazladan yapılan, nâfile ibâdetler arasında en mükemmel fiillerdir. Fakat, "her türlü sadakanın en yücesi ve en mükemmeli, hayır eserlerinin en soylusu ve en ehemmiyetlisi, vakıf-kurucularına göre, vakıftan ibârettir. Vakfın menfaati sınırsız ve faydası sonsuzdur⁽²⁹⁾. Mutfağı bütün insanlığa tahsis edilmiştir. Bu iş hayırlı bir fiil, vâkıfın düşüncesini yeşerten, niyetini gerçekleştiren bir fiildir, öyle ki onu hayatta giriştiği her işte tam başarıya ulaştırır. Sâhibinin ölümden sonra da istifâde edeceği bir fiildir⁽³⁰⁾. Sürekli ve ebedidir. Hizmeti kesiksiz, süresi sınırsızdır. Bu dünyada, Yaratıcı ve bütün kâinâtın hakiki Mâliki Allah'ın adını hatırlatma vasıtası, öbür-dünyada ilâhî mükâfâtların elde edilmesinde tâyin edici nihâi sebeptir. Öyle bir iyilik ki ölümlle nihâyete ermez. Gerçekten, Peygamber şöyle demektedir: "Bir insan öldüğünde amelî(nin savâbi) kesilir. Defteri a'mâli kapanır. Yalnız: 1. *sadaka-i câriyesi*, 2. ilmi bir eseri, 3. kendisine du'a eden hayırlı bir evlâdı olan kimsenin defter-i a'mâli kapanmaz"⁽³¹⁾.

Allah'a ve Peygamber'e imandan sonra, en güzel dinî uygulama vakıftır. O, kişinin mâliki bulunduğu mallar vasıtasıyla Allah'a yaptığı bir ibâdetdir⁽³²⁾. O hâlde vakıf, bu ibâdeti gerçekleştirmek gayesiyle gerekli malları kazanmak için

belli bir gayreti, çalışmayı icap ettirmektedir⁽³³⁾. Eğer birisi şerefiyle kendi ihtiyaçlarından daha çok kazanır ve onları vakıf yoluyla toplumun ihtiyaçlarına harcarsa, şüphesiz bundan büyük menfaatlar temin edecektir. Zira manevî tavrın esası, bahtsızların yardımına koşmaktır⁽³⁴⁾.

Burada, vakfiyelerden alınmış bir kaç cümle içinde, vakıfların vakıf-kurucularına sağladıkları menfaatları veya daha çok vasıtaları özetlemeye çalışalım. Devrin ortak inancına göre, vakıf:

- iyi bir gelecek hazırlama⁽³⁵⁾;
- bu dünyada ve öbür-dünyada mutluluğa ve refaha mâlik olma⁽³⁶⁾;
- mallarını arttırma ve onları dokunulmaz ve ebedî kılma⁽³⁷⁾;
- manevî olduğu kadar sosyal hiyerarşide en yüksek derecelere ulaşma⁽³⁸⁾;
- vücutlarının yok olduğundan sonra adlarını ölümsüz kılma ve ondan sitayişle bahsettirme⁽³⁹⁾;
- kıyâmet günü için azık hazırlama⁽⁴⁰⁾;
- cehennem azaplarından kurtulma⁽⁴¹⁾;

(22) Veliyüddin b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Haremeyn XII, s. 86.

(23) Kur'an, LV/26.

(24) Kur'an, III/185.

(25) Ahmed b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Mukata'a I, s. 100.

(26) Veliyüddin b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Haremeyn XII, s. 89. Bir vakfiyedeki oldukça geniş bir dünya tasviri için bkz. B. Yediöldüz, *Institution du vaqf...*, Ek. II, s. 280-281.

(27) Ahmed b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Mukata'a I, s. 100.

(28) M.Z. Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, İstanbul 1971, c. I, s. 790; Ömer Hilmi, *Aynı eser*, s. 7.

(29) Hüseyin b. Yusuf vakfiyesi, VGMA, Haremeyn I, s. 118-119.

(30) Mehmed b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Haremeyn II, s. 195-196.

(31) III. Mustafa vakfiye, VGMA, Kasa No: 187, s. 11 krş. Riyazü's-salihin, Ankara 1972, c. III, 1412.

(32) Hüseyin b. Yusuf vakfiyesi, VGMA, Haremeyn I, s. 118-119.

(33) Veliyüddin b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Haremeyn XII, s. 86.

(34) Ebubekir b. İbrâhim vakfiyesi, VGMA, Haremeyn I, s. 113.

(35) Mehmed b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Haremeyn II, s. 195-196.

(36) Hüseyin b. Yusuf vakfiyesi, VGMA, Haremeyn I, s. 118.

(37) Aynı vakfiye, s. 119.

(38) Veliyüddin b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Haremeyn XII, s. 86; Mehmed b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Haremeyn II, s. 196; Hüseyin b. Yusuf vakfiyesi, VGMA, Haremeyn I, s. 118.

(39) Ahmed b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Mukata'a I, s. 100.

(40) Fatma binti Nevşehirli İbrahim Paşa vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 56, s. 4.

- cennetin ni'metlerini elde etme⁽⁴²⁾;
- mümkün olduğu ölçüde Allah'a yaklaşma (*kurba*)⁽⁴³⁾.

vasıtasıdır.

Çok defa vakıf ilâhî faziletlere dayalı bir müesseseler olarak telakki edilmesine rağmen, vâkıfların yukarıda zikr ettiğimiz fikirlerinden çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır ki, merhamet ve insansaverlik duyguları dışında, çok çeşitli temâyüller: Allah'ın lütfunu elde etme arzusu gibi dinî temâyüller; kendisinden sonraya iyi bir ad bırakma, yâni ölmeme, ebediyyen yaşama arzusu gibi psikolojik temâyüller; hemcinsleri arasında fark edilme, yüksek sınıflar arasında bulunma ve önemli bir mevkiye mâlik olma niyeti gibi içtimâî temâyüller; çok mal kazanma, servetini artırma ve onu vakıflaştırarak her türlü tehlikeden koruma ve böylece emniyet ve refah içinde yaşama isteği gibi iktisadî temâyüller birbirlerine karışmaktadır. Elbette bu temâyüller dışında vakıf olgusunda başka unsurlar da bulunmaktadır. Bunlardan araştırmamızın aşağıdaki kısımlarında bahsedilecektir⁽⁴⁴⁾.

Üç vakıf kategorisi

Umumiyetle vakfın iki kategoriye ayrıldığı bilinmektedir: Birinci kategoriye girenler, doğrudan doğruya ve hiç bir kısıtlama yapılmaksızın hayrî eserlere veya gayelere tahsis edilmişlerdir. Bunlar *şer'î* veya *hayrî vakıflar*'dır. İkinci kategoriye girenlerin gelirleri, son safhada dini ve hayri bir esere tahsis edilmiş olmasına rağmen, öncelikle vâkıfa, vâkıfın soyundan gelenlere, âilesine veya üçüncü şahısların istifâdesine bırakılmıştır; fakat bu kategorideki vakıf, müteselsil hissedârlar dizisinin inkirâzında, hayrî vakıflar hâline dönüşmektedirler; bunlar *âile-vakfı* veya *âdî* ya da *ehlî* vakıflardır⁽⁴⁵⁾. XVIII. asra âit vakfiyeleri tahlil ettiğimiz sırada, bütün vakıfları bu iki kategori içine dahil etmenin mümkün olmadığı müşâhede edilmiştir. Bize göre, vakıfları Tablo I'de görüldüğü gibi en az üçe ayırmak gerekmektedir.

	Hayrî-vakıf	Âile-vakfı	Yarı-âilevî vakıf	Toplam
Eşantıyon	58	22	244	324
%	18	7	75	100

Tablo I

Türkiye'de XVIII. asırda tesis edilmiş vakıfların tasnifi

a. Hayrî veya şer'î vakıf

Hayrî vakıf, kurucusunun, mülklerinden bir

kaçını vakıf hâline getirdikten sonra, onlardan gelen gelirlerin, ya bizzat kendisi tarafından veya başkaları tarafından tesis edilmiş kamu kuruluşlarına tahsis ettiği vakıftır; öyle ki böyle bir vakfın kurucusu, kurduğu vakıftan, çoğunlukla ilâhî lutuf ve bâzan da şöhet ve sosyal nüfuz dışında hiç bir maddî menfaat beklememektedir. Bundan böyle, vâkıf ile vakıf kuruluşları ve bunların yine vakıf haline getirilmiş gelir kaynakları arasında hiçbir münâsebet sözkonusu olmamaktadır.

Müşahhas bir misâl verelim: 1148/1736 yılında İstanbul'da, Reisülküttab İsmâil Efendi b. Ali Ağa, Davud-Paşa mahallesinde bir mektep ve bir çeşme yaptırıyor. Ayrıca Sultan-Hamamı mahallesinde, bir yangında harap olmuş olan Rüstem Ağa Camiini yeniden inşâ ettiriyor. Bu müesseseler için, mülkü olan bir bahçe ile bir bostanı vakfediyor. Vakfına başka gayr-ı menkul gelir kaynakları satın alınması için ayrıca 1364 *müdevver İstanbul altunu*'nu da vakfediyor⁽⁴⁶⁾. Vâkıfın vakfiyede ileri sürdüğü şartlara göre, her sene vakfının akarlarından gelecek olan yirmi sekiz bin ikiyüz yetmiş akçelik meblağ, muallim, imam, müezzin, suyolcu, mütevellî, v.s... tâyin edilecek olan onüç kişiye ödenecektir. Üçbin sekiz yüz altmış akçelik bir miktar, her yıl bu vakıfla ilgili binâların ve Hoca Paşa Camiinin bakımı, aydınlatılması ve ısıtılması için harcanacaktır. Mu'allim bedava olarak, vâkıf tarafından vakf edilmiş bir evde oturacaktır. Nihâyet, bu vakfa âit gelir fazlası, Mekke ve Medine sâkinlerine gönderilecektir⁽⁴⁷⁾.

Görülüyor ki, bu vakıf, tamâmen halkın hizmetine sunulan ve kurucusuyla hiçbir ilgisi kalmamış bulunan bir müesseseler hâline gelmiştir. Yaptığımız hesaplara göde, XVIII. asırda Türkiye'de kurulmuş vakıfların % 18'i *vakf-ı hayrî* kategorisine giren vakıflardandır.

(41) İbrâhim b. Abdullah vakfiyesi, VGMA, Haremeyn VII, s. 247; İbrahim b. Mehmed vakfiyesi, VGMA, İstanbul I, s. 121; Mehmed b. Mehmed vakfiyesi, VGMA, Mukata'a I, s. 104.

(42) Meryem binti Huseyin vakfiyesi, VGMA, Ana. 119' başlar, s. 18.

(43) Velîyuddin b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Haremeyn XII, s. 88.

(44) Ayrıca bkz. B. Yediöldiz, "Vakıf müessesesinin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü", Vakıflar Der-gisi, XIV, s. 1-27.

(45) A. Sekaly, Le probleme des wakfs en Egypte, P. Geuthner, Paris 1929, s. 84; G.B. De Janssens, Les wakfs dans l'Islam contemporain, P. Geuthner, Paris 1952, s. 6-7.

(46) Vakfiyedeki bilgilere göre bu dönemde söz konusu altının değeri 5000 gurus ve 100 akce idi, İsmâil b. Ali vakfiyesi, VGMA, Haremeyn II, s. 200.

(47) Aynı vakfiye, s. 199-202.

b. *Aile-vakfı (ehlî veya âdî)*

Vâkîfın, vakfının tevliyetini ve bütün gelirlerini kendisine tahsis ettiği vakıflardır. Bu cins vakıflarda, vâkîf, vakıf gelirlerinin, ölümünden sonra âilesine ve nesline tahsis edilmesini şart koşmaktadır. Nesil inkiraz bulduktan sonradır ki, gelirler, kamu müesseselerine, fakirlere veya —birçok durumda— Mekke ve Medine sâkinlerine verilmektedir(48). Araştırmamızın ilerki kısımlarında kişileri bu tür vakıflar yapmaya sevk eden sebeplerin tahliline çalışılacaktır. Şimdilik, âile vakfının mâhiyetini daha iyi anlamak için iki örnek vermekle yetinilecektir.

Tuzemîni-zâde Mehmed Ağa b. Ömer, İzmir'de bulunan su-değirmenini, 1189/1775 târihinde, değirmenden gelen gelirlerin ve mütevellilik görevinin kendisine âit olması şartıyla vakfediyor. Ölümünden sonra, bahse konu gelirlerin ve tevliyetin çocuklarına, Fatma ve Emine adlı kız kardeşlerine ve ikisinin evlâdına tahsis edilmesini; vakfın gelirleri kendisine şart koşulan bu âilenin nesilleri son bulunca, Harameyn vakıfları mütevellisinin bu vakfın idâresine de bakmasını; vakfın gelirlerinin ise Medine fakirlerine gönderilmesini şart koşuyor(49).

İkinci örnek de şudur: 1197/1783 yılında Lalakzâde İbrâhim Ağa b. Mehmed, evini, değirmenini ve yüzölçümü on ar olan bahçesini vakf ediyor. Vakfiyesindeki bilgilere göre, vâkîf hayâtı boyunca evde kendisi oturacak ve vakfın gelirlerine de tasarruf edecektir. Ölümünden sonra, Dilgili Hazret Baba tekkesi şeyhi Ömer Efendi b. Abdullah vakfa mütevellî tayin olunacaktır. Mütevellî hizmeti karşılığında günlük beş akçe alacak ve gelirin geriye kalan kısmı mütevellî tarafından yukarıda adı geçen tekkenin müridlerine ve orada misâfir edilen yolculara bedava yemek dağıtılması için harcanacaktır(50).

c. *Yarı-âilevî vakfı*

Yarı-âilevî vakfın, yukarıda izah edegeldiğimiz hem hayrî vakıfların, hem de âile vakıflarının unsurlarını ihtiva ettiği söylenebilir. Meselâ, her hangi bir kişi, hastahane, tekke, mektep, çeşme, vs... gibi bâzı kamu müesseseleri kuruyor ve bu kuruluşlarının muhtelif masraflarının ve oralarda çalışan personelin ücretlerinin karşılanması için mülklerinden bir kısmını vakf ediyor. Fakat bu tip bir vakfın idâresi zarurî olarak vakfın kurucusuna ve sülâlesine ait oluyor. Ayrıca, gelir fazlası umumiyetle vâkîfın âilesi fertleri arasında paylaşılıyor. Bâzı durumlarda, bizzat vakıf-kurucusu, vakfın mütevelliliği dışında, kurmuş olduğu müesseselerdeki diğer bâzı görevleri de üstleniyor, veya bu görevleri ya çocuklarına ya da yakın akrabalarına tevdi ediyor ki, bunların nesilleri âilenin

gelecekteki en son ferdinin yok oluşuna kadar, belki asırlar boyunca, işgal ettikleri görevlerde birbirlerine halef ve selef oluyorlar. Böylece, yarı-âilevî bir vakıf kuran kişi, bir taraftan, mülkiyetine sâhip olduğu bâzı mallarını vakıflaştırıp kutsallaştırarak âilesine sürekli ve sağlam bir gelir kaynağı temin ediyor; diğer taraftan, bizzat kendisinin kurmuş olduğu müesseselerde, kendi şahsı ve âilesinin bâzı üyeleriyle, halka büyük hizmetlerde bulunuyordu. Nisbeti XVIII. asır Türkiye'sinde % 75'e yükselen yarı-âilevî vakıflar, elbette müsbet olduğu kadar menfi yönlerde de sâhiptir. İncelememiz esnâsında, yeri geldikçe bu hususlar tahlil edileceğinden, burada yarı-âilevî vakfa bir iki örnek vermekle yetinilecektir.

Üsküdar'da ondokuzbin dokuzyüz otuzbeş zira kare bir saha üzerine inşâ edilmiş yirmiiki menzil ve iki dükkân ile yüz altmışbeş arlık bir sahayı işgal eden iki bağ, 1189/1797 tarihinde, hâcegândan Halil Efendi b. Mecid Ağa tarafından vakfedilmiştir. Bu vakıflarına vâkîf, "istigâl ve istirbâh" yoluyla işletilmek üzere bin beşyüz kuruş da para ilâve ediyor. Vakfın tevliyeti ve gelir fazlası vakfın kurucusuna, ölümünden sonra inkiraz buluncaya kadar kendi nesline, sonra hürriyete kavuşturduğu kölelerine veya onların daha geç devirlerdeki çocuklarına âittir. Vakfiyedeki bilgilerden hareketle bu vakfın bütçesi hesaplanacak olursa, gayr-ı menkullerin kiralalarını ve paranın fâizini ihtiva eden gelirlerin her ay üçbin üçyüz yetmiş iki akçelik bir yekuna ulaştığı görülmektedir. Masraflarına gelince, Şeyh Himmet Efendi Hânikâhının erzakını temin etmek, orada çalışan personelin ücretlerini ödemek, vâkîf tarafından yapılmış bir çeşmenin bakımını sağlamak için, mütevellîye her ay ödenmesi gereken yüzyirmi akçe de dâhil, masraflar, ikibin yüzotuz akçe tutmaktadır. Bütçe fazlası oldukça önemli bir rakama, yâni bin iki yüz kırkiki akçeye ulaşmaktadır. O halde, vakfiyede mütevellî konusundaki hüküm ve yukarıda izah ettiğimiz bütçe fazlası nazarı dikkate alındığında, bin üçyüz altmış iki akçelik bir miktarın, yâni vakıf gelirlerinin % 40'ının doğrudan doğruya her ay vâkîfın âilesine gittiği anlaşılmaktadır(51).

Bundan çok daha dikkat çekici başka bir örnek daha zikr edelim: Şeyh İbrâhim b. Ka-

(48) Ali b. Abdullah vakfiyesi, VGMA, Harameyn V, s. 210-212; İbrahim b. Mehmed vakfiyesi, VGMA, Harameyn VI, s. 163-164; İbrahim b. Hüseyin vakfiyesi, VGMA, Mukata'a II, s. 55; İbrahim b. Abdullah vakfiyesi, VGMA, Harameyn VII, s. 247.

(49) Tuzemîni-zâde Mehmed b. Ömer, VGMA, Harameyn VIII, s. 216.

(50) Lalakzâde İbrahim b. Mehmed vakfiyesi, VGMA, Küçük evkâf sâdis II, s. 884.

(51) Halil b. Mecid vakfiyesi, VGMA, Küçük evkâf hamis I, s. 204-210.

sım'a ait vakfiyeden elde edilen bilgilere göre⁽⁵²⁾, bu vâkıf 1138/1726 tarihinde Ruha (Urfa)'da, büyük bir ders-hâne, müderris için bir ikâmet-gâh, talebeler için ikişer kişilik dokuz hücre, bir Kur'an mektebi, bir havuz, vs... den müteşekkil bir medrese inşa ettiriyor. Bu kuruluşun işleme için de dokuz bahçesini, bir kavaklığını, onyedî dükkanını, yirmibeşbin üçyüz asma dikili dört tarlasını, yediyüz zeytin ağacı bulunan bir zeytinliğini ve üç çiftliğini vakfediyor. Bu mülklerden bâzıları Ruha'da ve diğerleri bu şehrin muhtelif köylerinde bulunuyordu. Bu vakıfta ilgi çekici olan şey şudur: Vâkıfın şartlarına göre, bu vakfın personeli —yâni müteveli, müderris, vâiz, şeyhülkurra, mücevid-i Kur'an, vs.— vâkıfın çocukları arasından tâyin edilecek ve evlâdları birbirinin yerine geçeceklerdir. Şüphesiz bunlar hizmetleri karşılığında ücret alacaklardır. Meselâ, müderrise her ay altıyüz akçe ödeme zorunluluğu vardır. Ayrıca, vakfın gelir fazlası, İslâmî miras hukukuna göre, vâkıfın çocukları arasında paylaşılacaktır. Personel arasında, âileye yabancı olanlar sâdece su-nâzırı, kapıcı ve medresenin onsekiz talebesidir ki, bunların toplam aylık ücreti bin ikiyüz otuz akçedir. Bu demektir ki, vakfın son derece zengin gelir kaynaklarına nazaran son derece az gözüken bu miktar dışında, vakfın diğer bütün gelirleri vakıf-kurucusu âilenin fertleri eline geçmektedir.

Bu anlatılanlardan çıkan netice şudur: yarı-âilevi vakıflarda âilenin menfaatleri son derece büyüktür. Ve bununla birlikte, bahse konu âile esas itibâriyle, bugünkü ifâdeyle döner sermaye ile işleyen ve kendi kurmuş olduğu müessesede yine âilenin fertlerini çalıştırarak muhtelif sahalarda halka hizmet etmiş oluyorlardı⁽⁵³⁾.

Yapılacak tahlillerin daha iyi anlaşılabilmesi için zaruri gördüğümüz giriş mâhiyetindeki bu açıklamalardan sonra, yukarıda da belirtildiği gibi, vakfın belli bir zaman ve mekânda varoluş sebeplerini, daha çok müessese-toplum münâsebetleri açısından ele alan, ve ister istemez burada sözkonusu olan vakıf müessesesinin tarihi derinliğini yoklamak gayesiyle kısaca bu müessesenin menşe'i üzerinde de durulan ilk bölümüne geçebiliriz.

Şimdiye kadar vakfın menşe'i hakkında olduğu kadar gelişmesine tesir eden faktörler hakkında da çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Bu müessesenin İslâm prensiplerinden doğduğunu ve İslâm medeniyetinde uygun bir ortam bulunduğunu iddia edenler yanında, vakfın Roma veya Bizans hukukundan alınmış olabileceği üzerinde duran ilim adamları da vardır.

Gerçekten, vakfın menşe'inin ne olduğunu bilmek son derece ilgi çekici bir meseledir. Bütün

İslâm ülkelerinde yayılma ve asırlarca ayakta durma başarısını gösteren bu müessesenin gelişmesini destekleyen âmiller neler olmuştur? Bu soruya cevap vermek için, meselenin sırf hukukî teoriler açısından incelenmesi yetmez, fakat bahse konu müessese ve bu müessesenin içinde bulunduğu cemiyetin içtimâi-iktisâdî bünyesi, tarihî tekâmülü ile siyasî ve idarî teşkilâtı arasındaki münâsebetlerin olduğu kadar, müesseseyi kuran fertlerin zihniyetleri ile olan bağlantılarının da araştırılması ve tetkik edilmesi gerekir. Ayrıca, diğer komşu medeniyetlerdeki benzer müesseselerin İslâm vakfı üzerinde etkili olup olmadığının araştırılması da icap eder. İncelenmek istenen müessesenin mensup olduğu medeniyetin merkezi başka bir sahaya aktarıldığı ve idâresi bu medeniyeti daha sonra benimseyen başka halkların eline geçtiği zaman, şüphesiz mesele daha da girift bir hâl alacaktır. Gerçekten bir müessesenin gelişmesindeki bâzı âmiller ülkelere ve çağlara göre değişmektedir. Kısaca, sosyoloji düşüncesinin en yetkili yorumcularından birinin işaret ettiği gibi "sosyal bütünlük içine yerleştirilmediği takdirde hususi sosyal bir fenomenin durumunu anlamak mümkün değildir"⁽⁵⁴⁾.

XVIII. asır Türk toplumunda vakıf müessesesinin yapısını ve sosyal fonksiyonunu tahlil etmeyi hedef alan bu sosyolojik ve tarihi incelemenin çerçevesi içinde, müessesenin doğuş sebeplerini aramak ve bu mesele ile ilgilenen mütehasıslar tarafından tartışılan hukukî ve nazari münakaşaları yeniden canlandırmak gayesiyle, İslâmın ilk dönemlerine inmeyi lüzumsuz buluyoruz.

Fakat bu konuda bugüne kadar ileri sürülen fikirleri çok kısa bir biçimde hatırlattıktan sonra, konuya farklı bir biçimde yaklaşacağız: XVIII. asırda tanzim edilmiş olup bu dönemde Türkiye'deki vakıflara hayat veren vakfiyelerden müteşekkil basılmamış vesikalara istinad ederek, her şeyden önce söz konusu dönemde bahse konu müesseseyi hâlâ ayakta tutan faktörler karmaşığını tahlil edeceğiz. Bonra, mukayeseli bir metotla, İslâm'ın ilk asırlarından gelen faktörleri ve İslâm tarihi boyunca ve özellikle bizi ilgilendiren devirde Türk-İslâm cemiyetlerinin tekâmülü ile söz konusu karmaşığa dahil olan diğer faktörleri göstermeye çalışacağız.

Menşe' üzerine kısa bir bakış

Hicretin ikinci asrının ikinci yarısından iti-

(52) Seyh İbrahim b. Kasım vakfiyesi, VGMA, Mücedded Ana, XIX, s. 201-204.

(53) Daha geniş bilgi için bkz. B. Yediöldiz, "Vakıf müessesesinin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü", Vakıflar Dergisi, XIV, s. 8-10.

(54) R. Aron, Les etapes de la pensee sociologique, Gallimard, Paris 1967, s. 83.

baren, umumiyetle fikirleri tenkid ve mukayeseden mahrum bir metodla geliştirilmiş ve fıkıh mecmualarında⁽⁵⁵⁾ ortaya konulmuş olan müslüman hukukçulara ve bâzı batılı ilim adamlarına göre, vakfın menşe'i doğrudan doğruya —temel kaynakları *Kur'an* ve *Sünnet* olan— İslâm eserlerine dayanmaktadır. *Kur'an*, *vakıf* ve müterâdifi *habs* kelimelerini ihtiva etmemesine rağmen, hukukçular ve İslâmologlar, vakfın İslâmî prensiplerden doğduğu düşüncesine, İslâm'ın —toplumun hem mânevî hayâtını hem de dünyevi hayâtını yönlendiren bir sistem olarak— mü'minlerin zihninde birlik, dayanışma ve yardımlaşma duygusunu uyandıran prensipler koyduğunu nazarı dikkate alarak ulaşmaktadırlar. Ve bu konuda, çok defa vakfiyelerde zikredilmiş olan bazı *Kur'an* âyetlerine dikkat çekilmektedir: "...Allah'a karz-ı hasenle (gönül hoşnudluğuyla) ödünç vermek..."⁽⁵⁶⁾; "Hayır işlerinde (hayrât) yarışmak"⁽⁵⁷⁾; "Allah yolunda (*fi sebil-Allah*) harcamak (*infak*)"⁽⁵⁸⁾; "yoksulu doyurmak"⁽⁵⁹⁾; "(mala olan sevgiye rağmen) ondan, akrabaya, yetimlere, yoksullara, vs.. vermek (*itâ*)"⁽⁶⁰⁾; "*sadaka* vermek..."⁽⁶¹⁾. Ebu Hanife'ye göre, vakıf karşılıksız ödünç verme akdiyle aynı hususiyetleri taşımaktadır⁽⁶²⁾. Bâzıları yukarıda geçen *hayrât* veya *hayır işler* kavramından vakfedilmiş olan herşeyi, âmme binâlarını ve hayır kurumlarını, vs... anlamaktadırlar⁽⁶³⁾. *Sebil* kelimesinin soyut anlamıyla "Allah'a götüren bir yolu, bir hayırlı eseri" ifade ettiğini, ve somut olarak, yolcuların susuzluklarını giderebildikleri ve umumiyetle vakıf olan âbidevî çeşmeleri (sebiller) belirlediğini nazarı dikkate alan M. Belin, vakfın menşe'ini *fi sebil-Allah* ifadesinde bulmaktadır⁽⁶⁴⁾. E. Mercier ise vakfı bir *sadaka* olarak telâkki etmektedir⁽⁶⁵⁾. C. Taşdemir'e gelince, ona göre vakfın hakiki menşe'i şu âyete dayanmaktadır: "...iyilik etmek (*ihser*), fenalıktan şakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın!..."⁽⁶⁶⁾. Yazar bu âyette vakfın iki varlık sebebini, yani dinî ve kamu menfaatine yönelik gayesini bulmaktadır⁽⁶⁷⁾.

Vakfın İslâmî menşe'den geldiğini müdafaa edenlerin dayanakları arasında, şüphesiz Peygamber'in hadisleri de vardır. Bu hadislerden, bize göre de vakıf müessesesinin gelişmesinde büyük bir rol oynamış olan en meşhuru şudur: "İnsan öldüğü zaman artık hayır işleyemez ve ancak kendisinden sonraya üç şey kalır: sürekli sadaka (sadaka-i câriye), başkalarına fayda sağlayan ilim ve kendisine duâ eden hayırlı evlat". Peygamberin bu hadisindeki "*sürekli sadakanın* vakıf olduğu" söylenmektedir⁽⁶⁸⁾.

Bazı eserlerde, bizzat Peygamber ve sahâbi-ler tarafından yapılmış vakıflardan da söz edilmektedir. En meşhuru Ömer b. Hattab'ın vakfidir: Şuhari'deki bir hadise göre, Ömer, Hayber'de

elde ettiği bir mülk toprağı hakkında Peygamber'in fikrini soruyor. Peygamber de ona şu cevabı veriyor: "aslını satılmayacak, hibe edilmeyecek ve miras bırakılmayacak şekilde vakfet ve gelirlerini fakirlere tahsis et"⁽⁶⁹⁾. Ayrıca Ali b. Ebî Talib tarafından kurulmuş bir vakıftan da bahsedilmektedir. Zeyd b. Ali'ye ait bir fıkıh mecmuasının⁽⁷⁰⁾ bir bölümü *sadaka-i mevkufa* adını taşımaktadır ki bu bölümde, bahse konu vakfın vakfiyesi verilmektedir. Bu vakfiye, İslâm tarihi boyunca kurulmuş diğer vakıfların vakfiyelerine çok benzer hususiyetler taşımakta ve vakıf tarihine katkıda bulun-

(55) Fıkıh, İslâm'ın dini hukuk ilmidir. İslâm'ın farklı hukuk ekollerine göre yazılmış bu fıkıh eserlerinde, daimâ vakıftan bahseden bir bölüm mevcuttur. Ayrıca bu meseleyi inceleyen eski ve yeni monografiler de vardır. Sadece pratik ihtiyaçlara cevap veren kati hükümler niteliğindeki bu eserler, vakıf müessesesinin hukuki mâhiyetini ve tarihi tekâmülünü izah etmeye elverişli ilmi çalışmalar olarak telâkki edilemezler. Bahse konu eserler ve onların tenkidi hakkında bkz. F. Köprülü, "Vakıf müessesesinin hukuki mâhiyeti ve tarihi tekâmülü", *Vakıflar Dergisi* (Ankara 1942), c. II, s. 1-3.

(56) *Kur'an*, LVII/18; LXXIII/20.

(57) *Kur'an*, II/148; III/114; V/48; XXI/73, 90.

(58) *Kur'an*, II/195, 215, 261.

(59) *Kur'an*, LXXXIX/18; CVII/3; LXIX/34.

(60) *Kur'an*, II/177.

(61) *Kur'an*, II/271, 277; IV/114.

(62) J. Luccioni, *Le habous ou waqf (rite malekite et hanefite)*, Casablanca 1942, s. 19.

(63) M.Z. Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, İstanbul 1971, c. I, s. 780; Ömer Hilmi, *Aynı eser*, s. 6.

(64) Belin, *Etudes sur la propriété foncière en pays musulman et spécialement en Turquie (rite hanefite)*, Paris 1862, s. 75 vd.

(65) E. Mercier, *Le code du habous ou waqf selon la législation musulmane*, Constantine 1899, s. 10.

(66) *Kur'an*, V/2.

(67) C. Taşdemir, *Comparaison des principes fondamentaux de la succession en droit musulman et en droit romain*, Paris 1939, s. 185.

(68) Ömer Hilmi, *Aynı eser*, s. 9-10; M. Arif, *Binbir Hadis*, İstanbul 1959, s. 253; Ö.N. Bilmen, *Hukuk-İ İslâmîye ve istilâhât-ı fıkhiyye kâmusu*, İstanbul 1951, c. IV, s. 173; A.H. Berki, *Vakıflar*, İstanbul 1946, c. I, s. 4; A.H. Berki, "İslâm'da vakıf", *Vakıflar Dergisi* (Ankara 1958), c. IV, s. 20; L. Massignon, *Documents sur certains waqfs des lieux saints de l'Islam*, Paris 1952, s. 74. Peygamberin bu hadisi hemen hemen bütün vakfiyelerde zikr edilmiştir. Meselâ bkz. I. Abdulhamid vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 159, s. 12; III. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 187, s. 11-12; Seyhizâde Ali vakfiyesi, VGMA, Haremeyn VI, s. 252; Ragıb Mehmed Paşa vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 12, s. 8; Vehiyuddin b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Haremeyn XII, s. 61.

(69) Pettier, *Le livre des testaments du Cahil d'El-Bokhari*, Alger, 1909, s. 69; E. Mercier, *Aynı eser*, s. 12; E. Sautayra ve E. Cherbonneau, *Droit musulman du statut personnel et des successions*, Paris 1873-1874, c. II, s. 374; Ö.N. Bilmen, *Aynı eser*, c. IV, s. 210; E. Clavel, *Droit musulman*, Paris 1895, c. II, s. 167; Belin, *Aynı eser*, s. 79-80.

(70) Bu mecmua notlarla birlikte G.H. B. Sabet ve J. Berque tarafından Fransızcaya çevrilmiş ve yayımlanmıştır: *Recueil de la loi musulmane de Zaid b. 'Ali*, ed. La maison des Livres, Alger 1941.

maktadır(71). Fakat bu vakfiyenin mevsukiyet derecesi nedir? Bu husus tam olarak bilinmemektedir.

Bu konuda başka örnekler de zikredilebilir. Fakat, bundan sarfı nazar ederek, netice itibariyle, vakfın menşe'i konusunda *Sunna'nın* bize Kur'an'dan daha açık bir biçimde vakfın sürekliliği ve değişmezliği gibi bâzı kavramlar kazandırdığına işâret etmekle yetineceğiz. Bununla birlikte sünnette mevcut birçok kavramın net olarak birbirinden ayırt edilemedikleri görülmektedir. Bu sebeptir ki bütün bu izahlar, müslüman hukukçuların vakfın daha sonraki devirlerde ortaya çıkan anlayışların tesiri altında şekillendirdikleri gerçek statüsünü aydınlatmaya yetmemektedir. Aynı terimin tarih boyunca değişik devirlerde ve farklı kültür ortamlarında farklı fikirleri ihtiva ettiği nazarı dikkate alınacak olursa(72), bu değişik kavramların aynı şeyi ifade ettiği nasıl iddia edilebilecektir? Ve vakfın mâhiyeti ve hukukî temelleri hakkında ilk büyük imamlar arasında derin görüş ayrılıklarını müşahade ettikten sonra, nasıl olur da aynı konu üzerindeki bu fikir ayrılıklarının İslâm'ın ilk iki kaynağında bu hususta açık ve müşahhas deliller yokluğundan neş'et ettiği bilmezlikten gelinebilir? Aynı şekilde İslâm'ı ilk saflığına döndürmek isteyen Vahhâbîlik ve Selefiye gibi yeni İslâmî hareketlerin vakfı bir "*bid'a*", yani sonradan ortaya çıkan ve iyi olmayan bir müessesesi olarak telakki etmeleri(73), bize vakıf ile İslâm'ın bâzı unsurları arasında kurulmak istenen münâsebetlerin çok şüpheli olduğunu açıkça göstermektedir.

Ancak, vakfın İslâmî menşe'den geldiği iddia edilirken ortaya konan delillerde gerçek olan husus, İslâm'ın diğer dinlerde olduğu gibi mü'minleri yardımlaşmaya, cemiyetin refahı için içtimâî ve hayri eserler yapmaya teşvik etmesidir. Fakat bu gaye niçin vakıf müessesesi yoluyla gerçekleştirilmek istenmektedir? İslâm'da, *zekat*, *sadaka*, *karz-ı hasen* yani "güzel ödünç verme", vs... yardımlaşma müessesesi değil midirler? Tarih boyunca vakfın deruhte ettiği sosyal hizmetleri bizzat bunların ifâ etmesi gerekmez miydi?

Bu belirsizlik karşısında, vakfın menşe'i başka yerlerde aranmıştır? Bâzıları bu müessesenin çekirdeğini İslâm-öncesi eski Arap âdetlerinde(74), veya Babil hukukunda bulmaktadırlar(75). Vakfın menşe'inin Roma(76) veya Bizans(77) hukukunda bulunabileceğini iddia edenler de vardır. Vakfın daha Budizm'de mevcut olduğunu söyleyen bâzı kişileri de görmekteyiz(78). Bu iddialardan sâdece biri veya diğeri üzerinde ısrar etmek faydasızdır. Bizim kanaatimize göre, vakıf müessesesinin, daha başkaları arasında, bahse konu bütün bu kültürlerin bâzı unsurlarını

kendi bünyesi içine almış olması büyük ihtimal dahilindedir. Bu durumda, vakfı J. Berque'nin mükemmel bir tasvirini yaptığı Kayravan Camii ile mukayese etmek uygun olacaktır: ". . .Ukba b. Nâfi tarafından kurulan Kayravan Camii, bir çok kültürün muhtelif unsurlarını ihtiva ediyordu. Kayravan'ın ikinci kurucusu Yezid zamanından itibaren, binâ şekil değiştirdi. Mısır'dan alınmış olup, mihrabın iki yanında bulunan somaki mermerden iki kırmızı direk hâlâ hayranlıkla seyrediliyor. Saa-tın altın rakkası Bizans Patrisi'nin hediyesi. Daha sonra camie yalancı mermerden süslemeler, işlenmiş tahta panoları, gösterişli avizeler ekleniyor. Malzeme ve iş gücü her yandan akmaktadır. Cami nihâyet Roma, Grek ve Arap sütun başlıkları müzesi hâline geliyor. Bütün bunlara, Mezopotamyalı sanatkarların işlediği mozayikler, Endülüs'ün çok renkli üslubuyla, Afrika'nın sevdiği daha sâde tek renkli üslubun yanyana bulunduğu çini karolar ilâve ediliyor. Bir derleme zenginliği, bir yığma ihtişamı ve bununla birlikte tam bir bütünlük"(79).

(71) Bu vakfiye için bkz. G.H. Bousquet ve J. Berque, *Aynı eser*, s. 81.

(72) Meselâ, sünni ekoller tarafından vakıf kelimesinin müterâdifi olarak telâkki edilen *habs* kelimesi imâmiye ekolünde başka bir mânâyeye gelmekte, yani değişmez (vazgeçilemez) ve sürekli vakfın aksine sınırlı bir zaman içinde yapılan ve feshedilebilir nitelikte olan bir kuruluşu ifade etmektedir, bkz. H.P. Hatemi, *Türk Hukukunda vakıf kurma müâmellesi*, İstanbul 1969, s. 33, not: 51. Bugünkü Türk Medeni Kanunu'nda, vakıf söz konusu edildiği zaman ilk akla gelen şey, hukuki bir şahsiyet yaratmaktır; bununla birlikte, eski Türk-İslâm hukukunda, vakıf akdinin esası bir malın hukuki müâmelelerden alın konulması ve şahsi mülkiyetten çıkarılmasıdır (H.P. Hatemi, *Aynı eser*, s. 38).

(73) H.P. Hatemi, *Aynı eser*, s. 72; H. Laoust, *Les schismes dans l'Islam*, Payot, Paris 1965, s. 324. Peygamberin bâzı hadislerinde geçen *sadaka* deyiminin türkçe ve farsçaya vakıf kelimesiyle tercüme edildiğini müşâhede etmek oldukça ilgi çekicidir (H.P. Hatemi, *Aynı eser*, s. 31-32).

(74) M.G. Demombynes, *Mahomet*, Paris 1969, s. 41-43; Aynı yazar, *Les Institutions musulmanes*, Paris 1921, s. 160-161; C. Taşdemir, *Aynı eser*, s. 183.

(75) F. Köprülü, *Vakıflar Dergisi*, c. II, s. 458; H.P. Hatemi, *Aynı eser*, s. 20. Babil hukukuna göre Mezopotamya'da kurulmuş bir vakıf için, bkz. E. Cuq, *Etudes sur le droit Babylonien*, Paris 1929, s. 75.

(76) Gatteschi, *Etude sur la propriété foncière, les hypothèques et les waqfs*, Alexandrie 1896.

(77) M. Morand, *Etude de droit musulman algerien*, ed. Jourdan, Alger 1910; G.H. Bousquet, *Le droit musulman*, A. Colin, Paris 1963, s. 47; Köprülü, *Aynı makale*, *Vakıflar Dergisi*, II, s. 12 vd; Barthold, Köprülü, *İslâm medeniyeti tarihi*, Ankara 1963, s. 295; J. Luccioni, *Aynı eser*, s. 22-25.

(78) W. Ruben, "Budist vakıfları hakkında", *Vakıflar Dergisi*, II, s. 173-181; H.B. Kunter, "Türk vakıfları ve vakfiyeleri üzerine mücmel bir etud", *Vakıflar Dergisi*, I, s. 104. Bu makalenin sonunda budist Türklere âit uygun yazısıyla yazılmış bir vakfiye klisesinin kopyası bulunmaktadır, bkz. planş 5.

(79) J. Berque, *L'Orient second*, ed. Gallimard, Paris 1970, s. 34.

Vakıf müessesesinin hâli de budur. Menşe'i ne olursa olsun, unsurları arasında yabancı alımlar bulunsun veya bulunmasın, İslâm cemiyetinde ortaya çıkışından itibaren, İslâm kültürünün –Türk-İslâm toplumunda meydana gelen sosyal ve kültürel değişmeler süreci içinde müsbet olduğu kadar menfi açıdan da büyük izler bırakacak olan– bir müessesesi hâline gelmiştir (80).

Burada bizim için esas mesele, topluma ve yaşanan İslâm târihine âit aslı âmillerin, diğer bir ifadeyle vakfın doğuşunu kolaylaştıran ve asırlar boyunca onun daha geniş sahalara yayılarak ayakta durmasını sağlayan âmillerin neler olduğunu bilmekten ibârettir. İşte şimdi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu âmillerin XVIII. asırda Türk toplumunda neler olduğunu araştıracağız ve mukayeseli bir görüş açısıyla zaman zaman objektifimizi en eski zamanlara doğru yönelteceğiz.

O

İslâm toplumunun yapısında siyasî-içtimâî değişme

Osmanlı hukukunun Kur'ânî esaslar (*şari'at*), *kânun-nâme*'ler ve *âdetler*'den meydana geldiği bilinmektedir (81). *Şari'at* mâhiyeti itibarıyla, değişmez; zira onun temelleri Kur'an'da bulunmaktadır. Fakat, "ister âni ister yavaş veya fark edilmeyecek bir biçimde olsun, bütün toplumlar her gün, az veya çok geçmişle âhenk içinde olan değişmelere mâruz kalmakta ve az çok anlaşılır bir gaye veya proje takip etmektedir" (82). Osmanlı toplumu da bu kaidenin dışında kalmamıştır. Zamanla ciddi problemler karşısında kalan Osmanlılar, bilhassa âdetlerden ve mahallî geleneklerden yararlanarak yeni düzenlemelere gitmek zorunda kaldılar. *Kânun-nâmeler* şeklinde tanzim edilen bu kaideler, "an'anevî İslâmî vechesini muhafaza etmek için, ancak İmparatorluğun birinci derecedeki dinî ve hukukî şahsiyeti olan Şeyhülislâm tarafından tasdik edildikten sonra resmen yürürlüğe konabiliyordu. Bu husus bahse konu kanunlara kitâbî bir veche kazandırıyor ve netice itibarıyla onları dinî kanun gücüne kavuşturuyordu" (83). O halde, Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin vicdanında daimâ ülkenin iktisadî ve içtimâî hayatıyla ilgili kaçınılmaz zaruretleri halletmek için hazırladıkları kanunları İslâm prensiplerine intibak ettirme endişesinin mevcut olduğu açık bir şekilde gözükmektedir. Gayelerine ulaşıp ulaşamadıklarını bilmek ilgi çekici olacaktır. Fakat, bu sahada ortaya çıkan bütün meseleleri teferruatlı şekilde tahlil etmenin yeri burası değildir; bununla birlikte, konumuzla sıkı sıkıya ilişkisi bulunan temel bir noktayı aydınlığa kavuşturmamız gerekmektedir ki, o da, bir İslâm devletinin, nazârî olarak, halka karşı vazifelerinin nelerden ibâret olduğunu ve bunların Osmanlı devletinde nasıl tatbik edildiğini bilmektir.

Bâzi müslüman yazarlara göre, halife veya devlet başkanı olan imamın gerçekleştirmek mecburiyetinde olduğu on umumî vazifeden yedincisi, "*hassse içtihad* (84) ile kanunun mecbur kıldığı şekilde, korkmaksızın ve adaletsizliğe düşmeksizin, *zekat*'ı toplamaktır" (85).

Kur'an'da, kişinin kendi teşebbüsüne bırakılmış ihtiyârî sadakalar yanında, üç deyimle yâni *hak*, *zekat* ve *sadaka* deyimleriyle ifade edilen mecburi bir sadaka daha söz konusudur. Mü'minlerin zenginlikleri içinde, fakirlerin ve yoksulların belirlenmiş bir *hakk*'ı vardır (86): Bu *zekat*'tır (87). Arapça bir kelime olan *zekat*'ın sözlük anlamı, "temizlik" veya "çoğalma" demektir (88). Kanunî sadaka olan *zekat*, her müslümanın beş vazifesinden biridir; bu, hem dinî, hem de içtimâî vechesi olan mecburi bir vazifedir. Esas itibarıyla *zekat*, müslümanın malları üzerinden ödemek zorunda olduğu tek "vergi"dir. Bu vergi ya bizzat kendileri çoğalmaya elverişli olan veya işletilmek suretiyle çoğalabilen mallardan, bahse konu malları ellerinde bulunduranların temizlenmesi, ve fakir veya yoksul oldukları için o mallarda hakkı bulunanlara yardım gayesiyle alınmaktadır (89). *Sadaka*'ya gelince, o, kontekste göre, kâh *zekat*'ın müterâdifidir (90), ve kâh ihtiyârî ve fazladan yapılan yardımları ifade etmektedir (91). Bu mânâda, *sadaka*, eğer söylemek câizse, ihtiyârî ve fazladan yapılan yardımları kanunî ve mecburî olanlara bağlayan bir köprüdür. S. Tuğ'un İslâm

(80) Bu izler hakkında bkz. B. Yediyıldız, "Vakıf müessesesinin kültür üzerindeki etkileri", s. 197-161; B. Yediyıldız, "Vakıf müessesesinin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü", s. 1-27; B. Yediyıldız, "Sosyal Teşkilâtlar butunluğu olarak Osmanlı vakıf kültürleri", *Türk Kültürü* (sayı: 219, Mart-Nisan 1981), s. 262-271.

(81) J. Von Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, çev. J.J. Heiler, Paris 1835, c. III, s. 296.

(82) G. Roemer, *Introduction à la sociologie générale: le changement social*, éd. H. de Launay, Paris 1968, c. III, s. 5.

(83) R. Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, *Maisonneuve*, Paris 1962, s. 131.

(84) Ç. Bahşi, "Temel metinlerden hareketle şahîf arastırımına dayanan tasfiyeleri", s. 4.

(85) Mawerîdî, *Les statuts gouvernementaux ou regles du droit public et administratif*, 4e éd., 1er janvier, éd. J. Jandart, Amber 1918, s. 30-31; R. Mantran, "Le Califat dans la doctrine de Rasûd Rîdâ", *Revue de l'islam*, 1936, s. 46; J. Jandart, *La cité musulmane, Vie sociale et politique*, J. Vrin, Paris 1969, s. 150.

(86) Kur'an, LI, 16, LXVIII, 24, 25.

(87) Kur'an, VI, 60; VII, 157; IX, 34.

(88) El-Şerîh, "Zekat", I, 1.

(89) K. J. J. Gierke, *L'Islam, religion et communauté*, G. Bruwer, Paris 1970, s. 129, 299.

(90) Kur'an, IX, 58, 60; Mawerîdî, *Aynü-esel*, s. 239.

(91) Kur'an, II, 265-66, 273, 277; IV, 114; Kır. U. Jandart, *L'Islam*, s. 124.

vergi hukukunun ortaya çıkışı hakkındaki incelemede açıkça gösterdiği gibi, Kur'an, yukarıda işaret ettiğimiz bir çok farklı deyim altında, fertlerin zihninde, malî bir sorumluluk mefhumu yarattıktan sonra, netice itibariyle onu, her ikisi de kanunî ve mecburî sadakayı ifâde eden *zekat* ve *sadaka* kelimeleri kapsamı içine hapsetmiştir⁽⁹²⁾.

O halde, bir İslâm devletinin en ehemmiyetli vazifelerinden biri, mü'minlerin devlet bütçesine ödemek zorunda oldukları bu vergiyi toplamak ve onu halkın hizmetinde kullanmaktan ibârettir. Bu bütçenin masraf kalemleri Kur'an tarafından belirlenmiştir: "Sadakalar, Allah'tan bir farz olarak, ancak fakirlere, miskinlere, (sadakaların) üzerine me'mur olanlara, kalbleri (müslümanlığa) alıştırılmak istenenlere, kölelere, esirlere, (borcundan fazla nisaabı olmayan) borçlulara, Allah yolunda (harcamaya) ve yol oğluna (Ya'ni memleketinde zengin bile olsa meşru bir maksatla seyr ü sefer ederken muhtaç kalmış yolculara) mahsusdur. Allah hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir"⁽⁹³⁾.

Bu âyet yorumlanırken İslâm devletinin, ülkenin müslüman veya müslüman olmayan fakirlerine, yâni zaruret içinde bulunanlara ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere herhangi bir işe sâhip bulunmayanlara yardım elini uzatmak mecburiyetinde olduğu söylenmektedir. Ayrıca devletin sivil veya askerî personelinin ihtiyaçlarını da karşılamak zorundadır. Yine bu devlet, İslâmî yaymakla ve din ve devlet aleyhinde hareket etmek niyetinde olanların tasarılarına karşı çıkmakla da mükelleftir. —İster erkek veya kadın, hür veya köle, müslüman veya gayr-ı müslim olsunlar— harp esirlerini devlet hazinesinden yapacağı harcamalarla kurtarmak ve içtimâî ve iktisadî zarûretlere mahkum olmuş bulunanlara yardım etmek de İslâm devletin görevleri arasında bulunmaktadır. Bu devlet, dulları ve yetimleri de koruyacaktır. Mektepleri, hastahâneleri, camileri, halkın ihtiyâçları olan bütün kamu binâlarını inşa ettirmekle de yükümlüdür. Ve nihâyet, yabancıların ağırlanması, yolcu ve seyyahların yararlandıkları her eser, yâni yollar ve oteller inşası, yol emniyetinin sağlanması, yolcular için sağlık tedbirlerinin alınması, İslâm devletinin vazifeleri içine girmektedir⁽⁹⁴⁾.

Ve İslâm tarihinin başlangıcında bütün bu kamu ve sosyal hizmetlerin devlet tarafından karşılandığını bilmekteyiz⁽⁹⁵⁾. Osmanlı İmparatorluğu'nun malî sistemine gelince, o, çok karmaşık bir yapıya bürünmüş olup, İslâm teorisinden açık bir şekilde ayrılıyordu. Burada bu sistem hakkında tafsilâtlı bir tahlile giremeyeceğiz⁽⁹⁶⁾. Fakat, *rûsum-i şer'îye*, *rûsum-i örfiye* ve *tekâlif-i divâniye* adları altında halktan birçok vergi alan Osmanlıların, esas itibariyle, bir İslâm devle-

tinin üstlenmek zorunda olduğu sosyal hizmetlerin hepsini, yâni zaruret içinde olanların, âilesiz çocukların ve benzerlerinin ihtiyaçlarının sağlanması, mektep, medrese, tekke, cami gibi halkın eğitim ve öğretim için muhtaç olduğu binâların inşası ve idâresi, çeşmelerin, köprülerin, kervansarayların kuruluşu ve tamiri ve benzeri hizmetleri doğrudan doğruya devlet bütçesinden finanse etmiyorlardı⁽⁹⁷⁾. Bu hususta, O.N. Ergin'in haklı olarak belirttiği gibi, Osmanlılar, bahsettiğimiz hizmetleri devlete, şirketlere veya belediyelere tevdi etmişlerdi; fakat bütün bu görevleri devletin murakabesi altında olmakla birlikte, şahıslar veya vakıf müesseseleri üstleniyordu⁽⁹⁸⁾.

Böyle bir durumun, vakıf müessesesinin bütün ülkede hızla gelişmesine son derece uygun bir ortam yarattığı oldukça açıktır, çünkü devlet tarafından ihmâl edilen hizmetler, toplumda hayati ihtiyaçlar yaratıyordu. Toplumun normal işleyişi için bu ihtiyaçların giderilmesi gerekiyordu. Bu sebeplerdir ki, toplumun üyeleri mümkün olduğu ölçüde bahse konu görevleri fert olarak yerine getirmeye gayret ediyorlardı; ancak bu işi, bir çok durumda, kendilerine bâzı avantajlar sağlayan bir müessese yardımıyla yerine getirmeyi tercih ediyorlardı.

O hâlde, burada bahse konu olan müessesenin, izah ettiğimiz bâzı İslâm esaslarından sapma neticesinde ortaya çıktığını görmek pek güç olmayacaktır. Bununla birlikte, aydınlatılması gereken başka bir nokta daha vardır ki, o da, bu sapmanın İslâm tarihinin hangi devrinde meydana geldiğini bilmektir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında mı yoksa daha önce mi? Bu sapmaya Osmanlılar'ın sebep olmadıklarına inanmak için sayısız gerekçeler vardır; çünkü bütün Osmanlı sistemi, "son derece orijinal hususiyetlerine rağmen, umumiyetle Selçuklu, hatta Memluk katkılarıyla ta'dile uğratılmış olan an'anevî İslâm hukukundan hareketle teşkil edilmiştir"⁽⁹⁹⁾. Ve üstelik, İslâm toplumundaki bu türlü sapmaların ve değişmelerin

(92) S. Tuğ, İslâm vergi hukukunun ortaya çıkışı, Ankara 1963, s. 50.

(93) Kur'an, IX/60; krş. L. Gardet, La cite . . . , s. 84.

(94) İslâm devletlerinin harcamaları konusunda daha taferruatlı bilgi için bkz. M. Hamidullah, Le Prophete de l'Islam, J. Vrin, Paris 1959, c. II, s. 617 vd.; S. Zaim, Modern iktisat ve İslâm, İstanbul 1969, s. 16 vd.; krş. M. Rodinson, İslam et capitalisme, Seuil, Paris 1966, s. 123.

(95) Cl. Cahen, "Reflexion sur le waqf ancien", Studia Islamica, XIV, 1961, s. 53; G.-Demombynes, Mahomet, s. 515; F. Selçuk, Aynı makale, s. 21.

(96) Umumi bilgi için bkz. M. Akdag, Türkiye'nin iktisadî ve içtimâî târhi, Ankara 1971, c. II, s. 217 vd.

(97) Krş. M. Akdag, Aynı eser, c. II, s. 261.

(98) O.N. Ergin, Türkiye'de şehirciliğin tarihi inkişafı, İstanbul 1936, s. 5; krş. N. Berkes, Türkiye iktisat tarihi, İstanbul 1970, c. II, s. 270-271.

(99) R. Mantran, Aynı eser, s. 220.

daha üçüncü halife Osman devrinden itibaren başladığını ve Emeviler zamanında gözle görülür bir şekilde su yüzüne çıktığını çok iyi bilmekteyiz. H. Massé, "geriye doğru bir göz atarak, ilk dört halife zamanında halifelüğün tekâmülü üzerinde düşünülecek olursa, Ebubekir zamanında, Arabistan'ın istikrara kavuşması ve fetihlerin hazırlığı; Ömer zamanında, başarılı bir yayılma; Osman zamanında, fetihlerin takviyesi, lüksün gelişmesi ve halifelik otoritesinin zayıflaması; Ali zamanında, bahse konu zayıflamanın artması, kendisinden büyük fikir akımlarının ortaya çıktığı sivil harp, dışa yayılmanın durması ve belki de Bizans ve İran monarşilerinin taklidiyle İslâm'da hânedanlık fikrinin ortaya çıkışı görülmektedir" diyor⁽¹⁰⁰⁾. Emevi hânedanı, hânedanlık fikrini geliştirdi ve onu irsi halifeler tarafından idâre edilen bir İslâm İmparatorluğu kurarak gerçekleştirdi. Bu değişme, devlet ile halk vicdanı arasında bir uçurum yarattı⁽¹⁰¹⁾ ki, buradan, *nazariyat* (doktrin) ile *tabikat* (pratik) arasında bir uyumsuzluk doğacaktır⁽¹⁰²⁾. J. Berque'in haklı olarak belirttiği gibi, "İslâm cemiyetinin bütün devirlerinde, bütün ruh seviyelerinde olduğu gibi, bütün derecelerde, bu tehlikeli zıtlık söz ve gerçeklik arasında hükmünü icra edecektir"⁽¹⁰³⁾. Ve, bütün tarih boyunca, *tabikat nazariyat* üzerinde ve *nazariyat* da *tabikat* üzerinde etkili olacaktır.

Şurası bir gerçektir ki, burada da, dinî fenomenler –bâzılarının ifâdesiyle üst-yapılar– ve toplumun alt-yapısı arasındaki etkileşim son derece şiddetlidir⁽¹⁰⁴⁾. Şüphesiz, vakıf müessesesinin Emeviler devrinden itibaren hızlı bir gelişme kazanması tesâdüfî değildi. Bize öyle geliyor ki, bahse konu bu müessesenin yaygınlaşmasının en önemli sebepleri, Emevilerin, eski doğu sistemlerini taklit ederek, İslâmın siyasî sistemini alt-üst etmeleri, ve yukarıda bahsettiğimiz gibi, bir İslâm devletinin halka karşı yapmak zorunda olduğu vazifeleri ihmâl etmiş olmalarıdır⁽¹⁰⁵⁾.

O

Arzular ve ihtiyaçlar

"Müesseseler, ancak içinde doğdukları milletin ihtiyaçlarının ve duygularının ifâdesi olduğundan"⁽¹⁰⁶⁾, muayyen bir toplumun müesseseleri tahlil edilmek istenildiği zaman, ihtiyaç kavramını nazarı dikkate alma zarureti vardır⁽¹⁰⁷⁾. Sosyal ilimler ihtiyaç kavramını biyoloji ve psikolojiye borçludurlar. Biyolojide, bu kavramdan, organizmanın varlığını sürdürmesi için tatmin edilmesi gereken bir zaruret anlaşılır. "Psikolojide o, *arzu*' diye adlandırılabilen şey ile, yâni belli bir gayeyi gerçekleştirecek bir içtepiyi tatmin etme hevesi ile alâkalıdır"⁽¹⁰⁸⁾. Bir çok durumda, bu iki mânânın birbirine geçmesi tamâmiyle

imkân dâhilindedir. Gerçekten sosyolojide ihtiyaç kavramı hem sosyolojik ihtiyaçları, hem de psikolojik arzuları ifâde etmektedir. Bu araştırmada, bu iki mânâyı nazarı dikkate alarak, ihtiyâc unsurunun İslâm toplumlarında vakıf müessesesinin gelişmesinde ve yayılmasında nasıl esaslı bir rol oynamış olduğunu göstermeye gayret edeceğiz.

1. Psikolojik arzular

İslâm öğretilerinde, iyi bir müslümanın en şiddetli arzusu, her şeyden önce, göklerde ne var yerde ne varsa kendisine âit olan⁽¹⁰⁹⁾ Allah'ın rızasını kazanmak olmalıdır. Çünkü, müslüman bütün varlığını Allah'a borçlu olduğuna, ve bu dünyada geçici olan bu varlığın, ölümden sonra öbür dünyada devam edeceğine, ve orada Allah'ın her insanı amellerine göre yargıladıktan sonra onu ebedî olarak yaşanacak olan cennete veya ceheennemeye koyacağına inanmaktadır. Böylece, eğer insan bu dünyada Allah'ın hoşnudluğunu elde ederse, ceheennem azapları içine düşmeyecek, fakat cennetin nimetleri içine girecektir.

Bu anlayışta, müslümanın hem uzaya hem de zamana âit üç gaye ve istikametini bulmaktayız: Allah'ın rızasını elde etmek arzusu, cennet nimetlerini kazanmak arzusu, ceheennem azapları korkusundan neş'et eden sıkıntıdan kurtulmak arzusu. Vakfiyeler bize göstermektedir ki, XVIII. asır Türk toplumunda, bu toplumun üyelerinin zihnini en çok meşgul eden şey, yukarıda zikr ettiğimiz bu üç mefhumdur; zâten daha önce vakıf kurucularının zihnindeki vakıf anlayışını tahlil ederken de bunlara işâret edilmişti. Öyle ki, devrin bazı müslümanları için, bu arzuların tatmini her şeyden daha ehemmiyetlidir; hattâ yüksek kademedeki

(100) H. Masse, *L'Islam*, A. Colin, Paris 1966, s. 45.

(101) M. Bennabi, *Vocation de l'Islam*, ed. du Seuil, Paris 1954, s. 30.

(102) M. Rodinson, *Aynı eser*, s. 89.

(103) J. Berque, *Les Arabes d'hier a demain*, ed. du Seuil, Paris 1969, s. 304.

(104) H. Desroche, *Aynı eser*, s. 68.

(105) Emeviler zamanındaki değişmeler hakkında, bkz. J. Wolf ve P. Heim, *Les tres riches heures de la civilisation arabe*, ed. Cujas, Paris 1969, s. 41 vd.; H. Bammat, *Visages de l'Islam*, Payot, Lausanne 1958, s. 327-329, 332; A. Abel, "Esquisse d'une recherche de dynamique sociale appliquee a l'Islam", *Colloque sur la sociologie de l'Islam*, Bruxelles 1961, s. 178-179; H. Laoust, *Les schismes...*, s. 75-77, 79.

(106) G. Le Bon, *La civilisation des Arabes*, Imprime par Imago Syracuse (Italie)", tamsiz, s. 298.

(107) G. Bouthot, *Les mentalites*, P.U.F., Paris 1952, s. 98.

(108) Din antropolojisinde "ihtiyâc kavramının bir tahlili için, bkz. M. Spiro, "La religion: problemes de definition et d'explication", *Essais d'anthropologie religieuse* (R.E. Bradbury, C. Geertz, vs. nin ortak eseri), Gallimard, Paris 1972, s. 133 vd.

(109) Kur'ân, LIII/31.

birçok devlet ricali bile, gerçekleştirmek mecburiyetinde oldukları dünyevî vazifelerini unutarak, bahse konu psişik hâl içine düşmüşlerdir. Meselâ, 1726'da vefat eden Vezir Köprülü Es'ad Paşa, bu ruh hâlini bize açıkça gösteren ve şiir şeklinde hazırlanmış bir istifâ mektubunu sadrazama sunmaktadır. Hammer'in naklettiği bu şiir şöylece türkçeleştirilebilir: "Ben dünyevî her şeyden umudumu yitirdim, / hiç bir kimse şimdi bana kötülük yapamadığı gibi faydalı da olamaz, / Kaderin cilveleri benim ruhumu nasıl bulandıracaktır? / Onun tarlaları tutkuların tozundan temizlenmiştir; / Ben gücü sınırsız olan Allah'a yöneldim; / Artık karayı ve denizi elinde bulundurandan ne isteyebilirim! / Ben Allah'ın yolundayım ve bir rehber aramaktayım, / Şimdi Husrev'in ve bu dünyanın benim için ne önemi var? / Allah faziletli insanı daima ayırır; / Geçici bir işi muhafaza ettiğim takdirde, bu iş bana ne getirecektir?"(110).

Vezirimizin arzularının yukarıda tahlil etmeye çalıştığımız hususlardan başka bir şey olmadığını söylemeye gerek yoktur. O halde, bir veziri görevinden istifâ ettirecek derecede güçlü olan bu arzular hangi yolla tatmin edilecektir?

Vakıf-kurucularının inancına göre, bahse konu arzuları tatmin etmenin en iyi yolu vakıf yapmaktan ibârettir. Bu tesbitte dikkat çeken husus, vâkıfların bu fikri isbât etmek için, sâdece "iyilik" (*birr*)'ten, *sadaka*'dan ve benzer diğer şeylerden bahseden âyet ve hadisleri delil olarak kullanmış olmalarıdır. Bahse konu vakıf-kurucularına göre, vakıf "Allah'a yakınlaşmak için" bir vasıttır, çünkü Allah şöyle beyân etmektedir: "Siz sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamaya kadar aslâ iyiliğe ermiş (*birr-ü taat* etmiş) olmazsınız. Her ne infak ederseniz şüphesiz Allah onu bilicidir"(111). Aynı şekilde, vakıf-kurucuları, vakfın cennetin nimetlerini elde etmek ve cehennem ateşinden kurtulmak için bir vasıta olduğunu söylemektedirler; çünkü bir hadise göre, "diriliş gününde, mü'min sadakasının gölgesinde olacaktır"(112).

İslâm'da bu arzuları tatmin etmeye muktedir ve övgüye değer başka fiillerin mevcut olup olmadığı sorulduğu zaman, şüphesiz bunlardan birçok fiilin var olduğu cevabı verilecektir. Ancak, vakıf-kurucularının vakfı bu iş için en iyi vasıta olarak telâkki etmeleri bâzı sebeplere dayanmaktadır. Bir taraftan, vakıf, bizim fikrimize göre, öyle bir fiildir ki, neticesi —meselâ namazınınin veya orucununin aksine— tamâmen gözle görülür nitelikte ve müşahhastır. Kurucusunun zühhd ve takvasına şehâdet eden bir cami veya bir kervansaray gibi müşahhas bir eser, kendisine böyle bir fiili gerçekleştirmekten neş'et eden bir mutluluk duygusu vermektedir. Ayrıca, bu vakıftan

istifâde eden sayısız kişi bu iyilik-severe karşı kendilerini minnettâr hissedecekler, ve onun iyiliğine ve dindarlığına da şahit olacaklardır. O hâlde, vakıf, vakıf-kurucularının gözünde, halkın şükranını ve şehâdetini kazanma vasıtasıdır, ve netice itibâriyle Allah'ın rızasını kazanma vasıtasıdır; zira Peygamber şöyle beyân etmektedir: "kişilerin takdiri, Allah'ın rızasının ilk âlâmetidir" (113). Diğer taraftan, şurası da bir gerçektir ki, müslümanların bahse konu arzularını vakıf yoluyla tatmin etmelerinde, tekke şeyhleri ve vâizlerin Osmanlı toplumu üzerindeki tesirleri son derece büyük olmuştur, zira bu şeyhler ve vâizler, aşağıda görüleceği gibi, vakıflardan oldukça ehemmiyetli menfaatler sağlamaktaydılar(114).

Halkın bu arzularını sezen hukukçu, onları daima fıkıh kitaplarında yer alacak olan bir kanun hâline getirecektir: "vakfın sebebi umûr-i hayriyeye bez-i mâl ile Cenâb-ı Hakk'a takarrüb ve ibâdet kasdudur"(115).

Zâten, bütün bu anlatılanların dışında, vakıf toplum üyelerinin başka arzularının tatmini için de bir vasıta idi. Bunlar arasında, devlet müsâderesine karşı mallarını muhafaza etme arzusu, kendi neslinden gelen kişilere parçalanmamış ve her türlü tehlikeden emin bir miras bırakma arzusu, ölümünden sonra bu dünyada, ismen bile olsa, yaşamaya devam etme arzusu, vs... sayılabilir(116).

Kişilere bu arzularını tatmin etme imkânını Ebu Yusuf tarafından tanzim edilen prensipler vermektedir. F. Köprülü'nün haklı olarak belirttiği gibi, "Ebu Yusuf'un vâkıflara tam bir serbesti bahşeden geniş esasları, hakıykatın, İslâm cemiyeti için feyizli neticeler vermişti: çünkü vâkıf, arzusuna göre tesbit ettiği şartlar sâyesinde, maddi ve manevî, ferdf ve içtimâî, dünyevî ve uhrevî bir çok gayeleri hep birden te'mine muvaffak oluyordu. Yaptığı eserle hem halk arasında iyi bir ad kazanıyor, siyasî ve içtimâî mevkiiini sağlamlaştırıyor, hem de uhrevî mükâfata liyâkat kazanıyordu. Bundan başka, bu müessesenin daimi mas-

(110) Hammer, Aynı eser, c. XIV, s. 212.

(111) Kur'an, III/92; Krş. III. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 187, s.5; I. Abdülhamid vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 159, s. 4.

(112) Bkz. Veliyüddin Efendi b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Hameyn XII, s. 85-86.

(113) Müslim, Sahih, Mısır 1955, 45-51-166 (Kitab, bâb ve hadis numarasına göre zikr edilmiştir).

(114) Seyhlerin tesiri hakkında ayrıca bkz. M. Akdağ, Aynı eser, c. II, s. 253-254, 274; H.Z. Ülken, "Vakıf sistemi ve Türk şehirciliği", Vakıflar Dergisi (Ankara 1971), c. IX, s. 25.

(115) Ömer Hilmi, Aynı eser, s. 15; Ali Haydar, Tertibü's-sunuf fi ahkâmî'l-vukuf, İstanbul 1240/1824, s. 119.

(116) Krş. H.Z. Ülken, Aynı makale, s. 32.

rafını karşılamak üzere tahsis ettiği servetin muayyen bir kısmını kendisine yahut âilesine veya adamlarına ayırmak sûretile, kendisine ve çocuklarına her türlü tehlikeden, meselâ zabt ve mü-sâdereden, parçalanıp satılmaktan, israf edilmekten tamamen masun ebedî bir sermaye vücade getirmiş oluyordu"⁽¹¹⁷⁾.

Kısaca, vakıf bâzı hedeflerin gerçekleştirilmesi arzusunu tatmin ediyor, mü'minlerin bâzı gayelerinin tahakkukuna bağlı sıkıntıyı hafifletiyor ve onlara psikolojik bir emniyet kazandırıyor. Böylece, bütün bu arzular, İslâm dünyasının her köşesinde olduğu gibi XVIII. asır Türkiye'sinde de bahse konu müessesenin gelişme ve yayılma sebepleri oluyorlardı.

2. İçtimâî ve iktisadî ihtiyaçlar

Bütün hareketlerimizin bugünün bir zaruretin-den kaynaklandığı ve aynı zamanda sembolik olarak geleceği önceden haber verdiği bir gerçektir. Fakat, şurası da bir gerçektir ki, zaruretlere ve ihtiyaçları ortaya çıkaran faktörler bir yerden diğerine değişmektedirler. Bâzı dinî, içtimâî ve iktisadî ihtiyaçların, İslâmî toplum yapısında meydana gelen büyük içtimâî ve siyasî değişmeler neticesinde nasıl ortaya çıkmış oldukları yukarıda izah edilmeye çalışılmıştı. Gerçekten, İslâm prensiplerinin zıddına, kendisinden önce gelen bir çok İslâm devletinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da, din ve devlet arasında sıkı münasebetlerin mevcut olmasına rağmen, dinî müesseselerin ve kamu hizmetlerinden çoğunun teşkilâtlanması ve muhafazası devletin vazifeleri arasına girmiyordu⁽¹¹⁸⁾. Bu durum toplumda bir çok ihtiyacın karşılanmayıp açıkta kalmasına sebep oluyordu. Şimdi bu ihtiyaçların XVIII. asır Türk toplumuna mensup üyeler tarafından nasıl hissedilmiş olduğunu ve bu ihtiyaçları vakıf yoluyla nasıl gidermek istediklerini, bu döneme âit vakfiyelerden istifade ederek göstermeye çalışacağız.

Dârüssâde Ağası Beşir Ağa'nın 1158/1745 tarihli vakfiyesinin⁽¹¹⁹⁾ bize verdiği bilgilere göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun bâzı şehirlerinin ve özellikle İstanbul'un tahıl ihtiyacı Karadeniz sâhillerinde kıyısı olan Balkan bölgelerinden temin ediliyordu. Bunların taşınması deniz yoluyla gerçekleştiriliyordu. Fakat, sâhilde Sünne—bugün Romanya'da bulunan Sulina— adı altında, Beşir Ağa'nın mülk toprakları bitişiğinde bir boğaz vardı ki, geçişi son derece güçlü. Yolcu ve erzak yüklü gemilerden çoğu karanlık gecelerde bu boğazda karaya oturuyordu. Beşir Ağa söz konusu vakfiyesinde şöyle diyor: ". . . Boğaz-ı mezkurda bir kulle-i fenâr bina olunması sefâinin selâmetine ve zehâirin vefret ve kesreti ile def-i müzâyakaya bâis ve bâdi olup hayrât-ı cemile ve meberrât-ı celileden olduğunu sevâhil-i mezkur-

re ehâlisi ve bi'l-cümle sefâyin ashâbı inhâ" etmişlerdir⁽¹²⁰⁾.

Bu hususları nazarı dikkate alan Beşir Ağa, Sünne'de mülkiyeti kendisine âit olan büyük bir araziye vakfediyor. Bu arazinin sınırları belirtilen vakfiyede maalesef arazinin tam yüzölçümü hakkında bilgi verilmiyor. Bununla birlikte metinden son derece geniş bir saha olduğu anlaşılıyor. Her ne olursa olsun, toplumun iktisadî ve içtimâî ihtiyaçlarının kendisini bir vakıf yapmaya ittiği Beşir Ağa, söz konusu boğazda, müessesât-ı hayriye olarak, bir fener (kulle-i fenâr), bir kale ve bir imâret kuruyor. Bu müesseselere gelir kaynağı temin etmek gayesiyle yine orada dört mahzen, dört büyük anbar, evler ve altı gemi inşa ettiriyor. Bölgede, vakıflara âit olduklarını belirtmek üzere *vakfi* diye adlandırılan bu gemilere vakfiyedeki terminolojiye göre *tonbaz* da denilmektedir. Vakıf-kurucusunun şartlarına göre, gemiler ve zikr olunan arazi kiraya verilecekti. Bunlardan gelen gelirler üzerinden, her şeyden önce vakıf mallarının bakımı ve muhafazası temin edilecektir. Sonra, buradaki kuruluşlarda herhangi bir görev alacak olan kişilerin ücretleri ödenecektir. Bu görevliler arasında, geceleri gemilerin seyirine yardımcı olan fenerin ışıklarını yakmakla görevli üç kandilci; kalenin —görevleri esas itibarıyla bu bölgenin emniyetini sağlamaktan ibâret olan— bir kumandanı (dizdarı), bir topçusu, bir kapıcısı (bevâb), bir bayraktarı ve onyeddi mustahfızı; ve imâretin iki aşçısı (tabbah) ve bir de sucusu (saka) vardı. Aşçı ve sucu imârette sabah çorbası ve akşam yemeği hazırlıyorlardı ki, bunlardan vakfın bütün personeli ve bölgenin fakirleri istifade ediyorlardı. Beşir Ağa ayrıca, görevleri gemileri tamir etmek olan bir usta ve bir çırak ile limana uğrayacak olan gemileri kontrol edecek olan bir liman reisi de tayin edilmesini şart koşmuştu. Diğer taraftan, imârette kullanılacak olan erzakın ve fener için gerekli zeytin yağının da vakıf gelirleri üzerinden satın alınacağını belirtmemiz gerekmektedir.

Sâdece ülkenin taşra eyâletlerinde değil, İmparatorluğun merkezinde de yukarıda sözünü ettiğimiz aynı hizmetler vakıf yoluyla gerçekleştiriliyordu. Meselâ, Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 1126/1714 tarihli bir vesikadan öğrendiğimize göre⁽¹²¹⁾, Boğaziçi sâhilindeki bir fenerin, —zeytinyağı, vs... gibi— mühimmatı yeterli değildi, fenerin kandilcisi de

(117) F. Koprulu, "Vakıf müessesesinin hukuku . . .", s. 13 vd.

(118) S. Furuzan, Aynı makale, s. 21.

(119) VGMA, Kasa no: 35, s. 8 vd.

(120) Aynı vakfiye, 11-12.

(121) VGMA, Harameyn I, s. 176-177.

yoktu. Bu sebeple, yönlerini tayin edemeyen gemiler karaya çarpıyor ve böylece bir çok kişi kayıplara uğruyor ve ekseriya hayatlarını kaybediyorlardı. Bu defa söz konusu aksaklığı düzeltmek üzere harekete geçen Süleymâniye camii vakfının nâzırı olmuştur. Feneri tamir ettirdikten sonra, oraya dört kandilci tayin etmiş ve bahse konu görevlilerin ücretlerinin ve fenerin mühimmatının karşılanması gayesiyle vakıf yoluyla fenere sürekli bir gelir temin etmiştir. Görülüyor ki, bu şekilde, bir fert, toplumun hayati bir ihtiyacına vakıf yoluyla cevap vermektedir; bu kişi sayesinde, o andan itibaren artık söz konusu yerde gemiler batmayacak ve insanlar ciddi zararlara uğramayacaktı.

XVIII. asırda, Osmanlı İmparatorluğu'nda, herhangi bir vakfın koruması altında bulunmayan kamu kuruluşlarından biri harap olduğu zaman, onu yeniden inşâ ettirme mesuliyetini üstlenen başka hiçbir teşkilâtın mevcut olmadığını vurgulamak yerinde olacaktır. Fakat sadece askerî açıdan süratejik ehemmiyete hâiz bölgelerde bulunan kuruluşlar sözkonusu olduğu hallerde, şüphesiz devletin bu işler için kendi bütçesinden bâzı harcamalar yaptığını müşâhede etmekteyiz. İncelediğimiz bir vakfiyedeki bir bölüm bu durumu bize açık bir şekilde göstermektedir: ". . . Ve mahrûsa-i Edirne civârında cereyân iden nehri Arda üzerinde kâin ve Rum-îli'nin sol koluna mürur ve 'ubûr ana münhasır olan ahşabdan mebnî cîsr bundan akdem külliyyen harâb olub âyende ve revendenin eyyâm-ı şitâda mürûr ve uburları 'adîmü'l-îmkân olmağla müceddeden binâya muhtac olub ve cîsr-i merkum bir kimse-nin vakfı dahilinde dahi olmadığını ve iktiza eyledikçe cânib-i mîrîden ta'mir ve binâ olunageldiğini nukabâ' ihbâr eyleme'lerle taraf-ı vakfından cîsr-i merkûm müceddeden ta'mîr ve binâ olunub bundan sonra dahi ta'mîr ve termîn iktizâ eyledikçe mahallinden arz-ı mahzar ve ilâm ve keyfiyet-i ta'mîri bi't-taharrî tashîh ve tahkik olunarak taraf-ı vakfımdan ta'mîr olunmak üzere şart ettim"(122).

Bakımı devlete âit olan binânın harap olması ve bunun devlet tarafından değil de bir vakıf tarafından ta'mir ve yeniden inşâ edilmesi, bu devirde vakıf müessesesinin imar hususunda devletten çok daha ehemmiyetli bir yer işgal ettiğini göstermektedir. Gerçekten, toplumun muhtelif ortak ihtiyaçlarından büyük bir kısmı bu müessese tarafından karşılanıyordu. Meselâ, başka bir sahaya geçecek olursak, vakfın, köylerin ve şehirlerin su ihtiyacını halleden tek müessese olduğu görülmekteydi. Bu konuda, vakfiyeler bize çok değerli bilgiler sunmaktadırlar(123). Bir vakıf-kurucusu, yıkılmış bir çeşmeyi yeniden inşa etmeye kendisi-

ni iten âmili bize şöyle izah etmektedir: ". . . Ve Hasköy'de Timûr-hâne kurbunda Pîrî Paşa mahallesinde Fâtih merhumun binâ eylediği çeşme merre-i vâfireden berû harâb ve mu'attal olub ve ehâlisinin dahi mâ-i lezîze şedîd ihtiyaçları olmagla tarafımdan ta'mîr ile icrâ-î mâ-i lezîz olunan çeşme-i mezbûraya yevmî üç akçe vazife ile Hüseyin b. Ali korucu-i âb-ı râh nasb ve tayin" olunmuştur. Aynı çeşmeye tayin edilen ve vazifesi çeşmede asılı taşı akşamları alarak evinde muhafaza etmek ve sabahları tekrar çeşmeye asmaktan ibâret olan tâsdâra da yevmi iki akçe ödenecektir(124).

Vakfiyelerde oldukça bol miktarda rastlanan bu türlü örnekler üzerinde daha fazla durmaktan sarfı nazar ederek, vakıf kurucularını vakıf yapmaya iten faktörler arasında toplumun birinci derecede ehemmiyetli ihtiyaçlarından en azından birinin yer aldığını belirtmek yerinde olacaktır. Gerçekten, yukarıda da belirtildiği gibi, toplumun muhtelif ortak ihtiyaçlarından bir çoğu bu müessese yoluyla gideriliyordu. Eğitim ve öğretim sahasındaki bütün hizmetler, dinî ihtiyaçları tatmin etmeyi hedef alan hizmetler, halk sağlığını, muhtaçlara yardım elini uzatmayı, yolların ve köprülerin inşasını, vs... ilgilendiren bütün içtimâî hizmetler, vakıf yoluyla gerçekleştiriliyordu. Vakfın toplum içindeki rolünü ortaya koyan bütün bu hizmetleri bu araştırmanın başka bir bölümünde oldukça geniş bir tarzda incelediğimiz için(125) burada tafsilâta girmek istemiyoruz. Fakat en azından şu hususu ilâve etmek mecburiyetindeyiz: Daha önce gördüğümüz gibi, İslâm toplumunda meydana gelmiş olan içtimâî-siyasî değişmeler neticesinde, İslâm ülkelerinin idârecileri bahse konu hizmetleri devletin görevleri arasında telâkki etmemeğe başladılar; onların gerçekleştirilmesi hususunda halkı da mecbur tutmuyorlardı. Fakat, cemiyetin bazı sosyal ihtiyaçlarını tatmin etme gayesiyle mallarından birini veya daha fazlasını vakıf hâline getiren bu idârecilerin davranışları, bu konuda onları taklit eden halka örnek teşkil ediyordu. Zâten, İslâm mü'minleri yardımlaşmaya, muhtaçlara sadaka vermeye ve kamu yararı için çalışmaya teşvik ediyorsa da, bütün bunlar nâfile ibâdetler kategorisine dâhil edildiklerinden dolayı, onları bu kamu faaliyetlerini yapmaya mecbur tutmuyordu.

(122) Halil Hamid Paşa vakfiyesi, VGMA, Küçük evkâf hâmis II, s. 578.

(123) Meselâ bkz. Yegen İbrâhim Ağa b. İbrâhim vakfiyesi, VGMA, Haramecyn IX, s. 208.

(124) Halil Hamid Paşa Vakfiyesi, VGMA, Küçük evkâf hâmis II, s. 578; başka bir örnek için bkz. Aynı defter, s. 609-610.

(125) Bkz. yukarıda dip not: 27.

Bununla birlikte, XVIII. asırda, Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin, toplum üyelerinden, bazı sosyal ihtiyaçları karşılamak gayesiyle vakıflar yapmalarını istediklerine şahit olmalıyız. Tam bu asrın başında, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, İmparatorluğun taşra teşkilâtında görev yapan bütün kadınlara ve müftülere emirler göndererek, onlardan açıkça, "... bütün müslümanların fakirlere yardım yapmalarına, çocuklarını Kur'an bilgisiyle tenvir etmelerine, camiler, mektepler, vs... inşasına katkıda bulunmalarına"⁽¹²⁶⁾ göz kulak olmalarını istiyordu.

Bu olayın sebebi ne idi? Bu hususun aydınlatılabilmesi için XVIII. asır Osmanlı İmparatorluğu'nun umumî durumuna bir göz atmak gerekmektedir: Osmanlı İmparatorluğu'nun bu devirde XVI. asırdaki İmparatorluk olmadığını bilmekteyiz. O daha şimdiden çöküş yolundaydı. Son derece ileri görüşlü bir Osmanlı müşâhidi olan Ömer Talib'in geleceği haber veren sözleri uzun zamandan beri gerçekleşmeye başlamıştı. Daha 1626'da Ömer Talib şöyle diyordu: "Şimdi Avrupalılar bütün dünyayı tanımayı öğrendiler; gemilerini her yere gönderiyorlar ve önemli limanlarını ele geçiriyorlar. Eskiden Hindistan, İndüs ve Çin malları Süveyş'e gelir ve müslümanlar tarafından bütün dünyaya dağıtılırdı. Fakat şimdi bu mallar Portekiz, Felemenk ve İngiliz gemileriyle Frengistan'a taşınıyor ve oradan bütün dünyaya dağılıyor. Kendilerinin ihtiyaç duymadıkları şeyleri İstanbul'a ve diğer İslâm ülkelerine getiriyorlar ve fiatın beş katına satıp çok para kazanıyorlar. Bu nedenle İslâm ülkelerinde altın ve gümüş azalmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu Yemen kıyılarını ve oradan geçen ticareti ele geçirmelidir; aksi hâlde çok geçmeden Avrupalılar İslâm ülkelerine hükmedeceklerdir"⁽¹²⁷⁾.

Tedbir alınmamış veya alınamamıştır, netice itibariyle de Osmanlı İmparatorluğu iktisadî açıdan bu devirde çok kötü bir duruma düşmüştür. Avrupa ve Hindistanla yaptığı ticâret kendisine menfaat sağlamaktan daha çok zararlı olmuştur. Ma'mul mallar değil, fakat sırf ham maddeler ihraç eder olmuştur. İthâl ettiği mallar ise lüks maddelerdir⁽¹²⁸⁾, zira kıymetli kürklere aşırı derecedeki düşkünlük ve afyonun tehlikeli bir biçimde kullanılışı hâkim tutkularandı⁽¹²⁹⁾. Diğer taraftan Batı'nın teknik açıdan ilerleyişi, İmparatorluktaki zanaatları yavaş yavaş yok ediyor, veya en azından onu ikinci derecede bir iş hâline getiriyordu. Bununla birlikte, İstanbul bir zevk ve safâ devri yaşıyordu. "Tamamiyle bayramlarla meşgul olan saray, bilhassa çiçeklerle ve şenliklerle ilgileniyordu. Gösterişler, sefâhatlar, av partileri birbirini takip ediyordu. Bu devir, hayatın letâfet çağı, in-

ce bir yapmacıklık çağı idi. Büyüklükten yoksun, incelik ve titizlikten olmasa bile biraz zarafetten mahrum olmasına rağmen, gönül çekici bir çağ. Öyle bir çağ ki, Türkler haklı olarak ve şâirâne bir tarzda onu *Lâle Devri* diye adlandırmaktadırlar"⁽¹³⁰⁾. Zevk ve eğlenceyi artırma arzusu, hırs ve tamahı kamçılıyor ve haksız kazançları iki katına çıkarıyordu. Paşalar halk üzerindeki baskılarını daha da fazlalastırıyorlardı. Zâten ölçüyü aşmış olan normal vergilere olağüstü resimler ekleniyordu. İdarî, askerî ve iktisadî bütün teşkilâtlar bozulmuştu⁽¹³¹⁾.

Üstelik, ilk defa Osmanlı İmparatorluğu ciddi yenilgilere maruz kalmaya başlamıştı: Tam bu asrın başında, 1699'da, Türkler Avusturyalılar tarafından yenilgiye uğratılmış ve Karlofça andlaşmasını imzalamaya zorlanmışlardı. Bu andlaşmayla birlikte ilk defa İslâm ordularının kesin yenilgisi kabul ediliyordu. Karlofça andlaşmasından sonradır ki, Türkler düşmanları lehine önemli toprak parçalarını terk ediyor ve birçok sahada Avrupalılar tarafından gerçekleştirilmiş olan ilerlemelerin farkına varıyorlardı⁽¹³²⁾. Ve "Karlofça andlaşmasından sonradır ki, Osmanlılarda ilk defa kendiliğinden ve istekli bir biçimde batılılaşma gayretleri gözükmemektedir"⁽¹³³⁾. Diğerleri yanında, asrın sonuna doğru, 21 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca andlaşması Türkler için çok sert bir darbe olmuştur. Hammer'in belirttiği gibi, "eğer Karlofça andlaşması, esas itibariyle fâtihi bir millet olan Türklerin fetihlerine son vermiş ve onları tabii sınırları içine haps etmişse, Kaynarca andlaşması, Tatarların bağımsızlığını ilân ettiğinden ve Azak, Kılburun, Kerç ve Yenikale sınır kalelerinin Rusya'ya geçmesine sebep olduğundan,

(126) Hammer, Aynı eser, c. XII, s. 69.

(127) Tarih al-Hind al-Garbi'nin Ankara'daki (Maarif Kitaplığı, 10024) el yazını nüshanın kenarlarına yazılmış olan Ömer Talib'in gözlemleri, A.Z.V. Togan (Bugünkü Türk İli "Türkistan" ve yakın tarihi, 1947, I, s. 127) tarafından yayımlanmıştır ve bazı araştırmacılar tarafından da bu pasaj olduğu gibi nakledilmiştir: B. Lewis, *Modern Türkiye'nin doğuşu* (çev. M. Kırıttı), Ankara 1970, s. 28; M. Deveze, *L'Europe et le monde a la fin du XVIIIe siècle*, A. Michel, Paris 1970, s. 50-51.

(128) Volney, *Voyage en Syrie et en Egypte* (Yay. J. Gauthier), Paris 1966, s. 386-387.

(129) Hammer, Aynı eser, c. XVI, s. 64 vd.

(130) J.P. Roux, *La Turquie*, Payot, Paris 1953, s. 100; daha tafsilatlı bilgi için bkz. A.R. Altınay, *Lâle devri*, Ankara, 1972; İ.H. Uzuncarsılı, *Osmanlı tarihi*, Ankara 1956, c. IV, 1, s. 102 vd.

(131) İ.H. Uzuncarsılı, Aynı eser, c. IV, 1, s. 319.

(132) Hammer, Aynı eser, c. XIII, s. 19; C. Brockelmann, *Histoire des peuples et des États islamiques*, (çev. M. Tazeront), Payot, Paris 1949, s. 283; J.P. Roux, Aynı eser, s. 99.

(133) Colloque sur la sociologie de l'Islam, Bruxelles 1961, s. 195; Hammer, Aynı eser, c. XIII, s. 50; c. XV, s. 139.

Osmanlı İmparatorluğu'nu bu gücün yâni Rusya'nın oyuncuğu hâline getirmişti"(134). Gerçekten, Osmanlı İmparatorluğu asırlar boyunca yaptığı fetihlerden kârlı çıkmış, bolluk dönemleri yaşamıştı; fakat şimdi, Batı, Osmanlılara nazaran deniz ticareti ve teknoloji açısından belli bir üstünlüğe sâhip bulunuyordu ve savaş, eskiden olduğu gibi İmparatorluğa menfaat sağlamak bir yana, ona pahalıya mal oluyordu; Osmanlılar fakir bir devlet hâline gelmeye mahkum edilmişti(135).

Aynı zamanda, bu felâketli harpler ve bu zararlı andlaşmalar(136), merkezî idârenin yâni Bâb-ı Ali'nin, âyânların eskiye nazaran git gide daha büyük bir ehemmiyet kazandıkları eyâletler üzerindeki otoritesini zayıflatıyordu(137). Mahalli beylerin ayaklanmaları(138) ve yeniçeri isyânları(139) birbirini takip ediyordu. Diğer taraftan içinde bulunulan durum tabii nizâmın da ters dönüşüyle daha da ağırlaşmış olduğundan, çoğu zaman bütün ülkede yangınlar meydana geliyor(140) ve yer sarsıntıları da eksik olmuyordu(141).

Kısaca, birer cümleyle belirtmeye gayret ettiğimiz her şey, halkın durumunu bozuyor, ülke içerisinde halkın yer değiştirmesine sebep oluyor ve, netice itibâriyle, Türk devletinin bünyesinin tamamıyla zayıflamasında kesin bir rol oynuyordu. Uygun olmayan bu ahvâlde, yıkılmış olan kamu binâlarını ve kuruluşlarını yeniden inşâ etmek mümkün olmuyordu. Halkın yeni ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni müesseseler kurma imkânı da kalmamıştı. Zâten, devlet halk hizmetlerinden bir çoğunun mes'uliyetini taşımak istemiyordu. Böylece, toplumda meydana gelen ihtiyaçlara bizzat fertler cevap vermek mecburiyetinde kalıyorlardı ki, bu kişilerin gözünde söz konusu ihtiyaçları gidermenin en uygun ve en emin yolu vakıf müessesesiydi. İncelediğimiz dönemde olduğu gibi, bahse konu ihtiyaçlar, fertlerin kendiliklerinden tesis ettikleri vakıflarla karşılanamadığı vakit, devlet onları sözkonusu işlerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaya dâvet ediyordu. Mesele hâlâ çözümlenememişse, bu defa, bâzı zararları tâmir etmek gayesiyle, devlet adamları aralarında para toplayarak belli fonlar oluşturuyorlardı(142). Bir takım kamu kuruluşlarının tamir ve restorasyonu için devlet bütçesinden harcama yapmak en son başvurulabilecek bir çareydi. Meselâ, 1766'da, "Sultan Mehmed Camii'nin vakıf gelirleri, camiin yeniden inşası için gerekli masrafları karşılamadığından, açık, hazine-i hümayundan kapatılmıştır"(143).

İslâm sisteminde, esas itibâriyle, içtimâî, iktisadî ve dinî ihtiyaçların devlet tarafından halledilmesi ve halkın devlete sadece yardımda bulunması gerekmesine rağmen, yukarıdan beri

izah edegeldiğimiz hususlardan çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki, uygulamada, bahse konu ihtiyaçları umumiyetle, vakıf müessesesi yoluyla, halk çözümlemeye gayret ediyordu ve devlet bu konuda yardımcı bir organ hâline gelmişti. Bu fonksiyon değişikliği daha İslâm'ın ilk asırlarında, münhasıran Emeviler ve Abbasiler zamanında kendini göstermişti. Müslümanların fethettikleri ülkelerde vakfın ilk nümuneleriyle karşılaştıklarını yukarıda görmüştük. Ve, İslâm fetihlerinin hızla gelişmesi neticesinde, İslâm toplumu hızlı bir biçimde zenginliğe ve refâha kavuşmuştu. Şahsi büyük zenginlikler yaratılmıştı. Vakıf yapmak için, belli bir ölçüde zengin olunması gerektiği nazarı dikkate alınırca, Hicret'in ilk asrında İslâm'lığın tarihi gelişmesinin, vakıf müessesesinin birdenbire yaygınlaşması için lüzumlu iktisadi şartları hazırlamış olduğu anlaşılacaktır. Toplumda tatmin edilmesi gereken ortak ihtiyaçlar had safhasındaydı. Zengin olunmuştu. Yerli vakıflar model olarak gözler önündeydi.

Bu dış faktörler yanında, vakfı teşvik eden unsurlar arasında, İslâm dininin yardım ve muâvenetle ilgili ahlâki prensiplerini, öbür dünyadaki mükâfatlarla ilgili telkinleri, zengin müslümanların dini ve hayri müesseseler tesis etmeye yönelik tabii eğilimlerini de bulmaktayız. Böylece, vakıf müessesesinin hukuki normunu yağurmak için artık sâdece, toplumun içtimai, iktisadi ve sosyal

(134) Hammer, Aynı eser, c. XVI, s. 399.

(135) Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sebeplerinden bazıları için bkz. B. Lewis, "Some reflections on the decline of the Ottoman Empire", *Studia Islamica* (Paris 1958), c. IX, s. 111-127, S. Tuğ tarafından yapılan tercümesi, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* (İstanbul 1959-1960), c. III/1-2, s. 161-178.

(136) R. Mantran, *Histoire de la Turquie*, P.U.F., Paris 1965, s. 74.

(137) Ayanlar konusunda bkz. Ç. Uluçay, 18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da eşkiyalık ve halk hareketleri, İstanbul 1955; B.S. Baykal, "Ayanlık müessesesinin düzeni hakkında Belgeler", *Türk Tarih Belgekeri Dergisi* (Haziran 1964), c. I, s. 221 vd.; Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ayanlık*, Ankara 1977; Ö. Mert, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çapanoğulları, Ankara 1980.

(138) C. Lamouche, *Histoire de la Turquie*, Payot, Paris 1953, s. 198 vd.; Y. Akcura, *Osmanlı devletinin dağılma devri (XVIII. ve XIX. asırlarda)*, İstanbul 1940, s. 34 vd.; R. Mantran, *Histoire...*, s. 81-83; Hammer, Aynı eser, c. XV, s. 184-185.

(139) Meselâ, 1703 isyânı (Edirne vak'ası), bkz. Hammer, Aynı eser, c. XII, s. 112-129; İ.H. Uzunçarşılı, Aynı eser, c. IV/1, s. 24-38 ve *Patrona Halîl isyânı*, Hammer, Aynı eser, c. IV, s. 219 vd., 236, 245-246.

(140) Râsîd Mehmed Efendi, *Tarih-i Râsîd*, İstanbul 1282/1865, c. V, s. 18-20; Çelebizâde Asım, *Tarih-i vakâyi*, İstanbul 1741, s. 137.

(141) Râsîd, Aynı eser, c. V, s. 161 vd.; Hammer, Aynı eser, c. XVI, s. 143 vd.

(142) Hammer, Aynı eser, c. XIII, s. 158.

(143) Hammer, Aynı eser, c. XVI, s. 143.

şartlarını ve fertlerin psikolojik ve dini temâyül-lerini nazarı dikkate alacak bir hukukçuya ihtiyaç kalmıştı. Hakikaten, hukuk sıkı sıkıya içtimai realitelere bağlı bulunmaktadır. Kanun yapıcı, tatmin edilmesi gereken sosyal ihtiyaçlarla ilgilenmeksizin bir toplumun hukuki iskeletini hazırlayamaz. "Mâdemki hukukun özelliği muayyen bir topluma onun davranışını yönetmek için normatif kaideleri kabul ettirmekten ibârettir. Evvel emirde bu işin sosyolojik verileri bilinmiyorsa, bu durumda o iş etkili bir biçimde nasıl başarılacaktır?" (144). Böylece, vakif müessesesi kanun-yapıcısını bulmakta gecikmedi. "Abbasiler devrinde, onların tâkip ettikleri *dinî siyaset*'e uygun olarak, içtimai realiteleri dini esaslara uydurmak gayesiyle İslâm hukukunun tedvinine çalışıldığı sırada, umumi hayatta artık iyiden iyiye yer tutmuş olan vakif müessesesinin *hukukî mâhiyeti* de bilhassa Ebu Yusuf tarafından, zamanın temâyül ve ihtiyacına uygun olarak geniş ve müsâit bir şekilde tesbit edildi" (145). F. Köprülü bu konuda şöyle devam ediyor: "Ebu Yusuf, İmam Azam'dan ve İmam Muhammed'den birçok noktalarda ayrılmak mecburiyetinde kalmıştı. Hayatî ihtiyaçları karşılamak için *nass*'ların dar çerçevesini zorla parçalayan Ebu Yusuf'un kurduğu sistem, yalnız Hanefî fıkına tabi memleketlerde değil *diğer mezheplerin* hâkim olduğu bir takım *muhitlerde* de asırlarca tatbik olunmuştur" (146).

Görülüyor ki, vakfın hukuki prensiplerinin tedvini sırasında, Ebu Yusuf'un hareket noktası, çalışmalarında sadece teorilerden hareket eden diğer hukukçuların aksine içtimai realite olmuştur. Fakat burada bir mesele ortaya çıkmaktadır. Diğer hukukçuları değil de, sâdece Ebu Yusuf'u bu istikamete sevk eden âmil ne olmuştur? Bizim fikrimize göre, bunun sebebi şu olabilir: Ebu Yusuf sâdece hukukçu değil, aynı zamanda Bağdad'da resmi kadî idi ve Harun Reşid İslâm'da ilk defa kendisine *hadîşü'l-kudât* unvanını tevcih etmişti. Halife ona sadece İslâm adaletinin uygulanışı hakkında değil, aynı zamanda mâlî siyâset ve benzer meseleler, hattâ İmparatorlukta ki diğer kadîların tayini hakkında da danışıyordu (147). O halde Ebu Yusuf'un siyâsî hayatın içinde olduğunu görmekteyiz. İcra ettiği fonksiyonu gereğince, bir taraftan o, sosyal realiteyi diğerlerinden daha iyi görme ve kavrama imkânına sâhip oluyor, diğer taraftan da, kanun yapmak için, hem devlet politikasını ve devrin içtimâî-iktisadî şartlarını, hem de dini prensipleri göz önünde bulundurmak mecburiyetinde kalıyordu. Gerçekten, aynı olayı Osmanlı İmparatorluğu'nda da müşâhede etmekteyiz. Osmanlı Devleti kadrosu içinde resmî görevliler olan şeyhülislâmlar, içtimai zaruretleri nazarı dikkate alarak ve mahalli âdetlere önem vererek,

yeni meselelere pratik çözümler aradıkları hâlde, mes'uliyetli bir makama tayin edilmemiş olan diğer ilim adamları, zaruretlere ve toplumun o günkü işleyişine hiç bir önem atfetmiyorlardı; netice itibâriyle, bu sonuncular evvelkilerin görüşlerine karşı çıkıyorlardı. Meselâ, XVI. asırda, cemiyetin bâzı ihtiyaçlarına cevap veren para ve menkul vakıflarının meşru olduğunu müdafaa eden Şeyhülislâm Ebussuud (148)'un görüşlerini, İmam Birgivi (149) şiddetle reddediyordu. Katip Çelebi, İmam Birgivi hakkında, hayatının yarısını şer'î ilimlere tahsis etmiş olduğunu, fakat diğer ilimleri tanımadığını, öyle ki, tarihî, insanların âdetlerini ve davranışlarını bile incelememiş olduğunu; dolayısıyla, hukukçu olmasına rağmen, sosyal realiteleri hesaba katmadığından toplumda birçok karışıklıklara sebep olduğunu yazmaktaydı (150).

Her ne olursa olsun, bütün bu tahlillerden sonra, içinde bulunulan ortamlara ve zamana bağlı ihtiyaçların ve zaruretlerin tesirinin, vakif müessesesinin müslüman ve Türk toplumlarında ortaya çıkışı üzerinde olduğu kadar varlığını devam ettirebilmesi üzerinde de son derece ehemmiyetli bir paya sâhip olduğu neticesine varabiliriz. Bu müessese hakkında, içtimai realiteyi daima göz önünde bulunduran hukukçular, şöyle bir fıkîh kaidesi tanzim etmek lüzumunu hissetmişlerdir: "Vakfın efdalı nâsım kendüye eşedd ihtiyaç ile muhtaç olduğu bir şeyi vakf etmektir. Meselâ ehâlisinin ihtiyacını def'e kâfi çeşmesi olan bir mahallenin mektebi olmasa orada vakıf olarak mektep yapmak çeşme yapmaktan efdaldır ve daha hayırludur" (151). İşte bu sebeptendir ki, söz konusu halkların gözünde, vakif müessesesi büyük bir değer kazanmıştır. Gerçekten, G. Bouthoul'un belirttiği gibi, "her hangi bir şey, bizim nazarıımızda, onun manevî veya maddî bir ihtiyacı tatmin etmeye elverişli olduğuna inandığımız ölçüde değer kazanmaktadır" (152).

(144) R. Savatier, *Les metamorphoses économiques et sociales du droit privé aujourd'hui*, Dalloz, Paris 1964; A. Paysant, "Sociologie du droit", *La Sociologie* (J. Cazeneuve ve D. Victoroff tarafından hazırlanmış ortak eser), C.E.P., Paris 1970, s. 36.

(145) F. Köprülü, "Vakıf müessesesinin hukukî mâhiyeti", *İA*, c. II, s. 12.

(146) Aynı yer.

(147) *Encyclopedie de L'Islam* (1960), "Ebu Yusuf" 330-331.

(148) M. Cahid Bayraktar, "Ebussuud Etendi", *İA*, c. IV, s. 92-99.

(149) K. Kutubî, "Bîrgivî", *İA*, c. II, s. 634-635.

(150) Katip Çelebi, *Mizanü'l-hakk fi ihtiyarü'l-fahakk*, İstanbul 1972, s. 105-106.

(151) On el-Fıkıh, Aynı eser, c. 15; kıs. Ahî Haydar, Aynı eser, s. 119-120.

(152) *Variations et mutations sociales*, Payot, Paris 1963, s. 265.

Toplumun ahlâkî ve zihnî yapısı

Aynı toplumun bütün fertlerinin paylaştıkları yargılar, kavramlar ve inançlar bütünü, her medeniyetin hususi zihin yapısını meydana getirmektedir. Bu bütünü, bahse konu toplumun üyeleri tarafından teşkil edilmiş olan müesseseler üzerindeki tesiri son derece âşikârdır. Bu müesseselerden bir çoğunun tahlil edilmesi, üst-yapıyla ilgili bu faktörü nazarı dikkate almaksızın mümkün olmayacaktır. Zira, bahse konu müesseseler ile sosyal grupların dünya görüşü ve beşerî varlık, hayat, ölüm, öbür-dünya, ilâhî prensip anlayışları arasında sıkı bir münâsebet vardır⁽¹⁵³⁾. Zâten müesseseler, insanların birbirleriyle âhenk hâline koymak istedikleri inançların ve aksiyonların ürünleri değil midirler?

Gerçekten, incelediğimiz dönemin ahlâk ve zihniyetinin, vakıf müessesesinin gelişmesine son derece uygun olduğunu incelememiz esnâsında müşâhede etmiş bulunmaktayız. Söz konusu ahlâk ve zihniyet şüphesiz İslâm'ın inananlara aşılamaş olduğu moral prensipler üzerine temellenmiş bulunmaktaydı; fakat bu prensipler, zamanla ve bir nesilden diğerine bozulan toplumların içtimâî-iktisadî şartlarıyla iyiden iyiye değişikliklere uğramışlardı. Bu sebeple, İslâm'ın ilk asırlarından daha sonraki müslümanların zihniyetini ortaya çıkarabilmek için, bizzat *Kur'an* ve *Sünnet* üzerine değil, fakat bunların daha sonraki yorumları, edebî, ahlâkî ve dinî eserler, şiir mecmuaları, seyâhat-nâmeler, vs.. üzerine istinad etmek mecburiyeti vardır. İslâm toplumları için, bu konuda, vakfiyeler de son derece uyarıcı vesikalar olarak değerlendirilebilir. Gerçekten, bu vakfiyelere zamanın fikirleri ve zihniyeti nakş edilmiştir. Muhtevaları da bir devirden diğerine değişmektedir. Meselâ, Osmanlı devrinin muhtelif asırlarına âit vakfiyelerde beliren ve en göze çarpan anlayışlar arasında bir mukâyese yapılırsa, XV. asır vakfiyelerinin ifâde ettiği ve her şeyden evvel toplumun refahını hedef alan gerçekçi ruh ile XVI. asra âit vakfiyelerin bize aktardığı üstünlük ve büyüklük duygusunu XVIII. asırda kaleme alınan vakfiyelerde aramak sonuçsuz bir zahmet olacaktır. XVIII. asır vakfiyelerinde, vakıf kurucuları umumiyetle, sosyal hayatla ilgili işlerin düzenlenmesi gayesinden daha çok görünmeze yönelik spiritüel temâyüllerini, öbür dünyadaki beklentilerini ve ümitlerini vurgulamaktadırlar. Bu durum, dış düşmanlarına karşı koymaya ve ülke içinde ortaya çıkan içtimâî-iktisadî meseleleri halletmeye muktedir olamayan Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düşmüş bulunduğu çıkmazdan ve bunalımdan kaynaklanmaktaydı.

Vakfiyesinde Fâtih Sultan Mehmed'in⁽¹⁵⁴⁾, birçok ülkenin ve özellikle İstanbul'un fethi için

yapmış olduğu savaşları *küçük savaş* (cihad-ı asgar) olarak, buna karşılık, ülkenin yeniden inşası, halkın rızası ve refahı ve iyi bir idarî ve adlî teşkilâtlanma yolunda giriştiği faaliyetleri *büyük savaş* (cihad-ı ekber) olarak değerlendirdiğini müşâhede etmekteyiz⁽¹⁵⁵⁾. Bu anlayışın yanına, Kanunî Sultan Süleyman'ın yine kendi vakfiyesindeki bâzı satırların bize sunduğu bir anlayışı koyalım: "Bize bol bol verdiği nimetler için Allah'a karşı şükran borcumuzu ifâde etmek gayesiyle, bu camii altın ve gümüşten inşa etmek, duvarlarını ve kapılarını en nâdide incilerle ve en kıymetli yakutlarla süslemek niyetindeydik. Bunu yapmaya muktedirdik de... Ancak, İslâm debdebe ve israfa müsaade etmediğinden dolayı sadeliği tercih ettik. Bununla birlikte kurmuş olduğumuz binâ sağlamlık ve güzellik açısından, öylesine mükemmel olmuştur ki, nâdide taşlar ve kıymetli mücevherlerle yapılmış ve süslenmiş olsaydı bile, böyle bir binâ inşâ edilemezdi"⁽¹⁵⁶⁾. İki vakıf-kurucusunu mallarını vakfetmeye iten niyetler arasındaki fark çok açık bir biçimde gözükmektedir. XX. asrın başında, bu fark çok daha büyüktür. Sinop'ta zengin bir kütüphâne ve, bu şehrin civarında halkın rasyonel tarımı öğrenmesine tahsis edilmiş ömek bir çiftlik kuran ve bunları vakf eden Rıza Nur, ülke gençlerinden onbeş kişinin tahsillerini mükemmelleştirmeleri gayesiyle, İstanbul veya Avrupa'ya gönderilmeleri şartını da ihtiva eden 1 Nisan 1924 tarihli vakfiyesinde, bu vakfî kuruluş sebeplerini şöylece açıklamaktadır: "Kendimi dünya zevkünden mahrum ederek biriktirdiğim ve pek güçlükle kazandığım paraları bu tesislere sarfettim. Bundan maksat ve arzum Türklüğün yükselmesidir. Bu da en ziyâde maarif ile olur. Bu sebeple bu nevi tesisleri yaptım. Bunları âhiret ve cennet için yapmadım. Böyle bir hodgamlığım yoktur. Vatanını, milletini seven her iyi insan bu gayelerin teminine yardım eder zannediyorum ve yardım etmesini rica ederim. Aleyhine hareket edenler elbette mel'un insanlardır"⁽¹⁵⁷⁾. Görülüyor ki, bu vakıf-kurucusunu bir vakıf eser tesis etmeye sürükleyen âmil, İslâm ideolojisi değil, fakat milliyetçiliktir. Zira, bu dönemde,

(153) F. De Coulanges, *La cite antique*, Hachette, Paris 1880, s. 3.

(154) Fâtih için bkz. F.V. Babinger, *Mahomet II le Conquerant et son temps (1432-1481)*. Payot, Paris 1954.

(155) H.B. Kunter, "Türk İslâm sanat eserlerine vucut veren âmiller", *Vakıflar Dergisi* (Ankara 1969), c. VIII, s. 11-12.

(156) Süleymaniye vakfiyesi (Yay. K.E. Kurkcuoğlu), Ankara 1962, s. 22; vakfiye metni, s. 38-39. Ağır bir Osmanlıca ile yazılmış olan bu metin yukarıya sadeleştirilerek alınmıştır.

(157) H.B. Kunter, "Türk vakıflarının milliyetçilik cephesi", *Vakıflar Dergisi* (Ankara 1956), c. III, s. 10.

bazı Türk münevverlerinde dinî inançlar yerlerini milliyetçilik fikirlerine bırakmıştı ki, vâkıfımız da bu cereyana mensup birisiydi.

O hâlde, şurası bir gerçektir ki, yukarıda zikr ettiğimiz örneklerin de bize açıkça gösterdiği gibi, bir topluma mensup üyelerin dünya anlayışı, hayat ideali, ayrıca bunların insan, insanın mâhiyeti ve kaderi ve dünya nimetleri, vs... hakkında sâhip oldukları fikirler, beşerî faaliyetler ve müesseseler üzerinde etkili olmaktadır. Araştırmamızın daha önceki kısımlarında, kişileri mallarını vakıf yapmaya iten âmiller arasında, mü'minlere bu dünyadan yüz çevirten, onları dünya mallarından uzaklaştıran ve onlara Allah'ın rızasını kazanmaktan ibâret ulvî bir ideal aşıl原因anan inançların söz konusu olduğunu görmüştük. Bu devirde, Türk halkının zihniyetinin bütün hususiyetlerini tafsilatlı olarak tahlil etmenin yeri burası değildir, fakat en azından vakıf müessesesiyle sıkı bir münâsebetle sâhip olan bâzı yönlerinin vurgulanması da kaçınılmaz gözükmektedir.

O

An'ane ve muhafazakârlık

Mâziden gelen değerlere ve alışkanlıklara son derece bağlı bulunan XVIII. asır Türk toplumu, ananevî bir toplum idi. O halde, her şeyden önce, dinî bir zihniyet karşısında bulunmaktayız. Bu zihniyetin esas hususiyeti dâima —M. Eliade tarafından mükemmel bir şekilde incelenmiş olan⁽¹⁵⁸⁾— kutsal (sacré) ve kutsal-dışı (profane) arasında bir münâsebet aramaktan ibârettir. Elbette, temelinde dinî prensipler yatan bir zihniyet, her tarafta kutsal ve kutsal-dışının sentezini, görünenle görünmeyen bütünleşmesini arayacaktır. XVIII. asır Türklerinde görünenle görünmeyen arasındaki bu münâsebetin nasıl temellendirilmiş olduğunu tasvir etmek için cami vakfı yapan vakıf-kurucularının Peygamber'in hadisi olarak vakfiyelerinde bize aktardıkları bir cümleyi burada zikretmek ilgi çekici olacaktır: "Allah bu dünyada kendisi için bir cami yapan kişiye cennette bir ev yapar"⁽¹⁵⁹⁾. Zâten, bu araştırmanın, vakıf-kurucularımızın zihnindeki vakıf anlayışını tahlil etmeyi denediğimiz kısımlarına bir göz atılırsa, vâkıfların bu müesseseyi —kutsal, güncel ve faydalının birbirine girdiği hem beşerî, hem de insan-üstü— bir nizam içine oturtmak için büyük gayret sarf ettiklerini anlamak çok kolay olacaktır. Görülen ve görülmeyen gayelerin birbirine karıştığı, kutsal ve kutsal-dışının içiçe eridiği vakıf gibi bir müessese, böyle bir zihniyete sâhip olan halkın gözünde büyük bir değer kazanacak ve şüphesiz ehemmiyetli bir yayılmaya sahne olabilecekti.

Diğer taraftan, bu devirde, Türk toplumunun zihniyeti muhafazakârdı. Bu zihniyet umumi durumu olduğu gibi kabul ediyor ve geçmişin fikir-

lerini ve müesseselerini kaybetmeme endişesini taşıyordu. Yüksek mevkilerdeki bazı şahsiyetler, meselâ bâzı sultanlar, cemiyetin maruz kaldığı bir takım güçlükleri çözümlmek için ıslâhat yapmak istemişlerse de, elit tabakanın büyük kısmı, her türlü yeniliğe ve değişmeye karşı çıkıyorlardı. Bu müşâhedenin delili şudur: Bahse konu kişilerin sultanlara sundukları *lâyihâlar*'da⁽¹⁶⁰⁾, kamu işlerinin yeniden teşkilâtlandırılması hususunda ve cemiyette meydana gelmiş bozulmalara karşı alınması gereken tedbirler hakkındaki ortak fikirleri, yetkililere atalarının kanun ve âdetlerini öğrenmelerini ve onları yeniden yürürlüğe koymalarını teklif etmekten başka bir şey değildi. Vakıf asırlardan beri ataları tarafından bol miktarda tesis edilegelen bir müessese değil miydi? Aslında, tarih boyunca, bu müesseseyi ortadan kaldırmak için çaba gösteren kişiler eksik olmamıştı. Mısır Memluklerinin askerî eşrafından biri olan Emir Laçi (öl. 804) "... vakıfları iptâl etmek" niyetindeydi⁽¹⁶¹⁾. Mısır'da Memluk Sultanı Kansu, ehemmiyetli mâlî zaruretler karşısında, bâzı vakıf gelirlerinin de devlet hazinesine dâhil edilmesini istediği zaman, Hanbeli kadısı dışında İslâm'ın diğer üç mezhebine mensup kadıların muvafakatini almayı başarmıştı⁽¹⁶²⁾. Yine, Fâtih Sultan Mehmed'in —toprakları vakıf hâline dönüştürmek için uygulanan mu'âmelelerin esas itibâriyle şeriata aykırı olduğunu ve mîrî toprakların özel şahıslar tarafından vakf edilmesinin devleti büyük zararlara uğrattığını iddia ederek—, gelir kaynakları sırf arazilerden ibâret vakıfların büyük bir kısmını feshetmiş ve bunların gelirlerini Devlet hazinesine katmış olduğu da bir gerçektir⁽¹⁶³⁾. Bu müessesenin kendi devirlerinde almış olduğu şekilleri sert bir biçimde tenkit eden, Koçi Beğ⁽¹⁶⁴⁾ gibi, bâzı yazarlar da vardı. Fakat bütün bunlara rağmen, XVIII. asırda,

(158) M. Eliade, *Le sacré et la profane*, Gallimard, Paris, 1965.

(159) III. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 187, s. 19, Kıs. A.G. Widger, *Les grandes doctrines de l'histoire*, (çev. S. Brucaner), Gallimard, Paris 1965, s. 154. Bu eserin 146-158'inci sayfaları arasında, yazar İslâm'da tarih anlayışını izah etmektedir.

(160) Bu *lâyihâlar* için bkz. Ahmed Cevdet, *Târîhi Cevdet*, İstanbul 1279, c. V, s. 216-242.

(161) A. Pollak, "Le caractère colonial de l'Etat mamelouk", *REI*, 1935, s. 306.

(162) G. Wiet, *L'Égypte arabe*, Paris 1937, s. 613 vd.

(163) M. Akdag, Aynı eser, c. II, s. 273; Kıs. B. Yedinciöz, *Institution du vaql...*, s. 134, not: 1.

(164) Koçi Beğ, *Risale-i Koçi Beğ*, İstanbul 1272, s. 21-26. Zuhri Danışman tarafından sadeleştirilen *Koçi Bey Risalesi* (İstanbul 1972), devlet kitapları arasında basılmıştır. Vakıflarla ilgili kısım için bkz. s. 57 vd. Bu eser, M. Petis de la Croix tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir: *Canon de Sultan Suleiman II represente a Sultan Murad IV pour son instruction ou etat politique et militaire*, Paris 1775, ilgili kısım için bkz. s. 29-35.

vakıf babadan oğula miras kalan bir müessesese olarak telâkki ediliyordu. O halde, bu müessesenin mevcutlarını muhafaza etmekten başka, mümkün olduğu ölçüde yenileri de eklenerek sayılarının artırılması da gerekiyordu.

Böylece, belli bir ölçüde içtimâî durgunluk dönemi yaşayan halkın muhafazakâr zihniyeti vakfın gelişmesinde önemli bir rol oynuyordu.

O

Taklit

Taklit, her sosyal hayatın ortak hususiyetlerinden biridi, bunda hiç bir şüphe yoktur. G. de Tarde, bütün sosyal münâsebetleri kişiler-arası bir fenomene, yâni fizik dünyada ve psikolojik dünyada ortak olan cihanşümûl tekrar kanununa bağladığı *taklid*'e dayandırıyor. Taklidi, sosyalın ölçütü olarak teklif eden bu düşünür, bir olayın tekrar edildiği ölçüde sosyal olduğunu beyan ediyor (165). Ve moda ve âdet söz konusu olduğu zaman, bunlar arasındaki münâsebetleri şöyle nitelendiriyordu: "Moda, diyordu, uzay içindeki taklittir, âdet ise zaman içindeki taklittir" (166).

Bu anlamda, daha başka bir çoklarında olduğu gibi, vakıf müessesesi, XVIII. asır Türkleri arasında hem bir moda hem de bir âdet idi. Vakıf hâline sokulmuş bâzı akarlardan elde edilen gelirlerin kendilerine tahsis edildiği hayır ve kamu kuruluşları tesis ederek, toplum olarak, sâdece ataların izleri üzerinde yürünmekle kalınmıyor, fakat moda da tâkip ediliyordu, yâni halk, orta tabakadaki vatandaş, içtimai tabakalaşmanın başında bulunan yukarıdakilerin arkasından kendisini akıntıya bırakıyordu. Hayat sistemi, daha doğrusu Türklerin bağlı bulunmuş oldukları din, mensuplarını körükörüne geçmişi taklitten men etmesine (167) rağmen, taklit, XVIII. asırda, onların zihniyetinin en önemli unsurlarından birini teşkil ediyordu. Bu dönemde Türklerde içtimai hayatı yöneten şeyin taklit olduğunu söylemek pek yanlış olmayacaktır.

Diğer İslâm Cemiyetlerine nazaran, dinî ve val amaçlı bir kuruluş için kullanılmış bir mal olarak vakfın, bilhassa Osmanlıların iktidara gelişinden sonra Türk toplumunda ehemmiyetli bir yayılma göstermiş olduğu bilinmektedir (168). Bu olayın temel sebebi ne idi? Bize öyle geliyor ki, bâzı vakıf müessesesi türleri, İslâm-öncesi Türk âdetleri ile diğer müslüman halklardan alınmış âdetlerin bir bileşimini teşkil ediyorlardı. Türkler İslâm dinine girmeye başladıkları sırada —şüphesiz İslâmî formlar içinde bütünleştirdikleri kendi eski âdetlerinden birçoğunu unutmaksızın— İslâm dini tarafından geliştirilmiş kültür unsurlarının büyük bir kısmını çok tabii olarak kabul ettiler. Meselâ, İslâm'dan önce Türk hakanlarının halka karşı en ehemmiyetli vazifelerinden birisinin *fakirleri do-*

yurmak ve giydirmek olduğunu bilmekteyiz (169). 981-984 yılları arasında Uygurların başkenti Turfan şehrini ziyâret eden çinli seyyâh Wang-Yent-t'e seyâhat -nâmesinde bize şunları aktarmaktadır: "Uygur ülkesinde fakir insan yoktu. Yiyecekleri olmayanların imdadına da, devlet ve halk koşardı. Birçok insanlar, böyle içtimâî bir yardım düzeni ile yaşarlardı. Bu Sebeple de genç yaşta ölmüş olanlara pek rastlanmazdı" (170). Türk hükümdarlar, çok defa *şölen* adı altında ziyafetler tertip ederek, yemek yedirmek üzere halkı kabul ediyorlardı. Türklerin İslâmlaşmasından sonra da uzun zaman bu âdetin devam ettiğine şahit olmaktadır. Selçuklu sultanları zaman zaman *şölenler* düzenliyorlardı. İlk Osmanlı sultanları da bu âdeti sürdürmüşlerdi (171). Bu durumda, *imâret* adı verilen müesseseler (172), yâni medrese uleması ve talebelerinin, cami personelinin, çevredeki fakirlerin ve yolcuların bedâva yemek yedikleri —tâbir câizse— halk lokantalarının, ancak yukarıda belirttiğimiz eski Türk âdetlerinin vakıf kuruluşları hâline dönüştürülmesinden ibâret olduğu ileri sürülebilir.

Türklerin, İslâm dinince yasaklanmış bâzı uygulamalar lehine vakıflar yapmış olduklarına da şahit olmaktadır. Selçuklular devrine âit olup, O. Turan tarafından tahlil edilmiş bulunan 598/1202 tarihli Altun-Aba vakfiyesinde (173), gerçekten, fakirlerin cesetlerinin mumyalanmasından bahsedilmektedir. Vakıf-kurucusu vakfetmiş olduğu birçok malının gelirlerini bu işe tahsis etmişti (174). Bu husus, Türklerin İslâm dışı âdetlerin uygulanması için vakıf yaptıklarını gösteren bir delildir.

Diğer taraftan, baba ocağına âit malların koca tarafına geçmesine mâni olmak gayesiyle kızları —İslâm öncesi âdetlerine uygun olarak—

(165) G. De Tarde, *Les lois de l'imitation*, Aican, Paris 1890.

(166) G. Bouthoul, *Les structures sociologiques—Traité de Sociologie I*, Paris 1968, s. 245.

(167) Kur'an, V/104; VII/28; IX/30; X/78; XXI/53; XXVI/74.

(168) İ.H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey vakfiyesi", *Belleten*, (Ankara 1941), c. V, s. 277-318; H.Z. Ülken, "Vakıf sistemi ve Türk şehirciliği", *Vakıflar Dergisi* (Ankara 1971), c. IX, s. 22; A. Miquel, *L'Islam et sa civilisation*, A. Colin, Paris 1968, s. 184; Cl. Cahen, Aynı makale, s. 39; F. Koprulu, "Vakıf müessesesinin hukuki mahiyeti . . .", s. 19.

(169) B. Ögel, *Türk kültürünün gelişme çağı*, İstanbul 1971, c. II, s. 75.

(170) B. Ögel, Aynı eser, c. I, s. 123.

(171) M. Akdağ, Aynı eser, c. I, s. 214.

(172) B. Yediöldiz, "Vakıf müessesesinin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü", s. 7-8.

(173) O. Turan, "Semseddin Altun-Aba, vakfiyesi ve hayatı", *Belleten* (Ankara 1947), c. XI, s. 208 vd.

(174) O. Turan, "Semseddin Altun-Aba . . .", s. 209; İslâm-öncesi Türklerde mumyatama âdeti için bkz. B. Ögel, *İslâmiyetten önce Türk kültür tarihi*.

mirastan mahrum etmek isteyen Arapların, *Kur'an* tarafından tanzim edilmiş miras hukukunun hükümlerini⁽¹⁷⁵⁾ âile-vakfı yoluyla ters çevirmeyi denedikleri ileri sürülmektedir⁽¹⁷⁶⁾. XVIII. asırda tanzim edilmiş vakfiyeler, Türklerin de, kendilerine özgü İslâm öncesi âdetlerine uygun olarak, âile mirasının kız ve erkek çocuklar arasında eşit bir şekilde taksim edilmiş olması için⁽¹⁷⁷⁾ vakıf müessesesinden yararlandıkları hükmüne götürmektedir.

Böylece, bâzı İslâmî kavramlarla bütünleşerek kendi öz inançları ve âdetlerinden bir takım unsurları ihtivâ eden vakıf müessesesi, Türklerin gözünde taklit edilecek bir model oluyordu. Ve, —sebebi bilinmemekle birlikte—, Türkler, vakfa dinî bir mânâ vermekte kendilerinden önceki İslâm toplumlarından daha ileriye gitmişlerdir. Bir vâkıfın vakfiyesinde kâinata Allah'ı en büyük vâkıf olarak telâkki ettiğini ve O'nu *taklit etmek* için mallarını vakıf hâline getirdiğini görmekteyiz. Vakfiyenin bu kısmını, sırf bahse konu taklit inisiyâkının nasıl yücelştirildiğini gösterdiği için değil, fakat edebî açıdan da çok güzel bir metin olduğu için sâdeleştirerek zikr etmek yerinde olacaktır:

"Bu dünya ve öbür-dünya mahkemelerinin Hâkimi ve dünya ülkelerinin olduğu kadar ruhlar ve melekler âleminin de Mâliki, 'göklerin ve yerin yaradılışı hakkında inceden inceye düşünürler'"⁽¹⁷⁸⁾ âyetinin mânâsına uygun olan anlayış ve idrâkin ince bakışlarına gerçek varlığı hakkındaki en üstün bilgiyi keşfettirmek için, sınıf olarak (hucurât) oniki burcu⁽¹⁷⁹⁾ ihtiva eden, feleklerden müteşekkil dokuz kubbeli bir *ders hâne* ve topraktan yedi katlı bir *medrese* icad ve inşa etti⁽¹⁸⁰⁾, açıkçası yer ve gök cisimlerini yarattı.

Çiğerleri susuzluk ateşiyle yananların susuzluğunu —çok yağmur yağdıran bulut niteliğindeki ilâhî âtîfet ve ihsan *sebilinde* ⁽¹⁸¹⁾ dolup taşan şelâlerden müteşekkil iyilikleri ve lutuflarıyla dolu ibrikleri onların hizmetine sunarak— giderdi. Aynı şekilde, kalbleri yanmış olub susuzluktan ızdırap çekenleri, yerden fıskıran nehirlerin kaynaklarından ibâret sonsuz lütuf *çesmesinde* fevranla coşan cömertliğinin ve ihsânının timsâli hayat-suyuyla (mâü'l-hayât) suladı.

Bir vakfiye tanzim ederek, bir Mühendis⁽¹⁸²⁾ tarafından yapılmış, mümkün olan en geniş mekâna sâhip *kuçuk-saray* *serâç*'inin⁽¹⁸³⁾ oturma hakkını, *nesilden nesle* (karnen ba'de karnin) *beni-âdemin* meydana getirdiği âilelerden müteşekkil insanlık toplumunun üyelerine *vakfetti*. Bahse konu insanlık toplumu yararına onlara sâkin bir hayat temin edecek olan erzaklar ve azıklar tâyin ve *tesbil* eyledi. Bütün dünya *pensiyoncular* (mürtezika)'inin hizmetine, kereminden kaynaklanan *ürünler* (mahsulât) ve *gelirler* (vari-

ât), tesbit edilmiş *ücretler* (vezâif) tahsis etti. Kâinatın *hizmetçileri* (hademe)'ne, günden güne bollaşmaktan aslâ geri kalmayan iyiliklerinden neş'et eden *menkuller* (menkulât) veya *gayr-i menkuller* (müstegillât)'den müteşekkil düzenli *gelirler* ('avâ'id) tâyin eyledi.

Ve nihâyet, açık kanununda (şeri'at-ı garrâ), vürürlükte olan *vakfiyenin idâresi* (tevliyet)'nin din ulemâsına ve *nazırlık görevi* (nezâret)'nin de halifelere ve iyi karakterli hükümdarlara tevcih edilmesini *şart koştu*"⁽¹⁸⁴⁾.

Yukarıda zikr edilen bu metindeki tırnak içine alınmış ve italik dizilmiş kelimelere dikkat edilirse, görülecektir ki, vazar vakıf müessesesiyle ilgili bütün teknik terimleri bu metinde kullanmıştır: yazarın canlı bir tasvirini yaptığı bu hayâli

Ankara 1962, s. 63, 68-69, 86-87; krs. W. Thomson, *Inscription de l'Orkhon*, Helsingfors 1896, s. 130.

(175) Fıkıh esaslarına göre, mirasta "erkek evlât kıza düşen hissenin iki katına sâhip olmaktadır", L. Milliot, *Introduction a l'etude du Droit musulman*, Recueil Sirey, Paris 1953, s. 553; Krs. *Kur'an*, IV/176.

(176) C. Taşdemir, *Aynı eser*, s. 188 vd.; G.H. Bosquet, *Aynı eser*, s. 143.

(177) Krs. A.H. Berki, "İslâm'da vakıf", *Vakıflar Dergisi*, c. IV, s. 21; M.D'Ohsson, *Aynı eser*, c. II, s. 556.

(178) *Kur'an*, III/191.

(179) Herhangi bir şekil gösteren ve kendisine özel bir ad verilen hareketsiz yıldız kümelerine imâda bulunulmaktadır.

(180) Su âyete imâda bulunuluyor: "Allah, yedi göğü ve yerden de onların mislini (yedi tabaka) yaratmış olandır..." (*Kur'an*, LXV/12).

(181) *Sebil* deyimî Osmanlı İmparatorluğu'nda hayır sâhibi kişiler tarafından kurulmuş olup onunden geçenlere soguk su verilen âbidevi çesmeleri ifâde ediyordu.

(182) Kendisinden bahsedilen Mühendis, Allah'tır.

(183) Dünya kastedilmektedir.

(184) Dâmâd İbrahim Paşa ve eşi Fatma binti III. Ahmed vakfiyesi, VGMA, *Kasa no: 173*, s. 3-7. Yukarıda sâdeleştirilerek aktarılan pasajın vakfiyedeki aslı şöyledir: "... Hâkim-i mehâkim-i reheb-ütü ceberut ve mâlik-i memâlik-i mulk u melekut ki masadaki "Ve yetefekkerune fı halki's-samâvâti ve'l-ard" (*Kur'an*, III/191) olan bârik-i nigâhân-ı fenm u idrâke mudâresce-i 'ulum-ı ma'rifet-i zât-ı pâk için, duvâzdeh hucurât-ı buruci mustemil derşane-i nuh kibâb-ı eflâk ve medrese-i heft tabakât-ı hâki icad ve inşa ya'nı ibdâ-i ecrâm-ı arz u semâ idub; subh-ı midrâr nâmina olan sebil-i 'avâtî' ve ihsânından âb-sâr-ı fezeyân olan ebârik-i memlu-i birr u nevâinden 'atâs-ı mahruku'l-ekbâ-dî ırvâ; ve 'uyun-ı mütefeccere-i enhârdan 'ibâret olan ser-çesme-i lutf-ı firâvânında cûsî-kâr-ı fevran olan mâü'l-hayât-ı cud u eldâinden tefsîde-lebân-ı mahruku'l-fu'âdi iskâ eyledi. Ve bina-gerde-i mühendis, icad ve tekvini olana serâçce-i fâsihu'l-mekân-ı imkânın suknâsını, karnen ba'de karnin mu'âşir-i 'aşâyir-i beni-âdeme vakf ve tescri; ve cihet-i ta'ayyun ve irtizakarına, medâr-ı kıvâm-ı nayât olacak erzâk ve akvat tâ'ym ve tesbil eyleyub; idrârât u mahsulât-ı kerem-i vücudundan tertib-i vezâyir-i mu'ayyene-i murtezika-i çârcihât; ve mustegillât ve menkulât-ı birr-i müteselsilât-vurudunun tâ'ym-ı 'avâid-i mukannene-i hademe-i kâinat eyledikten sonra; vakfiye-i ma'mulun-bihâyi şeri'at-ı garrâsında tevliyetin 'ulema-yı dine şart ve tahsis ve nezâretin hulefâ ve muluk-ı sutude-i suluke tâ'ym ve tahsis eyledi".

vakfın vâkîfı Allah'tır. Vakfettiği şey ise dünyadır. Vâkîf orada, hayri müesseseler olarak, mektepler, medreseler, sebiller, çeşmeler, vs... inşâ etmiştir. Vakıftan yararlananlara gelince, onlar bütün insanlıktır; ve vakfın kurucusu olan Allah, bu vakfın bütün gelirlerini bahse konu bütün insanlık lehine tahsis etmiştir. Böylece, insanlara tâkip edilecek bir örnek olarak kendisini teklif eden Allah, ulemâyı vakfın idâre makamına ve sultanları da nezâretine tâyin ederek, Bir vakfın ne biçim yönetileceğini de onlara göstermektedir.

Yukarıda vakfiyesinden geniş bir biçimde alıntı yaptığımız vâkîf, mecâzî şekilde ilâhî bir vakıf tipi yarattıktan sonra, onu insanlar için taklit edilecek bir müessese olarak telâkki etmekte ve kendisini vakıf yapmaya iten motifin Allah gibi hareket etmek isteğinden ibâret olduğunu söylemektedir.

Bu anlayış taklit içgüdüsünü kutsallaştırmakta ve şüphesiz vakıf müessesesinin gelişmesi üzerinde tesirli olmaktadır. Gerçekten, bizim hesaplarımıza göre, XVIII. asırda kurulmuş vakıfların büyük çoğunluğu, takriben % 70'i, devrin vakıf kurucularına göre Allah'a âit olan vakfiyede de ön planda yer alan eğitim ve su ile alâkalı kuruluşlardan ibâretti.

Diğer taraftan, eski Türk toplumu üzerinde ehemmiyetli izler bırakmış olan bâzı kitaplarda karşılaştığımız bilgilere göre, iyi bir davranış içinde olan kişi, kendisine nakledilmiş olan şeylere göre hareket eden kişidir⁽¹⁸⁵⁾. Zâten, geçmiş taklit etmeyenler ve yenilikleri sevenler hor görülüyordu. Bu konuda tarihçilerin, XVIII. asır başında veziriazamlık yapan Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın faaliyetleri hakkındaki yargıları çok anlamlıdır: "o, İmparatorluğa faydalı müesseseler kazandırmak yolunda halefinin asil gayretlerini taklit etmektен çok uzaktı. . . . Zekâsını sırf yeni modalar icat etmek ve elbiseleri içinde duyulmamış bir ihtişam sergileme yolunda kullandı"⁽¹⁸⁶⁾.

O

Ümitsizlik

Toynbee, "başkasına-benzeme olgusunun (mimetisme), Diğer bir ifâdeyle taklidin, mâzi üzerine temellendirildiği bir cemiyette âdetler —ve netice itibâriyle toplum— statik kalmaktadır. Halbuki ilerleme hâlinde olan toplumlarda, muhite uyma hareketi, ileriye, yaratıcı şahsiyetlere, yâni öncülere doğru yönlendirilmiştir. Bu türlü toplumlarda, Walter Bagehot'un *Physics and Politics* adlı eserindeki ifâdesine göre, 'âdetlerin kabuğu' kırılmakta ve toplum dinamik bir safhaya girmektedir"⁽¹⁸⁷⁾.

XVIII. asırda, umumiyetle mihveri mâzi olan taklit esprisiyle yönetilen Türk toplumu, henüz statik bir toplumdur. "Âdetlerin kabuğu" kırılma-

mıştı. İctimâî-iktisadî durumlar bozulduğu ölçüde, yeni meseleleri halletmeye elverişli çareler bulmak gayesiyle geçmişe dönülüyordu. Çok tabii olarak iyi bir neticeye de ulaşamıyordu. Böylece, bu boş teşebbüsler, halkı yanlış bir kadercilik anlayışına, olacak olan olur, buna karşı koymak için hiç bir şey yapılamaz, düşüncesinde ifâdesini bulan ahlâki ve zihni bir vaziyet-âlîşa sürüklüyordu. Ve netice itibâriyle, ümitsizlik içine dalınıyordu.

En azından münevverlerin zihin yapılarının nasıl fatalizm ve ümitsizliğe bulanmış olduğunu göstermek için bâzı misâller vermek ilgi çekici olacaktır. İmparatorluğu kötülüklerden ve bozukluklardan kurtarmak için çareler bulmak ve ona eski ihtişamını kazandırmak için devleti yeniden teşkilâtlandırmak gayesiyle yapılmış görüşmeler sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun en yüksek şahsiyetlerinin varmış oldukları neticeler şunlardır⁽¹⁸⁸⁾:

Sultan III. Mustafa (öl. 1774) şöyle beyân ediyor: "Yıkılıbdur bu cihan sanma ki bizde düzele / Devleti, çarh-ı denî verdi kamû müptezele / Şimdi erbâb-ı saâdette gezen hep hezele / İşimiz kaldı hemen merhamet-i Lem-Yezele". Bu kıtanın mânâsı şöyle: Bu dünya yıkılıyor, bizde düzeleceğini sanma. Alçak felek her şeyi, devleti de alçaklara verdi. Şimdi mutluluk yolunda gidenler hep bayağı kişilerdir. İşimiz Allah'ın acımasına kaldı.

Şeyhülislâm İsmâil Asım, Sultanın fikrini paylaşmaktadır: "Hak bu kim mülk-i cihan girdi yed-i müptezele / Akl-ı sâdıkla nizâmî hele hiç girmez ele / Berk ü bârını kamû eyledi yağma hezele / Âb-ı şer' ile meğer ravza-i devlet düzele". Şeyhülislâm'ın demek istediği de şu: En doğru düşünce şu ki, dünya mülkü alçak ellere kaldı. Doğru düşünce ile nizâmın sağlanması imkânsız. Yaprağı da meyvesi de bayağı kişilerce yağmalandı. Devlet bahçesi ancak şeriat suyuyla düzelebilir.

Veziriazam Ragıb Paşa diğerlerinden daha ümitsizdir: "Niçeler eyledi kâmin bu cihânî tîz ele / Feleğin devri mutabık yine bezm-i ezele / Sanma ey dil ki saâdet bula bir dem hezele / Verdi Hallâk-ı Cihân müptezeli müptezele". Yâni bu dünyanın zevkini nice kişi ele geçirdi. Felek yine eski düzeninde yürüyor. Ey gönül, alçakların mutluluk bulabileceklerini sanma; dünyanın yaratıcısı, alçağı alçağa verdi.

(185) Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-âns ve menâkıbü'l-evliya* (Türkçeye çeviren ve tamamlayan Lâmi'î Çelebi), İstanbul 1289, s. 69.

(186) Hammer, Aynı eser, c. XIII, s. 159.

(187) J.A. Toynbee, *L'Histoire, un essai d'interpretation* (çev. E. Julia), Gallimard, Paris 1951, s. 62.

(188) Atâ, *Târîh*, İstanbul 1293, s. 67; N. Berkes, Aynı eser, c. II, s. 350-351; O. Turan, *Türk cihân hâkimiyeti mefkuresi târihi*, İstanbul 1969, c. II, s. 228.

Bir tekke şeyhi Enderûnî Râsih, her şeyi ilâhî takdire bağlayarak bütün ümit kapılarını kapatmaktadır: "Bakılır ise eğer hükmi Hüdâ-yı ezele / Mahv-ı iz'ân eder elbette girmez ele / İtiraz eylemede fâide yokdur zirâ / Tunb-i ahkâmını rabt etmiş esas-ı ezele / Bunda mahviyet ü tevfiiz gerektir ruhum / Gayrı yok çare umûr-i kader-i Lem-Yezele". Şeyh Râsih de şöyle demek istiyor: Sonsuzdan gelen Allah hükmüne bakılırsa insan, aklını kaçıtır da yarar sağlayamaz. Karşı koymanın bir faydası yok; çünkü hükümlerinin ipini ezeli kadere bağlamış. Bu noktada alçak gönüllülük ve sorumluluk yüklemeye gerekirse, Allah'ın kadere karşı koymanın gereği yok artık.

Hayat ve toplum karşısında böylesine bir olumsuz vaziyet içinde bulunan kişiler ne yapacaklardır? Hiç şüphesiz bunların yapacakları şey, bu dünyadan el-etek çekmek, daha hayattayken, tekke şeyhlerinin elinde öbür dünyanın nimetlerini tatmaya gayret etmek ve özellikle öbür dünyanın nimetlerini ve bilhassa Allah'ın rızasını kazanmanın en emin yolları olduğuna inandıkları vakıf müesseseleri kurmaya çalışmaktan ibaret olacaktır. Gerçekten bu ruh yapısı söz konusu devirde kurulmuş vakıf müesseselerinin doğrudan doğruya bu dünyayı ilgilendiren hedeflerden daha çok niçin umumiyetle öbür dünya ile alâkalı gayelere yönelindiklerini izah etmektedir. Bu hükme şu mânâ çerçevesi içinde varılmaktadır: vakıfların ruhunun selâmeti için duâ ettirmek gayesiyle kurulmuş vakıflar ile dini alâkadar eden vakıfların sayısı, içtimâî, iktisâdî ve kültürel meseleleri çözümlenmek gayesiyle kurulmuş vakıfların sayısından daha yüksektir. Hatta birincilerin hedefi ikinciler içinde de büyük rol oynamaktadır. Bu konuya aşağıda tekrar dönülecektir.

O

Sosyal baskı:

Umumiyetle şöyle bir hükme varılmaktadır: Vakıflar tarihinde, bu müessesenin âile malları için müsâdereye karşı bir emniyet ve git gide kanunlara karşı bir tepki unsuru hâline gelmiş olmasına tesâdüf edilse bile, gerçek olan şudur ki, yardımlaşma ve iyilik yapma an'anesi Türk toplumunun ortak bir hususiyeti olmuştur; o derecede ki bu toplum, zengin olup da vakıf yapmayanları hor görecek bir ölçü ve seviyeye ulaşmıştı.

Bu yargı, bir sosyal baskı hâlini ifâde etmektedir. Vakıfların gelişmesinde böyle bir sosyal ve ahlâkî baskının ehemmiyetli bir rol oynamış olduğunda hiç şüphesiz yoktur. Fakat, bu baskının temelinde sırf yardımlaşma ve iyilik yapma duygularının mı yattığını sormak gerekmektedir. İncelediğimiz toplumda bu duyguların tesiriyle hareket eden kişilerin mevcudiyeti elbette kesin bir vakıf adidir; bununla birlikte, bu devirde, herhangi bir

vakıf müessesesi kurmuş olan kişilerin hepsine âit davranışların, başkasını düşünen ve üstün temâyüller üzerine dayanmış olduğunu iddia etmek bize mümkün olmayacaktır.

Şimdi, zenginlerin kendilerini vakıf müesseseleri kurmaya mecbur hissedişlerinin açık veya gizli motiflerinin neler olduğunu göstermeyi deneyelim. Bu âimleri iyi kavrayabilmek için, bize göre, her şeyden önce bahse konu kişilerin zenginliklerinin menşeinin aranması ve sonra bu asırda Türklerde paranın veya servetin fonksiyonunun ne olduğunun bilinmesi gerekecektir.

Yukarıda üzerinde ısrarla durduğumuz dünyadan elçekme ve ümitsizliğe rağmen, zenginlik ihtirasının ve çok mal kazanma arzusunun, devrimizin insanlarında asla eksik olmadığını unutmamak lâzımdır. Müreffeh bir hayat sürme imkânı sağlayan böyle bir servet kazanma tutkusu, tabii imkânlar, zamanın iktisadî kaidelerine uygun vasıtalar elde edemediğinden dolayı, dolambaçlı yollara, her türlü suiistimâle açık kapılara baş vurmaya mecburiyetinde kalmıştır. Zira, XVI. asırdan itibaren Doğu'da, geçim için gerekli parayı kazanma imkânları daralmıştı. Avrupalılar tarafından deniz yollarının keşfinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu topraklarından geçen ulaşım yolları ehemmiyetlerini kaybetmişti⁽¹⁸⁹⁾. İç ticaret bozulmuştu. Peygamber'in "geçimin 9/10'u ticarettedir" meâlindeki hadisine rağmen bu devrin müslümanları gözünde daha şimdiden bizzat ticâret değerini kaybetmişti: "Muahhar bâzı ilim adamları, ticâretten gelen gelirlerin haram olabileceğini söylemektedirler; zira, bu devirde, ticarî faaliyetler bâzı kusurlarla lekelenmiştir; o halde, şimdi tercih edilecek şey, tarımdır"⁽¹⁹⁰⁾. Tarım ve sanâyi ürünleri azalmıştı. Kısaca, burada tafsilâtlı bir tahlilini yapamayacağımız bir çok sebep yüzünden, maddî imkânlar yaratmaya müsâit vasıtalar tamamen parçalanmış⁽¹⁹¹⁾ ve herkes para kazanmak için her türlü hileyi kullanmaya başlamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadî çöküş tarihinde rol oynayan ahlâkî-zihni meseleleri tetkik eden S. Ulgener, değerli eserinde⁽¹⁹²⁾, anormal, iktisat-dışı ve düzensiz bir biçimde olmasına rağmen, XVIII. asır Türkiye'sinde çok yaygınlaşmış bulunan servet yapma vasıtalarını üç gruba ayırmaktadır:

(189) Dede, Ticaretin Çöküşü, İstanbul, 1947, s. 102; Barthelme, a.g.e., Aynı eser, s. 24, 207; İsmail, a.g.e., Tercan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1946, A. Maquet, Aynı eser, s. 286.

(190) Kınalıoğlu, a.g.e., Ahlak-ı İlahî, İstanbul, 1948, s. 10, 11, 12.

(191) A. Abel, Psychologie et comportements, İstanbul, 1900, s. 19-20.

(192) İktisadî İnhibat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri, İstanbul, 1951, s. 154-55.

1. Kaba ve zorlu kazançlar: yağma, yol kesme, soygun, devlet mansıplarını para ile alıp satma, para ayarını bozma ve düşürme. Bu konuda Keçeci-zâde İzzet Molla'nın sözleri son derece dikkat çekicidir: "Nizamlı şeyleri beğenmeyip emr-i ticâret (ticâret işlerini) ve gasr-ı ziraat (tarım faaliyetlerini) ve tahsil-i kut ve kudret-i rahatımız için terk idüb (kimi) tâife-i nisvana şayan olan eshâm ve mukata'a ile geçinerek ve kimi yalnız zalemeye istinâden bâdihava akça kazanub taayyüş iderek bîküllüye muâmêlât-ı sâire ber- taraf olub, ancak kazanç Devlet-i Aliyyenin irâd-ı azimi olan emvâl-i fikarâ-i memâlike iras-ı hasaretten ibâret olmuştur" (193).

2. Uysal ve sinsi kazançlar: Göze girme, yanaşma, kapılanma, yüzüsu dökmek, eğilmek, el-etek öpmek. XVIII. asır şâirlerinden biri olan Nabi şöyle diyordu: "Şurası bir gerçektir ki, her insan için, Allah tarafından tayin edilmiş olan rızık kendisine ulaşacaktır, fakat yine de bahse konu kişinin sözkonusu rizka sâhip olabilmesi için onu elinde bulunduranların önünde eğilmesi ve şahsiyetinden fedâkârlıkta bulunması gerekecektir" (194).

3. Hile ve hayâl mahsulü kazançlar: Define arayıcılığı, siyâ, sihir ve du'â. Bütün bunların bahse konu dönemlerdeki Türk toplumunu temâşa edenlerin gözünden kaçmadığına ve çoğu zaman onları zenginlik kaynakları ve hayatı kazanmak için hakiki bir meslek olarak zikrettiklerine şâhit olmaktayız. Aynı temalar, daha önceki dönemlerde, özellikle XVI. ve XVII. asırlarda kaleme alınmış eserlerin de konusu olduğunda şüphe yoktur (195).

Üç paragraf hâlinde özetlemeye çalıştığımız sahte kazanç yolları üzerinde fazla mâlumata sâhip olmak isteyenlere, Ülgener'in eserini (196) tavsiye ederek, burada biz özellikle, bütün bu uygulamaların vakfın gelişmesinde nasıl ehemmiyetli bir rol oynamış olduğunu göstermeye gayret edeceğiz.

Şurası bir gerçektir ki, menşe'leri meşru ve iktisadi kaidelere dayanmayan zenginlikler geçicidir: Hile ile zenginlikler kazanmaya alışmış olanların hilesi bir gün keşf edilebilir. Hayatını başkasının malını gizlice aşırıya bağlayan kişinin, faaliyetlerinin geleceği hakkında hiçbir teminatı yoktur. Bir çok durumda, toprak altında ikinci defa kıymetli eşyalar bulmak mümkün değildir. Ve iktidar ve otoriteyi elinde bulunduranların, veya toplumun ehemmiyetli şahsiyetlerinin lutuflarını dilererek zengin olmuş kişilerin gözden düşmeleri her zaman ihtimâl dâhilindedir.

XVIII. asır Türk toplumunda yaşayan zenginlerin servet kaynakları umumiyetle –yukarıda bahsettiğimiz ve başka bir yerde daha değişik bir

biçimde ele aldığımız (197)– bu türlü vâsitalardan ibâret olduğu için, sözkonusu zenginler bir kere elde etmiş oldukları servetlerini şu veya bu şekilde kaybetmekten korkuyorlardı. Onlara kendi şahsi ihtiyaçları için bile kullanmak istemiyorlardı. İktisadi sahada, elverişsiz şartlar ve kazanç kaynaklarının sağlam temellere dayanmaması, insanları cimri yapmıştı. Fakat, bâzı durumlarda hesapsız bir biçimde harcamaktan da kaçınıyorlardı. Gerçekten, S. Ülgener, ilk bakışta birbirleriyle uyumsuz gibi gözüken cimrilik ve savurganlık meyillerinin, bu devirde yaşayan zenginlerin şahsiyetinde birleşmiş olduğunu iknâ edici delillerle göstermektedir: Bu zenginler, prestij, şeref, asâlet, makam, kısaca hemcinslerinin aksine kendisine ayırıcı bir nitelik kazandırmaya elverişli herhangi bir şey sözkonusu olduğu zaman, tamamen savurgan bir tipi temsil etmektedirler; fakat şahsi menfaatları veya yakınlarının yararları çerçevesine girmeyen hususlarda son derece cimridirler (198). XVIII. asrın ikinci yarısında İstanbul'da İngiliz elçisi olarak bulunan Porter bahse konu temâyülleri çok iyi yakalamıştır: "Türkler, diyor, umumiyetle zeki ve düşüncelidirler. Menfaat, servet meselesi olduğu zaman, bütün dikkatlerini konu üzerine teksif ederler; sonuç alıncaya kadar, faal olarak ve yorulmaz bir sebatla o işi tâkip ederler. Ortak hayatın akışı içinde, iyiliksever ve insan-cıl ve hattâ şükürünü bilme niteliklerine sâhip gözükmektedirler. Bu faziletlerin tatbikini hristiyanlara kadar yaygınlaştırdıkları zaman, bunun belli bir menfaat gayesiyle yapıldığına inanmak yerinde olur. Menfaat onların en yüce ilâhıdır. Aralarında herhangi bir rekabet ortaya çıkarsa, kan bağları, arkadaşlık, her şey derhâl unutulur, en aşırı davranışlar içine girebilirler, onları durdurabilecek herhangi bir engel yoktur artık" (199).

Ve üstelik, toplumda, iktidar ve otoritesi paraya dayanan bâzı yüksek devlet ricâli gibi (200), veya büyük mâlikânelerinin (201) gelirleriyle lüks içinde yaşayanlar ve mültezimler (202) gibi, ülkenin genel üretiminin artmasına hiçbir katkıda bulunmayan, fakat aksine İmparatorluğun müslüman

(193) Keçeci-zâde İzzet Molla (ol. 1829), Lîvîha (c. 1), İstanbul: İktisadi ve İstatistik Kurumları, 1977, s. 201-202.

Ülgener tarafından nakledilmiştir (Aynı eser, s. 154).

(194) "Rızık-ı maksum olur elbet vasıl! / Ab-ı ru dokmedir ancak hâsıl!" : bkz. Nâbî, Hayriye (Dîvân-ı Nâbî), İstanbul: İktisadi ve İstatistik Kurumları, 1977, s. 19.

(195) Meselâ bkz. Kâtip Celebi (1608-1657), Fezleke, İstanbul 1286, c. I, s. 121.

(196) Aynı eser, s. 152 vd.

(197) B. Yediyıldız, "La portee economique...", s. 152.

(198) S. Ülgener, Aynı eser, s. 177 vd.

(199) Porter, La religion, les lois, le gouvernement et les moeurs des Turcs, Paris 1770, s. 5.

(200) Râsîd, Aynı eser, c. III, s. 277.

veya gayr-ı müslim re'âya sınıfının emeklerinin ürününi temellük edinen bâzı grupların mevcudiyeti sebebiyle, ve sosyal ve idarî hiyerarşide kendilerine yüksek mevkiiler sağlayan sözkonusu servetlerden büyük bir pay elde etmek için kişiler arasında yürütülen rekabetler yüzünden büyük servetler toplama olgusu, —git gide fakirleşen halkın gözünde ve bilhassa başkalarının kendilerinden daha zengin olmalarına tahammül edemeyen yöneticilerin nazarında— zemmedilecek bir olguydu. Diğer taraftan, yüksek fâiz nisbetleriyle ödünç para veren gözü doymaz tefeciler, halkın zenginliğe veya daha ziyade zenginlere karşı düşmanlığına sebep oluyorlardı.

İşte, halkın, zengin olup da vakıf yapmayanları kınamasının altında yatan motifler bunlardı. Müsâderenin sebebi de yukarıda sayılan hususlardan başkası değildi(203). Bunun içindir ki, bu devirde Osmanlı Sarayı vak'a-nüvislerinden biri olan Râşid'in ifâdesine göre, herhangi bir kişinin büyük servetlere sâhip olması neticesinde şöhet bulmuş olması, büyük sıkıntılara düşmesinin de sebebi oluyordu(204).

Böyle bir ortam içinde sözkonusu zengin tipi, korktuğu kişilerin dostluğunu kazanmak, halkın kendisine bağlılığını sağlamak, prestij, şöhet, vs... elde etmek için yaptığı harcamalardan sonra geriye kalan servetini toprağa gömerek, zenginliğini açığa vurmaktan kaçınıyordu. Gerçekten, Osmanlı kronikleri toprağa gömülmüş zenginliklerin tarihiyle doludur(205). Bu konuda bir örnek vermek gerekirse, devrin en meşhur veziriazamı Damad İbrahim Paşa'nın yaptıklarına bir göz atmak yerinde olacaktır: İbrahim Paşa, "şahsî menfaatlarını ihmâl etmeksizin, İmparatorluğu güzel binâlar ve değerli müesseselerle techiz etmişti. Ölümünden sonra, büyük mâlikâneleri dışında, evinde, sarayına bitişik bir güvercinliğin altına gömülmüş olup, altmış bin düka altını ihtiva eden üç kasa, mücevherle dolu dördüncü bir kasa, halılar, şallar, silâhlar ve üç bin kese altın değerinde vazolar bulundu"(206).

Para-gömme öylesine yaygın bir âdet hâline gelmişti(207) ki, servetini gömmeyen zengin pek nâdirdi. Bunun için ihtiyacı olanlara yardımda bulunanlar ve parasını toprağa gömmeyenler söz konusu edildiği zaman, onların cömertlik ve mertliğini vurgulamak niyetiyle, hazineler kuracak tarzda para yığınlarına atıf yapmaktan kaçınılamıyordu. Reifefendi Mustafa (öl. 1749) hakkında, Hammer şöyle demektedir: "O hadsiz hesapsız servetini, cimriler gibi, gömmüyordu... ve onları lüks ve zevk uğruna da harcamıyordu; aksine onları kamu kuruluşlarında ve vakıf müesseselerinde kullanıyordu"(208).

Vakıf, özellikle âile vakfı veya yarı-âilevi vakıf, izah edegeldiğimiz şartlar içinde, sırf vakıf kurucuların mallarını bütün saldırılara ve kötü mu'âmelelere karşı teminat altına almakla kalmayıp, düzenli gelir, prestij, saygı, vs... gibi mânevî olduğu kadar maddî menfaatlar da sağlayan bir nevi hazine kurma faaliyeti olmayacak mıdır? (209). O hâlde, H.Z. Ülken ile birlikte, "zenginler bir yandan siyasî kuvvetlerin baskısından korunmak, bir yandan da 'hayır-sever' adını alarak halkın sevgisini kazanmak için vakıf yapmışlardır"(210) hüümüne varılabilecektir. C.N. İleri de vakfın müsâdereye ve gasplara karşı bir nevi teminat olduğuna dikkat çekmektedir(211).

Sosyal baskı konusunda, burada vurgulamamız gereken bir başka nokta daha vardır ki, bu da, içtimai nüfuz (sosyal prestij) kavramı ve incelediğimiz dönemde Türklerde bu kavramla paranın fonksiyonu arasındaki münâsebettir.

XVIII. asırda yazılmış muhtelif eserlerin tahlilî bize, sâhiplerine nüfuz, şatafat ve şeref temin ettiği ölçüde paraya ehemmiyet verildiğini göstermektedir. Devrin Türk toplumunda bunlar, içtimâî kıymek hükümleri hiyerarşisinde ilk sırayı

- (201) Burada söz konusu olan bütün ülkenin sâhibi olarak Osmanlı Sultanlarının, İmparatorluğun ilk asırlarında, fetih yapmış olan kumandanlara ve ülkeye hizmeti dokunan kişilere ve XVIII. asır boyunca da gozdelerine tevcih ettikleri büyük arâzîler ve çiftliklerdir. Bu kişiler, bahse konu yerlerin böylece çıplak mülkiyetine sâhip oluyorlardı, bkz. Pakalın, *Aynı eser*, c. II, s. 395-397.
- (202) Mültezimler, tesbit edilen parayı önceden devlete ödeyerek, eyâletlerin vergilerini devlet adına toplayan kişilerdi. Tımar sisteminin bozulmasından sonra ortaya çıkan ve iltizam adını alan bu sistem, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sebeplerinden biri olarak telâkki edilmektedir, bkz. H. Cın, *Miri arâzi ve bu arâzinin mülk hâline dönüşümü*, Ankara 1969, s. 77-81. Krs. Belin, *Hatt-ı şerif ou charte des Turcs*, Paris 1840, s. 14 vd.
- (203) Krs. R. Mantran, *İstanbul* . . . , s. 215.
- (204) Râşid, *Aynı eser*, c. II, s. 175.
- (205) Nâ'imâ, *Târih*, İstanbul 1283, c. II, s. 243; c. V, s. 343. Selânikî, *Târih*, İstanbul 1281, s. 210; *Silâhtar Târihi*, c. II, s. 567.
- (206) Hammer, *Aynı eser*, c. XIV, s. 230-231.
- (207) Esas itibarıyla servet yığma ve gömmeyi İslâm dîni yasaklamıştır, bkz. *Kur'ân*, II/261, III/180, IX/34-35. Ayrıca bkz. M.A. Draz, *La morale du Koran*, P.U.F., Paris 1951, s. 607-609.
- (208) Hammer, *Aynı eser*, c. XV, s. 184.
- (209) Yukarıda "vakıfların zihnindeki vakıf anlayışı" kısmıyla karşılaştırmız.
- (210) H.Z. Ülken, "Vakıf sistemi. . .", s. 32.
- (211) C.N. İleri, "Kavânim-i vakfiye", *İctihad* (18 Nisan 1911, no: 62), H.Z. Ülken tarafından zikredilmiştir: *Türkiye'de çağdas düşünce tarihi*, İstanbul 1966, c. II, s. 659. Burada, müsâdere konusunda tahsilata girmek istemiyoruz; zira bu konuda epeyce nesniyat vardır: J. Luccioni, *Aynı eser*, s. 169; M. Morand, *Etude de Droit Algerian*, Alger, ed. Jourdan, 1910; E. Clavel, *Le waqf ou habous*, Le Carre 1896, c. I, s. 27 vd.; L. Mithot, *Aynı eser*, s. 540.

işgal ediyorlardı. Gerçekten, Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî ve askerî sahada zirveye çıktığı zaman bile, toplum ve iktisat hakkında sâhip olduğu anlayış, İmparatorluğun sonuna ve hattâ belli bir ölçüde bugüne kadar varlığını korumuş olan an'anevi zihniyet üzerine dayandırılmış bulunuyordu. Bunun içindir ki, yücelik ve büyüklükle bağdaştıramadığı *çalışma*'yı kendisinden uzaklaştıran bir zihniyet karşısında bulunmaktayız; ve netice itibâriyle, bu zihniyet zanaatla ilgili ve ticari faaliyetleri, müslüman olmayan uyruklara tevdi ediyordu. Hâsılı bu, servete sırf ihtişâm, asâlet ve şöhret aşkına kıymet biçen bir zihniyetti! Bu anlatılanlar bizi, içtimâî açıdan yükselmenin servet ve zenginlikle atbaşı gittiği neticesine götürmektedir. Gerçekten bunlar birbirini tamamlayan unsurlardı. Refah seviyesi fiilen, gerçekleştirilen çalışmanın müşahhas meyvelerine değil, fakat daha çok içtimâî-siyâsî merdivenin tepesine daha yakın bir mevkide bulunmaya bağlıydı. Bizi ilgilendiren dönemde, en büyük zenginliklerin, zanaatkârlar ve tüccarlarda değil, iktidara sâhip olanların elinde bulunması, yukarıdaki hususun en açık delilini teşkil etmektedir.

Osmanlıcada bâzı terimlerin hem maddî zenginlikleri, hem fizikî gücü ve siyasî iktidarı ifâde etmesine şâhit olmak de son derece ilgi çekicidir. Asım Efendi'nin izâhına göre, *kudret* kelimesi bütün bu mânâları ihtivâ etmektedir⁽²¹²⁾. Osmanlı idarî teşkilâtında yüksek kademedeki kâtipleri belirtmek için kullanılan *hâce* terimi, bir sözlükte şöyle izah edilmiştir: ". . . Efendi ve ağa ve kethüda ve reis-i hânê ma'nâsıdır. Ve 'aziz ve mu'azzam ma'nâsına gelir. Ve zengin ve hâl ve mal sâhibi kimesneye denür. Ve hâkim ve vâli ve sâhib-i cemiyet ma'nâlarına gelir..."⁽²¹³⁾.

Yukarıda anlatılanlardan şu netice çıkmaktadır: Bahse konu toplumda paranın siyâsî fonksiyonu diğer fonksiyonlarına nazaran ağır basmaktaydı. Kroniklerde dikkat çekilen bir çok olay, şiir mecmualarında ve ahlâk kitaplarında işlenen temalar bu hususa şehâdet etmektedir⁽²¹⁴⁾. Diğerleri arasında, XVIII. asır Türk şâiri olan ve halkın psikolojisini çok iyi anlamışa benzeyen Nâbi, şiirlerinden birinde, insanların konumuzla sıkı sıkıya münâsebeti bulunan bâzı fiillerini çok açık bir tarzda tasvir etmiştir.

Bu şâire göre, eğer bâzıları insanlara her hangi bir ihsanda bulunurlarsa, bunun sebebi şüphesiz onları kendilerine karşı minnet altında bulundurmaları istemeleridir. Kişilerin ortaklık kurmalarının altında, bu ortaklığı, servetlerini arttırma hırsını tatmin etme vasıtası olarak telâkki etmeleri yatmaktadır. Kendini gösterme, şeref ve ihtişâm sahibi olma niyetleri bulunmasaydı, muhtemeldir ki, insanlar servetlerini kendi öz ihtiyaçları için

bile harcamayacaklardı. Nâbi soruyor: Devrimizde, Allah'a karşı kılınan namaz ibâdetinin gerisinde, cennetin nimetlerini elde etme ümidi yok mudur? Zirâ, diye ilâve ediyor Nâbi, bu şüphesiz devrin insanların her davranışında mevcut olan gizli bir gayedir. Eğer servet kazanma yüce bir makama yükselme vasıtası olmasaydı, insanlar hiç servet kazanmayı ilim kazanmaya tercih edebilirler miydi? Şâirimiz bu psikolojik tahlilini şöyle tamamlıyor: İyilik sebebi olarak ihtiras ateşi yanmasa insan vücudunda soğuk bir rüzgâr esecektir. Şöhret kazanma motifini içinde bulundurmasa kimse cömertliğin yanından geçmeyecektir. Aynı şekilde, kişinin kendi kendine aşkını aksettirmese aynaya bakan kalmayacaktır⁽²¹⁵⁾.

Şâirin mübâлага yaptığı sanılmasın! Bunu ispat etmek için, XVIII. asır vakıf-kurucularının zihnindeki vakıf anlayışı hakkında yaptığımız tahlilin ortaya koyduğu tema ile⁽²¹⁶⁾, devrin insanların bâzı davranışları üzerinde şâirimizin bize takdim ettiği tasvirde ortaya çıkan tema arasında tam bir uyumun mevcudiyetine şâhit olmak yetmektedir.

Her ne olursa olsun, şurası bir gerçektir ki, umumiyetle halkı vakıf müesseseleri kurmaya iten sebepler arasında, toplumun bâzı gruplarının bu devirde zenginleşme vâsıtaları olan ihtişâm, nüfuz, iktidar ve benzerleri gibi bâzı değerler bulunmaktadır. Hakikaten, vakıflar yoluyla gerçekleştirilmiş diğer bir sanat formu olan mimarinin, büyük bir ihtimalle, kaynağını —ister doğrudan doğruya: meselâ, *Türbe* denilen, çoğu defa kişinin ölümünden önce inşâ ettirdiği ve ölümünden sonra bile onun başkalarından farklı olduğuna şehâdet eden âbidevi bir mezara sâhip olmak isteği şeklinde tezâhür etsin⁽²¹⁷⁾, ister vâsıtalı bir şekilde: Allah'a, yapıcısının iktidar ve zenginliğine şehâdet eden camiler sunmak şeklinde tezâhür etsin⁽²¹⁸⁾— kendini gösterme merâkı ve gurur duygusunda bulmak mecburiyetinde kaldığını görmemek mümkün müdür? Kendi adını taşıyan cami hakkında Sultan Süleyman'ın daha önce naklettiğimiz sözlerini hatırlayalım. Diğer taraftan, özellikle bahse konu devirde vakıf-kurucularının

(212) Ahmed Asım, *Kâmus tercümesi*, İstanbul 1305/1887.

(213) Ahmed Asım, *Burhân-ı katı' tercümesi*, İstanbul 1214/1799, Evliya Çelebi de zengin tüccarları *hâcegân* veya *hâccler* diye adlandırmaktadır, bkz. R. Mantran, İstanbul . . . , s. 466.

(214) Bu konuda bkz. S. Ülgener, Aynı eser, s. 109, 120, 170.

(215) Nâbi, *Divân*, İstanbul 1292, s. 212.

(216) Bu araştırmanın giriş kısmına bakınız.

(217) *Türbeler* hakkında bkz. D'Ohsson, Aynı eser, c. II, s. 509 vd.

(218) Krs. F. Baud, *Les relations humaines*, P.U.F., Paris 1967, s. 114.

% 65'inin mensup olduğu "askerî sınıf"(219), aralarında vakfın ayrı bir yer işgal ettiği her türlü hayır ve yardımlaşma yolunda harcamalar yapmaya mecbur eden faktörlerden biri de, sözkonusu yöneticilerin, yukarıda belirtmeye çalıştığımız kazanç yollarıyla(220) elde etmiş oldukları zenginliğin küçük bir kısmını yönettikleri halka bağışlayarak, otoritelerini onlara kabul ettirmek istemeleriydi. Ayrıca, vakıf sistemi onlara kumuş oldukları medrese, tekke ve hatta câmililer gibi kuruluşlarda kendi ideolojilerini yayma imkânı da sağlıyordu.

Soyut unsurlarını tahlil edegeldiğimiz sosyal baskı hususunda, bir takım baskı gruplarına da dikkat çekmemiz gerekmektedir. Ulemâ, tekke şeyhleri ve du'â-okuyucular (du'âguyân)dan müteşekkil bu baskı grupları, kendileri lehine vakıflar yapmaları nususunda zenginler üzerinde etkili oluyorlardı. Sırf vakıf gelirleriyle yaşayan ulemâ ve şeyhlerin, vakıf müessesesinin gelişmesi eçen nasıl büyük bir gayret içinde olacaklarını anlamak güç değildir. Gerçekten, şeyhlerin tesiri altında birçok kişinin tek bir tekke yararına vakıflar kurmuş olduklarını bilmekteyiz. Meselâ, XV. asrın ikinci yarısında ve XVI. asrın başında, Emir Bu-hârî'ye âit Nakşibendi Tekkesi lehine, kırkdört vakıf yapılmıştı(221); çünkü bu tarikata mensup şeyhlerin vâizleri devlet adamları ve İstanbul'un zenginleri üzerinde son derece etkili olmuştu(222). Ulemâ tarafından kaleme alınmış ahlâk kitaplarında, vâizler tarafından camilerde sık sık tekrarlanmış olan aynı propagandayı bulmaktayız. Bir Türk ahlâkçısına göre, insanın ellerinin vazifesi, kılıç sallamak, ok atmak ve cenneti kazanmak için malından vermektir(223).

Baskı grupları arasında, en ilgi çekici olanı, *du'âguyân* grubudur. Sözlük mânâsı *du'â okuyucular* demektir. Tekili *du'âgu* yâni *du'â-okuyucu*. *İstulâh* mânâsına göre ise, *du'âguyân*'dan, bir kamu hizmetinde buldukları için değil, fakat vâkıfların bâzı arzularının gerçekleşmesi niyetiyle Allah'a *du'â* ettikleri için vakıf gelirlerinden ücret alanlar anlaşılmaktadır(224). Genel olarak bu deyimle belirtilen şahıslar, özel olarak okudukları *du'âların* şekline göre muhtelif adlar alıyorlardı(225). Ulaşılmak istenen gayeye göre, belli zamanlarda okunması gereken muhtelif *du'â* formülleri de vardı. Meselâ, ölen vakıf-kurucularının ve yakınlarının ruhlarının selâmeti için, bir çok vakfiyede, Allah'ın birliğini ilân eden formülün(226); sapıkların kötülüklerine karşı vakıf-kurucularının korunması için, Kur'an'ın ikinci suresinin bir kısmının(227); düşmanların helâk olması için "al-Fath" suresinin tamamının(228) okunması şart koşulmaktadır. Sultan I. Abdülhamid de tâyin etmiş olduğu yedi *hatim-hânân*'

dan, yâni Kur'an'ın tamamını okumakla görevli yedi kişiden her birinin, devletin hayatının uzaması, Allah'ın birliğini yayan ordunun zaferi, müslüman hacıların emniyeti ve müşrik düşmanların helâki niyetiyle haftada bir defa Kur'an'ı hatm etmesi şartıyla yevmiye onbeş akçe alacağını vakfiyesinde şarta bağlamıştır(229).

Du'âguyân'a günlük olarak ödenen ücretlerin miktarı çok değişti. Gerçekten bu, onlar lehine kurulmuş vakıfların zenginliğine bağlıydı. XVIII. asırda otuz akçeye kadar varabilen yevmiyeler alıyorlardı(230). Bâzan bâzı du'â-okuyucuları yararına vakfedilmiş birçok gayr-ı menkulün gelirlerinin tahsis edildiğine de rastlanmaktadır. Meselâ, Sultan III. Ahmed'in eşi Mihrişah, diğer adıyla Emine Kadın, Sultanın kendisine hususi mülk olarak bağışlanmış olduğu bazı gayr-ı menkulleri otuz *eczâ-hân* yararına vakf etmiştir. Bu gayr-ı

(219) XVIII. asırda Türk vakıf-kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri hakkında yapılmış bir tahlil için bkz. B. Yediyıldız, "Türk vakıf-kurucularının . . .".

(220) Krs. S. Ülgener, *Aynı eser*, s. 120.

(221) Ö.L. Barkan ve E.H. Ayverdi, *Aynı eser*, s. 203-208 (Burada vakfiyelerin özetleri de mevcuttur).

(222) Ali b. Hüseyin Kâşifi, *Reşâhât* (cev. Muhammed b. Muhammed Serifü'l-Abbâsi), İstanbul 1291, s. 263 vd., Câmî/Lâmi'i, *Aynı eser*, s. 462.

(223) Ebu'l-Fâdil Musâ b. Hüseyin, *Münebbihü'r-Râkidin* (Nur-i Osmaniye kütüphanesinde yazma no: 2611), Mehmed Ali Ayni tarafından nakledilmiştir: *Türk Ahlâkçıları*, 1939, c. I, s. 48.

(224) M.Z. Pakalın, *Aynı eser*, c. I, s. 179.

(225) Meselâ, "Nebe-hân", yâni Kur'an'ın "al-Naba" suresini (LXXXVIII) okuyan kişi, I. Abdulhamid vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 159, s. 120-121; III. Osman vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 49, s. 19-20. "Mulk-hân", yâni "al-Mulk" suresini (LXXVII) okuyan kişi, İbrahim b. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Küçük evkâf ulâ, s. 75; Çorlulu Ali Paşa vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 188, s. 397-398. "Eczâ-hân", veya "cuz-hân", yâni Kur'an'ın otuz cuzünden birini okuyan kişi, Emine binti Mustafa Sultan vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 96, s. 11; III. Mustafa vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 187, s. 332-335. "Ed'iyye-i me'sure-hân" yâni bizzat Peygamber tarafından tanzim edilmiş du'âları okuyan kişi, I. Mahmud vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 47, s. 137.

(226) Sözkonusu formül, "Kelime-i tevhid" formülüdür: Lâilâhe illallah, yâni Allah'tan başka hiç bir uluhiyet yoktur. Kelime-i tevhid'i pazartesi ve cuma günleri yetmiş bin defa tekrar etmek gerekiyordu, Mahmud Tayyar b. Battal vakfiyesi, VGMA, Ana. 1211 Başlar, s. 125.

(227) Akşam namazından sonra bu surenin 286'nci âyeti yetmiş dokuz defa okunacaktır, Şebsafâ Fatma Kadın vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 188, s. 121.

(228) Söz konusu du'â, Kur'an'ın kırksekizinci suresidir. Sabah namazından sonra onbir defa okunacaktır, Mahmud Tayyar b. Battal vakfiyesi, VGMA, Ana. 1211 Başlar, s. 125.

(229) I. Abdulhamid vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 154, s. 118.

(230) Melek Hatun vakfiyesi, VGMA, Mukata'a III, s. 168; Feddâni Mustafa b. Ahmed vakfiyesi, VGMA, Mukata'a III, s. 167; Damad İbrahim Paşa vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 42, s. 13.

menkuller, yirmiiki ev(231), bir fırın, on dükkân, bir ahır, bir ipek ve kumaş imâlâthânesi ve bir bahçeden ibâretti(232). Aynı şekilde, III. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan, birkaç du'â okuyucu yararına, üç değirmen, üç bahçe, iki çiftlik ve bir köy vakf etmişti ki, bunların icarından gelen yıllık gelir yüz sekiz bin akçeye yükseliyordu(233).

Vakıf gelirlerinin büyük bir kısmının —XVIII. asırda takriben % 15'inin—, ruhların kurtuluşu, İmparatorluğun refahı, Türk ordusunun zaferi, vs... için du'â yapanlara gittiği görülmektedir. Fakat, bu du'âlar ne İmparatorluğun çöküşünü, ne de ordunun yenilgilerini önleyebiliyordu! Zira, istenilen şeylerin gerçekleşmesi için kendisinden evvel bir gayret sarf edilmeyen du'ânın neticesiz kalacağı unutulmuştu.

Bu uygulamanın hareket noktası zâten vakıf-kurucularının kendi irâdelerinin neticesi değil, fakat daha çok toplumun sırtından geçinmeye alışmış olan bizzat bu du'â okuyucuların propagandalarının ve baskılarının meyvesiydi. Bununla şunu söylemek istiyoruz: Bu sırada vakıf-kurucuları du'â okutmak ihtiyacını hissetmiş olsalar bile, daha önceleri onların kafasında bu ihtiyacı yaratmış olanlar bizzat bu du'â okuyucuları idi. Bu hususu ispatlamak için, ahlâk ve tarih kitaplarında bu konuyla ilgili kısımlara bir göz atmak yetecektir. Böyle bir tetkikten çıkan neticeye göre, şurası bir gerçektir ki, —daha önce gördüğümüz gibi— İslâm toplumlarının iktisadi hayatının uzun zamandan beri maruz kalmış olduğu elverişsiz şartlar içinde hayatlarını kazanma imkânına sâhip olmayanlar, veya bile bile ekmeğini alınının teriyle kazanmak istemeyenler, daha açıkçası sahte-dervişler ve ikiyüzlüler, hayatlarını sâdedil ve dindâr bir kitlenin zararına kazanmak için, maddesi "denenmiş du'â" (mücerreb du'â)dan ibâret olan bir ticaret türü yaratmışlardı(234). "Denenmiş du'â" ticareti yapan kişilere takılmak için, meşhur şâir Bâki, daha XVI. asırda, yaygın bir biçimde dindarlık ve riyâkârlık kumaşı satıldığına dikkati çekiyordu(235). XVII. asırda, Şeyhülislâm Yahyâ, bu türlü mallar satan tüccarlara istihza ile mallarını hiç yok arkadaşlarına satmamalarını tavsiye ediyordu(236). Aynı şekilde, Nâbi, XVIII. asırda, *derviş hırkası*'nın ve *tesbih*'in maddi geçim kaynakları temin etmeye yarayan vasıtalar hâline dönüşmesinden şikâyet ediyordu(237). Bütün bunlar doğrudu, fakat unutmamak gerekir ki, du'ânın servet yapma vâsıtası hâline dönüşmesi âniden ortaya çıkmış bir olay değildi. İranlı şâir Câmî (öl. 1492)-nin anlattıklarına göre, daha kendi devrinde Cüneyd Bağdadi (öl. 910) böyle bir durumdan korkuyordu. Câmî şöyle yazıyor: "Cüneyd, büyük tasavvufi meselelerin kitlelerin ve sultanların

eline düşmesinden değil, fakat, dükkânlar inşa ederek onları halkın rızasını kazanmak için satan sufilere eline geçmesinden korkuyordu"(238).

Gerçekten, Cüneyd'in bu endişelerinin reel fenomenler hâline gelmesi için çok uzun zaman beklemek gerekmecekti. Bunların fâilleri, İslâm cemiyetlerinde tedricen gelişmiş olan olaylardan mükemmel bir şekilde yararlanmasını bilen ulemâ, bilhassa vâizler, şeyhler ve profesyonel du'â okuyucularıydı. İşte bu sebeptir ki biz onları, vakıf müessesesinin gelişmesinde ve varlığını sürdürmesinde ehemmiyetli bir rol oynamış olan baskı grupları olarak değerlendirmenin doğru olacağına inanıyoruz.

O

Sonuç

XVIII. asırda vakıf müessesesinin incelendiği araştırmamızın bu bölümünde, önce İslâm toplumunda vakıf müessesesinin menşe'i hakkında muhtelif ilim adamlarının fikirlerini özetledikten sonra, vakıf müessesesinin hızlı bir biçimde gelişip yayılmasını sağlayan, ve XVIII. asırda Türk-İslâm cemiyetinde onu hâlâ ayakta tutan —içtimâi, iktisâdi, psikolojik ve dini— çok çeşitli faktörleri mümkün olduğu ölçüde tahlil ettik. Bu tahlil bize, bahse konu müessesenin menşe'inin sırf İslâmî olmadığını ve tamâmen ilâhi faziletlere dayanmadığını beyân etme imkânı vermektedir. Bâzıları gibi, vakfın İslâm'daki yardımlaşma kavramının ve özellikle *sadaka-i câriye* yâni sürekli sadaka kavramının en gelişmiş şekli olduğunu kabul etsek bile, kanâatimize göre İslâm'da bu türlü nâfile sadakalar, esas itibâriyle devletin birinci derecedeki müesseseleri değil, fakat daha çok yardımcı organlarıdır; dolayısıyla, İslâmî prensiplere göre devletin iyi işlediği durumlarda, mevcut imkânların yokluğu sebebiyle yerine getirilemeyen hizmetler için devlete yardım etmekte; ve hangi sebeple olursa olsun, devlet istenildiği gibi işlemediği durumlarda, toplumun tamâmen sarsılmaması gayesiyle, halka karşı devletin görevlerini geçici olarak üstlenmektedir. O halde vakıf aslında İslâm sisteminin yardım-

(231) Metinde ev olarak kullandığımız kelimenin aslı *müteahhilin odaları*'dır, yâni evli odaları. Her halde evlilerin oturması için inşa edilmiş lojmanlar söz konusudur.

(232) Mihrîşah Emine Kadın vakfiyesi, VGMA, Kasa no: 41, s. 1-20.

(233) Ayşe binti III. Ahmed vakfiyesi, VGMA, Kasa No: 141, s. 1-23.

(234) S. Ülgener, Aynı eser, s. 159 vd.

(235) N. Ergun, Bâki, hayatı ve şiirleri, İstanbul 1935, I, s. 131.

(236) Yahya Efendi, Divân, Asâr-ı Müfide Kütüphanesi, s. 162.

(237) Nâbi, Hayriye, s. 33.

(238) Câmî/Lâmî, Aynı eser, s. 178.

cı veya yedek bir müessesesi olarak değerlendirilebilir.

Fakat bununla birlikte, bilhassa İslâm cemiyyetinde Emevi hânedanlığı iktidarı ele geçirdiği andan itibaren, durum değişmiştir: Kamu hizmetleri konusunda, artık bundan böyle vakıf müessesesi, veyâ geniş mânâda mecburî olmayan sadakalardır ki, devletin esas itibarıyla, halkın devlet hazinesine mecburî olarak ödediği sadakalarla gerçekleştirmek zorunda olduğu bâzı görevleri ifa etmeye başlamışlardır. Bu görüş açısı içinde, burada inceleme konusu yapılan müessesenin ilk yayılma hamlesini, Emevi hânedânının İslâm sisteminde meydana getirdiği sapmaya borçlu olduğunu müdafaa ettik. İşte bu devirdedir ki, müslümanlar, içtimâî, iktisâdî, dinî ve psikolojik zaruretler ve arzular karşısında, kendi kültürleriyle muâsir veya daha eski yabancı kültürlerin benzer müesseselerinden bâzı unsurlar alarak ve onları İslâm prensipleriyle bütünleştirerek yeni bir müesseseye hayat verdiler: Böylece içtimâî hayatta yerini bulan vakıf müessesesi, daha sonra hukukçusunu da bulmuştur. Bu, Ebu Yusuf'tur. Resmî görevi ve gözlemci ve pratik zihniyeti sayesinde, kişilerin psikolojik ve dinî temâyüllerini ve cemiyyetin içtimâî, iktisâdî ve kültürel zaruretlerini ve iş yapma saha ve potansiyellerini çok iyi kavrayan Ebu Yusuf, bu müessesenin hukukî kaidelerini kesin bir biçimde te'lif etmiştir. Bu kaideler asırlar boyunca pek büyük değişikliklere uğramasızın, tıpkı ilâhî hükümlermişcesine, vakıf işlerini tanzim etmişlerdir.

Bu temel prensipler statik kalsın veya kalmasın, şurası bir gerçektir ki, bir müessesenin bir çok asır ayakta kalmasını sağlayan faktörlerin tamamı, müessesenin tarihi boyunca, münhasıran aynı kalmak mecburiyetinde değildir. Bu sebeple, vakfiyelerin tahlili sâyesinde elde edilen nusurları sosyal bütünlük içine yerleştirerek, incelememizin zaman açısından sınırını teşkil eden XVIII. asırda vakıf müessesesinin muharriklerini ortaya çıkarmak, bize son derece ehemmiyetli gözükmiştir. Vakfın gelişmesinde, toplum üyelerinin psikolojik arzularının ve içtimâî ve iktisâdî ihtiyaçlarının oynanmış olduğu rolü aydınlığa kavuşturduktan

sonra, bu devirde bilhassa Türklerin ahlâkî-zihnî yapısı üzerinde ısrarla durulmuştur. Araştırmamızın bu bölümünde yapmış olduğumuz izahlar bizi açık bir neticeye götürmektedir: İnsan davranışının iptidâî bileşenleri (mürekkepleri: composantes) arasında⁽²³⁹⁾, vâkıflarımızı mallarını vakfetmeye iten şeyler daha çok duyarlılık (emotivite), hod-kâmlık (egosymhorie) ve içtimâilik (Sociabilite) ve bunların birbirleriyle ortaklıklarıdır. "Duyarlılık", bilhassa mahrum bırakılma veya bir ihtiyaç veya bir temâyülün tatmininin engellenmesi hâlinde, aksiyonlara ve olaylara karşı tepki gösterme kabiliyetidir. "Hod-kâmlık" kavramından ise, kişinin her mânâda kendi payını artırma, mümkün olduğu ölçüde kendisi için avantajlı veya uygun gözüken şeyleri araştırma, kendini gösterme, kendini kabul ettirme, mevcut durumunu muhafaza etme kabiliyeti anlaşılmalıdır. "İçtimâilik"e gelince, bu, kişinin hemcinslerinin dikkatini ve sempatisini kazanma kabiliyetidir. Hod-kâmlık içtimâilik ile birleşince, başkalarının medhiyelerini, tasdikini ve saygısını aramaya yönelik bir bileşim yaratılmış olur.

Elbette, ilgili kişilerin bu davranışlarını vakıf yapmaları için teşvik ve tahrik eden bâzı baskı gruplarını da unutmamak gerekiyordu; çünkü bu gruplar, yâni ulemâ, vâizler, şeyhler ve bilhassa profesyonel du'âcılar sözkonusu vakıflardan büyük menfaatlar sağlıyorlardı.

Hâsılı, araştırmamızın bu bölümünde, vakfa hayat veren ve tarih boyunca onu ayakta tutan faktörlerin, şartların ve ajanların çeşitliliği ve karşılıklı bağımlılıkları tahlil edilmeye çalışılmıştır. Ancak, hemen belirtelim ki, vakıf da kendisine hayat veren her şey üzerinde belli bir tesir icra etmiştir. Bu tesirler başka bir yerde incelenmiştir⁽²⁴⁰⁾.

(239) Bu bileşenlerin tahlili için bkz. F. Baud, *Physiologie et caractere*, P.U.F. Paris 1969, bölüm III. Aynı yazar, *Les relations humaines*, P.U.F., Paris 1967, s. 9-20.

(240) Bkz. yukarıda not:2'de gösterilen çalışmalar.

Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar

İbrahim ATEŞ

nlamı, içeriği, tarihi gelişimi ve hukuki yönlerinden bir çok tarihçi, hukukçu ve araştırmacılar tarafından incelenip, hakkında eserler ve makaleler yazılmış olan vakıflar, tarih boyunca yapageldiği hizmetler açısından da ele alınıp, zaman zaman bazı yazılar neşredilmiş ise de, vakıfların temel dayanağı ve vazgeçilmez kaynağı olan vakfiyelerin tümü incelenerek atalarımızın kurdukları vakıflar yoluyla yapılmasını öngördükleri hizmetlerin tümü layıkı veçhile gün ışığına çıkarılmamıştır. Değil bir makale, yüzlerce makaleler, hatta kitaplar dahi yazılmış olsa, vakfın içerdiği insanlı ruhu ve hizmet türlerini layıkı veçhile ve yeteri kadar belirtilmiş ve dile getirilmiş olacağını söylemek mümkün olmaz. Böylesine geniş kapsamlı olan vakıf kurumunun yapageldiği ve yapılmasını öngördüğü hizmetlerin, kadirşinas ulusumuzun genç kuşaklarına tanıtılmasını amaçlayarak, önemli bazı vakıf hizmetlerini imkân nisbetinde ve özet halinde dile getirmekte yarar görmekteyiz.

Vakıflar Dergisininin 14. sayısında vakfın eğitim hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları konusunda mütevazı bir yazımız yayınlanmıştı. Bu defa, Hayri ve Sosyal Hizmetler yönünden vakfı incelemeye çalışacağız. Nasip olursa daha sonra diğer vakıf hizmetlerini, yapacağımız araştırma sonucu elde edeceğimiz belge ve bilgilerin ışığında tanıtmaya çalışacağız. Kuşkusuz bu tanıtmaya çalışmamızda, değerli ilim adamlarımızın büyük bir emek mahsulü olarak ortaya koyup milli kültürümüze kazandırmış oldukları kitap ve makaleler, bize ışık tutacaktır. Ancak biz daha çok vakıfla ilgili vakfiye, ferman, hüccet ve benzeri belgeleri inceleyerek, içerdikleri hizmet türlerini ve insanlığın

refah ve saadetini amaçlayan yüce insanlı ruhu ifade etmeye çalışacağız. Bu amaçla vakfiye ve benzeri belgeleri incelediğimizde:

- 1- Eğitim ve öğretim hizmetleri,
- 2- Kültür hizmetleri,
- 3- Yapım, bakım ve restorasyon hizmetleri,
- 4- Dini hizmetler,
- 5- Sağlık hizmetleri,
- 6- Hayri ve sosyal yardım hizmetleri,
- 7- Güvenlik hizmetleri,
- 8- Ulaşım hizmetleri,
- 9- Temizlik hizmetleri,
- 10- Turizmi teşvik mahiyetindeki hizmetler,
- 11- Ekonomik hizmetleri,
- 12- Şehircilik hizmetleri,

gibi birçok hizmetlerin vakıf yoluyla yapılmasını öngörüldüğünü görmekteyiz.

Bilindiği gibi, Türklerde sosyal hizmet ve yardım anlayışı, çok eski gelenek ve göreneklere dayanmaktadır. Bu eski hasletin İslâmiyetle birlikte sosyal bünyede kökleşerek, vakıf yoluyla toplumun ihtiyaçlarına ve problemlerine daha geniş çapta cevap vermeye çalıştığını görmekteyiz. Bazılarınca sanıldığı gibi vakıfla sadece cami ve mescid yaptırılmış, ya da mevcutlarının onarılması amacı güdülmemiştir. Cami ve mescid gibi mabetlerin yapım ve bakımı yönünden çok önemli bir hizmet gören vakıflar, bu hizmetin yanında sosyal içerikli sayılamayacak kadar bir çok hayri hizmetlerin yürütülmesine de önem vermiştir. Yoksullara yardım, hastahane ve revirler yapımı, kütüphaneler tesisi, çeşmeler ve hamamlar gibi aşağıda maddeler halinde değineceğimiz sosyal hizmetlerin vakıf yoluyla yapılan hizmetler olduğu gibi, en geniş anlamıyla sosyal hizmetlerde, vakıfların daima

Devletin el attığı veya atamadığı hizmetleri yürüt-
tüğü veya Devlete büyük yardımlarda bulunduğu
bilinen bir gerçektir.

Yukarıda sözü geçen vakfiye ve benzeri bel-
gelerin incelenmesinden de açıkça görüleceği
üzere, günümüz insanının aklına gelen veya gelme-
yen birçok sosyal ve hayrî hizmetlerin vakıf yo-
luyla yapılması öngörülmüş olması, bize vakıfların
gördükleri önemli dinî hizmetlerin yanında geniş
çapta sosyal hizmetlere de yer verdiğini açıkça
göstermektedir. Özellikle Osmanlı İmparatorlu-
ğunda vakıf kurumu (öteki birçok eski kurumlarda
olduğu gibi) yalnız dinî alanda kalmamış, Devletin
girişim alanına sokulan ve sosyal bir mahiyet arz
eden pekçok hizmetlerinin tutarlı ve aralıksız
bir biçimde görülmesini sağlayan bir kurum
niteliğini kazanmıştır.

Fazilet, yücelik ve insan sevgisi ile dolup
taşan ve sayısız sosyal hizmetleri göregelen vakıflar,
sürekli bir şekilde amaçlarını zamanın ekono-
mik, sosyal ve kültürel durumuna göre tayin ederek
yoksulluk ve sefaletle karşı yaptığı mücadelelerle
sosyal hayatımızda yeri doldurulamaz bir varlık
olduğunu isbat etmiştir. Bu kurum, fertleri varlık-
larıyla hayrî ve sosyal hizmetlere yönelme konu-
sunda önder olmuş ve onları teşvik etmiştir. Fert-
lerin hayrî ve insancıl gayelerle katıldıkları çe-
şitli hizmetler, modern devletin doğmasıyla kol-
lektif ve teşkilâtli yardımlar şekline geçerek
daha büyük malî imkânlarla kavuşmuştur. Ancak,
ferdin bu konudaki heyecan ve arzusu dâima ayak
ta kalmıştır. Zira vakfın menşei insanların ruhun-
daki Allah rızası, iyilik ve sevap işleme temayülü-
dür(1).

Vakıf tarihini ve vakıfla ilgili vakfiye ve benze-
ri belgeleri incelediğimizde, onbinlerce kadın, er-
kek, zengin, fakir, birçok kimselerin mallarının
tamamını veya bir kısmını hayır ve iyilik işlerine
tahsis etmek amacı ile, sayısız vakıflar kurduklarını
görmekteyiz. Kurulan bu vakıfların statüsü demek
olan ve onların işleyiş şartlarını ve gelir kaynakları-
nı gösteren resmi belgelere vakfiye denilmektedir.
Bu belgelerde gösterilen hayır şart ve hizmetlerinin
yerine getirilebilmesi için hemen her vakfın ken-
disine gelir sağlayan akarlarının ve daha doğrusu
mallarının bulunması şarttır. Ön görülen hayrî ve
sosyal şartların yerine getirilmesi, bu hizmet için
vakfedilen malın getireceği gelirle mütenasiptir.
Bu da gösteriyor ki, her vakıfta iki önemli yön
vardır. Bunlardan biri vakfın gayesini teşkil eden
ve çeşitli hayrî ve sosyal şart ve hizmetlerden
birini veya birkaçını kapsayan hayrî ve sosyal
yön, diğeri ise, bu gayenin gerçekleşmesine
imkan sağlayacak olan ekonomik yön, yani
taşınır ve taşınmaz mallarla nakit varlıklarıdır.

Bu iki yön arasındaki ahenk, vakfın bünyesin-

deki gayenin, yani öngörülen şart ve hizmetlerin
kapsamı ile orantılı olacak şekilde kurulmuş ol-
malıdır. Ancak bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü
birçok vakfiyede öngörülen hayrî ve sosyal hizmet-
leri günün şartlarına göre değerlendirerek bütçe
imkânları oranında ve hizmetleri her yıl daha çok
genişleterek ve daha çeşitli sosyal sahalara yönele-
rek faaliyetlerini geliştirerek devam ettirmektedir.
Vakfiyelerde öngörülen hayrî ve sosyal hizmetle-
rin tümünü böyle mütevâzi bir makalede özet
olarak dahi sıralamak mümkün olamayacağından,
okuyucuya bu hizmetler açısından bir fikir vermek
düşüncesi ile bazı önemli olanlarını, ilgili vakfiye-
lerden bazı pasajlarla birlikte sunmakla yetinece-
ğiz.

I— HAYRÎ HİZMETLER

Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde korunmakta olan ve
sayısı onbinleri bulan vakfiye ve benzeri belgelerin
tümünü değilse de büyük bir kısmını gerek günlük
çalışmalarımız dolayısı ile, gerekse bilimsel araştı-
malarımız vesilesi ile inceleme imkânını bulduk.
Her iki şekliyle olan çalışmaların sonucunda
bu belgelerin çoğunun, çeşitli birçok hususu,
hayır şart ve hizmeti olarak kendilerine konu
almış oldukları görülmüştür. Bu hayır şartlarının
türleri pekçok olmakla beraber, bazılarında birçok
vakfiyelerde mükerreren yer verildiği müşahade
edilmiş ise de, bazı konuların belirli bazı vakfiye-
lerde geçtiği tesbit edilmiştir. Söz konusu vak-
fiyelerin tümünü gözden geçirmemekle beraber,
büyük bir kısmının okunup incelenmesi sonucun-
da içerdikleri hayır şart ve hizmetlerinden tesbit
edebildiklerimizi aşağıdaki şekilde tasnife çalış-
tık:

a— Binalar ve te'sisler şeklindeki hayır şart
ve hizmetleri,

b— Yapılması, herhangi bir bina tahsisini
gerektirmeyen çeşitli hayır şart ve hizmetleri,

c— Mâbet, hastahane, imâret, medrese, mek-
tep ve benzeri hayrat bina ve te'sislerinde görevli
personel ile ilgili hayır şart ve hizmetleri.

a— Bina ve te'sisler şeklindeki hayır şart
ve hizmetleri:

Cami, mescid, namazgâh, şadırvan, meşrutahane,
tekke, zaviye, medrese, mektep, sıbyan
mektebi, dâru't-ta'lim, dâru'l-hadis, dâru'l-kurra,
dâru'l-huffaz gibi ibadet ve dinî öğrenimin yapıla-
cağı binaların yapımı, bakımı, korunması, aydın-
latılması, temizliği, içerisinde tefrişi, halı, kilim,
hasır gibi tefriş eşyası ile şamdanlık, rahle, kitap,
buhurdanlık ve saire gibi teberrükât eşyası, kandil,
kandilyağı, mahya yapılması gibi aydınlatma
işleri, odun, kömür gibi yakıt malzemesi, tuvalet
ve abdest mahallerinin suyu, temizliği, kuyu ipi,

(1) Vakıflar Bülteni (1), s. 33, Millî Eğitim Basımevi,
İstanbul, 1970.

kovası gibi ibadet öncesi yapılması gereken temizlikle ilgili hizmetler, ayrıca kütüphane, imârethane, kervansaray, tabhane, misafirhane, dul evi, türbe, kabristan, hastahane, dârü'ş-şifa, tıb medresesi, dispanser, hamam, çeşme, sebül, orman sahası, spor te'sisleri ve sahası, kuyu, pınar, kale, köprü, liman, denizfeneri, umumi helâ, bedesten, çamaşırhane, muvakkıthane ve benzeri hayır müessesesi ve yapılarının yapım, bakım işleriyle yaşatılmasını konu alan vakıflar pek çoktur. Şöyle ki:

1— Yukarıda belirtilen türden hayrat bina ve te'sisleri, yurdumuzun her köşesinde görmek mümkündür. Vakıf yoluyla yapılan ve yapıldığı günden günümüze kadar sayısız hayır hizmetlerini sunagelen bu eserlerin bekası için bakım ve onarım işlerinin yürütülmesi şartını içeren binlerce vakfiyelerden biri olan 10 Ramazan/964 H. 8/Temmuz/1556 M. tarihli Yavuz Sultan Selim'e ait vakfiye(2) nin 381-382. sayfalarında: "ve iki nefer kârdân-ı hoşnihâd ve sînâd-ı ta'mîr ve termîmde üstâd kimesneler, meremmedciler olup termîmi lâzım olanı bilâ terâhin velâ te'hir min Gayri tekâsülün velâ taksir, ma'rifet-i mütevelî ile termim edüp ve noksan pezîr olduğu yerin termîmini tekmil ve tetmim eyleyeler. Ve ücreti yevmiyeleri dörder akçe ola. Ve bir san'atında üstâd ve emîni lâıyk-ul-itimad kimesne kurşuncu olup ebniye-i mebnîye-i mezbûre ve evkaf-ı mebnîye-i mezkurede kurşun ameli lâzım oldukça tevakkuf ve tesvîf ve taksîr ve tevkîf etmeyüp gayet de metin ve muhkem peyvende ve nihayette nâzî ve üstad püsend işleye ve ücreti yevmiyesi dört akçe ola"

Özetle: "Onarım ve Restorasyon işlerinde sanatkâr ve üstad olan iki kişi tamirci olup, gerekli onarım ve restorasyonu aralıksız, geciktirmeden tembellik göstermeksizin eksiksiz olarak mütevelînin bilgisi ve denetimi altında yapmasını, eksilen yerlerin onarılacak tamamlanmasını şart kılmış olup, buna karşılık günlük ücret olarak dörder akçe verilmesini tayin etmiştir. Ayrıca sanatında üstad, güvenilir ve itimada şayan bir kimsenin kurşuncu olmasını, sözü edilen vakıf binalarda kurşun işlerini geciktirmeksizin eksiksiz olarak zamanında sağlam ve muhkem bir şekilde yapmasını şart kılmış, buna karşılık günlük ücret olarak dört akçe verilmesini ön görmüştür." Bu ve benzeri vakfiye şartlarını uygulayarak ata yadigârı vakıf camii, meşid ve benzeri mabedlerin onarım ve restorasyon hizmetlerini büyük bir ciddiyet ve itina ile yürüten Vakıflar Genel Müdürlüğü, bu eserlerin (resim 1/a, b, c, d, e, f) hayatiyetini korumakta ve orijinal bir şekilde gelecek kuşaklara intikalini sağlamaktadır.

2— Diğer taraftan hayrat binalarının kirlenmemesi, pırl pırl ve tertemiz tutularak, gördükleri

güzel hizmetin yanı sıra, güzel görünümü de koruması için, binaların dış duvarlarına her hangi bir yazı, çizgi, boya gibi kötü iz bırakıcı şeylerin yapılmasını önlemek için özel koruyucu personel tayin edilmiştir. Yukarıda sözü edilen Yavuz Sultan Selim'e ait 10/Ramazan/964 H. 8/Temmuz/1556 M. tarihli vakfiyenin 381. sayfasında:(3)

"Ve bir erinmez ve yorulmaz, hizmeti ma'lumeye kaim ve ikame-i vâzife-i lâzimeye mulâzım kimesne mani-i nakş ve mâhiy-i nukuş olup sabikuz-zikr olan mebani-i hayrât ve salif-üs-sifr olan mecâri-i meberrâta daima hâzır ve derü divarlarına nâzır olup şöyleki süfêha-i enâm ve erâzili avamdan bir fert divarlara yâ hat veya nakş kasd ede kâinen men kân biçeyi tarkin kân men', eğer ihtiyaç olursa darb ile def' eyleye ve tesviye olunmuş mevâz-i mahk ve eserini bilküllüye mahveyleye ve vâzife-i yevmiyesi iki akçe ola" denilmektedir. Özetle: "erinmeyen, yorulmayan, belirli hizmetini eksiksiz yerine getiren ve görevinde sebatlı olan bir kimse, duvarlara yazı, resim ve nakış yapılmasını engellemek ve daha önce yazılmış yazı ve nakışı silmek ile görevli olup, sözü geçen hayrat binalarını sürekli gözetip, iç ve dış duvarlarını denetiminde tutup, sefih kimselerin ve halktan bazı rezil kimselerin herhangi birinin duvarlara yazı yazmak veya nakış yapmak istediğinde, bu şahıs kim olursa olsun ve hangi metodla olursa olsun ona engel olmasını, gerekirse döğmek suretiyle onu defetmesini, duvarlarda karalanmış yerler olması halinde silip temizlemesini ve izinin tamamen giderilmesini ve bu hizmete karşılık günlük ücret olarak iki akçe verilmesini şart kılmıştır."

3— Selâtîn camileri başta olmak üzere, büyük kentlerimizde mübarek mevsimlerde, özellikle Ramazan ayında çifte minareli camilerin minareleri arasında mahya (resim 2) yapılması da, hayrat binalarında vakıf yoluyla sürdürüle gelen hayrî hizmetlerden biridir. İbret ve hikmet dolu çeşitli vecizelerin, sergilenecek yanıp sönen ışıklarla geceleri şehrin görünümüne zerafet ve gönüllere inşirah veren mahyaların yapılmasını öngören şartları içeren vakfiyelerden üç örnek sunmakta yarar görüyoruz:

III. Sultan Selim'e ait 23/Muharrem/1120 H. 28/Mayıs/1823 M. tarihli vakfiyenin 238-239. sayfalarında,(4) Selimiye Camii ile ilgili olarak:

"Ve yine camii şerifi mezkurda fenninde

(2) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 182 K. nolu orijinal vakfiye defterinin 381-382. sayfası.

(3) Aynı vakfiye defterinin 381. sayfası.

(4) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 168 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 238-239.

mahir bir kimesne mahyacı olup ol dahi yeumî onbeş akçe mahyecilik ve yeumî on akçe ile siraci-i minareteyni cami ve menare-i zaviye-i Nakşibendiye olup, şehri Ramazan ve sair le-yali-i mübarekelerde edai hizmet eyledikten sonra cem'an yeumî yirmibeş akçe vazife ve senevî yirmibeş kuruş taamiyeye mutasarrif olup, gerek minareteyn ve gerek mahya için kendüye beher sene yüzseksen kuruş ve zaviye için beş kuruş ki cem'an yüzseksenbeş kuruş kandil ve kutu şamandıra ve fitil ve tesen ve sair masarîf baha verile" denilmektedir.

Özetle: "Sözü geçen camii şerifte sanatında mahir bir kimsenin mahyacı olup günde on beş akçe mahyacılık, on akçe de caminin iki minaresi ile Nakşibendi zaviyesinin minaresini aydınlatma ücreti olarak yirmi beş akçe günlük ücretle mübarek Ramazan ayında ve diğer mübarek gecelerde hizmet gördükten sonra toplam olarak günde yirmibeş akçe ücretle yıllık yirmibeş kuruş yemek parasının kendisine verilmesini ayrıca gerek caminin minarelerinin aydınlatılması gerekse mahya için kendisine yılda yüzseksen beş kuruş verilmesini beş kuruş ta zaviye için verilmesini şart kılmuş olup, kandil, kutu, şamandıra, fitil, ip ve benzeri masrafları karşılamak üzere toplam olarak yüzseksenbeş kuruş ödemesini" ön görmüştür.

Sultan İkinci Mahmut'a ait 10/Şevval/1239 H. 28/Mayıs/1823 M. tarihli vakfiyenin 57-58. sayfalarında(5) mahya ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: "Ve fenlerinde mahir iki kimesneden biri kırk akçe ile mahyacı ve otuz akçe ile camii şerifin canîb-i yesarda olan minaresi şerefelerinin sirâcîsi olup cem'an yeumiye yetmiş akçe vazifeye ve senevi yüz kuruş maaş ve altmış kuruş ücreti muîn ve otuz kuruş taamiye ve otuzbeş kuruş baha-i kanâdil ve kutu ve yirmibeş kuruş baha-i şamandıra ve fitil namlarıyla ki cem'an senevi ikiyüz elli kuruş meblağı muayyene ve diğeri camii şerifin canîbi yeminde olan minaresi şerefelerinin sirâcîsi olup yeumiye kırk akçe vazifeye ve senevi kırk kuruş maaş ve otuz kuruş ücreti muîn ve onbeş kuruş taamiye ve onbeş kuruş baha-i kanâdil namlarıyla ki cem'an senevi Yüz kuruş meblağı muayyene her biri ba'de edâil-hîdme el-mu'tade mutasarrif olalar".

Özetle: "Sanatlarında mahir iki kimseden biri kırk akçe ücretle mahyacı ve otuz akçe ücretle de camiin sol tarafında olan minaresinin şerefelerinin ampülcüsü olup, günde toplam yetmiş akçe ücret alması, ayrıca yılda yüz kuruş maaş, altmış kuruş yardımcı ücreti, otuz kuruş yemek karşılığı, otuz kuruş kandil ve kutu masrafı, yirmibeş kuruş şamandıra ve fitil masrafı olmak üzere toplam İkiyüz elli kuruşun belirli meblağ olarak kendine verilmesi şart kılınmıştır. Sözü edilen sanatkârlardan diğerinin ise camiin sağ tarafındaki minare-

nin şerefelerinin ampülcüsü olup, kendisine günde kırk akçe ücret, yıllık kırk kuruş maaş, otuz kuruş yardımcı ücreti, onbeş kuruş yemek karşılığı, onbeş kuruş da kandil masrafı olarak toplam Yüz kuruş tayin edilmiş meblağ olarak ödenmesi ve her ikisinin de belirtilen ücret ve maaşı alışılage-len hizmeti ifa ettikten sonra almağa hak kazanacakları" öngörülerek hükme bağlanmıştır.

Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan'a ait 15/Şevval/1289 H. 5/Aralık/1872 M. tarihli vakfiyenin 288-289. sayfalarında(6): "ve fenninde mahir bir üstadı kâmil şehriye yüz kuruş vazife ile mahyacı nasb ve tayin olunup ber örf: belde beher sene leyalî Ramazanı Şerfi mağfiret-nişanda minarelerde kanadil ile enva-ı hutut ve rüsûm tezyinatı sanatını icra ile şehri mübarekin kadri şerefü şânını ol sûretle dahi halka i'lâm eyleye. Ve Ramazanı şerifte yardımcıları için kendisine senevî Beşyüz Kuruş verile" denilmektedir.

Özetle: "Sanatında mahir ve mükemmel üstad bir kişi ayda yüz kuruş ücretle mahyacı tayin olunup şehrin örfüne göre her yıl Ramazan gecelerinde minarelerde kandil ile çeşitli hatt sanatını tezyini bir şekilde icra ederek mübarek ayın şeref ve şânını bu şekilde mahya yapmak suretiyle halka ilân eylemesini, yardımcıları için de kendisine yılda beşyüz kuruş para verilmesini şart kılmuştur."

Hayrat binaların yukarıda belgeleriyle belirtildiği şekilde bakım, onarım, dış temizlik ve tezyinatının yanı sıra içinin tefriş ve tezyinatı için de olağanüstü özen gösterilmiştir.

Hasır, kilim, halı gibi sergi malzemesi başta olmak üzere rahle, şamdan, buhurdanlık, lihye-i şerif sandukaları, levha ve saire gibi teberrükât eşyalarının, hayır yapmak amacı ile vakfedilerek mabedlere konulduğu ve bu tür hizmetler için vakıf gelirinden tahsisat ayrılmış olduğu vakfiyelerin tetkikinden anlaşılmaktadır. Bu gün Türk Halı ve Kilim dokumacılığının şaheseri olan halı ve kilimlerin camilerde bulunduğu bir gerçektir. Vakfedilerek yüzyıllardır mabedlere konulmuş olan bu sergilerin bir kısmı, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Sultah Ahmet Camii Hünkâr Kasrı'nda açmış olduğu halı ve kilim müzelerinde (resim 3) sergilenerek halkımıza teşhir edilmektedir. Dünyaca haklı bir üne sahip olan Türk halı ve kilimlerinin büyük bir kısmı hayır sever atalarımız tarafından hayır duygusu ile Allah rızası için vakfedilerek camilere serilmiş olan halı ve kilimlerdir. Bu hususlarla ilgili belgelerden bir kaç örneği aşağıda sunuyoruz:

(5) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 189 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 57-58.

(6) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 179 dolap no. ve 9 K. nolu vakfiye defteri, s. 288-289.

Hacı İbrahim Paşa'ya ait 1162 H. 1748 M. tarihli vakfiyede(7) Erzurum şehrinin Çifte Hamam mahallesinde kendi arsası üzerinde yaptırmış olduğu camie konmak üzere vakfettiği halı ve sergilerle ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Ve iki adet uşşaki seccade ve bir yeşil çuka sırf seccadesi ve bir sağır çuka seccade ve bir kürsü minderi ve on adet münakkaş horasânî kebir halı ve dört adet münakkaş horasânî sağır halı ve tahtlerinde yirmi adet keçe. . ."

Yani sözü geçen camie konulmak üzere "iki adet uşşaki seccade, bir yeşil seccade, bir küçük seccade, bir kürsü minderi, on adet nakışlı büyük Horasan halısı, dört adet nakışlı küçük Horasan halısı ve bunların altında yirmi adet keçe vakfedildiği" belirtilmiştir.

İstanbul Beşiktaş'ta Osman Nuri Ağa ibni elmerhum Abdullah Efendi'ye ait 23/Zilka'de 1339 H. 16/Temmuz/1920 M. tarihli vakfiyede(8) Gelibora'ya bağlı ve ondan birbuçuk saat mesafe uzaklıkta bulunan Akra köyünde yaptırmış olduğu camii şerifin imam ve müezzin maaşları belirtildikten sonra camiinin giderlerinin temini sadedinde şöyle denilmektedir:

"Ve camii şerifi mezkur mihrabı etrafında ikâd edilecek şem'i asel ve camii şerif derununda ve leyalî-i mübarekede ve Ramazanı Şerifte kârgir minaresinde ikâd-ı kanâdil için ruğani zeyt ve süpürge ve saire masarifatı için nema-i mezkurda şehri altmışar kuruştan senevi Yediyüz kuruş sarf oluna."

Yani sözü geçen camii şerifin "mihrabının çevresinde aydınlatmak için kullanılacak bal mumu, mübarek gecelerde ve Ramazan ayında cami içinde ve minarede kandil yakılması için zeytin yağı, süpürge ve benzeri masrafları karşılamak üzere sözü geçen vakıf gelirinden ayda altmış kuruş olmak üzere yılda toplam olarak yediyüz yirmi kuruş harcanması" öngörülmüştür.

İstanbul'da Abdüsselâm oğlu Behram Ağa'ya ait Evaili Muharrem/1001 H. 29/Eylül/1592 M. tarihli vakfiyenin 97. sayfasında(9) şöyle denilmektedir:

"Ve Mudanya'da olan camii şerife zevâyidi Evkaftan lâzım oldukça hasır ve kalıça alına."

Yani "Mudanya'daki camii şerife vakıf gelirinin arta kalanından lâzım oldukça hasır ve halı alınsın". Aynı vakfiyenin 96. sayfasında ise şöyle denilmektedir:

"Ve dahi şart eyledimki camii şerifin içerisinde ve taşrasında her gece on adet kandil yana ve Ramazanı mübarekte ve sair leyalî-i şerifede minarede ve camide kifayet miktarı kandil yana. Ve Leyle-i beratı her biri dörder vakfiyye şem'i aselden iki tane mum döktürülüp mihrabın cenahainde vaz olunan şem'adanlar üzerine nash olup ikâd oluna ve Ramazanı şerifte tesbih okuyan

müezzinlere ve imama baklavalık ellişer akçe verile..."

Yani vâkıf vakfiyenin bu bölümünde "camii şerifin içinde ve dışında her gece on adet kandil yakılmasını, Ramazanda ve diğer mübarek gecelerde minarede ve camide yeteri kadar kandil yakılmasını, berat gecesinde her biri dörder okkalık olmak üzere iki adet bal mumu döktürülüp mihrabın iki tarafındaki şamdanlar üzerine konularak yakılmasını, ayrıca Ramazanı şerifte tesbih çeken müezzinlerle imama baklavalık ellişer akçe verilmesini" ön görmüştür.

Yukarıda orijinal metni ve kısa özeti sunulan vakfiye şartlarının benzerini yüzlerce vakfiyede görmekteyiz. Bu vakfiye şartları gereği olan vakıflar, cami ve mescid gibi mâbedlerin aydınlatılması, tezyini, özellikle mübarek gece ve aylarda gözleri kamaştıracak kadar pırıl pırıl ve tertemiz bir şekilde aydınlatılmasına yüzyıllardır özen göstermiş, bu amaçla vakıf gelirinden önemli miktarda harcamalar yapmıştır. Cami ve mescidlerin aydınlatılmasında kullanılan şamdan (resim 4), fener (resim 5), mum, kandil ve benzeri malzemeleri halen bazı camilerle müzelerde görmek mümkündür.

B- YAPILMASI HERHANGİ BİR BİNA TAHSİSİNİ GEREKTİRMEYEN ÇEŞİTLİ HAYIR ŞART VE HİZMETLERİ:

Bu tür hayır şart ve hizmetleri, aslında pekçok olmakla beraber, biz bunlardan hatim yapılması, Kur'an-ı Kerim'den aşır okunması, mevlid okutulması, buhârî ve müslim okutulması, kelime-i tevhid çekilmesi, salavât-ı şerife getirilmesi, ilim öğretilmesi, yemek yedirilmesi, ibadet yapılması, berat mumu yakılması, dua edilmesi, kurban kesilmesi, aşure pişirilmesi, fakirlerin doyurulması gibi bazı hayır şart ve hizmetlerine örnek sunmakla yetineceğiz:

1- Kapı Ağa'sı Cümdi Mehmet Ağa ibni Abdurrahim'e ait 10/Rebiulevvel/1044 H. 24/Ağustos/1634 M. tarihli vakfiyede(10) bir takım görevlilere ödenmesi ön görülen ücret ve yapılacak hizmetler belirtildikten sonra şöyle denilmektedir:

"Ve mescidi merkumda her kim imam olur ise, yevmî bir akçe dahi verilip mukabelesinde her gün ba'de salâtil-ferâ bir sure-i Yâsmî's-senâ ilâvet edüp sevabını ruhuma hibe eyleye. Ve

(7) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 578 nolu vakfiye defteri, s. 302-309.

(8) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 25/610 nolu defter, s. 262-263.

(9) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 578 nolu vakfiye defteri, s. 91-100.

(10) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 36 kayıt nolu defter.

yine mescidi mezkûr imamına ve müezzine ve sâlifüz-zikir muallimhane muallimine meşruta olmak üzere her biri birer cüz'i şerif tilâvet edüp yevmî ikişer akçe verilüp ve bunlardan mâ'ada yedi nefer mücevid ve ehli kur'ân kimesneler dahi yevmî ikişer akça verilüp cümle on nefer kimesne mescidi mezbûrda ba'de tilâvet-i Yâsini's-şerif Kur'an-ı azîm ve Furkan-ı kerîmden birer cüz-i şerif tilâvet edüp bir cüz-i şerifin sevabını Hazreti Cenâb-ı Rabbül-erbâb ve mâlik-ür-rikâb hâlik-ı bî misâl ve râzık-ı bî zevâl azzet esmâuhû ve tekaddeset sıfâtühû rızayı şerifiçün ola. Ve bir cüz'ün sevabı Hazreti Âdem Nebi Aleyhi sselâtü vesselâm ve sâir Enbiyâyı izâm aleyhimüs'salâtü vesselâm ervâhı mutahhereleri için ola. Ve bir cüzün sevabı hazreti risâlet penâh ve Nübüvvet destigâh, âfdalî evlâd-ı beşer ve şefiü'l-usâtı yevmel-haşr, pişuvayî enbiyâ ve mürselîn, muktedayî evvelîn ve ahirîn, Ahmed-i müctebâ, Muhammed Mustafa Sallâllâhü Teâlâ Aleyhi Vesellem râhu şerifi müneverleri için ola. Ve bir cüz'ün sevabı Hazreti Ebîbekir essiddık radiyallahü anhü ve Hazreti Ömer ibni el-hattâb radiyallahü anhü ve Hazreti Osmân ibni affân radiyallahü anhü ve Hazreti Ali ibni ebî tâlib kerremellâhü vechehü ve radiyallahü anhü ve İmâm-ı Hasen ve Hüseyin radiyallahü teâla anhümâ ervâhı şerifeleri için ola. Ve bir cüz'ün sevabı Hazreti Ebî-eyyûbil ensâri aleyhi rahmetü-rabbihî'l-bârî ve Hazreti ibni Abbas radiyallahü anhü ve Hazreti İmâm-ı A'zam ve İmâm-ı Mûsa velKâzım ve Bilâl-i Habeşî ve Üveys el-karâni ve Geylânî ve Hasan Basri ve Cüneydi Bağdadi ve Marufu kerhi ve Şeyh Şehabeddin es-Sühreverdî rahmetullahi teâlâ aleyhim ecmain. Ervâhı tayyibeleri için ola. Ve bir cüz'ün sevabı babam Abdürrahman ruhi için ve bir cüz'ün sevabı validem Emine hatun ruhu için ve bir cüz'ün sevabı karındaşım Ali ruhu için ve iki cüzün sevabı kendi ruhum için ola..."

Yukarıda orijinal metni sunulan vakfiye fikra örneğinde vâkif, özetle şunları şart kılmıştır: "Sözü geçen camide imam olan kişiye imamlık ücretinden başka, günde bir akçe ücret verilerek karşılığında her gün sabah namazından sonra bir Yasin Suresini okuyup sevabını ruhuna bağışlamasını, yine sözü geçen camiin imam ve müezzini ile sözü edilen muallim hanenin muallimine meşruta olmak üzere her birinin günde ikişer akçe ücretle birer cüz okumasını, bunlardan başka Kur'an-ı Kerim'i tecvid kurallarına uygun şekilde iyi okuyan yedi kişinin de yine günlük ikişer akçe ücretle toplam on kişi sözü geçen camide Yasin-i Şerif tilâvetinden sonra Kur'an-ı Kerim'den birer cüz okuyup, bir cüzün sevabının Allah rızası için olmasını, bir cüzün sevabının Hz. Adem ve Peygamberlerin ruhları için olmasını bir cüzün sevabının Peygamberimiz Hz. Mu-

ammed'in ruhu için olmasını, bir cüzün sevabının Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, İmamı Hasan ve Hüseyin (Allah onlardan razı olsun) ruhları için olmasını, bir cüzün sevabının Hz. Ebu Eyyub El-Ensâri, Abdullah ibni Abbas, İmam-ı Azam, İmam-ı Musa Elkâzım, Bilâl-i Habeşî, Üveys El-Karâni, Abdülkadir Geylânî, Hasan Basri, Cüneydi Bağdadi, Marufi Kerhi, Şeyh Şehabeddin ruhları için olmasını, bir cüzünün sevabını babası Abdurrahman'ın ruhu için, bir cüzünün sevabını annesi Emine'nin ruhu için, bir cüzünün sevabını kardeşi Ali'nin ruhu için ve iki cüzün sevabının da kendi ruhu için olmasını" ön görmüştür.

2- İsmail Sadık Kemal Paşa'ya ait 5/Cema-ziyelâhir/1285 H. 11/Eylul/1868 M. tarihli vakfiyenin 37. sayfasında⁽¹¹⁾ Harameynde hatmi şerif okutulması hususunda şöyle denilmektedir:

"... Ve bahçelerin bâkî bir hissesi dahi mütevellü vakıf tarafından beher sene Mekke-i Mükerreme'nin emâreti celîlesinde bulunan zevâtı şerâfetsimât hazaratına bil-irsâl müşârün-ileyhim hazarâtının ve Mekke-i Mükerreme Kadılığında bulunan zevâtı mââli simâtın marifeti alıyyeleriyle Mekke-i Mükerreme'de vâkî' mâderi şeref âver cenabı risalet penâhi Hazreti Emine Radiâver cenabı risalet penahi hazreti Emine Radiyallahü teâlâ anhâ efendimizin türbeyi seniyyeleri derununda beher mâh bir hatmi şerif tilâvet eylemek üzere mücevid ve mürettîl bir zat, ve Taifte kâin Hazreti Abdullah ibni Abbas Radiyallahü anhüma rabbünnas efendimizin türbe-i alıyyelerinde kezalik mücevid ve mürettîl dört zat beher gün ba'de salâtil-asr bil ictima Kur'an, Azîmüs-şândan her biri birer cüz'i şeriften ziyadece kıraat ve zevâtı mumâileyhimden her biri bir gün akdem kangı ayeti kerimeye kadar tilâvet eylemiş ise yine oradan bed'ederek yani zevâtı mumâileyhimden her biri başka başka re'sen ve müstekillen birer hatmi şerif kıraat etmek üzere müstekillen birer hatmi şerif kıraat etmek üzere Yirmisekiz günde birer defa hatmi şerif ikmâl ve her Cuma geceleri hatim duasını eda ve hasıl olan sevabını balâda zikrolunduğu üzere ihda ve hususen Hazreti Emine ve Hazreti ibni Abbas radiyallahü anhüm efendilerimizin ve pederim olhoc Vecihi Paşa merhumun ve validem Hâce Müslime hanım merhumenin isimlerini yâd ile ihda ve hayat ve mematı acizânemizde lütfen ismi acizânem ve biraderlerim ve hemşirelerim Salih bey ve Ayşe hanım ve Rıza bey ve Saliha hanım ve Aziz bey'in isimleri tasrih olunarak iyal ve evlâdı acizânemin esamisi birer birer tasrih olunamaz ise de Kemali acizin iyal ve evlâdı ve ahfâdı tabiriyle anlar dahi bittahsis cümlemizin ve kâffe-i ehli imanın hayatta bulunanlarımızın selâmeti dareynimiz için dua ve vefat edenlerimizin ruhuna ihda olunup mukabelesinde zikrolunan beş zâtın

(11) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 570 nolu vakfiye defteri, s. 35-37.

behe ne Otuzar kuruştan mâhiye Yüzelli kuruş
'ta oluna ve Taif'te dört zattan bâzısı yirmisekiz
günde iki hatim edecek miktarı kiraet edecek olur
ise ana iki zatın vazifesi verile ve şayet ki ol beş
zevattan bâzısı şehrin hitamı olmaksızın istiğfa
edicek olur ise müstehk olduğu vazifesinin kistel-
yevm hesabıyla hemen Mekke-i Mükerrime emâreti
celllesi tarafı âlisinden kendisine tâvizen edasına
himmet ve atfı mürüvvet ve âtifet buyrula. Ve
rey'i mezkur hasılatından vazife-i mezkurun
senevîsi olan Binsekizyüzelli kuruş ba'del mahsup
her kaç kuruş fazla kalır ise yine olveçhile emareti
celllei müşarunileyha ve Mekke-i Mükerrime
Kadılığında bulunan zevatı kiram marifeti aliyye-
leriyle zikrolunan iki türbe-i şerifenin mum ve
kandil ve mefruşat ve tamirat misillü mühimmat-
larına sarf olunup mahalli sarfının müfredatını
mübeyyin bir kit'a i'lâm-ı şer'isi mütevellisi tara-
fına lutfen irsal ve ihsan buyrula."

Yani vâkıf vakfiyesinin yukarıda sunulan
bölümünde özetle, "vakfettiği bahçelerin geliri-
ni Marta kalan bir hissesinin vakıf mütevellisi tara-
fından her yıl Mekke Emirligi'nde bulunan zata
göndererek, Mekke Emiri'nin ve Mekke Kadılı-
ğında bulunan şahsın marifetleriyle Mekke'de
bulunan Hazreti Peygamber'in annesi Hazreti
Amine'nin türbesi içinde her ay bir hatmi şerif
okumak üzere tecvid kurallarına uygun olarak
Kur'an-ı Kerim'i düzgün okuyan bir zatın, ayrıca
Hazreti Abdullah ibni Abbas (Allah onlardan
razı olsun) ın Taif'teki türbesinde yine tecvid
kurallarına uygun olarak Kur'an-ı Kerim okuyan
dört kişinin her gün ikindi namazından sonra top-
lanarak Kur'an-ı Kerim'den her birinin birer
cüz'den fazlaca okumasını, sözü edilen bu oku-
yuculardan her birinin bir gün önce hangi ayete
kadar okumuş ise, ertesi gün yine oradan başla-
yarak her biri ayrı ayrı direk ve müstakil olarak
birer hatmi şerif okumak üzere Yirmisekiz günde
birer hatmi şerifi tamamlamalarını ve Cuma ge-
celeri hatim duası yapmalarını, hasil olan sevabı
yukarıda belirtildiği üzere ihda etmelerini özel-
likle Hazreti Amine ve Hazreti İbni Abbas efen-
dilerimizin, vâkıfın pederi Hacı Vecihi Paşa,
validesi Hacı Müslime hanım'ın isimleri anılarak
ihda olunmasını, vâkıfın hayatta olması ve ölümü
halinde kendi adı ile biraderleri Salih, Rıza ve
Aziz beylerle hemşireleri Aişe ve Saliha hanımların
isimleri tasrih edilerek, vâkıfın aile efradı ve evlâ-
dının da isimleri birer birer tasrih olunamaz ise
aciz Kemal'in aile efradı, çocukları ve torunları
şeklinde özel olarak cümle yakınlarının ve bütün
iman ehlinin hayatta olanlarının dünya ve ahiret
selâmeti için dua edilmesini, ölenlerin de ruhlarına
bağışlanmasını, bu hizmet karşılığı sözü geçen
beş kişinin her birine aylık otuzar kuruştan

ayda Yüzelli kuruş ödenmesini, Taif'teki dört
kişiden bir kısmının Yirmisekiz gün içinde iki
hatim edecek kadar Kur'an-ı Kerim okuması
halinde kendisine iki kişilik ücret verilmesini,
şayet bu beş kişiden bir kısmı ay sonundan
önce istifa edecek olursa hakettiği ücretinin
günlük olarak hesabı yapılmak suretiyle derhal
Mekke Emirligi tarafından, kendisine hakettiği
ücretinin ödenmesini, sözü geçen vakıf hasılatın-
dan sözü edilen ücretlerin yıllık Binsekizyüz kuruş
olarak mahsubu yapıldıktan sonra kaç kuruş
fazla kalırsa yine belirtilen şekilde Mekke Emir-
liği ve Kadılığında bulunan kişiler marifetiyle
sözü geçen iki türbenin mum, kandil, mefruşat
ve tamirat gibi önemli yönlerine harcanarak
sarfedilen cihetin müfredatını gösterir bir belge-
nin vakıf mütevellisine gönderilmesini" ön gör-
müştür.

3— Sivas'a tâbî Kangal'da Kangal Ağası
Zade Abdirrahman Paşa'ya ait 14/Ramazan/
1305 H. 12/Mayıs/1887 M. tarihli vakfiyede,⁽¹²⁾
Kur'an-ı Kerim hatmi yapılmasıyla ilgili olarak
şöyle denilmektedir:

"Ve senevî leyâli-i mübarekenin birinde
Kur'an-ı Azim ve Furkan-ı Kerim'den camii şer-
ifte iki hatmi şerif tilâvet olunup, sevabı Pey-
gamberimiz Resulü Kibriya ve Hâtemül-Enbiya
Efendimiz Hazretlerinin Ravza-i mutahharası ile ve
merkadi muattarasıyla evlâdı, ezvâci ehfad ve
ensapları ve bil-cümle ümmeti Muhammed'in ve
ebeveynim ruhlarına ihda oluna. Ve yine bir
hatmi şerif tilâvet olunup sevabı bilhassa ka-
rındaşım Abdülkadir Ağa'nın ruhuna ihda olunup
tilâvet eden zâta alâ vechis-sıla kırkar kuruştan
yüzyirmi kuruş ücret i'ta oluna..."

Yani "yılda mübarek gecelerin birinde camii
şerifte Kur'an-ı Kerim'den iki hatim okunarak
sevabının Hazreti Peygamber'in Ravza-i Şerifle-
rine, evlâdının, eşlerinin, torunlarının, soylarının,
tüm ümmeti Muhammed'in ve vâkıfın anne ve
babasının ruhlarına bağışlanması, yine bir hatmi
şerif yapılarak sevabının özellikle vâkıfın kar-
desi Abdülkadir Ağa'nın ruhuna bağışlanması
ve hatmi okuyan kıstıye beher hatim için kırkar
kuruş olmak üzere toplam yüzyirmi kuruş ücret
ödenmesi" şart kılınmıştır.

4— Pertevniyal Sultan'a ait 9/Cemaziyelâ-
hir/1279 H. 10/Kasım/1862 M. tarihli vakfiye-
de⁽¹³⁾ şöyle denilmektedir:

"... Ve Medîne-i Münevverce Nevverehallâh.
Teâlâ ilâ yevmil-ahire'de Haremü Şerifi Hazreti
nebevide müezzîn mahfelinde beher Cuma günleri

(12) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 21/607
nolu vakfiye defteri, s. 5-6.

(13) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz
179 kasa ve 9 kayıt nolu orijinal vakfiye defteri.

kable salâtil-Cuma sure-i kehfî tilâvet ve akibinde deymumiyyeti eyyâmı cenâbî şâhâne duasını ifa'..."

Yani vâkıfe Pertevniyal Sultan, "Medîne-i Münevvere'deki mescidi nebevide müezzin mahfelinde her Cuma günü Cuma namazından önce Kehf sûresinin okunmasını ve peşinde Padişah'ın günlerinin devamlılığı için dua edilmesini" ön görmüştür.

5— Ayşe Revnak Hanım'a ait 7/Cemaziyelâhir/1305 H. 7/Şubat/1887 M. tarihli vakfiyenin ikinci sayfasında, Ramazan ayında mukabele okutulması hususunda şöyle denilmektedir:

"... Ve beher sene Ramazanı Şerifi mağfired nişanda imam ve müezzin olanlardan her biri mukabele-i şerif tilâvet ve biri mushaftı şerif tutarak istima' edüp hasıl olan ecrü mesubâtı evvel ve bizzat Resûlü Kibriya ve şefii ümem Hazreti fahri-âlem Muhammedenil-Mustafa efendimiz hazretlerinin rûhu mutahharelerine ve âli evlâd ve eshabı zevil-ihiram hazeratının ervahı mukaddeselerine ve zevcim müşarünileyh Şem'i efendinin ve akraba-i müteallikatım ve kâffe-i ehli iman ervahına ve ben hayatta oldukça selâmeti dareyim için dua ve ba'del irtihal ruhuma ihda olunup vakfeyni mezkûreyn gallesinden mukabele-han efendiye ikiyüz kuruş ve müstemi' bulunan zata elli kuruş verile..."

Yani vâkıfe Ayşe Revnak hanım vakfiyesinin bu bölümünde "her yıl Ramazan ayında imam ve müezzin tarafından mukabele okunmasını, bunlardan birinin mukabele okumasını, diğerinin mushaftı tutarak okunan mukabeleyi dinlemesini" hasıl olan sevabının önce Peygamberimiz Hazreti Muhammed'in ruhu şeriflerine, aile efradına, çocuklarına ve sahabelerin ruhlarına, vâkıfenin eşi Şem'i efendi ile akraba-i taallukatının ve bütün iman ehlinin ruhlarına, bağışlanması, vâkıfenin hayatta oldukça dünya ve ahiret selâmeti için dua edilmesi, ölümünden sonra da ruhuna bağışlanması, bu hizmete karşılık sözü geçen iki vakfın gelirinden mukabele-han'a iki yüz kuruş, dinleyen kişiye de elli kuruş verilmesi"ni şart etmiştir.

6— Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan'a ait 15/Recep/1281 H. 2/Aralık/1864 M. tarihli vakfiyede⁽¹⁴⁾ mevlid okutulması hususunda şöyle denilmektedir:

"Ve mahmiye-i mezkûrede Bâbı Ser-askeri derununda ve Beyoğlu kurbinde adliye ve Mecidiye ve Medîne-i Üsküdar'da Selimiye ve Boğaziçi'nde Cengâr ve Vâni karyeleri beyninde Kuleli ve Dolmabahçe kurbinde Gümüşsuyu ve Tophane-i âmire nezdinde Tophane ve Tersane-i âmirede asâkiri bahriye kışlaları ki cem'an sekiz adet kışlahâyı hümayunlarda berveçhi âf kiraet olunacak menkibe-i müteberreke-i mevlâdi'n-nobî alehisselâm meclislerinde isti'mâl olunmak üzere

zikirleri mürur eden güğümlerin onar adedi ve tasların onbeşer adedi ve tepsilerin yirmibeşer adedi ve buhurdan ve gülâbdanların ikişer adedi ve fotaların onar adedi mesbûkul-beyan kışlaların her birinde hizvoluna ve beher sene Şehri rebiul-evvelin hulûlunda zikirleri mesbuk kışlalar derûnunda mukim asâkiri muntazama-i şâhâne zabitan ve neferâtı hâzır oldukları halde, menba-i zülâlı şefaât, melce-i usâtı ümmet, Sultânı Cumhuru Enbiya, bürhân-ı sâdatı asfiyâ, sadrı sûffe-i safa â'ni bihi Muhammedenil-Mustafa Sallallahü Teâla aleyhi vesellem efendimiz hazretlerinin menkibet name-i müteberreke-i vilâdeti bâ-sâadet nebeviyyeleri kemâli ta'zîm ve tebcil ile kiraet olunup, samîin olan asâkiri şâhâne ve sair huddarı meclisin ta'tîri dimağları için şerbet ve şeker iştirâ olunarak zikrolunan güğümler ve fotalara vaz' olunup, mezkur tas ve tabak ve bardak ile tevzi' ve işrâb ve i'ta ve miktarı kifaye ud ve mâi verd iştirâ ve mezkûr buhurdan ve gülâbdanlara vaz' ile tebhîru nisâr olunup gerek menkibe-i müteberreke-i mezkûre kâri'lerine ve gerek aşırhan olan zevata tevzi' ve hademeye i'ta ve şerbet ve şeker iştirâsına sarf vel hasıl kâffe-i levâzımatı rü'yet ve tesviye olunmak üzere Bâbı Ser-askeri derûnunda ve Tophane-i âmire ve tersane-i mamûrede kâin kışlaların beheri için altışar bin sekizyüz kuruş ve Beyoğlu'nda adliye ve Mecidiye ve Medîne-i Üsküdar'da Selimiye kışlalarının beheri için üçerbin dörder yüz kuruş, ve Kuleli ve Gümüşsuyu kışlalarının beheri için Binyedişer yüz kuruş ki cem'an otuzdört bin kuruşun tersane-i âmirede kâin kışlaya muhassas olan altıbin sekizyüz kuruş Kapudan Paşa bulunan zât tarafına ve Tophane-i ma'mûrede kâin kışlaya muhassas olan altıbin sekizyüz kuruş Tophane müşiri bulunan zât tarafına ve maadâ mesbukul-beyan altı adet kışlaya muhassas olan cem'an yirmi bin dörtyüz kuruş Ser-asker Paşa bulunan zât cânibine evkaftı mezkûrem gallesinden edâ ve teslim oluna..."

Yani vâkıfe Pertevniyal Sultan vakfiyesinin yukarıya alınan bölümünde özetle: "İstanbul'da Ser-asker kapısı dahilinde ve Beyoğlu yakınında adliye ve Mecidiye ile Üsküdar'daki Selimiye, Boğaziçi'nde Cenger ve Vâni köyleri arasında Kuleli ve Dolmabahçe yakınında Gümüşsuyu ve Tophane nezdindeki Tophane ve Tersane-i Amire'deki bahriye askerleri kışlaları ki toplam olarak sekiz kışla olup, bu kışlalarda aşağıda belirtilen şekilde okunacak mevlîdi şerif meclislerinde kullanılmak üzere, sözleri geçen güğümlerin onar adedi, tasların onbeşer adedi, tepsilerin yirmibeşer adedi, buhurdanlık ve gülâbdanların

(14) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 179 dolap ve 9 K. notu orijinal vakfiye defteri.

ikişer adedi ve fiçuların onar adedi, sözü geçen kışların her birinde muhafaza edilerek, her yıl Rebîulevvel ayında bu kışlarda bulunan subay ve erler hazır bulunarak tazim ve saygı ile mevlid-i şerif okunup, dinleyen askerlerle mecliste hazır bulunan diğer şahıslar için şerbet ve şeker alınıp, sözü geçen güğüm ve fiçulara konup sözü geçen tas, tabak ve bardaklarla dağıtılması ve içirilmemesini, yeteri kadar ud ve gül suyu alınarak, sözü edilen buhurdan ve gülâbdanlara konup, koklatılmasını, mevlidhanalara, aşirhanlara, hizmetçilere ödenecek ücretle şeker ve şerbet alınması için yapılacak harcamalarla her türlü malzeme ve masarımın tedariki için Serasker kapısı içinde, Tophane'de ve tersanede bulunan kışların her biri için altışar bin sekiz yüz kuruş, Beyoğlu'ndaki Adliye ve Mecidiye ile Üsküdar'daki Selimiye Kışları'nın her biri için de üçer bin dörder yüz kuruş, Kuleli ve Gümüşsuyu Kışları'nın beheri için de Binyediser yüz kuruş ki top otuzdörtbin kuruşun ödenmesini, bunlardan tersanede kışlaya tahsis edilen altıbin sekizyüz kuruşun Kaptan Paşa olan zata, Tophane'deki kışlaya tahsis edilen altıbin sekizyüz kuruşun Tophane Müşiri'ne, diğer altı kışlaya tahsis edilen toplam Yirmibin dörtyüz kuruşun Serasker Paşa'ya teslim edilmesini "öngörmüştür. Ancak adı geçen vâkıfe aynı defterde kayıtlı 2/Rebiulâhir/1283 H. 2/Ağustos/1866 M. tarihli vakfiyenin 137. sayfasında, adı geçen kışların buralarda mukim olan askerlere mahsus olup, müslümanlardan diğer kimselerden bu mevlid meclislerinde bulunup manevi feyz almak isteyenlerin bu meclisi şeriften faydalanamayacakları gibi, diğer askerlerin de sözü geçen kışlarda mevcut olamayacaklarından, yukarıda sözü edilen mevlid-i şerif okutma şartında rücu' ettiğini ifade etmiştir.

6- Kanûnî Sultan Süleyman'a ait tarihsiz vakfiyenin⁽¹⁵⁾ 161-162. sayfalarında vâkıfın yerine hac ibadeti yapılması için şöyle denilmektedir:

Ve Hazret-i Sultan-ı berreyn ve bahreyn ve hâdimi haremeyni şerifeyn şart edüp buyurdular ki; salâhu sedâd ile ma'ruf ve felâhu reşâd ile mev-suf istitâati bedeniyesi zahir vesireti dîniyesi bâhir, şerâiti haccı şerife âlim ve şeâ-iri islâmda câzım, telbiye ve ihramı huccac ile murâi, ve safa ve merve ve ziyareti Beytullah'ta sâi, merâsımı tahhiyyeye ârif ve levâzımı ömre ve vakfeye vâkıf beş kimesneye her sene beşbin akçe verile ki Mekke-i Muazzama'yı ziyaret edüp Sultan-ı vâkıf hazretleri için hac eyleyeler. Ve ziyareti Medine: nebî aleyhisselâm ve tavaftı türbe-i mutahharahâ-i habîbi meliki allâm eyleyüp sevabın Sultan-ı vâkıf hazretlerine hibe eyleyeler..."

Yani Vâkıf Sultan Süleyman yukarıya alınan

vakfiye bölümünde "doğruluk, iyilik, olgunluk ve erginlikle bilinen bedensel yeteneği belirgin, dîni yaşayış tarzı açık, haccın şartlarını bilen ve islâmî buyrukları yaşayan telbiye ve ihrama hacılarla birlikte uyan, safa ile merve arasında koşmayı ve beytullah'ı ziyareti yaparak kurban kesme törenlerini, ömre ve arafatta vakfeye durmanın gerektirdiklerini iyi bilen beş kişiye her yıl Beşbin akçe verilerek Mekke-i Muazzama'yı ziyaret edip, vâkıf Sultan Süleyman için hac etmeleri, Medine-i Münevvere'yi ve Hazreti Muhammed'in türbesini ziyaret etmelerini ve bütün bunlardan sağlanacak sevabın vâkıfın ruhuna armağan edilmesini" şart kılmıştır.

7- Yusuf Ziya Paşa'nın İstanbul'da eski sadriazam merhum Hekimbaşı-Zade Ali Paşa'nın camii şerifi yakınındaki türbesine konmak üzere tahsis ettiği lihye-i şerifin bakımı, muhafız tayin edilmesi ve ücretiyle ilgili olarak tescil ettirmiş olduğu, 1212 H. 1797 M. tarihli ilâmı şer'iyyede⁽¹⁶⁾ şöyle denilmektedir:

"... Berveçhi âti muhafazasıyla teyemmün ve teşerrüf buyurdıkları lihye-i sââdeti şerife alâ menbitiha ezkâ ettahuy-yenin muhafazası için kemâli ta'zim ve itmamı tekrim birle niyyeti hâlise ve emvâli tayyibe ve nefiseleri ile iştirâ ve tedarik buyurdıkları yedi adet şâl üzerine â'lâ tefebaşî işlemeli bir bohça ve bir atlas ve bir sandal ve iki adet hümayun ve dört adet tülbent bohçalar ile telif ve başı simli miftah ve sim ağızlık ve sim düğme ve sim iki makras ve sim iki kulblu ve sedefli ma'kilit bir som sağır sanduka derununda vaz' ve sandukayı mezkûre dahi ayaklı ve yeşil çuka puşidelimaa kilit ceviz sanduka ile badel muhafaza sadri azam esbak merhum Hekimbaşı-Zade Ali Paşa hazretlerinin İstanbul'da camii şerifi kürbünde türbe-i şerifesine vaz' buyurmalarıyla camii mezkûr şeyhi Abdülkadir efendi lihye-i şerifeyi mezkûreye mustahfız olup bâ emri âli emtia gümrüğü malından tayin olunan yevmi dokuz akçe vazîfeye mutasarrıf ola. Ve ba'de vefatı vazife-i mersümesiyle türbe-i mezkûre türbedarları müstahfız ola. Ve beher sene Leyle-i Ragaib ve Leyle-i Mirac ve Leyle-i Berat ve Leyle-i Kadir olacağı gün vakti asırda lihye-i şerife-i mezkûre kemâli edep ve ta'zim birle kuşad olunup huddarı züvvarı zevil hudu' vel intizar ziyaret eyleyeler ve hini kuşadından dört nefer olmak üzere tayin olunan müderrisinden Dağıstani Abdürrahman efendi ve Bülbül Mehmet efendi ve Eğinli hâfız Mehmet efendi ve hafız Mustafa efendi maan hâzîrân beher senede dört defa kuşadında her

(15) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 1387 umum, 140 kasa ve 45 kayıt nolu orijinal vakfiye defteri, s. 161-162.

(16) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 579 nolu vakfiye defteri, s. 58-59.

biri nöbetle birer hatmi şerif edüp ve cümlesi muan rûh-u pürfütâhu Hazreti Seyyidil kâinat aleyhi afdaluttahıyyat efendimize altıyüz kerre salavâtı şerife getirdiklerinde sonra nöbetinde hatmi şerif eden, hatmi şerifi ba'del kirae sevabın müşârünileyh efendimiz hazretlerinin valide-i muhteremeleri Nefise ve evlâdı emcâdı mükerreremeleri ruhlarına ihda eyleyüp, her biri mahalli mezkûrdan almak üzere yevmi altışar akçeden cem'an yirmi dört akçe vazifeye mutasarrıf olalar. Ve merkûmûndan biri fevt oldukta yerine erbabi istihkaktan ve huffazdan bir kimesne tayin oluna. Ve lihye-i şerife hîni küşâdından hatmi şerif ve ziyaret hitamına değin müstahfız marifetiyle ud ve anber tebhîr için beher defasında onar kuruştan beher sene müstahfızı merkuma kırkar kuruş verile deyu şart ve tayin buyurmalarıyla..."

Yani bir bölümü yukarıya alınan şer'i ilâmda Yusuf Ziya Paşa özetle "aşağıda belirtildiği şekilde korumakla şeref duydukları Lihye-i Şerif'in korunması için gerekli saygı ve ta'zimi göstererek, iyi niyet ve temiz mallarıyla satın alarak tedarik ettiği yedi adet şal üzerine baş kısmı işlemeli bir bohça, bir atlas, bir sandal, iki hümayun, dört tülbent ile sarılı ve başı simli anahtar, sim ağızlık, sim düğme, ve sim iki kulplu sedefli, kilitli küçük bir som sanduka içine konulmuş, bu sanduka ise ayaklı ve kilitli yeşil çuka pûşîdeleri ceviz bir sanduka içerisinde korunmakta olup, esbak Hekimbaşı-Zade Ali Paşa'nın İstanbul'daki camii yakınındaki türbesine konulmasını isteyerek sözü geçen cami şeyhi Abdülkadir efendinin, konulan Lihye-i Şerife'ye bekçi olmasını ve Padişah emriyle eşya gümrüğü malından tayin edilen dokuz akçe ücretin kendisine verilmesini, ölümünden sonra sözü edilen ücretle mezkur türbede türbedarlık yapanların bekçi olmasını, her yıl Regaib, Mirac, Berat ve Kadir geceleri olacağı gün ikinci vaktinde sözü edilen Lihye-i Şerif'in kemâli edep ve saygıyla açılarak orada hazır bulunup açılmasını bekleyenlerin ziyaret etmelerini, açılması sırasında dört kişi bulunmak üzere ve bunlar müderrislerden Dağıstanlı Abdurrahman efendi, Bülbül Mehmet efendi, Eşrefî Hafız Mehmet efendi ve Hafız Mustafa efendi'nin birlikte hazır olarak her yıl dört defa açılışında nöbetle her birer birer hatim okuyup, tümünün Hazreti Peygamber'in ruhuna ithâf olunmak üzere altıyüz kerre salavâtı şerife getirmelerini ve bunu takiben nöbetinde hatmi şerifi yapanın okuduğu hatmi şeriften sonra sevabını vâkıfın annesinin ve çocuklarının ruhlarına armağan eylemesini, bunlardan her birine sözü geçen yerden almak üzere günde altışar akçeden toplam yirmidört akçe ücret verilmesini ve bu dört kişiden

birinin ölümü halinde yerine hak sahibi olan hafızlardan birinin tayin olunmasını, Lihye-i Şerif'in açılışından hatmi şerifin ve ziyaretin tamamlanmasına kadar bekçi tarafından ud ve anber yakılarak koklatılması için her defasında onar kuruş olmak üzere her yıl sözü geçen bekçiye kırkar kuruş verilmesini" şart ve tayin etmiştir.

8— İstanbul'da Abdullah oğlu Hacı Mehmet Ağa'ya ait Gurre-i Recep/1185 H. 29/Eylül/1771 M. tarihli vakfiyede(17) Haseki Sultan Camii'nde her hafta okutulmasını öngördüğü ilimler ve öğrencilerle ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"... Ve akaratin gallesinden merhume Haseki Sultan camii şerifinde beher hafta tedris etmek üzere dersiâm tayin eylediğim Mevlâna Mehmet Emin ibni Ahmet el-islâmboli'ye yevmi yirmi akçe vazife verile, ol dahi mukabelesinde derse istigâl ve ağılebi evkât talebe-i ulûma fıkhi şerih kiraet eyleye. Ve eğer mezkur Mehmet Emin Efendi dersiye-i mezburu rızasıyle fuzalâdan bir kimesneye ferağ ve kasrı yed murad ederse kimesne mani' olmaya. Ve eğer camii mezkurda kiraetine mani-i şer'isi zuhur eder ise âher mahelde kiraet eyleye. Ve eğer müderris efendi biemrullahı Teâla ahirete intikal ederse, bir ehline imtihan ile tevcih oluna rica ederim ki sahibi kemal adam ola. Ve kerem edüp tullab-ı ulûm ile itmamı dersde bu fakirin ruhunu yâd ve â'âd ecdadımızı fatiha ile şâd eyleyeler..."

Vâkıf, metni sunulan vakfiye bölümünde, "vakfettiği gayrimenkullerin gelirinden rahmetli Haseki Sultan Camii'nde ders vermek üzere tayin eylediği dersiâm İstanbul'lu Ahmet oğlu Mehmet Emin'e günde yirmi akçe ücret verilmesini, onun da alacağı bu ücret karşılığında ders vermeye meşgul olup, vaktinin büyük çoğunluğunu ilim öğrencilerine fıkıh (İslâm hukuku) dersi okutmasını, Mehmet Emin efendinin kendi rızasıyla tayin edilen bu ders ücretini kendi isteği ile faziletli bilginlerden birine ferağ etmek isterse bu isteğine kimsenin engel olmamasını, sözü geçen camide ders okutmaya yasal bir engel olursa başka bir yerde okutmasını, müderris efendinin Allah'ın emri ile ahirete intikal etmesi halinde bu görevin imtihan yapmak suretiyle ehil olan bir başkasına verilmesini öngörmüş ve rica ederim ki tayin edilecek bu kişi olgun bir adam olsun. Ve lütfedip ders sonunda öğrencilerle birlikte bu hakirin (vâkıfın) ruhunu yâd ve babalarımızın ve dedelerimizin ruhlarını fatiha ile şâd etsinler" demıştır.

9— Aydın Sultanhisarı köylerinden İnce köy mütemekkinlerinden Hüseyin Ağa oğlu Mahmut

(17) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafız 576 nolu vakfiye defteri, s. 115-116.

Ağa'ya ait Evâsıtı Cemaziyelâhîr/1211 H. 4/Aralık/1796 M. tarihli vakfiyenin⁽¹⁸⁾ dua yapılmasını ön gördüğü bölümünde: "şöyle şart eyledi ki bir salih, âlim, kâmil, fâdil bir kimesne duâğuy olup yevmiyesi sekiz akçe ola..." denilmektedir. Yani: "doğru, bilgin, olgun, ve faziletli bir kimsenin duacı olup günlük ücretinin sekiz akçe olması" şart etmiştir.

10— Elhac Yusuf Ziya Paşa'ya ait 10/Safer/1212 H. 23/Temmuz/1797 M. tarihli vakfiyede⁽¹⁹⁾ dua ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: ". . . Dersîâm ile müderris ve vâiz olan âlemâdan bir kimesne akibi dersi va'zından vâkîfi müşârünileyh hazretlerinin husûlü murâdâtı hayriyesi için dua ve sure-i Fatiha-i şerife tilâvet edüp sevabını merhumânın ruhlarına ihda eyleyüp karîi fatiha-i mumâileyh âlime on akçe vazife verile..." Yani: "bilginlerden dersiâm ile müderris ve vâiz olan bir kimesne vaaz dersinin sonunda sözü geçen vâkıfın hayırlı isteklerinin olması için dua etmesini ve fatiha okuyup sevabını merhumların ruhlarına armağan etmesini buna karşılık fatiha okuyan bilgene on akçe ücret verilmesini" şart kılmıştır.

11— İkinci Sultan Selim'e ait Evaili Rebiul-ewel/987 H. 22/Ekim/1579 M. tarihli vakfiyenin⁽²⁰⁾ 62-63. sayfalarında salavâtı şerife getirilmesi ve namaz kılınması hususunda öngörülen şart ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Ve evsafı mezbûre ile mevşuf ve atvârı hasene ile ma'rif kimesnelere on adet kimesne salâvât-hân olup anlar dahi ba'de salâtiz-zuhur türbe-i mübeyyenede cem' olup ihlâs ve huzûr ve neşat ve sürur ile camii cemîi sıfâtı safâ Hazretü Muhammed Mustafa'nın râhu pür futûhu münevver ve sadrı meşrûhu mutahharleri için her biri bin kerre salavât getirüp hizmetlerinde beri ve terk ve ihmalden beri olurlarsa yevmî ikiser akçe verile. Ve zühhâdî ubbâd ve ibâdî zevir-resâddan diyaneli zâhir ve vera' ve salâhu gayette bâhir, ulâmu dîniyede fâik, ve feraiz ve vâcibât ve sünen ve müstahabbâtı farık hanefiyyül mezheb ve din ve millette müeddeb altı kimesne musallî olup etkâtî mekrûheden mâadâ da merhum Sultan Selim'in fevt olan namazının tedankı için her gün türbe-i mezbûrede yirmiser rekât namaz kılup asla terk etmeyeler. Ve musamaha edüp gayri yerde kîlmayalar. Velhasıl hizmetlerine müdâvim ve uhdelerine lâzım olanda kâim olurlarsa yevmî altısar akçe verile..."

Yani "yukarıda belirtilen nüchklere sahip ve güzel davranışlarıyla bilinen kimselerden on kişinin salâvât hân olup, öğle namazından sonra, belirtilen türbede toplanarak, ihlâsın, nazûlu, ihlâs ve sevinçli olarak Hazretü Peygamber'in râhu şerifleri için her birinin bin defa salavâtı serâ ve zetirmesi, hizmetlerinde dikkatli olup, terk ve tembellikten uzak olmaları halinde kendilerine

günde ikiser akçe ücret verilmesi şart kılınmıştır."

muttaki ibadet elinden dindarlığı belirgin son derece takvâ ve olgunluk sahibi olan, dîni bilgilerde üstün, farz, vâcib, sünnet ve müstehabları ayırt edebilen Hanefî mezhebinden terbiyeli altı kimse musallî olup, mekrûh vakitlerin dışında merhum Sultan Selim'in geçmiş namazlarını karşılamak üzere her gün sözü geçen türbede yirmiser rekât namaz kılmaları, bu hizmeti kesinlikle terk etmemeleri ve toleranslı davranarak başka yerde kılınmaları, belirtilen ve uhdelerine bırakılmış olan bu hizmeti yerine getirmeleri halinde, her birine günde altısar akçe ücret verilmesi şart kılınmıştır..."

12— Yemen Fatihî Gazi Sinan Paşa İbni Ali'ye ait orijinal vakfiyenin⁽²¹⁾ 102-103. sayfalarında hac farızasının te'diyesi, Mekke ve Medine fakirlerine para verilmesi ve yaşanan kölelerin satın alınarak âzad edilmesi ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Ve sart edüp dediler ki her sene Medine-i Münevvere ashâbından mesâiri hacce kâdirîn sulahâdan dört kimesneye dörder bin akçe verilip vâkıfı mebrur için hac ettirile. Ve Yirmibin akçe dahi belde-i mezbûre sükkânından fakara ve mesâkîne verile. Ve Yirmibin akçe dahi Mekke kavminden fakara ve mesâkîne tevzi oluna. Ve İki bin akçe dahi bu hizmeti eda edenlere mukabele-i hizmetlerinde verile. Ve mezbûrûn vechi mahud üzere ettikleri sarfı mübeyyin harameyni şerifeyn kadılarından ve seyhül-haremlerinden temessük getirip mütevelliyeye teslim eyleye ki hâni muhasebede mahsup ola ve şart edüp dediler ki her sene Ramazan-ı şerifte mü'minânu ve mü'minâtı seybe murtekiyân dörder bin beser bin akçe bahâlu bes gulâm istira olunup i'tak oluna ve i'tak-nâmelerin yedlerine teslim oluna..."

Yani, vâkıf vakfiyesinin bu bölümünde: "Her yıl Medine-i Münevvere halkından hac görevlerini yapmaya muktedir sâlih kişilerden dört kişinin kendilerine dörderbin akçe verilerek vâkıf için hac ettirilmesini, Medine sakinlerinden fakir ve yoksullara Yirmibin akçe verilmesini, ayrıca Mekke halkından fakir ve yoksul olanlara da yine Yirmibin akçe dağıtılmasını, bu hizmeti yerine getirenlere de hizmetleri karşılığı olarak ikibin akçe verilmesini ve sözü edilen bu miktarları ilgililere dağıtan kişilerin yaptıkları dağıtım

(18) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde matnolar 579 nolu vakfiye defteri, s. 12-14.

(19) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde matnolar 579 nolu vakfiye defteri, s. 54-56.

(20) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Kayalar matnolar 186-K, nolu orijinal vakfiye defteri, s. 4-5.

(21) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Kayalar matnolar 72-K, nolu orijinal vakfiye defteri, s. 102-103.

ve harcama şeklini gösterir belgelerin, Mekke ve Medine kadılarıyla Harem Şeyhleri tarafından tasdikli bir şekilde mütevelliyeye teslim edilmesini, mütevellinin de bu belgeleri yapacağı hesapta nazarı itibare alarak mahsup etmesini şart kılmıştır. Diğer taraftan vâkıf her yıl Ramazan ayında yaşanan köle mü'minlerden dörder ve beşer bin değerinde beş kölenin satın alınarak âzad edilmesini ve âzad edilme belgelerinin ellerine verilmesini şart kılmıştır..."

Yukarıda sunulan vakfiye örnekleriyle sadeleştirilmelerinde görülen hayır şart ve hizmetlerinin büyük bir kısmı yüzyıllardır vakfiye gereği olarak vakıflar yoluyla yapılagelmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü günümüzde de bütçe imkânlarının el verdiği oranda ve günün koşullarına göre bu hizmetlerin bir bölümünü kadirşinas halkımıza sunmaktadır. Kurban kesmek, imarethanelerde yoksul vatandaşlara sıcak yemek yedirmek, Kur'an-ı Kerim'den aşır ve çeşitli süreler okutmak, hatim yaptırmak ve Mevlid-i Şerif (resim 6) okutmak, bu hizmetlerden birkaçıdır. Örneğin Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü 1981 yılı içerisinde Başkent'in büyük camilerinden biri olan Hacı Bayram Camii'nde binlerce kişilik cemaâte hitaben Ankara'nın en seçkin mevlithanlarına toplam 39.920 TL. tutan bir masrafla Mevlid-i Şerif okutmuştur. Keza aynı Bölge Müdürlüğü 1982 yılı mübarek Ramazan ayında da Başkent'in büyük camilerinden biri olan Kurtuluş Camii'nde değerli mevlidhanlarımızın eşliğinde daha geniş bir topluluğa Mevlid-i Şerif okutturmuştur. Bu mevlid için harcanan 47.820 TL. tutarındaki harcama atalarımızın yapılmasını öngördükleri hayır şart ve hizmetlerini yapmış olmanın vermiş olduğu huzur ve onurun yanında hiç kalmaktadır. Bu ve benzeri hizmetler Bölge ve İl Müdürlükleriyle bazı Mülhak vakıf mütevellilerince yürütülmektedir.

C— MABED, HASTAHANE, İMARET, MEDRESE, MEKTEP VE BENZERİ HAYRAT VE TESİSLERDE GÖREVLİ PERSONEL İLE İLGİLİ HAYIR ŞART VE HİZMETLERİ:

Bu tür hayır şart ve hizmetleri yapan imam, hatip, müezzin, kayyım, vaiz, hâfiz, reisül-huffaz, yâsinhan, mülk-han, amme-han, devirhan, mevlidhan, aşırhan, kandilci, muarrif, temizlikçi, kapıcı, ferraş, reisül-atıbbâ' (Başhekim), tabib, operatör, göz doktoru, eczacı, kilerci, aşçı, vekiliharç, muvakkit, müderris, muîd, muallim, mektep kalfası, kütüphaneci, mücellit, bekçi, türbedar ve saire gibi, vakıflarda hayır hizmetlerini yapmakla görevli personelin tayin, terfi, azl, hizmet ve ücret konuları için öngörülen hayır şart ve hizmetleridir.

Sayılamayacak kadar çok olan bu kabil hademe-i hayrat (hayır hizmetlileri, görevlileri)ın tümü ile ilgili belge ve bilgiyi böyle bir makalede teker teker sayarak sunmak takdir edileceği üzere mümkün değildir. Bunun için biz, bu tür hizmetlerin bazı önemli olanlarına örnekler sunmakla yetineceğiz:

1— İmam, hatip, müezzin, devirhan, naathan, cüzhan ve aşırhan gibi cami ve mescidlerde görevli, dîni hizmetleri ifâya memur edilen şahıslarla ilgili olarak birçok vakfiyelerde değişik, ama birbirine çok yakın olan sayısız şartlar bulunmakta ise de, bu gibi hayır şartı hakkında bir fikir vermek için sadece Yavuz Sultan Selim'e ait 10/Ramazan/964 H. 5/Mayıs/1556 M. tarihli vakfiyenin(22) 345-362. sayfalarındaki bölümü sunacağız:

"*Ve ol hazreti vâkıfı mesubâtı hayrı ihsan ve vâkıfı mebâniyi hayrâtı hisan a'nî sultanı müşârünileyh ve hâkânı mumaileyh lâzâle muvaffakan li tevfiiri mecâmîit lâat, ve mueyyeden fi-teksîri cevâmiil-ibadât şöyle şart eyledi ki ol sâbikuz-zikir ve sâlifussifr olan câmiî cemîi müzeyyinat ve mecmai mecmui muhassinat olan camii şerifide bir âlim ve mücevvid ve müttaki ve mütezehhi mekârimi ahlâkı mevûr. ve mahâsini a'mâli mâmur kimesne hatip olan minvâli şer'i şerîfi nebevi ve minhâci dîni münîfi Mustafavî üzere eyyamı cumuât ve a'yâdda ahseni ibaratile müveşşah ve eltafi istiaratile müreşşah münasip eyyam ve fusul ve muvafıki tıbai enam ve usul hutbe okuyup salavatı cumuat ve a'yâdda hazır olan cemaati mü'mînîne imamet ve vazifeyi imametın ikâmet eyleye ve bilâ özrin şer'iyyin vela bisebebin kâviyyin edai hizmeti hitabeti bîtarikil-inabe etmeye, ve ciheti yeumiyesi yirmi beş akçe ola. Ve iki nefer â'lim ve kâmil ve her biri ilmi ile âmil vukûfu rusumu kırâat ve rîvâyate vâkıf ve şurûtu salavat ve tertil ve tecvidi kıracte ârif, ikâmeti vezâyifi imâmete mülâzım ve riâyeti âdâbı ibâdâta müdâvim kimesneler imam olup evkâtı hamsede münavebe tarikîyle cemaate imamet ve merasimi imameti alâ tarikî ehlişünneti vel-cemaat ikamet edeler. Ve hizmeti imamete kendi nefisleri ile müdavemet edüp bilâ özrin şer'iyyin vela mâniin kâviyyen nâib tutmayalar. Ve her birinin vazifeyi yeumiyeleri on akçe ola ve sekiz nefer siyanetü afa ile mevsuf ve diyanet ve salâhile mâ'ruf, fenni makâmâtın binâzir ve ilmi mikâta basîr niknefs ve hûb nefes kimesneler evkâtı hamsede müezzinler olup dörder dörder münavebe tarikî ile ref'i savtile minarelerden ezan okuyup ve cum'a günlerinde müctemian sekizi bile maan*

(22) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 182 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 345-362.

yetile ve ba'de edâissalât tesbîhu tehlili maiyye-tile okuyalar ve her gece sülûsi âhirde vakti subha karîb minarelerde savti a'lâ ile Hak celle ve alâya takdîsü temcid ve tehlîlü tahmîd edüp Kâziyel Hâcât'a münâcaat eyleyeler. Ve her birinin vazifeyi yevmiyeleri beşer akçe ola. Ve bir recûli emîn ve salih ve mütedeyyin, ilmi mikatta mâhîr ve derecât ve dekâyiki evkâta vukufu zâhîr, ve evkâti salavâta müterassid ve nâzîr ve her vakti salâtda câmi ve cemaata hâzîr kimesne saatçı olup dakika fevt etmeyüp her vakti teşhis ve tayîn edüp müezzînlere tembih eyleye, takdim ve tehir ve tehevünü takşîrden be-goyet ihtiraz eyleye ve ücreti yevmiyesi on akçe ola. Ve on nefer hâfızı Kelâmı Kadîm ve kerîi Kur'ân-ı Azîm kimesneler câmiî mezburun mahfilü şerîfinda devîrhanlar olup cum'a günlerinde kablessalât âdeti kadîmei müstakirre ve kaidei mukarrarei müstemirre üzere tertip ve tertîl ile Kur'ân-ı Âzîm'den an zahrikâlb birer aşîr okuyalar. Ve bunların ilmu hiraette mukaddem ve müsellemleri ve tecvid ve tertîlde a'lem ve afdalları ser mahfil olup devri ol iptida edüp ve yine ol itmam ede. Ve sair huffâzın nasbı ve azli anun tayini ve imtihanı ile ola lâkin oldahi aġrâddan i'raz edüp adilden udûl etmeye ve ciheti yevmiyesi altı akçe ve bâkî huffâzın üçer akçe ola. Ve bir nik nefis hoş âvâz ve hûb nefes ve zezeme pervaz ilmu musikide bînâzîr ve fenni makamatta seyri dil pezir kimesne camii mezburdan hoşhan olup her ruzi cum'ada mahfilî camide huffâzı kiramin itmamı kırâet ve ihtitâmî tilavetleri akibince hazreti risaletpenah aleyhi minessalavâti evfâh ve minettâiyyâtı enmâh cenabının nuuti durerbar ve şuunî ge-heri nisarından zübânî ahlâ ve savti a'lâ ile bir na-şehd nazîr ve methi dilpezir okuya ve ciheti yevmiyesi beş akçe ola. Ve bir azbul-lisan ve vadihül-beyan inşai envai taarife kadîr ve inşadı asnaftı münşeata muktedir, selaseti elfaz ile mev-suf ve selameti ahlak ile maruf kimesne muarrif ola, evvelâ cum'a namazından mukaddem methi resul aleyhisselâm akibince adeti kadîmei ma'hu-de ve kâidei Kavîmei marufe üzre elfâzı fasihatül-bünyan vemaâni-i bediatül-beyân ile sultânî vâkıfı cem cahî vâlahimem vehâkânî rüstem-gulâm ve hâtemi kerem edâmallâhu Teâlâ eyyâmehü ve efada aelberîyyeti birrehu ve inamehu hazretle-rinin ubudü eyyamı devlet ve huludî izzü saadet ve ervâhî eslâfî izâm ve bakâi ahlâfîkirâm ve valideyni cennet-makâm ve dâri bakâya rihlet eden evlâdı Firdevs-menâmî duâsını hâvî bir faslı serîf ve latiful-fahâvî okuya ve sâniyen cum'a nama-zından sonra fahavîi mezburei hâvî ve duâi güzes-teġân ervâhî mü'minîn ve mü'minâtı muhtetî ve hâzîr olan ehli islâm ve cemâati enâmın ka-bulü tâât ve icâbeti devâtlarını muntazî dâir

edüp sûrei fatihâi hâtimei duâ eyleye ve vazîfeyi yevmiyesi beş akçe ola. Ve doksan nefer mü'mîn ve muvahhid ve her biri hâfızı kelâmı mecûd sıfati salâhları zâhîr ve simeti afafleri bâhîr ola, cüzhanlar olup her gün camii şerîfi mesfûrut-tarîfin mihrâbî münîfi önünde cem olup vaz'ı maiyyet ve hey'eti cemîyyet ve hulûsi niyyet ve safâi tavîyyet ile tecvîdi cemîl ve teennî' ve tertîl ile veçhi mushaf-ı kerîmden birer cüz Kur'ân-ı Kadîm okuyalar lâkin bunlar üç fırka olup her fırka otuz nefer ola. Bir fırka salati subuhtan sonra okuyup sevabını serveri enbiya ve serdef-teri asfiyâ hazreti risalet-penâh ve cenâbî şefaât destgâhın rûhu münevver ve mutahharına ithaf ve ihdâ eyleyeler ve bir fırka dahi salâtı zuhurdan sonra okuyup sevâbını sair enbiyâi mürselîn salavâtullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyhim ecmâîn hazretlerinin ervâhî makrûnetül-irtiyahlarına he-diye eyleyeler ve bir fırka dahi salâtı asırdan sonra okuyup sevâbını zümrci evliyâ ve firkaî asfiyâ, husûsen seyyidül-mürselîn ve senedül-enbiyâ olan Peygamberimizin evlâdı âlîneseb ve ashâbî vâlâ-haseb'lerinin ervâhî pürfutûhlarına hediye eyleyeler. Ve her fırkadan bir takdîme evlâ ve elyak ve tefvîka ah râ ve âhak olan reîs olup ibtidâi tilâvet ve duâi hatmi kırâete ol mübâ-şeret eyleye ve dahi her fırkadan bir hizmeti tarîfe kâbil ve tevzi' ve cem'i eczâya kâbil kimesne muarrif olup âdeti kadîmei marûfe ve kâidei kâvîmei me'lufe üzere eczâyi evvelâ tefrîk badehu cem' ol eyleye ve her fırka otuzar cüz'ün tilâvetini itmam ve ikmal ettiklerinden sonra kabûli tilâ-veti icâbet encâm ile vâkıfı sultânî âlem-nizâm ve eslâfî izam ve ecdâdı vâcibul izâm için sıyyemâ valideyni Firdevs-menâmî ve sair mü'minîn ve mü'minâtı-enam için salavâtı nebi aleyhisselâm ile müftetih ve muhtetem dua ettüre ve zikrolunan eczâhânânın her birinin ciheti yevmiyesi iki akçe ve reîslerinin üçer akçe biri riyâset ve ikisi kırâet için ola ve muarriflerinin dahi vazîfeyi yevmiyeleri üçer akçe biri tarif ikisi kırâet için ola. Ve beş nefer salâhu sıyânet ile mevsûf ve asâfu diyanet ile marûf tecvîdü tertîle kâdir ve ilmi kırâete vâkıf ve muktedir kimesneler en'am hanlar olup her salati subuhtan sonra camii mezburda cem olup sûrei en'amı ezletül-m'amı veçhi mushaf-ı kerîmden husû' ve huzû' ile tilâvet ve ed'iyet me'surelerin yerli yerinde kırâet edüp esnâi tilâveti sûre ve kırâeti ed'iyet me'surede terki kelâm etmekte ihtimâmî tam eyleyeler ve cumle surut ve âdâb ile kırâeti en'am hüsnü ihtitam bul-duktan sonra Cenâbî mebdet feyyaz ve Vahhabî bi-alelu aġraz fadlı samîmî ve feyzî eesîm ile kabul ve makbûl etmek için sûrei fatihâi hâtimei duâ edeler ve her birinin vazifeyi yevmiyesi beşer akçe ola. Ve iki nefer hûb nefes ve hoşâvâz tecvîd ve tertîli kırâetten mümtaz kimesneler her gün

camii mezburda vaz' olunan kürsü üzerinde sauti ulâ ve hüsnî edâ ile birisi salâtı subuhtan sonra surei yâsin ve birisi salâtı asırdan sonra surei amme yetesâelân okuyup kabûli tilâveti kelû-mullah ve ubûdi saâdeti hazreti vâkıfî hilâfet-penâh için duâ edeler ve her birinin ciheti yevmi-yeleri dört akçe ola. Ve yirmi nefer mesleki takvâya sâlik ve melekei zikri fikre mâlik kimes-neler her gün salâtı zuhurdan sonra camii mez-burda cem' olup her birisi teveccühitâm ve huşû' ve huzû'utamam ile üçbin beşyüz kerre kelimei tevhid diyeki cümlesinin didükleri yetmişbin olur, adedi mezburu tamam etmeyince bir ferdile tekellüm etmeye ve zaruret icab etmeyince esnai tevhidde kalkup gitmeye ve bâdel-itmam ol mer-hûm ve mağfûr ve merkûm ve mesfûr Sultan Se-lim han aleyhirrametu velğufranûn dîvânî âmâlinde sevabı septolmak için duâ edeler. Ve bunların bir evra' ve efdalı ve aslah ve ekmeli reîs olup bilâ özrin şer'iyyin velâ mâniin kavıyyin edâi vâzifede ihmal ve müsâhele ve tekâsül ve müsâ-maha eyleyeni mütevellîye i'lam eyleyeler. Ve bu reîsin vazîfeyi yevmiyesi üç akçe ve bâkîleri-nin ikişer akçe ola. Ve on nefer âbidü-zâhid ve salihu mütezehhid kimesneler her gün salâtı zuhurdan sonra camii mezburda cem olup us-lûbi cem'iyyet ve vaz'i maiyyet ile hulûsi niyyet ve huzûri taviyyet ile seyidül enbiyâ ve afdalı nev'ibeşer senedül-evliyâ ve ekmeli ehli-mederi velveber aleyhis salâtü vesselâm cenâbının rûhu mutahheri için her biri bin kerre salâvat vire ve bunların bir ezhedü ve etkâ ve evrâu evlâları reîsleri olup tehâvün ve tekasül eyleyene evvela nasihat eyleyûben badehu mütenassih olmaz ise mütevellîye i'lam eyleye. Ve âdeti malûmei müs-temirre ve kâidei mamulei müstakirre üzere tamam ettüklerinden sonra sultânî mumaileyh ve vâkıfî müşârinileyh halledallâhu Teâlâ hilâfetehu ve ebbede alel âlemîne adlehu ve re'fetehu hazretleri için duâ ideler ve her birinin ücreti yevmiyeleri ikişer akçe ve reîslerinin üç akçe ola. Ve bir sâdikul kaul ve me'munül-intikam ve mü'min ve emîn kesîrül-ihitam kimesne noktacı olup aleddevam ehli vezâyîfi bittamam görüp gözedüp bilâ özrin şer'iyyin velâmâniin kavıyyin edâi hiz-met etmeyi ketm etmeyup ismine âdeti câriye üzere nokta koyup ay âhîrinde mütevellîye teslim eyleye tâki edâi hizmet etmediği günün ücretini vermeye ve mezbur noktacı bilâ garazın hizmetini müeddî kıldiktan sonra ciheti yevmiyesi üç akçe ola. Ve eizzei sulahâ ve zühhâd ve ecillei fukarâ ve ubbâddan altı nefer kimesneki erkân ve sünen ferâyiz ve sünene vâkıf ve edâi salavâtla şerait ve müstahap ve müstahsene âlim olalar, hergün camii mezburda bir vakit namazından evvel sala-vâtü nâfile câiz olduğu zamanda merhûmu mez-bur Sultan Selim Han ve merkûmu mesfur huld

âşiyandan fevt olan namazın tedârîki için ve mah-ri seyiyât ve husuli gurafâti cennât için her biri huzûri kâlb ve hulûsi niyyet ve huzûi hâtır ve huşûi taviyyet ile yirmi rekât salâtı nâfile kı-lalar ve akibince Hazreti Rabbül-İzzet cenâbında makbul olmak için sıtkı ihlas ile sûrei fatiha ihlas ile okuyup duâ eyleyeler ve her birinin vazîfeyi yevmiyesi beşer akçe ola. Ve her yıl bir sâlih sünniyyü'l'tikat ve bir azîzi ntknihad kimesne ki bir defa kendü nefsi için hac etmiş ola, beşbin akçe verile ki merhûmu mezbur cennet mekân ve merkûmu mağfûr Firdevs-menam için hac edüp haccın menâsiki mâlûme ve erkânî mahsûsasının bittamam velkemat hazreti inamı A'zam ve müctehidi akdem Ebû Hanîfe Nu'man İbni SabitRadiye'l-lahü anh mezhebi üzere itmam ve ikmal eyleye. Ve dört nefer mü'min ve müttaki ve sâlih ve hizmetine kâdir ve istihdâma sâlih kimesneler çırağî olup camii mezburun çırağla-rını ve kandillerini vakti ile yakup ve vakti ile dinlendirup ve hâcet oldukça kandillerini en-durup silup süpürüp pâk edüp ve yağ koyup yine yerli yerine asalar ve fitil baha ve kanadil silmek için kirbas baha deyu her ayda bunlara onyedi akçe teslim oluna ve her birinin ücreti yevmiyesi dört akçe ola. Ve altı nefer sahîhül-beden ve kuvveti cismaniyeleri muayyen emanetü diyanetleri zâhir ve tahâret ve sıyânnetleri mübey-yen kimesneler kayyımlar olup münavebe ile hergün üçü salâtı subuhtan salâtü işâ' edâ oluncaya değin hazır olup camii mezburun içini ve harimi-ni silup süpürüp ve lazım oldukça kaluları ile hasırlarını kaldurup ve döşeyeler ve kapularını vakti ile açup ve vakti ile kapayup ve eyyâmî şitâda kapu perdelerin asup ve müşammalarnı pencerelelere koyup ve eyyâmî sayifte giderup hıfzı için tayin olunan mevzide hıfz eyleyeler ve bilcümle kayyımlık hizmetine istikamet ile kâim olduklarında vazîfeyi yevmiyeleri dörder akçe ola ve çaruh bahâ bunlara her ayda on akçe teslim ola. Ve bir reculi emîn ve mütedeyyin ve emanet ve diyâneti müteayyin, fenni tebhîrde mâhir ve hizmetinde basâreti zâhir kimesne bu-hurcu olup âdeti câriye üzere camii mezburun mihrâbı münîri ile etrâfu eknâfî dîlküşâ ve su-fef ve gurefi pürsefâsında ve sâbikuzzikolan mezârî pür-envarlarda yer yer buhur yaka ve havâyici ve âlât ve ecza ve edevâtı buhur için yevmî altı akçe ve kendinin ücreti yevmiyesi dahi altı akçe ola. Ve bir reculi emîn sâhibül-ikrar ve mü'min ve Mü'temeni-pak camii mez-buru vâcibültekrimde vaz' olunan masâhîfi vâci-betüttâzîmi görüp gözedüp evkâtı hamsede camile hâzır ve mesâhîfi mezbûreye nâzır olup isâeti edep ile mes edenî kef ya ahz veya tebdile kast eyleyeni men' ve def' eyleye ve ücreti yevmiyesi dört akçe ola..."

Vâkîf merhum Sultan Selim yukarıda metni sunulan vakfiye bölümünde özetle şunları şart kılmıştır:

a— Sözü geçen camide, bilgi, tecvid kurallarına göre güzel Kur'an-ı Kerim okuyan, takva sahibi, iyi huylu ve güzel davranışlı bir kimsenin hatip olup Cuma ve Bayram günleri halka güzel ve uygun sözlerle günün konuları ile ilgili olarak hutbe okumasını, Cuma ve Bayram namazlarını kıldırmasını, yasal mazereti olmaksızın hatiplik hizmetini, bir başkasını vekil etmek suretiyle yürütmemesini ve bu hizmetine karşılık kendisine günde yirmibeş akçe ödenmesini,

b— Aynı camide bilgin, olgun, ilmi ile amel eden, kıraet şekillerini ve duracak yerleri bilen, namazın şartlarını, imamlık görevlerini müdrük olan ve ibadet adabına uyan iki kişinin imam olarak beş vakitte nöbetleşme yoluyla cemaate imamlık yapmalarını, imamlık görevini Ehli Sünnet velcemaât mezhebi üzerine yürütmelerini, bu görevi bizzat kendilerinin yürütmelerini, yasal bir mazeret ve kuvvetli bir neden olmaksızın vekil tutmamalarını, bu hizmet karşılığı her birine günde on akçe ücret ödenmesini,

c— Doğruluk, dindarlık ve iyiliği ile bilinen, makamlarda benzeri olmayan, vakit ilminde basiretli, gönülmü temiz, sesi güzel sekiz kişinin müezzin olup beş vakitte dörder dörder münavebe yoluyla ve yüksek sesle minarelerde ezan okumalarını, Cuma günlerinde sekizi birden ve toplu halde Cuma namazı için sela vermelerini, hutbe ezanını birlikte okumalarını, namazın bitiminden sonra tesbih ve tehlili birlikte okumalarını, her geçen gecenin son üçte birinde sabah vaktine yakın saatlarda minarelerde yüksek sesle temcid okumalarını ve bu hizmetlerine karşılık kendilerine günde beşer akçe verilmesini,

d— Güvenilir, iyi, dindar, vakit ilminde yetenekli, vakitlerin dakika ve derecelerine vukufiyeti belirgin, namaz vakitlerine dikkatli ve her namaz vaktinde cami ve cemaate hazır bulunan bir kimsenin saatçi olarak dakika geçirmeyip her vakti tesbit ve tayin ederek müezzinlere bildirmesini, vakitten erken veya geç davranılmasını sağlamasını, bu hususta tembellik ve laubalilikten şiddetle kaçınmasını ve bu hizmet karşılığı kendisine günde on akçe ücret ödenmesini,

e— Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş olan ve iyi okuyan kimselerden on kişinin sözü geçen camiin mahfelinde devirhan olarak Cuma günlerinde namazdan önce devam edegelen eski gelenek ve surekli Kur'al üzerine düzenli bir şekilde Kur'an-ı Kerim'den ezbere birer aşır okumalarını, bunların içinde kıraet ilmi açısından önde ve seçkin olanının sermahfel (başokuyucu) olarak

devirhan onun başlaması ile ve yine onun tamamlamasıyla yapılmasını, diğer hafızların tayin ve azil işlerinin de bu sermahfel'in yapacağı tayin ve imtihan ile olmasını, ancak, sermahfelin bu hizmeti yaparken indi amaçlardan uzak olmasını ve adaletten sapmamasını, bu hizmetine karşılık kendisine günde altı akçe verilmesinin ve diğer hafızlara da günde üçer akçe ödenmesini,

f— İyi huylu, güzel sesli, musiki ilminde benzeri olmayan ve makamları icra sanatında yetenekli olan bir kimsenin, sözü geçen camide na'athan olarak her Cuma gecesinde camiin mahfelinde hafızların okumalarını tamamlamalarından sonra Hazret-i Peygamber'in güzel meziyyetlerini tatlı dil ve yüksek ses ile eşsiz bir na'at ve methiyye halinde okumasını, bu hizmetine karşılık kendisine günde beş akçe ücret verilmesini,

g— Tatlı dilli, açık sözlü, tanıtma türlerini yapmada yetenekli, sözlerinin sadeliği ile bilinen ve iyi ahlâkı ile tanınan bir kimsenin muarraf olmasını, bu kişinin önce Cuma Namazı'ndan önce yapılacak methiyyenin akabinde eski gelenek ve bilinmekte olan kural uyarınca güzel ve açık sözlerle ve bedii anlamlarla vâkîf Sultan Selim'in saltanatının devamı, izzet ve saadetinin ebediliği, yüce seleflerinin ruhlarının şad olması, haleflerinin bakası, anne ve babası ile ahirete göçen çocuklarının ruhlarının şad olmasını içeren hoş ve güzel bir Faslı Şerif okumasını, ikinci olarak da Cuma Namazı'ndan sonra sözü geçen hususları içermek üzere mü'minin ve mü'minatın ruhları ve hazır olan Ehl-i İslâm ve cemaatin ibadet ve dualarının kabulünü içeren şekilde dua ederek dua sonunda Fatihayı Şerife'yi okumasını ve bu hizmetlerine karşılık kendisine günde beş akçe ücret verilmesini,

h— Mü'min, Allah'ın birliğine inanan ve Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş olan iyilikleri ve iffetleri belirgin olan doksan kişinin cüzhan olarak hergün sözü geçen camiin mihrabı önünde toplanıp toplu halde ve hulusi niyet ile tecvit hükümlerine uyararak te'enni ile (yavaş yavaş) Kur'an-ı Kerim'in cüzlerinden birer cüz okumalarını, ancak, doksan kişilik bu cüzhanların üç gruba ayrılarak her grubun otuz kişi olmasını, bir grubun sabah namazından sonra okuyup hasıl olan sevabı Hazret-i Peygamber'in ruhuna ithaf ve armağan eylemelerini, ikinci grubun da öğle namazından sonra okuyup hasıl olan sevabı bütün Peygamberlerin ruhlarına armağan eylemelerini, üçüncü grubun ise ikindi namazından sonra okuyup hasıl olan sevabı evliyaların, özellikle Peygamber'imizin evlâdının ashabının ruhlara armağan eylemelerini, her gruptan üstün olan birinin grup başkanı olup okumaya onun başlamasını ve hatim duasını da onun yapmasını, ayrıca her gruptan tarif hizmetine elverişli, cüz-

leri dağıtıp toplamaya yetenekli birinin muarraf olarak süregelen gelenek ve alışılmış olan kural uyarınca önce cüzleri dağıtıp, sonra toplamasını, her grup otuz cüz'ün tilavetini tamamladıktan sonra, okunan Kur'an-ı Kerim'in kabulü ve vâkîf Sultan Selim hazretleri ile geçmişleri, ataları, özellikle ebeveyni ve diğer mü'min ve mü'minat için salavatı şerife ile başlayan ve biten bir şekilde dua ettirilmesini, sözü geçen cüzhanların herbirine belirtilen hizmetleri için günde iki akçe, grup başkanlarına ise biri başkanlık, ikisi cüzhanlık olmak üzere üçer akçe verilmesini keza muarraf olanlara da biri muarraflik, ikisi de cüzhanlık için olmak üzere günde üçer akçe ücret verilmesini,

ı— İyilik ve doğrulukla nitelenen, iffet ve dindarlıkla tanınan, tecvid hükümlerine uygun olarak Kur'an-ı Kerim okumaya yeteneği olup, kıraet ilmine vâkîf ve muktedir olan beş kişinin En'amhan olarak her sabah namazından sonra sözü geçen camide toplanarak Surei En'am'ı, Kur'an-ı Kerim'in yüzünden huşu' ve huzu' ile okuyarak, bu hususta varid olan duaları yerli yerinde okumalarını, surenin ve duaların okunması sırasında dünya kelâmından uzak olmaya tam bir özen göstermelerini, her türlü şart ve adabına uygun olarak okunacak olan En'am Suresi'nin bitiminden sonra Cenabı Hakkın lütfi keremiyle okunan ayet ve duaların kabul olması için dua bitiminde fatiha okumalarını ve her birine bu hizmetlerine karşılık günde beşer akçe verilmesini,

ı— Sesi güzel, edası tatlı, tecvid kurallarına uymada seçkin iki kişinin sözü geçen camide bulunan kürsü üzerinde yüksek ses ve güzel eda ile birinin sabah namazından sonra yâsîn sûresini, diğerinin de ikindi namazından sonra Amme Sûresi'ni okuyup, okunan âyetlerin kabulü ve vâkîfın saadetinin devamı için dua etmelerini, bu hizmetlerine karşılık her birine günde dört akçe ücret verilmesini,

j— Takvalık yoluna salık (dalan), zikretme ve düşünme melekesine sahip yirmi kişinin, her gün öğle namazından sonra sözü geçen camide toplanarak herbiri tam bir şekilde Allah'a yönelerek huşu ve huzu içinde üçbinbeşyüz def'a Kelime-i Tevhid getirmesini, tümünün getireceği Kelime-i Tevhid yetmişbin adet Kelime-i Tevhid'i tamamlayıncaya kadar hiçbirinin herhangi bir kimse ile konuşmamasını ve zaruret olmadığı sürece tevhid sırasında kalkıp gitmemesini, tevhid çekimi sona erdikten sonra merhum Sultan Selim Han Hazretleri'nin amel defterine çekilen tevhidlerin kaydedilmesi için dua etmelerini, tevhid çeken bu yirmi kişinin arasında en üstünü olan birinin başkan olmasını, başkanın yasal özü ve kuvvetli bir engeli olmaksızın görevi ifada ihmal ve lau-

balılık ya da tembellik edeni tesbit ederek mütevelliyeye bildirmesini, başkanın günlük ücretinin üç akçe, diğerlerinin de ikişer akçe olmasını,

k— İbadete düşkün, zahid ve iyi olan on kişinin hergün öğle namazından sonra sözü geçen camide toplanarak birlik halinde hulusi niyet ve huzuru kalb ile herbirinin Hazret-i Peygamber efendimizin ruhu şerifleri için bin kere salavatı şerife getirmesini, sözü edilen bu on kişiden en takva olanının başkan olmasını, başkanın tembellik eden veya görevin ifasında ciddi olmayan kimseye önce nasihat etmesini, nasihatla uslanmaması halinde durumunu mütevelliyeye bildirmesini, süregelen gelenek ve yürürlükte olan kural uyarınca görevin tamamlanmasından sonra vâkîf Sultan Selim hazretleri için dua etmelerini ve her birine günde ikişer akçe, reislerine ise üç akçe ücret verilmesini,

l— Doğru sözlü, güvenilir, mü'min ve dikkatli bir kimsenin noktacı olarak sürekli bir şekilde görevlileri görüp gözetmesini, yasal mazereti ve kuvvetli engeli olmaksızın hizmeti yapmayı gizlemeyip, adeti üzere adına işaret (nokta) koyarak ay sonunda mütevelliyeye teslim etmesini, mütevellinin söz konusu görevinin hizmet etmediği günün ücretini vermemesini, noktacının dürüst olarak hizmetini yerine getirdikten sonra bu hizmetine karşılık kendisine günde üç akçe verilmesini,

m— Salih ve zahidlerin ileri gelenlerinden fakir ve ibadet ehlinin seçkinlerinden altı kişinin farz, sünnet, erkan ile namazın diğer şart, müstehab ve icrası gereken fiillerini bilerek, hergün sözü geçen camide bir vakit namazından önce, nafîle namazının caiz olduğu bir zamanda, merhum Sultan Selim Han'ın geçirmiş olduğu namazın telâfisi, günahlarının bağışlanması ve Cennet Sarayları'nın ihsan edilmesi için, herbirinin huzuri kâlb ve hulusi niyet ile yirmi rekât namaz kılmasını ve namazın bitiminde, yapılan ibadetin Allah nezdinde kabul olması için sıtkı ihlas ile fatiha suresini okuyarak dua etmelerini ve her birine bu hizmetlerine karşılık günde beşer akçe ücret ödenmesini,

n— Salih, Ehli Sünnet inancına sahip, kendi nefsi için Hac farızasını ifa etmiş olan iyi bir kimseye her yıl beşbin akçe verilerek merhum Sultan Selim Han için Hac farızasını yerine getirmesini, bu görevi Hanefi Mezhebi'ne uygun olarak yapmasını,

o— Mü'min, tekva sahibi, iyi, hizmetine bağlı, istihdama elverişli dört kişinin çıracı (ampulcü) olup sözü geçen camiün, çıra (fener, ampül v.s.)ları ile kandillerini vaktinde yakıp söndürmesini, gerektiğinde söz konusu kandillerin indirilerek silinip süpürülmesini, pak ve temiz olarak, yağ

konarak yine yerlerine asılmasını, fitil ve kandil parası olarak bunlara ayda onyedi akçe teslim olunmasını ve bu hizmetlerine karşılık herbirine günde dört akçe verilmesini,

ö— Sağlıklı, güvenilir, dindar, temiz ve iyi altı kişinin kayyım olarak nöbetleşme suretiyle hergün üçünün sabah namazından yatısı eda olunca kadar hazır bulunarak, sözü geçen cami içini ve haremını silip süpürmelerini, lâzım oldukça caminin halıları ile hasırlarını kaldırıp döşemelelerini, kapılarını, vaktinde açıp kapamalarını, kış günlerinde kapı perdelerini asmalarını, muşammalarını pencereleere koymalarını, yaz günlerinde ise tayin olunan yerlerde bunları muhafaza etmelerini, hülâsa kayyımlık hizmetini doğru bir şekilde yerine getirdikleri takdirde kendilerine günde dörder akçe ücret verilmesini, ayakkabı karşılığı olarak da on akçe verilmesini,

p— Güvenilir, mütebedeyyin, buhur yakma ve tütütme işlerinde mahir ve hizmetinde basiretli bir kimse buhurcu olarak sözü geçen camiin mihrabı ile içerisinde yer yer buhur yakmasını, buhur için gerekli âlet, edavat ve malzeme için altı akçe verilmesini, ayrıca bu hizmetine karşılık kendisine günde altı akçe verilmesini,

r— Güvenilir, yetenekli, mü'min ve temiz bir kimsenin söz konusu camie konulan Kur'an-ı Kerim'leri görüp gözetmesi ve beş vakitte camie gelen ve sözü edilen Kur'an-ı Kerim'leri okumak isteyenlerin hizmetine sunmasını, saygısızca dokunanları men etmesini, onlardan herhangi birini almaya veya değiştirmeye yeltenenleri men etmesini, bu hizmetine karşılık kendisine günde dört akçe ücret verilmesini" öngörmüştür.

2— Sultan I. Mahmud'a ait orijinal vakfiyelerin(23) bulunduğu vakfiye defterinin 50. sayfasında, İstanbul Ayasofya Camii Şerifi bitişiğinde bina ve inşa ettiği kütüphanede buhur yakılması öngörülmekte olup buhurcu olacak kişinin tayin ve ücreti ile ilgili olarak: "Ve bir kimesne dahi kütüphane-i hümayunda buhuri olup yevmi beş akçe vazife ile beş akçe baha-i buhur verile" denilmekte olup, söz konusu kütüphanede bir kişinin günde beş akçe ücretle buhurcu olarak tayin edilmesini, tayin edilen bu kişiye günlük ücretinden ayrı olarak yakılacak buhur malzemesini karşılamak üzere beş akçe daha ödenmesini şart kılmuştur.

3— Üçüncü Murad'ın kızı Ayyşe'ye ait 1/Şaban/1011 H. 4/Ocak/1602 M. tarihli vakfiyesinin(24) 27. sayfasının 6-7. satırlarında: "Ve bir kimesne dahi Sarıkcı olup yevmi 2 akçe vazife verile" denilmektedir. Vâkif bu şartında günde iki akçe ücretle bir kişinin sarıkcı olarak sarıl sarma görevini yapmasını öngörmektedir.

4— Hacı Mehmet kızı Ayyşe Kadın'a ait 28/Muharrem/1220 H. 19/Nisan/1805 M. tarihli vakfiyesinin 7. sayfası(25): "Ve salıfulbeyan bereketzade mescidi şerifinde her kim imam olur ise cum'a geceleri ba'de salati-işa' hazır olan cemaati müslimine ta'lim-i seyyidül-istiğfal ve teccidi nikâh ta'lim eyleyüp mukabelesinde yevmî bir akçe vazife verile..." denilmektedir. Tetkikinden de anlaşılacağı üzere vâkife Ayyşe Hanım vakfiyesinin bu bölümünde sözü geçen bereketzade mescidinde imam olan kişinin Cuma geceleri yatısı namazından sonra hazır olan cemaata seyyidül istiğfal ile nikâh tazelemesini öğretmesini, bu hizmetine karşılık olarak da kendisine günde bir akçe ücret verilmesini öngörmektedir.

5— İstanbul'da Sarısolak Elhac Mehmet Ağa'ya ait 11/Zilkade/1053 H. 12/Ocak/1643 M. tarihli ve arapça olan vakfiyede(26): "Kovacidede diye bilinen camiin avlusundaki kuyudan merhum vâkıfın yaptırmış olduğu tuvaletlere su çeken kimseye günde bir dirhem ücret tayin ettiği, ayrıca sözü geçen kuyudan su çekmede kullanmak için ip ve kova satın alınması ve gerektiğinde mezkur tuvaletlerin onarımına harcanması için de günde bir dirhem daha tahsis ettiği" yazılıdır.

6— Yavuz Sultan Selim'e ait 10/Ramazan/964 H. 5/Mayıs/1556 M. tarihli orijinal vakfiyesinin(27) 366-369. sayfelerinde türbe ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"Ve ol merhumu mezbur Fildevs menam ve mağfûru mesfûr cennet makam dñi sultan Selim han aleyhi rahmetürrahman'ın merkadi münevver ve meşhedi muattarı üzerinde bina olunan kubbe-i mercuvul-kurbede bir salâhu siyanette mevşuf ve afafu emanette maruf matbuussimet ve matkulül-atvar kimesne türbedâr olup alâveçhil-istimrar eda-i hizmette istikrar ede ve vazifeyi yevmiyesi beş akçe ola ve otuz altı nefer salâhu afafile mevşuf ve taat ve ibadet ile me'luf kimesneler türbe-i mersûme üstünde olan kubbe-i merkumede veçhi cemîl yani bilâ sür'atin velâ ta'cil belki teenni ve tertîl ile merhûmu mezburun rûhu pürfütûhuna sevabı cezil husûlü için zikr ve tesbih ve tehlîl ideler. Bu tertip ileki dört neferi vakti subuhtan vakti zuhra değim ve dört neferi vakti zuhurdan vakti mağrîbe değim ve dört neferi vakti mağrîpten vakti subha değim

(23) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 47 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 50.

(24) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 101 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 27.

(25) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 79 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 7.

(26) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 570 nolu vakfiye defteri, s. 33.

(27) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 182 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 366-369.

olur, hazır olup kalbi hâzır ve teveccühü hâtır ve sefâi bâtın ve nekâi zahir ile merhûmu merkum için talebi rahmet ve istid'âi mağfiret ideler. Ve de'bi edep riayetinde cüllü himmetleri masruf olup kubbe içinde dünyaya müteallik olan kelâmdan beğâyet içtinab ve tenavülü gıda ve taamdan ihtiyat ve ihtiraz ideler, ve her birinin ücreti yevmiyesi birbuçuk akçe ve otuz nefer ehli Kur'an-ı Mecîd ve kema yenbaği mürettıl ve mücevvid kimesneler her sabah namazı eda ettiklerinden sonra ol mezarı merhamet midrara varup cem'iyet ile veçhi mushafdan birer cüz Kelâm-ı Kadim huzûru kâlb ve hulûsu niyyet ile teenni ve tertib ve hüsnî teviyyat ile okuyup esnai tilavette kelâmî dünyevi etmeyeler ve bunların bir akre'u evlâları ve aslahu ahrâları reis olup iftitahı tilâvet ve ihtitâmı kıraet ve duâi mercuvulicabet ol eyleye, ve bunlardan tarife yarar ve tefrik ve cem'i eczâya kabili sezâvâr olan muarriif olup reis ile muarriifin her birinin ücreti yevmiyesi üçer akçe ve sairinin ikişer akçe ola. Ve bir mü'mini masunüz-zeyl ve emîni me'munül-meyl kimesne ol kubbe-i âliyede âdeti câriye üzere noktacı olup türbe-i mezburede muvazzaf olanları görüp gözedüp bilâ özrin şer'iyyin velamaniin kaviiyyin ihmal ve müsâhele ile terki hizmet eyleyenleri dester edüp ay ahîrinde mütevellîye bildire oldahi terk ettikleri günlerin vazifesini vermeye ve mezkur noktacının vazîfeyi yevmiyesi üç akçe ola. Ve bir müslimi nazîfi beden ve selmülkâlb pakidâmen kimesne destarbend olup merhûmu mezburun mezârı pürnûru üzerinde vaz' olunan imâme-i selîmiyyül-alâmei her ay başında bir def'a tazeleyup tekrar sara ve hâcet oldukça sabun baha ve ücreti destar şuy' kendi uhdesinde ola. Ve vazîfeyi yevmiyesi iki akçe ola.."

Yukarıda metni sunulan merhum I. Sultan Selim'e ait vakfiye bölümü tetkik edildiğinde:

a— İyilik ve koruyuculuğu ile nitelenen, iffet ve güvenilirliği ile bilinen, güzel huy ve hoş davranışlı olan bir kişinin türbedar olması ve kendisine günlük ücret olarak beş akçe verilmesi,

b— Yine iyilik ve iffetle nitelenen, tâat ve ibadette tanınan otuzaltı kişinin sözü edilen türbede müsebbih ve mühellil olup aceleye ve sürâte yer vermeksizin güzel bir şekilde ve tenni ile merhum Sultan Selim'in ruhu için zikredip, tesbih ve tehlilde bulunmalarını, bunlardan dördünün sabahtan öğleye kadar, dördünün öğleden akşama kadar, dördünün akşamdan sabaha kadar aralıksız zikir ve tesbihe yirmi dört saat devam etmeleri şart kılınmıştır. Otuzaltı kişi üçe bölünerek her ekibe üç günde bir sıra geleceği belirtilmiş olup, her ekip üç günde nöbetini devralarak huzuru kalb, iç ve dış temizliği ile merhum Sultan için Allah'tan rahmet ve mağfiret

dilemeleri, türbenin kubbesi içinde dünya ile ilgili herhangi bir söz etmekten kaçınıp türbede herhangi bir şey yemekten sakınmaları ve bu hizmetlerine karşılık her birine günde birbuçuk akçe ücret verilmesi,

c— Kur'an-ı Kerim'i tecvid kurallarına göre düzgün ve iyi okuyan otuz kişinin cüzhan olup, Sabah Namazı kıldıktan sonra mezara varıp toplu halde Kur'an-ı Kerim'den birer cüz yüzüne huzuru kalb ve ihlas ile yavaş yavaş okumaları ve tilavet esnasında dünyaya ilişkin herhangi bir söz konuşmamaları ve bunlardan en iyi okuyan ve üstün olan birinin ekip başkanı olup tilavete başlarken ve bitişte onun okuması ve duayı da onun yapması, yine bunlardan birinin muarriif olarak ekip başı ile muarriifin günlük ücretlerinin üçer akçe olması, diğerlerinin günlük ücretlerinin ise ikişer akçe olması,

d— Güvenilir bir kişinin noktacı olarak türbede görevli olan personeli görüp gözetmesi, yasal mazereti olmaksızın göreve gelmeyenleri tesbit edip ay sonunda mütevellîye bildirmesi, bu hizmetine karşılık kendisine günde üç akçe ücret verilmesi,

e— Temiz, iyi kalpli bir kişinin destari olup merhum Sultan Selim'in mezarı üzerine konulmuş olan Selimiye işaretli sarığı her ay başında bir defa tazeleyip tekrar sarması, sabun ve destarşuy ücreti de kendi uhdesinde olmak üzere günlük ücretinin iki akçe olmasını,

Şart kıldığı anlaşılmaktadır. Türbede günde beş çeşit görev yapan toplam altmışdokuz kişiye yüzyirmialtı akçe ödenmesinin öngörüldüğü, bu meblağın yılda 45.900 akçeye ulaştığı yapılan hesaptan anlaşılmaktadır.

II— SOSYAL HİZMETLER:

Vakıf kuran atalarımız, çeşitli sosyal yardım hizmetlerini ön planda tutarak tanzim ettikleri vakfiyelerde bu konuya büyük yer vermişlerdir. Yüzyıllardır bu hizmetler vakıflarca başarı ile yürütülmüş, günümüzde de zamanın koşullarına uygun bir şekilde birçok sosyal hizmetler Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yürütülmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden yıllarda, kamu hizmeti gören Darüşşafaka, Darülfünun, Türk Ocakları, Ankara Numune Hastanesi inşaatı için, Sevahili Sıhhiye Vekâleti, Şehitlikler, İmar Cemiyeti, Vekaleti Maarif Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu, Veremle Mücadele Cemiyeti gibi kuruluş ve derneklere vakıf gelirinden önemli miktarlarda yardım yapılmıştır.(28)

Vakfiyelerdeki sosyal hizmet şartları gereği Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yürütülen sosyal hizmetler pekçok olmakla beraber bunların en önemlileri şunlardır:

(28) Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar, s. 151, Apa Ofset, 1973, İstanbul.

Yoksul hastaların tedavisi için kurulmuş olan İstanbul'daki Bezmialem Vakıf Guraba Hastanesi, fakirlerin doyurulması için açılmış olan imaretler (aşocakları), yetenekli, zeki, çalışkan, fakir çocuklara sıhhatli bir öğrenim yapma olanağı sağlamak için açılan vakıf öğrenci yurtları, fakir ve muhtaç ilkokul öğrencileri için açılan kamplar, âmâ ve muhtaç durumda bulunan yoksul vatandaşlara yapılan aylık nakdi yardımlar.

Vakfiyelerde yapılması öngörülen sosyal yardım ve hizmetlerden bir kısmına örnek olarak aşağıdaki bazı vakfiye bölümleri ile açıklamaları sunulmuştur:

1— İstanbul'da Abdulkadir Bey kızı Ayşe Sıdıka Hanım'a ait 14/Cemaziyelahir/1282 H. 23/Eylül 1865 M. tarihli vakfiyede⁽²⁹⁾ evlenecek yoksul kız çocuklarına çeyiz hazırlanması hususunda şöyle denilmektedir:

"... *Ve galle-i merkûmeden senevi altıbin kuruş nefsinin ahire tezvîç murad eden fakire hatunların cem'iyyetleri ile elbiselerine ve sağır ve sağıreden ve gerek kebîre nisadan elbiseye muhtaç olanların elbiselerine ba' r'e'yi mütevellî harc ve sarf olunarak tavsiye oluna...*" İncelenmesinden de anlaşılacağı üzere vâkife Ayşe Sıdıka Hanım vakfiyesinin bu bölümünde, vakıf gelirinden yılda altıbin kuruşun evlenmek isteyen yoksul hanımların düğün toplantılarıyla bunlara elbise almaya, küçük veya büyük yoksul hanımlardan elbiseye muhtaç olanlara elbise almaya mütevellînin görüşü ile harcanmasını öngörmektedir.

2— Üsküdar'da Mehmet Tahir Efendiye ait 18/Zilhicce/1300 H. 7/Ekim/1882 M. tarihli vakfiyede⁽³⁰⁾ vakfın gelir fazlasından dul hanımlarla yetim çocuklara yardım edilmesi hususunda şöyle denilmektedir:

"... *Ve bâde ihrâcîl-masârif gallei mezkûreden her ne fazla kalur ise fazlayı mezkûrenin rub'u aslı mâlî vakfa zam olup bâkî bitemâmihi dul hâatun ve yetim ve yetîme ve fukarâi müslimîne bâ ma'rifeti mütevellî seviyyen tevzi' ve taksim ve itâ oluna...*"

Vakfiyenin bu bölümünde özetle vâkif, masraflar çıkarıldıktan sonra vakıf gelirinin arta kalanının dörtte birinin asıl vakıf malına eklenmesini, arta kalanın tamamının dul hanımlarla erkek ve kadın yetim çocuklara ve fakir müslümanlara mütevellî marifetiyle eşit olarak dağıtılmasını öngörmektedir.

3— İstanbul'da Kara Çelebizade Mehmet Efendi'ye ait 23/Cemaziyelahir/1026 H. 18/Haziran/1617 M. tarihli vakfiyede⁽³¹⁾ Ramazan Bayramı'nda yetim çocuklara elbise alınması hususunda şöyle denilmektedir:

"... *Ve dahi fazla kalursa iydiñitürde eytâmı*

müslüminin hallerine münasip bazılarına kaftan ve bazılarına zubun ve bazılarına pabuç aldırulup üssa oluna..."

Vâkif vakfiyesinin bu bölümünde vakıf gelirden arta kalan olması halinde Ramazan Bayramı'nda Müslüman yetimlerin durumlarına uygun olarak bazısına kaftan (bugünkü şekliyle takım), bazısına zubun ve bazısına ayakkabı aldırılarak giydirilmesini şart kılmıştır.

4— İstanbul Ayasofya yakınında Üskübi Mahallesi'nde Kemal kızı Zeyni Hatun'a ait Evahiri/Recep/996 H. 16/Haziran/1587 M. tarihli vakfiyede⁽³²⁾ Mustafa Çelebi Mektebi'nde okuyan öğrencilere elbise alınıp bayramda giydirilmesi ve bin akçe azatlıların yoksullarına verilmesi şart edilmekte ve akabinde: "... *Ve eyer onlardan olmaz ise ceampten dul ve fakire hatunlara tevzi' oluna...*" denilmekte olup, azadlılardan yardıma muhtaç kimse bulunmaması veya azadlı olmaması halinde onlar için tahsis edilen meblağın diğer dul ve yoksul hanımlara dağıtılması öngörülmektedir.

5— Sivas'da Darurraha vakfına ait 721 H. 1321 M. tarihli vakfiyenin⁽³³⁾ 328. sayfasında şöyle denilmektedir:

"*Hastalık ve emsali hâdisât ve vakâyi'ü keaniye sebebiyle maîşet hususunda ihtiyaç ve zaruret içinde bulunan Müslümanların yetimler ve dul hatunlardan ibaret bulunan fakara ve miskinlerinin masalihine vâkf ve tahsis eyledi...*"

Vâkif vakfiyesinin bu bölümünde hastalık ve benzeri afet ve olaylar nedeniyle geçim sıkıntısına düşerek ihtiyaç ve zaruret içinde bulunan yoksul yetim ve dul hanımların ihtiyaçlarına harcanmak üzere vakf ve tahsis ettiğini bildirmektedir.

6— Rodosçuk'da Seyyid Ahmet Ağa kızı Hacı Ümmü Gülsüm Hanıma ait 15 Zilhicce 1204 H. 14/Ağustos/1789 M. tarihli vakfiyede⁽³⁴⁾ Ramazan'da et dağıtılması ve fakirlere elbise alınması hususunda şöyle denilmektedir.

"... *Beher sâl ve a'vâm tâci suhur ve eyyam ve mâhîl zühûb ve asâm olan şehri ramazan mübârek lem'a yezdanı suhurı ziyâ'ında: tucâr-ülâkıta beher yetim yâmisî cukiyye lahmi ganem sıvâ ve hamânfeti mütevellî iki cukiyyesi bâtbi*

(29) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mantur 610 nolu vakfiye defteri, s. 173-174.

(30) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mantur 610 nolu vakfiye defteri, s. 168-169, Sıra 204.

(31) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mantur 571 nolu vakfiye defteri, s. 98-100.

(32) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mantur 133 nolu vakfiye defteri, s. 225-227.

(33) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mantur 1746 nolu vakfiye defteri, s. 378, Sıra 78.

(34) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mantur 177 nolu vakfiye defteri, s. 45-47.

vakf-ı mezkuruma ve bir vukiyyesi câbi olan kımesneye müteâllik olan fukarâya meşruta olup ve haki onyedi vukiyye lahmiganem yarışsar vukiyye tefrik ve ifraz ve mütevellü vakfın marifeti ile müslimin ve müslimattan muhtacin fukara ve züafâ ve it'âm-ı mesâkin ve muvahhidin ve havâti-ni müftekirine i'ta ve isticlâbi da'avâtı hayriyelerini iltimas ve istid'a oluna ve murabahai mezkure-den beher sene yüz kuruş dahi ifraz olunup şehri siyamı mezkürdan kifayet eylediği miktarı sübyanı mü'minin ve eytamı müslimin için anteri ve şal cübbe ve fes ve kuşak ve don ve yemeni ve pabuç iştira ve i'di şerife karib sübyanı fukaraya bahş ve it'am ve kulubu mahzunlarını meskur ve ihyâ ve da'avât-ı hayriyelerini istida oluna..."

Vâkife Hacı Ümmü Gülsüm Hanım vakfiyesinin bu bölümünde özetle:

a— Her sene mübarek Ramazanı Şerif ayı geldiğinde Ramazan ayının her gününde yirmişer okka koyun eti satın alınarak mütevellî marifetiyle iki okkasının vakıf katibine, bir okkasının vakfın cabisi olan kimsenin yakın akrabalarına, arta kalan onyedi okka koyun etini yarımşar okka halinde ayırarak vakıf mütevellisinin marifetiyle fakir ve yoksul muhtağ müslümanlara, yoksul yetimlere ve yoksul hanımlara verilerek hayırlı dualarının istenilmesini,

b— Vakıf gelirinden yine her yıl yüz kuruş ayrılarak mübarek Ramazan ayında yeteri kadar entari, şal, cübbe (aba), fes, kuşak, don, yemeni ve ayakkabı gibi giyim eşyası satın alınarak, bayrama yakın bir vakitte müslümanların fakir çocukları ile yetimlerine dağıtılmasını, böylece onların özgün gönüllerinin sevindirilmesini ve hayır duada bulunmalarının teminini, şart kılmiştir.

7— Sultan Mehmet Fatih'e ait 875 H. 1470 M. tarihli vakfiyede⁽³⁵⁾ Saltanatın merkezi olan İstanbul'da oturan yetimlere yardım edilmesi hususunda şöyle denilmektedir:

"...Ve şart buyurdular ki rey'i vakfı şeriflerinden makarri seriri saltanatlarında sakin olan eytama külle yeum yüz akçeden tamamı şehirde üçbin akçe sarf oluna, zeker ve ünsa ebeveynden âri her yetime nisf dirhemden külle şehir onbeş akçe tevzi oluna, her yetime muvazzaftı muayyeni şeran hidane dairesinden huruç ve menzili istiğnaya vuluçe değin verilip ol mertebeden sonra vazifesi yetimi âhere tevcih oluna, i'ta ve ihâyâyı taht kadısı defterinde mukayyet ve mestûr olmağla nâzırı vakfın sîtkile hizmeti indallahi vennas mezkûr ve meşkûr ola..."

Vâkif Sultan Mehmet Han vakfiyesinin bu bölümünde, vakıf gelirinden saltanatın merkezi olan İstanbul'da oturan yetimlere hergün yüz akçeden olmak üzere ay sonunda üçbin akçe harcanmasını, kadın, erkek, anne, babadan yoksun

her yetime günde yarım dirhem olmak üzere her ay onbeş akçe verilmesini, görevli memurca bu meblağın belirtilen şekilde ki, her yetime korunma çağından çıkıp kendi kendine yeterli olma çağına girinceye değin verilmesini, bu mertebeden sonra kendisine tayin edilmiş olan mezkur meblağın başka bir yetime verilmesini, verme ve inha işlerinin saray kadısı tarafından deftere kaydolunarak vakıf nazırının bu hizmeti sadakatle yürüteceğinden Allah ve insanlar nezdinde şükranla anılacağını belirterek yetimlere öngörülen mezkur meblağın itina ile harcanmasını şart kılmiştir.

8— Daye Server Hatun'a ait Evaili/Zilkade/970 H. 22/Haziran/1562 M. tarihli vakfiyenin⁽³⁶⁾ 68. sayfasında: *"Daha önceki vakfiyesinde dul kadınlara verilmesini istediği meblağa ikiyüz dirhem daha zam yapılarak toplam dört yüz dirhem verilmesini"* şart kıldığı belirtilmektedir.

9— Merhum Mehmet Efendi kızı Fatma Hatun'a ait Gurrei/Ramazan/1021 H. 16/Ekim/1612 M. tarihli vakfiyede⁽³⁷⁾ Hacı Hüseyin Mektebi'nde okuyan yetim çocuklara para ve elbise tahsisi ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"...Ve mezbur elhac Hüseyin Mektebinde daima ta'lim eden sıbyandan onbeş nefer eytâmın her birine her sene şehri ramazanı şerif geldikte leyle-i kadirde bir bogası kaftan ve bir kıt'a takke ve bir don ve bir gömlek ve bir pabuç aluverile ve her yetim giydiği vakit Resulü Ekrem sallallahu aleyhi vesellem hazretlerinin ruhu şerifleri için üç kerre selavat getirüp üç sure-i ihlas ve bir sure-i fatiha okuyalar ve sevabını ruhu merhume-i merkumeye ihda edeler her yetime üçer yüz altmış akçeden eksik sarf olunmaya, eğer mektebi mezburda on yetim bulunmazsa Hazret-i Ebi-Ey-yubi'l-ansâri radiye anhu elbâri camii mahallesi eytâmı ile itmam oluna. Ve mektebi mezburda daima taallım eden sair sıbyana dahi birer takye ve birer pabuç aluverile ve her sene mektebi merkume kifayet miktarı odun ve hasır alına..."

Vâkife Fatma Hanım vakfiyesinin yukarıda metni sunulan bölümünde özetle: *"Hacı Hüseyin Mektebinde devamlı bir şekilde öğrenim gören çocuklardan onbeş adet yetim çocuğa her sene Ramazan ayı geldiğinde Kadir gecesinde birer kaftan, takke, don, gömlek ve pabuç alınmasını, bu yetimlerden herbiri kendilerine verilen söz konusu giysileri giydikleri vakit Hazret-i Peygamber'in ruhu şerifleri için üç kerre selavat getirip üç defa İhlas Suresi'ni ve bir defa Fatiha Sure-*

(35) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 46 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 328-329.

(36) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 106 K. nolu vakfiye defteri, s. 68.

(37) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 570 nolu vakfiye defteri, s. 153-155, Sıra 90.

si'ni okumasını, sevabını sözü geçen merhumenin ruhuna bağışlamasını, her yetime harcanacak meblağın üçyüz altmış akçeden eksik olmamasını, söz konusu mektepte okuyan çocuklar arasında on yetimden az yetim bulunması halinde Eyüp Camii Mahallesi yetimleri ile tamamlanmasını, ayrıca sözü geçen mektepte devamlı bir şekilde öğrenim gören diğer çocuklara da birer takke ile birer ayakkabı alınmasını, her yıl sözü geçen mektebe yeterli kadar odun ve hasır alınmasını..” şart kılmıştır.

10— Şem’î Efendi hanımı Revnak Hanım'a ait 12/Cemaziyevvel/1306 H. 1/Ocak/1888 M. tarihli vakfiyesinin(38) 2. sayfasının son kısmında, fakir çocuklara elbise alınması ile fakir kızlara çeyiz yapılması hususunda şöyle denilmektedir:

“...Ve maazallahü taala ba'de inkirazilkül fazlaî merkûme ile fukarâyı atfâli müslimîn için münasip elbise iştira ve etfâli merkûmeye ilbas ve gelin olacak fukara nisa için cihaz iştira ve i'tâ oluna..”

Vâkife Revnak Hanım vakfiyesinin bu bölümünde “Allah korusun tümünün sona ermesi halinde sözü edilen gelir fazlası ile fakir müslüman çocuklara uygun elbise alınıp giydirilmesini ve gelin olacak yoksul hanımlar için çeyiz alınarak kendilerine verilmesini” öngörmüştür.

11— İstanbul Anadolu Hisarı'nda Keyfî Nâzırı Mustafa Ağa'ya ait Gurrei/Rebiulevvel/1238 H. 12/Aralık/1851 M. tarihli vakfiyede(39) borçlu mahbuslara yardım hususunda şöyle denilmektedir:

“...Ve yine kala-i mezbûreye vurûd eden mahbuslar için beher sene yirmidört kuruşluk kömür ve ruganizeyt iştira oluna ve beher yevm otuz akçelik nu'nı aziz iştira oluna ve hisarı mezkûre mürur ve ubur eden fukaraya verile ve yine hisarı mezkûr ahâlilerinin avâriz vakfına senevî seksen kuruş verile ve yine hisarı mezkûrda külle yevm otuz akçelik nânı aziz iştira olunup kilâba eklettirile..”

Vâkif Mustafa Ağa vakfiyesinin bu bölümünde özetle:

a— Sözü geçen kaleye gelen hükümlü (mahbuslar için her yıl yirmidört kuruşluk kömür ve zeylinyağı alınmasını,

b— Her gün otuz akçelik ekmek alınarak mezkûr hisara gelip giden fakirlere verilmesini,

c— Hisar halkının avarız vakfına yılda seksen kuruş verilmesini ve hisarda hergün otuz akçelik ekmek satın alınarak köpeklere yedirilmesini, şart kılmıştır.

12— Şam'ın Salihîye Mahallesi'nde Salahaddin kızı Salihâ Hatun'a ait 708 H. 1308 M. tarihli vakfiyede(40) esir müslümanların kurtarılması ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

“...Ve merkum vâkif Üsera-i müslîminin mahzul frenklerin ellerinden kurtarılmasına kalfında bu vakfın mahsulü tam bir sene nâzırın elinde cem olunup anı ümenâi müslîminden kendine itimad oluncaya bir veya ziyade kimse ile karada ve denizde fukara beldelerine gönderip onunla esir düşen müslümanlardan erkek ve dişi ve çocukları ihtiyar ettiği kimseyi kurtaracak. Şu veçh üzere anlardan her birini elli adet dînârı mısır ve bundan aşağı meblağ ile veya olgünde teamül eden ve merkum meblağın makamına kaim herhangi bir nakitle satın alacak ve kurtardığı kimseler bilâdı müslîmine vâsil oluncaya kadar onların nafaka ve kisvelerini de i'ta edecek ve bu husus tamamı iki sene müteazzır olur ise vakfın nazırı bu iki sene içinde vakfın gelirini cem' edip her nerede bulunan fukara ve mesakini müslimine dilediği miktarı sarf edecek ve ister nakit ve ister kisse ve ister ekmek ve ister ise suya sarf edecek ve merkum nazır kisse ve ekmek ve nakit ve suyu cem' etmek ister ise ol suretle sarf edip sureti sarf anın re'yi ve içtihadına menul bulunacak ve iki sene sonra üsera-i müslîminin kurtarmak imkanı hasıl olursa mezkur gelirin şerh ve beyan olunan veçh üzere sarf edecek ve yine müteazzır olur ise yine fukara ve mesakime tasvir edildiği veçh üzere sarf edecek ve dünyanın sonuna kadar böyle cari olacak...”

Vâkife Salihâ Hanım vakfiyesinin bu bölümünde özetle: “Esir düşen müslümanları firenglerin ellerinden kurtarmak için bu vakfın gelirinin tam bir sene vakıf idarecisinin elinde toplayarak, toplanan bu meblağın güvenilir müslümanlardan kendine güvenilen bir veya birkaç kimse ile karada ve denizde frenk ülkelerine gönderip onunla esir düşen müslüman erkek, hanım ve çocuklardan dilediği kimseyi kurtarmasını, bu esir müslümanlardan her birinin alınması için elli Mısır Dinarı veya daha aşağı meblağ ya da o gün teamül eden ve sözü geçen meblağın yerine kaim olan herhangi bir nakitle satın alarak kurtarmasını, kurtarılan bu esirlerin İslâm ülkesine ulaşmaya kadar yiyecek ve giyeceklerini de temin etmesini, bu hususu uygulamak iki sene kadar bir süre imkansız olur ise vakıf idarecisinin bu iki senelik vakıf gelirini toplayarak nerede olursa olsun dilediği fakir ve yoksullara dilediği miktarı harcayabileceğini, bu harcamayı ister nakit para, ister giysi ve isterse gıda maddesi olarak yapabileceğini,

(38) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 571 nolu vakfiye defteri, s. 29-31.

(39) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 746 nolu vakfiye defteri, s. 194-196.

(40) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 584 nolu vakfiye defterinin 260-261. sayfalarında arabçası ve 2132 nolu defterin 70-74 sayfalarında Türkçesi kayıttır.

iki sene sonra müslüman esirleri kurtarmak imkanı doğması halinde ise sözü edilen gelirin belirtilen şekilde harcanmasını, yine mümkün olmazsa yine fakir ve yoksullara belirtildiği şekilde dünyanın sonuna kadar harcamaya devam edilmesini...” öngörmüştür.

13— Sultan Üçüncü Mustafa'nın kızı Şahsultan'a ait 17/Recep/1216 H. 11/Kasım/1801 M. tarihli vakfiyenin(41), 46-47. sayfalarında vâkıfın hayratında görevli kimselere Kurban Bayramı'nda birer baş koyun verilmesi hususunda şöyle denilmektedir:

“... *Ve idf adhâda onüç re's ağnam iştirâ olunup bir re'si mütevellî efendiye ve bir re'si kâti' efendiye ve bir re'si şeyh efendiye ve bir re'si kurrâ efendiye ve bir re'si mektep havâcesine ve bir re'si hattât efendiye ve bir re'si baş halifeye ve üç re'si türbedârâna ve iki re'si sebîl evvel ve sâniye verile...*”

Vâkıfe Şah Sultan vakfiyesinin bu bölümünde: “*Kurban Bayramı'nda onüç baş koyun satın alınarak bunlardan birinin mütevellîye, birinin kâti'be, birinin şeyhe, birinin kurraya, birinin mektep hocasına, birinin hattata, birinin baş halifeye, üçünün türbedar olanlara, ikisinin de birinci ve ikinci sebîliye verilmesini*” öngörmektedir.

14— İstanbul'da Ali Ağa'ya ait Evaili/Rebiül-ahir/1009 H. 31/Ağustos/1600 M. tarihli vakfiyede(42), Galata cezaevi'nde bulunan mahkumlara su alınması hususunda şöyle denilmektedir:

“... *Ve mukaddemâ evkâfi mezbûre mahsûlünden Galata mahbesinde olan zindânilere tayin ettikleri dört saka su kemâkân aliverilip yevmi yirmi akçe sarf oluna...*”

Vâkıf vakfiyesinin bu bölümünde daha önce Galata Cezaevi'ndeki mahkûmlara tayin etmiş olduğu dört sakalık suyun daha önceki olduğu gibi alınmasına devam edilmesini ve bu amaçla günde yirmi akçe harcanmasını şart kılmıştır.

15— Köşk kasabası sakinlerinden merhum Hacı Hasan Ağa oğlu Ahmet Ağa'ya ait Evaili/Şevval/1172 H. 16/Haziran/1758 M. tarihli vakfiyede(43), yazın soğuk su tevzi edilmek üzere kar alınması hususunda şöyle denilmektedir:

“... *Evkâfi mezkûrenin irâdından eyyâmı sayfin harrinde senede yirmi yük kar vâlidem Fatma kadın rûhi için ve diğer yirmi yük kar kendi canım için ve diğer on yük kar ehlim Aysa ruhi için ve diğer on yük kar diğer ehlim Emine için ve on yük kar diğer ehlim Aişe rûhi için camii şerifde olan sebilde ve sûk derûnunda sebilde sarf edeler beyhûde yere itlâf etmeye-ler...*”

Vâkıf vakfiyesinin bu bölümünde sözü edilen vakıf gelirinden, yazın sıcak günlerinde her yıl

yirmi yük kar; annesi Fatma kadının ruhu için, yirmi yük kar; kendi canı için, on yük kar; eşi Aişe ruhu için, on yük kar; diğer eşi Emine için ve on yük kar; diğer eşi Ayşe'nin ruhu için alınarak camide ve çarşı içinde bulunan sebillerde harcanmasını ve alınan bu karların yerinde kullanılarak telef edilmemesini şart kılmıştır.

Aynı vakfiyenin aynı sayfasında devamlı, mezarlığın bakım ve onarımı ile ilgili olarak: “*Ve kasabai mezkûre kurbünde bina eylediğim kabristan tamiri için iktiza eden masârifin mütevellî harc edüp tamir ettüre*” denilmektedir. Vakfiyenin bu bölümünde ise vâkıf sözü geçen kasaba yakınında yaptırmış olduğu mezarlığın tamiri için gereken masrafları mütevellinin karşılamasını ve bu hususta harcama yaparak tamir ettirmesini şart kılmıştır.

16— Köşk kasabası sakinlerinden Hasan Ağa kızı Aynî kadına ait Evasıtı/Muharrem/1212 H. 9/Temmuz/1796 M. tarihli vakfiyede(44), sebil için kar alınması hususunda şöyle denilmektedir:

“... *Şöyle şart eyledimki maarrüzzikir bahçelerden beher sene hâsıl olan mahsul mütevellî yedi ile cem' olup senede doksan gün eyyâmı sayifte altmış yük kar sâlifülbeyan kabristana muttasıl müceddeden bina eylediğim sebil içinde tebrîdümâ' olunup umûmunâsa iskâ oluna, canım için ve yine köşk'de camii kebîrde ihya ve tamir eylediğim sebîl içinde senede eyyâmı sayfte doksan gün karındaşım Hacı Ahmet ağa merhûmun rûhu için yirmi yük kar tebrîdümâ' olunup umumunasa iska oluna ve yine mezkûr camii kebirde ihya eylediğim sebilin derununda merhum pederim Hasan ruhi için on yük kar validem merhume ruhi için on yük kar senede eyyâmı sayften doksan gün tebrîdümâ' olunup umumunasa iska' oluna...*”

Vâkıfe Aynî kadın vakfiyesinin bu bölümünde özetle:

a— Sözü geçen bahçelerden elde edilen gelirin mütevellî elinde toplanarak her yıl yaz günlerinde kendi ruhu için altmış yük kar alınarak doksan gün, sözü geçen mezarlığa bitişik yeniden yaptırmış olduğu sebilde su soğutularak bütün insanlara içirilmesini,

b— Yine Köşk Kasabası'nda Ulu Cami'de ihya ve tamir ettiği sebil için de her yıl yaz günlerinde merhum Ahmet Ağa'nın ruhu için yirmi

(41) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 132 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 46-47.

(42) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 26/611 nolu vakfiye defteri, s. 23-30, Sıra 15.

(43) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 578 nolu vakfiye defteri, s. 298-300.

(44) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 579 nolu vakfiye defteri, s. 56-57.

yük kar alınarak doksan gün su soğutulup halka soğuk su içirilmesi,

c- Sözü edilen Ulu Cami'de ihya etmiş olduğu sebilde merhum pederi Hasan'ın ruhu için on yük, annesinin ruhu için de on yük olmak üzere her yıl yirmi yük kar alınarak yaz günlerinde doksan gün soğuk su yapılarak tüm insanlara içirilmesini, şart kılmiştir.

17- Mustafa Ağa oğlu Cihanzade Hüseyin Bey'e ait 11/Cemaziyelahir/1201 H. 19/Mart/1786 M. tarihli vakfiyede(45), yazın soğuk su alınması ve şerbet yapılarak dağıtılması için şöyle şart edilmiştir:

"... Ve cum'a mahallesinde dükkan önünde vâki Hacı İvazoğlu sebiline eyyamı sayfun doksan gününde beher yevm birer denk kar verile ve kendim bina eylediğim sebtle eyyamı sayfin beş gün evvelinde bed' ve beş gün sonunda hatm olup yüz günde beher yevm ikişer yük kar iştirâ olunup tehrîdu ma' oluna ve iptida gün yirmi vukiyye avel iştirâ olunup şerbet edeler ve sebilhaneye beher sene yirmi kuruş verile..."

Vâkif vakfiyesinin bu bölümünde özetle: "Cuma Mahallesi'ndeki dükkan önünde bulunan Hacı İvazoğlu Sebiline yazın doksan gününde her gün birer denk kar verilmesini, kendinin yaptırmış olduğu sebilde ise yine yazın beş gün evvelinden başlamak, beş gün sonunda bitirmek üzere yüz gün içinde her gün ikişer yük kar satın alınarak su soğutulup dağıtılmasını ve ilk gün yirmi okka bal alınarak şerbet yapılmasını, ayrıca her yıl sebilhaneye yirmi kuruş verilmesini..." şart kılmiştir.

18-Eski Matbahı Amîre Emîri Haseki Hacı Mustafa Ağa'ya ait 27/Muharrem/1182 H. 3/Haziran/1768 M. tarihli vakfiyede(46), çocukların temiz hava teneffüsü için bahar günlerinde kıra götürülmesi hususunda şöyle denilmektedir:

"... Ve senevi üçbin akçe sıbyanın teferrüce ihraçları için harç ve sarf olunup eyyamı baharda sıbyan bir mahalli dalküşâyâ ihraç ve ba'del isti'yaf hengâmı avdetle huffaz olanlar birer hatmi şerîf ve sâirleri üçer ihlas ve birer fatihai serîfe ve birer salavâtı şerîf kiraç edüb benim ve vâlideynim ve akrabai taalûkatın ertahına ihda eyleyeler..."

Vâkif Haseki Hacı Mustafa Ağa vakfiyesinin yukarıda sunulan bölümünde özetle:

"Yılda üçbin akçe ayrılarak çocukların şehir dışına çıkartılıp temiz hava teneffüs etmeleri için harcanmasını, bu amaçla bahar günlerinde çocukların içaçıcı ve havadar bir yere çıkartılarak dinlenmeden sonra dönüş akabinde bu çocuklardan hafız olanların birer hatmi şerif okumasını, hafız olmayanların üçer ihlas, birer fatihai serife ve birer salavâtı şerife okuyarak tümünden elde edilecek sevabın, vâkifin kendi, anne-i babası

ve diğer yakınlarının ruhlarına armağan edilmesini..." şart kılmiştir.

19- Bezmialem Valide Sultan'a ait 15/Şaban/1258 H. 9/Eylül/1842 M. tarihli vakfiyede(47), Medine-i Münevvere'de hacılara ve bütün susuzlara su tevzii için yaptırmış olduğu sebil ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"... Medine-i Münevvere-i müşarünileyhde as-hâbi kiramdan Seyyidüna hamza radyallahu anh hazretlerinin makami ülyaları tarikinde kendi malından harç ve sarf ile mücavirinden Hüseyin efendi marifetiyle bina ve inşasına muvaffaka oldukları sebilde hüccacı zevi-ibtihac ve bilcümle atşânân iska ve irva olunmak üzere ismi ismel penahileri mahkuk olarak on adet nühas maş-raba irsal ve vaz' ve mumaileyh Hüseyin efendi saki nasb olunarak sebilî mezkûrda atşânân irva ve iska eylemekte olduğundan mumaileyh Hüseyin efendiye senevi beşyüz kuruş vazîfe verile ve meblağı vazîfeyi mezkûr beşyüz kuruş dahi sâl-besan vazâifi sâire ile ma'an irsâl olunup mahallinde i'â oluna..."

Cennetmekân Bezmialem Valide Sultan vakfiyesinin bu bölümünde özetle: "Medine-i Münevvere'de Hazret-i Hamza (RA)'nın türbesine giden yol üzerinde vâkifinin kendi malından harcama yaparak Medine'de mücavir Hüseyin Efendi'nin marifeti ile yaptırmış olduğu sebilde hacılarla bilumum susuzlara su içirilmesi için vâkifinin adı üzerlerine yazılmış olan on adet bakır masraba gönderilip sözü geçen Hüseyin Efendi söz konusu sebilde sâkî (su dağıtıcı) olarak tayin olunup susuzlara su dağıtmakta olduğundan adı geçene yıllık beşyüz kuruş ücret verilerek bu meblağın beher yıl Medine'ye gönderilmekte olan diğer ücretlerle birlikte gönderilip yerinde kendisine verilmesini..." şart kılmiştir.

20- Ayşe Revnak Hanım'a ait 7/Cemaziyelahir/1305 H. 7/Şubat/1887 M. tarihli vakfiyesinin(48) 2. sayfasında, Ramazanı Şerif'de mukabele okutulması hususunda şöyle denilmektedir:

"... Ve beher sene ramazânî serîfi mağfîret nişânda imam ve müezzîn olanlardan her biri mukabele şerîf tilâvet ve biri mus'haf-ı serîf tutarak istima' edüp hâsil olan ecrü mesûbâtı evce-ten ve bizzat Resûlu Kıbrıyâ ve seffî umom Hazret-i Fahrülâlem Muhammed el Mustafâ Efendimiz Hazretlerinin rûhu mutahharelerine ve âl ve evlâd

(45) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 578 notu vakfiye defteri, s. 186-190.

(46) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 10 K. notu orijinal vakfiye defteri, s. 147.

(47) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 11 K. notu orijinal vakfiye defteri, s. 205-206.

(48) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 571 notu vakfiye defteri, s. 27-28 ve 29-31.

ve eshâbı zevil ihtirâm hazarâtının ervâhı mukâdeselerine ve zevcim müşârünileyh Şemî Efendinin ve akrabâi müteallikâtım ve kâffei ehli İmân ervâhına ve ben hayatta oldukça selâmeti dareyim için duâ ve ba'de'l-irtihal rûhuma ihdâ olunup vakfeyni mezkûreyn gallesinden mukâbelehan efendiye ikiyüz kuruş ve müstemi' bulunan zâta elli kuruş verile..."

Vâkife Ayşe Revnak Hanım vakfiyesinin bu bölümünde: "Her yıl Ramazan ayında imamla müezzinin mukabele okumasını, bunlardan birinin tilâvet etmesini, diğerinin mushaf-ı şerif tutarak okumayı takip edip dinlemesini, bu mukabeleden elde edilecek sevabın, önce Hazret-i Peygamber (SAV) in ruhu şerifleri ile aile efradının ve sahabelerin ruhlarına, daha sonra eşi sözü geçen Şemî Efendi'nin, diğer yakınlarının ve hüttün iman ehlinin ruhlarına bağışlanmasını, kendisi hayatta oldukça dünya ve ahiret hayatının selameti için dua edilmesini, ahirete göçtükten sonra da ruhuna armağan edilmesini ve sözü geçen iki vakfın gelirinden mukabelehan olan kişiye ikiyüz ve onu dinleyen zata da elli kuruş verilmesini..." şart kılmiştir.

Aynı defterin 29-31. sayfaları ve 12. sırasında kayıtlı aynı vâkifeye ait 12/Cemaziyelevvel/1306 H. 1889 M. tarihli vakfiyenin 2. sayfasında ise:

"...Ve beher sene şehri ramazânı mağfîret nişânda camii şerîfi mezkûrda Hoş elhan bir zat başkaca müezzinlik edüp yine gallei mezkûrdan şehri şerîfi mezkûrda ber - minvalı mübeyyen müezzinlik eden zata beher sene yüz kuruş verile ve beher sene şehri şerîfi mezkûrda tarafımdan tayin olunan imam ve müezzin efendilerden her biri camii şerîfi mezkûrda seherî mukabelei şerif tilâvet ve biri dahi mus'haf-ı şerif tutarak istima' edüp yine gallei mezkûreden mukabelehan efendiye beher sene yüzelli kuruş ve müstemi' bulunan zâta elli kuruş verile" denilmektedir.

Vâkife Ayşe Revnak Hanım vakfiyesinin bu bölümünde de: "her yıl Ramazan Ayı'nda sözü edilen camide güzel sesli başka birinin müezzinlik ederek vakıf gelirinden bu ayda belirtilen şekilde müezzinlik eden bu zata her yıl yüz kuruş verilmesini, ayrıca tarafımdan tayin edilmiş olan imamla müezzinin sözü geçen camide her yıl Ramazan ayında seher vakti birinin okuyup diğerinin Mus'haf-ı Şerif'den takip ederek dinlemesi suretiyle mukabele okumalarını, bu hizmetlerine karşılık vakıf gelirinden mukabele okuyana her yıl yüzelli kuruş, dinleyene de elli kuruş verilmesini" şart kılmiştir.

21— Sıtkı Efendizade Ahmet Reşit Efendi'ye ait 19/Şaban/1247 H. 11/Ocak/1831 M. tarihli

vakfiyede(49), İstanbul Fatih Camii'nde Ramazan Ayı'nda akşam namazını kılmak üzere gelen kimselere iftar için dağıtılmak üzere hurma alınması hususunda şöyle denilmektedir:

"...Ve yine gallei merkûmeden mâruz zikir beher sene ramazânı mübâreke sâlifül-beyan Sultan Mehmet Han Camii şerifinde akşam namazı edâsı için hâzırûn olan müslimîne lieclil-iftar kadri kifâye hurma iştirâ olunup ramazânı mübâreke beher gece her birine birer hurma ita' olunup hurma bahası olarak camii şerifi mezkûr kayyım-başısı efendiye beher sene kırk kuruş verile..."

Vâkif Ahmet Reşit Efendi vakfiyesinin bu bölümünde: "Sözü edilen vakıf gelirinden her yıl Ramazan Ayı'nda İstanbul Fatih Sultan Mehmet Han Camii'nde Akşam Namazı'nı kılmak için camie gelen müslümanlara iftarlarını açmak üzere yeteri kadar hurma satın alınıp her gece her birine birer hurma verilmesi için sözü geçen camiin baş kayyımına yılda kırk kuruş verilmesini..." öngörmüştür.

22— Üçüncü Selim'e ait 23/Muharrem/1220 H. 11/Nisan/1805 M. tarihli vakfiyenin(50) 282. sayfasında vakfın gelir fazlasının cihad işleri ve ordunun donatılması için tahsis etmesi ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"...Ve İrâdı vakıf kemâli kuvvet buldukte fazlai vakıf re'yi mütevellî ile din ve Devleti âliyye enfa' ve evlâ mesûbâtı celîle ve umûru cihâdiye ve gazâyâ ve asâkiri islâm teşhizine ve levâzımı sâirei cihâdiyye harç ve sarf oluna..."

Vâkif Üçüncü Sultan Selim vakfiyesinin metni sunulan bu bölümünde: "Vakıf gelirinin güçlendiği takdirde gelir fazlasının, mütevellinin görüşü ile din ve devlete daha yararlı olan ve büyük sevap sağlayacak şekilde savaş yapan askerlerin teşhizi ile diğer gerekli savaş işlerine harcanmasını..." şart kılmiştir.

23— Mihrişah Valide Sultan'a ait 15/Şaban/1215 H. 20/Aralık/1800 M. tarihli vakfiyenin(51) 75. sayfasında ordunun donatılması hususunda şöyle şart edilmiştir:

"...İrâdı vakıf kemâli kuvvet buldukte fazlai vakıf re'yi mütevellî ile din ve devleti âliyye enfa' ve evlâ' mesûbâtı celîle ve umûru cihâdiye ve gazâyâ ve asâkiri islâm teşhizine ve levâzımâtı sâirei cihâdiyye harç ve sarf oluna..."

Vâkife Mihrişah Valide Sultan vakfiyesinin bu bölümünde: "Vakıf gelirinin kuvvetlendiğinde gelir fazlasının mütevellinin görüşü ile din ve

(49) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 570 nolu vakfiye defteri, s. 98, Sıra 63.

(50) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 168 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 282.

(51) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 48 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 75-79.

devlet işlerine daha yararlı ve daha üstün sevap sağlayacak şekilde savaş işlerine, sefere çıkan, savaş eden islam askerlerinin teçhizine ve diğer savaş ihtiyaçlarına harcanmasını..." şart kılmiştir.

Aynı vakfiyenin 76-79. sayfalarında bu defa: "şurûtu mezkûrenin bâzısından rucû' edüp ve müceddeden solveçhile şart ve tayin eyledim ki, izhârî şaâiri dîni izhârî kelmetullâhil-mübîn zımında şehriyârî Hazreti müşârunileyh efendimiz: hazretlerinin müceddeden ihyâ-kerdei sâhâneler olan tophâneyi âmire ve toparabacıları ve ocakları neferâtları ve levent çiftliği ve Üsküdar kışlağı asâkiri ve sâir sunûfu askeriyenin masârıfı zarûriyelerine i'ânât cümle umûrun akdemi ve istihdârî esbâbı umûru cihâdiye farızası kâffeî mesâlihînin ehem ve elzemi olduğundan bîmâyetillâhil-müteal zâtı maâlisîfat himmetdisârin caypalesi örnek iffet ve erikei pîrâyı evci ismetde berkarar oldukca vakfı şerîfin tevliyeti yedi alıyyeme mahsus olarak kâffeyi umûr ve husûsu ve beher sene irad ve masârıfâtı muhâsebesi kâim-makâmı mütevellî ve kâtip ve rûznameçecisi ve câbîsi marifetleriyle ru'yet olunup ve bi'iradetillâhi Teâlâ (Yâ eyyetühennefsul mutmeinnetu irci'î ilâ rabbiki râdiyeten merdiyyeten) dâveti kerîmine câbet buyurduğunda vakfı şerîfime necli necîbi muhteremim Şevketlü mehâbetlü ismetlu, kudretlu pâdişâhî âlem-penâh hazretleri meşrûtiyet üzere mütevellî olup vakfı şerîfimin umûr ve husûsunu idâre ve ru'yet edüp, eyer irâdei alıyyei şâhâneleri şeref ezâyi sudûr eder ise vakfı şerîfimin bilcümle irâdından ba'de ihrâcil vezâif vel mesârıf bâkî kalan mecmûu fazlai irâdi cedîdi hümâyun defterdârı olanlara teslim ile hazînei âmirede hıfz olunup umûru askeriyei berriye ve levâzımı cihâdiye masârıflarına harç ve sarf oluna..."

Vâkife Mihrişah Valide Sultan, vakfiyesinin bu bölümünde ise özetle: "Daha önce öngördüğü şartların bir bölümünden dönerek yeniden bu şekilde şart kıldığını ifade ile Tophanedeki toparabacıları ve ocakları erleri, Levent Çiftliği ve Üsküdar Kışlası'ndaki askerler ve diğer askeri sınıfların zaruri masraflarını karşılamak üzere yardımda bulunmanın her işin başta geleni ve cihad farızası için hazırlıklı olmanın bütün yararların en önemli ve en lüzumlu olduğuundan Allah'ın inayetiyle hayatta oldukça vakfı şerîfimin mütevellîliğinin kendi elinde olmasını, vakfa ait her türlü işlerle her yıl gelir ve masraf muhasebesinin mütevellî vekili, katip, rûznameçeci ve cabi marifetleriyle gözetilmesini ve Allah'ın emriyle (Ey mutmain olan nefis rabbına razı olarak ve olunarak dön) çağırısına icabet ederek vefatında vakfa oğlu Sultan Selim'in mesrutiyet

üzere mütevellî olup vakfın işlerini yürütmesini ve eyer iradeleri olursa vakıfla ilgili görevlilerin ücretleriyle masrafları çıkarıldıktan sonra vakfı şerîfinin gelirinin arta kalanının tümünü Hazine-i Amire'de muhafaza ederek Kara Kuvvetleriyle ilgili askeri hizmetlerle cihad ihtiyaçlarına harcanmasını" şart kılmiştir.

24- Üsküdar İhsaniye Mahallesi'nden Ahmet Şemseddin Bey'e ait 5/Zilkade/1248 H. 13/Şubat/1832 M. tarihli vakfiyede⁽⁵²⁾ kaldırım onarılması için şöyle denilmektedir:

"... Ve meblağı mekûfu merkûmdan bâkî kalur ise Medîne-i mezbûrede tâmir ve termîme muhtaç olan kaldırımların tâmir ve termîmine harç ve sarf oluna..."

Vâkif, vakfiyesinin bu bölümünde vakfedilen meblağdan arta kalması halinde, Üsküdar'da tamir ve onarım muhtaç olan kaldırımların onarımına harcanmasını şart kılmiştir.

25- İstanbul'da Molla Hüseyin Mahallesi'nde sakin Sultan Mehmet Hanı Gazi evkafı ruznameçecisi olan Muradoğlu Mehmet Efendi'ye ait Gurrei/Muharrem/1102 H. 17/Eylül/1593 M. tarihli vakfiyede⁽⁵³⁾ kaldırım onarımı ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

"... İzdîyâdı vakıfdan bâkî kalan akçe ile vefâdan yukarı Sultan Bâyezide giden yoldan yurdoğan kemeri altından mahallemiz olan Molla Hüseyin Mescidi serîfi önünden hânemizden aşağı vefâ meydanı ortasından olan kaldırım dik aşağı vefâ hamamı önünden kırk çeşmeden zeyrek dibine varınca kaldırımları tamir oluna... ve yine hânemizden yukarı tarafta Şehzâde camii serîfi kapusu dibinden alçak kemeraltından çarsu basını zelup andan kırk çeşme yoluna dönüp kırk çeşmeden dik aşağı çevrili zükakdan bâlâda zıkrolunan kırk çeşmeye varınca tamir oluna..."

Vâkif vakfiyesinin örneği sunulan bölümünde vakif gelirinin arta kalanı ile "Vefa'dan Sultan Beyazıt'e giden yolda Yurtdoğan Kemer altından vâkıfın mahallesi olan Molla Hüseyin Mescidi önünden kendi evinden aşağı Vefa meydanı ortasından kalan kaldırım dik aşağı ve Vefa hamamı önünden Kırk Çeşmeden Zeyrek Dibine varıncaya kadar olan kaldırımların tamir edilmesini, ayrıca vâkıfın evinden yukarı tarafta Şehzade Camii kapısı dibinde alçak Kemeraltı'ndan Çarşıbaşı'na gelip oradan Kırk Çeşme Yolu'na dönerek Kırk Çeşme'den dik aşağı çevrili sokaktan Kırk Çeşme'ye varıncaya kadar olan kaldırımların tamir edilmesini..." şart kılmiştir.

(52) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde maktuza 570 nolu vakfiye defteri, s. 25.

(53) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde maktuza 750 nolu vakfiye defteri, s. 113-114, Sıra 72.

26– Abdullah kızı ve Arap Ahmet Paşa'nın hanımı olan Perizat Hatun'a ait 15/Zilkade/1008 H. 19/Nisan/1599 M. tarihli vakfiyede⁽⁵⁴⁾ kaldırılmaların onarılması, fakir ve yetim öğrencilere yardım edilmesi, borçlu ve mahbusların kurtarılması için yapılan tahsisatla ilgili olarak: ". . .Ve vâkıfeyi ârife hâli sıhhatinde cizmece tekkesinden İâ Mehmet Ağa iskelesine gelince binâ eylediği kaldırım muhtacı meremmet oldukça vakfı şeriflen meremmet olunup tâmire muhtaç olmaya. Ve talimhanelerde talimi Kur'ân-ı azîmüşşân eyleyen eytamı müteallimin ve atfâh müslimîn için küllü sene ikibin akçe sarf olunup kadri kifâye kîsve iştirâ olunup teuzi' ve iksâ oluna ve küllü sene ikibin akçe daha rey'i vakıfdan ifraz olunup medyûnîn ve mahbûsînin deynine verilüp hapisten illak oluna şurûtu mezbûrede tevânî ve tekâsîl' veihmal ve tegâfülden hazer oluna..."

Vâkıfe Perizat Hanım vakfiyesinin örneği sunulan bölümünde: "Kendilerinin hayatta ve sağlık halinde iken cizmece tekkesinden Mehmet Ağa İskelesi'ne kadar olan bölümde yaptırmış oldukları kaldırımın tamire muhtaç olduğunda vakfı tarafından tamir edilmesini, bir başkasına muhtaç bırakılmamasını, mekteplerde Kur'an-ı Kerim öğrenen yetim çocuklar için her yıl ikibin akçe harcanarak yeteri kadar giysi alınarak giydirilmesini ve dağıtılmasını, keza yılda ikibin akçe vakıf gelirinden ayrılarak borçlularla hükümlülerin borçlarının ödenmesine harcanıp bunların hapisten kurtulmalarının teminini, sözü geçen şartların yerine getirilmesinde gecikilmemesini, tembellik ve ihmalden kaçınılmasını..." şart kılmıştır.

27– Sultan Üçüncü Murad'ın kızı Ayşe'ye ait 1/Şaban/1011 H. 4/Ocak/1602 M. tarihli vakfiyenin⁽⁵⁵⁾ 31. sayfasında, o tarihte tamamlanmamış olan imaret, han ve çeşmenin tamamlanması, kaldırım ve köprü yapılması hususunda şöyle denilmektedir:

". . .Ve masârufı mezbûreden bâkî kalandan yine merhûmu merkûmun Rumeli'nde Tatarpazarı kazasında vâki nâ tamam olan imâret ve hanı ve çeşmesini itmâma bilâ israf harç ve sarf oluna ve kazâi mezbûrede memerrinâsda lâzım olan yerlere kaldırım döşenip ve ihtiyaç olan mevzide köprü bina oluna..."

Vâkıfe Ayşe Hanım vakfiyesinin metni sunulan bölümünde özetle: "Sözü edilen harcamadan arta kalan para ile yine Rumeli'nde Tatarpazarı kazasında tamamlanmamış olan imaret, han ve çeşmenin tamamlanması için israf yapılmaması şartı ile harcanmasını, yine sözü geçen kazada insanların geçecekleri yaya kaldırımları döşenip ihtiyaç olan mevzide köprü yapılmasını" şart kılmıştır.

28– Pertevniyal Sultan'a ait 15/Şevval/1289 H. 4/Aralık/1872 M. tarihli vakfiyenin⁽⁵⁶⁾ 293.-295. sayfalarında vakfetmiş olduğu Rüştîye ve Sıbyan mekteplerinde muallimlik yapan muallimlere maaşları, Maarif Nezareti tarafından verilmekte olduğundan aldıkları maaşın birer misli bayramlık olarak Ramazandan önce vakfının gelirinden verilmesini şart kılmıştır.

29– Sultan Birinci Mahmud'a ait 15/Şevval/1152 H. 4/Aralık/1739 M. tarihli vakfiyenin⁽⁵⁷⁾ 129-132. sayfalarında: "Cami avlusunda yapılan muallimhânedeki muallim olan kimseye günde elli akçe ücret, kalfa olan kişiye de günde yirmi akçe ücret, hat (yazı) hocasına günde on akçe ücret verilmesi, diğer taraftan mektepte hazır bulunan fakir öğrencilerden kırk tanesine günde ikişer akçe verilmesi, mektepte kapıcı olana günde on akçe ücret verilmesi şart kılınmıştır. Ayrıca mektepte öğrenim gören kırk fakir öğrenciye vakıf gelirinden yılda birer kapama birer çift mest pabuç, başlarına birer fes ve birer kuşak alınıp mektebin hoca, kalfası huzurunda vakfı mütevellisi marifetiyle dağıtılıp giydirilmesi, kış günlerinde öğrencilerin soğuktan korunması için yeteri kadar kömür alınıp mangalda yakılması, alışılacağı üzere yılda bir defa mektebin hoca ve kalfası ile birlikte öğrencilerin yorgunluklarının giderilmesi ve dinlenmelerinin temini için şehir dışına kıra gittiklerinde yemek ve diğer masraflarının karşılanması için vakıf gelirinden yeterli miktarın verilmesinin" şart ve tayin kılındığı yazılıdır.

30– İstanbul'da elhac İsmailoğlu Penah Süleyman Efendi'ye ait 21/Safer/1200 H. 13/Aralık/1785 M. tarihli vakfiyede⁽⁵⁸⁾ okumaya yeni başlayan öğrencilere alfabe kitabı alınıp dağıtılması hususunda şöyle denilmektedir. "Ve yetmiş birbuçuk akçesi elf siparası be-her sene altı adet sıbyana verile mektebe iptida girdikte birer sipara..."

Vâkıf Penah Süleyman Efendi vakfiyesinin bu bölümünde: "Vakıf gelirinden günde bir buçuk akçe ayrılarak alfabe kitabı alınıp her yıl altı çocuğa mektepte ders başlayınca birer tane verilmesini" öngörmektedir.

(54) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 570 nolu vakfiye defteri, s. 213-219, Sıra 129.

(55) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 98 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 31.

(56) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 179. dolap ve 9 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 293-295.

(57) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 47 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 129-132.

(58) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 570 nolu vakfiye defteri, s. 171.

31- Haseki Sultan'a ait Gurrei/Muharrem/ 958 H. 9/Ocak/1551 M. tarihli vakfiyede(59) Sağlık hizmeti ve darüşşifa ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: "Dârüşşifâya gelince müşârüniley-hâ vâkıfe hazretleri şart etmistirki, iki nefer hâzîr, riayet ve inâyete lâıyk, fetânet ve kıyâsetle mârûf, hazâkat ve ferâsetle mevşuf tıp ve hikmet kanunlarını bilen, onların bilumum mes'elelerini tahsilatı ile ihâta eden, mizaç ahvâlinin husûsiyetlerini anlayan, ilaç tertip etmekte mâhir olan, şurût ve macunların ahvâlinde tecrübeli, onların hastaların ahvâline mülâyim veya mübâyin olanlarına vâkıf, işgörme ve bir çok tecrübelerle ilimlerini tekiid etmiş, ve türlü ahvâl ve atvâr müsâhedeyle maariflerini ilerletmiş, ilim tahsilinde ve tatbikatta zamanlar geçirmiş, onları tamamlama hususunda vakitler harcamış kimse doktor olup, bunlardan her biri serim kalpli, kerim ahlâklı, güzel huylu, endişeden uzak, iyi iş yapar, ince kalpli, uysal, akraba ve ecânip hakkından hayır diler, nasîhetti, tatlı dilli, hoş sözlü, güler yüzlü, makbul huylu olmalıdır. Hastalardan her birine candan dost, re'fet ile nazar eder, onları aşık surat ile karstlamaz, onlara az da olsa vahşet ve nefret uyandıracak söz söylemez, zîrâ sözde bulunan sert bir kelime ba'zen hastaya en büyük dertten daha ağır gelir. Belki hastalara en latîf ibarelerle söz söyler. Onlara en güzel şekilde hitap eder. Sual ve cevapta onlarla en şefkatli yolu tutar. Zira sarf olunan nice sözler vardır ki, onlar hastanın nezdinde cennet kevserinden, zülal ve se'sebîden daha tatlıdır. Hastanın tatlı söze ihtiyacı daha çoktur. Hastalara şefkat ve riayet kenatlarını indirir döşer. Onların üzerine inayet ve himaye kemerlerini gerer. Bu iki doktordan her biri hergün geçen gecenin akabinde hemen dârüşşifâya gelip vazîfesine başlar, hastaların illetli kimselerin ahvâline bakar, hastalıkların ve dertlerin seyrini gözetir. Nabızlarına bakar, idrarlarını gözden geçirir ve diğer hastalığın meshur alâmetlerini tetkik eder, küçük büyük hepsinin ahvalini sorar, en küçük şeyleri bile ihmal etmez. Sonra her birine en uygun ilacı vererek tedavi eder. Eğer hastanın vaziyeti tekrar hastahaneye gelmesini icap ederse ihmal etmeksizin hemen hastaneye koşar. Bu iki tabipten her biri bu yazılan şartlara riayet eder ve bu kaideleri olduğu gibi muhafaza eyler, senenin ve ayların günlerin herbirine bu şartlardan bir tanesini bile ihlal ve ihmal etmeden bunlara tamamiyle riayet etmek mecburidir. Her kim ki bu sayılanlardan birini ihlal eder, üzerine aldığı vazifelerden birini ihmal ederse vazife mukabili almış olduğu sey ona haram olur. Ahirette de azap ve gazaba dūçâr olur. Bunlardan birinin vazifesi günde yirmibeş dirhemdir diğer-

nin vazifesi ise 15 dirhemdir. Mezkûr dârüşşifâda fâzıl, fenlerinde kâmil, sanatlarında mâhir, elle-riye cabuk, ilâca üstad, tedâvi ederken tedeb-ür ve tefekkürle hareket edüp tehevür göstermeyen iki kimse kehhâl (göz hekimi) olup bunlardan birinin vazifesi beş dirhem diğerinin vazifesi ise üç dirhem olur. Oraya san'atlarında mâhir, her nevi yaraları tedavi etmeye kâdir iki kimse cerrah olup, bunlardan birinin vazifesi beş dirhem, diğerinin üç dirhemdir. Herkesce malûm olsunki, tabibler hakkında zikrolunan şartların cümlesi kehhâller ve cerrahlar hakkında da aynı ile cârîdir. Onların da bu zikrolunan şartlara muhalefetten sakınmaları, onlar da hiçbirini hiçbir suretle asla ihlal etmemeleri lazımdır. İlaç ve şurupları kaynatmakta mâhir iki kimse eczacı olup bunlardan herbirinin vazîfesi üçer dirhemdir. Dârüşşifâya bir kâtip, bir vekilharç ve bir de kilerci tayin olunup bunlardan her birinin vazifesi üçer dirhemdir.

İki kimse de dârüşşifâda aser olup hastalara mizaçlarına göre yemek pisirirler. Bunlardan her biri vazifesi ikişer buçuk dirhemdir. Diğer iki kimse ilaç hazırlamak için edviyeci olup bunlardan her birinin vazîfesi ikişer dirhemdir. Diğer dört nefer kimse dahi hastabakıcı tayin olunup bunlardan her biri hastaların mesalihine bakarlar, lâzım olan hizmeti görürler, onların ihtiyaçlarına koşarlar, her zaman ahvallerini görüp gözetirler, onların yanından hiçbir zaman ayrılmazlar, gündüzleri onların hizmetlerinden bir saat bile gecikmezler, geceleri ise münavebe suretiyle ikişer ikişer hizmet ederler. Bunlardan her birinin vazîfesi üçer dirhemdir. Diğer iki kimse hastaların idrar şişelerine ve o emsali şeylere bakarlar, gündüzleri her ikisi de hizmette kusur etmezler, geceleri ise münavebe suretiyle hizmet ederler. Bunlardan her birinin vazifesi üçer dirhemdir. Diğer iki kimse çamasırcı olup icap edince hastaların çamasırlarını yıkarlar. Bunlardan her birinin vazifesi ikişer dirhemdir. Diğer iki kimse dahi tayin olunup bunlardan biri ferras diğeri bevvap olup her birinin vazîfesi ikişer dirhem olur. Diğer bir kimse bahçeci tayin olunup camun önünde ve yanı basındaki bahçeler, imaretin önünde kâm bahçeye bakar. Bunun vazifesi ikibuçuk dirhemdir. Diğer bir kimse çöpçü dârüşşifâda, imarette ve medresede toplanan çöpleri toplayıp keldirir, onları mahalline goturup atar. Vazifesi ikibuçuk dirhem olur. Diğer bir kimse zuafâ ve hastalar hamamında dellek ve külhaneci olup kenâli işi ve şefkatle muamele eder. Vazîfesi iki dirhemdir.

59- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde mahzur 1142 no.lu vakfiye defteri, s. 16-45.

60- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde mahzur 37 + 17 no.lu vakfiye defteri, s. 160-167.

Muşârüniyleyhâ vâkıfe hazretleri yine şart etmişlerki, ilaç, şurup, yemek, ve saviyeli çorba vesaire için hergün yüzelli dirhem sarfolunur, ve bunların cümlesi Dârüşşifâya iltica eden hastaların mesalihine ihtiyaçlarına göre tevzi olunur. Onlara asla taziyik yapılmaz. Şuruplardan ve macunlardan hiç bir şey hariçten isteyenlere verilmez, ancak pazartesi ve perşembe günleri müstesna. Çünkü iki tabib bu iki şerefli günde hariçten şurup ve macun isteyenlere bunlara muhtaç olmadıklarına kanaat geldikleri takdirde ilaç verirler."

Yukarıda orijinal örneği sunulan rahmetli Haseki Sultan'ın vakfiyesinin bu bölümünde Dârüşşifâ'da hizmet gören doktorların ve diğer personelin hastaneye gelecek olan hastalara göstermek zorunda oldukları insancıl davranış ve hizmetlerle ilgili şartları, 1551 yılında düşünüp bu kadar güzel, veciz ve muntazam bir şekilde öngörmüş olması her türlü takdirin üstündedir.

32- Kütahya'da Germiyanoglu Yakup Çelebi'ye ait 30/Rebiülahir/1306 H. 21/Aralık/1889 M. tarihli vakfiyedeki(60), hasta bakımı ile ilgili olarak öngörülen şartla ilgili olarak şöyle denilmektedir: "Ve dahi anda kimki hasta olan olursa ana hekim getireler, ilaç ettireler ve hekim hakkın vereler. Ve edviye bahasını (ilaç parasını) vereler. Ve anda ölen olursa kefin ala sabun ala ahsen kıyalar. Andan sonra misafir ve mücavir dervişâna git demeyeler.."

Vâkıf Germiyanoglu Yakup Çelebi vakfiyesinin yukarıya alınan bölümünde: "hasta olanlara doktor getirilmesini, ve tedavi ettirilerek doktorun ücretinin ödenmesini, ayrıca hastaya ilaç parasının ödenmesini, bu hastalardan ölen olursa cenazesinin kaldırılması için kefin ve sabun gibi giderlerin en güzel şekilde karşılanmasını, bundan sonra da misafir ve mücavir olan dervişlere git denilmemesini" şart kılmuştur.

33- Sivas'da Kangal Ağası zade Abdurrahman Paşa'ya âit 14/Ramazan/1305 H. 12/Mayıs/1888 M. tarihli vakfiyede(61) fakir ve gariplerden vefat eden olup cenaze masrafını karşılayacak parası olmayanların cenazelerinin kaldırılması için kefen ve benzeri giderlerin vakıf geliri ile yapılması hususunda şöyle denilmektedir:

". . . Ve teçhizü tekfinlerine dahi malları olmayarak karyei merkûmede vefat eden guraba ve fakiranın gallei mezkûreden masârifleri îtâ olunarak def'noluna.."

Vâkıf Abdurrahman Paşa vakfiyesinin bu bölümünde: "sözü geçen köyde vefat edip te cenazelerinin kaldırılması için kefen ve benzeri cenaze masraflarını karşılayacak malları olmayan garip ve yoksulların, vakfın sözü geçen gelirinden masraflarının ödenerek def'nolunmasını" şart kılmuştur.

34- Sultan Birinci Mahmud'a ait orijinal vakfiyenin(62) 50-51. sayfalarında "Ve Medîne-i Münevvere alâ münevverihâ afdaluttahiyye ahâlsinden sâ'dâtı kirâmdan seksen nefer sâdâtı alevi yeye beher sene beş sikke-i haseneden dört yüz sikke-i hasene ve yine Medîne-i Münevvere'de vefat eden gurabâyı rûmdan olanların teçhiz ve tekfin ve masârifı defnine harç ve sarf olunmak için iki yüz adet sikke-i hasene ki cem'an senede altı yüz sikke-i hasene parası vakfından beher sene Medîne-i Münevvere'de şeyhülharem olan ağaya irsal olunup oldahi mahalline teslim ve sarf etmek üzere tayin buyurup.."

Vâkıf Sultan Birinci Mahmud vakfiyesinin örneği sunulan bu bölümünde özetle: "Medîne-i Münevvere halkından sadatı aleviyyenin ileri gelenlerinden seksen kişiye her yıl beşer sikke olmak üzere toplam dört yüz sikke verilmesini, yine Medine'de vefat eden gurabayı rûmdan olanların cenazelerinin kaldırılması için gerekli harcamayı karşılamak üzere her yıl iki yüz adet sikke verilmesini ve toplam olarak yılda belirtilen amaçlar için altı yüz sikkenin vakfı tarafından Medine-i Münevvere'de şeyhülharem olan şahsa gönderilmesini, onun da bu meblağı mahalline teslim ederek şart edidiği şekilde harcama yapılmasının teminini" şart kılmuştur.

35- Abdullah oğlu Mürselli Hacı İbrahim Ağa'ya ait 5/Cemaziyelevvel/1330 H. 9/Nisan/1912 M. tarihli vakfiyede(63) Leyleklere yem verilmesi ile ilgili olarak: "Ve yine yeni camii şerifi mezkûrda mücavir kalan leyleklerin ekileri için senevi yüz kuruş verile" denilmektedir.

Vâkıf Hacı İbrahim Ağa, incelenmesinden de anlaşılacağı üzere vakfiyesinin bu bölümünde, sözü geçen Yeni Camie mücavir olarak kalmakta olan leyleklere yem alınması için yılda yüz kuruş verilmesini öngörmüştür. Leylek ve benzeri hayvanların bakımı ve yaşatılması için bu ve benzeri vakfiye şartı gereği olarak son derece insancıl bir şekilde yürütülen hizmetler sadece bu hayvanlara yem temini ile kalmamış, bunların geceleri kalmaları için bir çok cami ve benzeri binaların (resim 7) belirli yerlerine gayet zarif ve muhkem bir şekilde kuşevleri dahi yapılmıştır.

Yukarıdanberi maddeler halinde arza çalışılan vakfın hayrî ve sosyal hizmetlerinden bir bölümünü içeren örneklerin tetkikinden de açıkça

(60) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 32/61/ nolu vakfiye defteri, s: 160-162.

(61) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 21/607 nolu vakfiye defteri.

(62) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kasada mahfuz 47 K. nolu orijinal vakfiye defteri, s. 50-51.

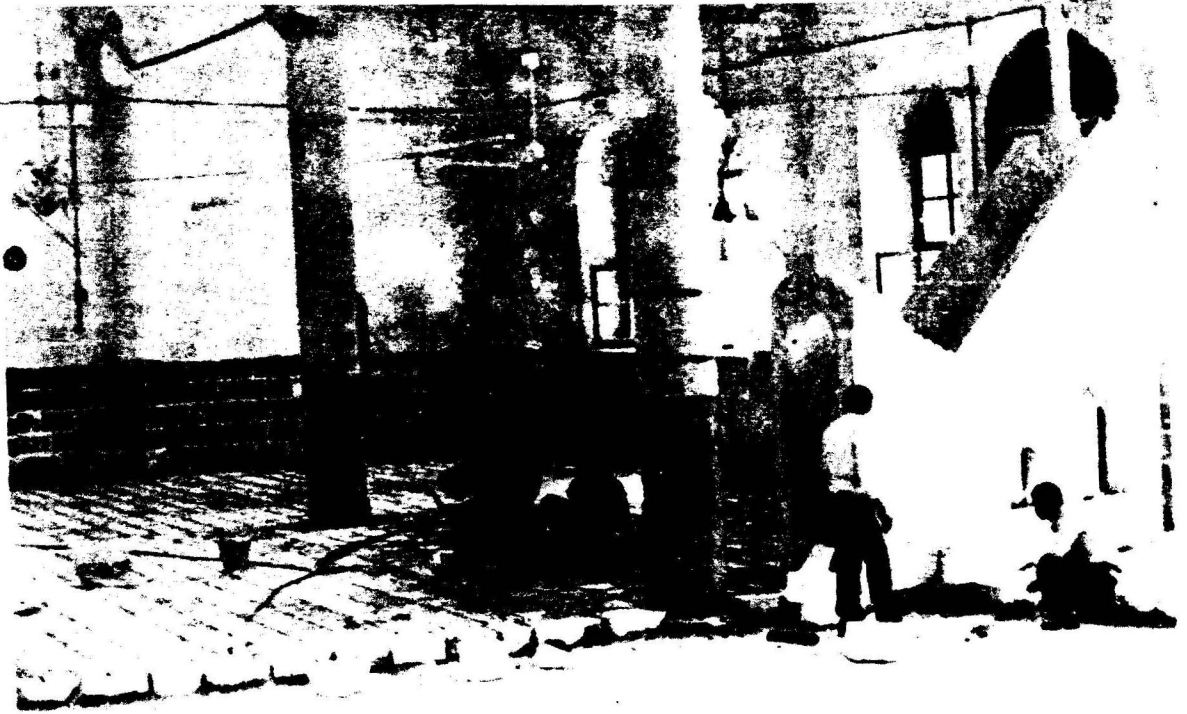
(63) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mahfuz 25/610 no'lu vakfiye defteri, s: 244.

görülebileceği üzere vakıf yapan atalarımızın içlerinde ki Allah rızası, hayır duygusu ve insanlık sevgisi onları o denli hayrî ve sosyal hizmetler yapmaya itmiş ki, öngördükleri şartlar insanların da ötesinde, hayvanlara dahi yararı dokunacak şekilde gelişmiştir.

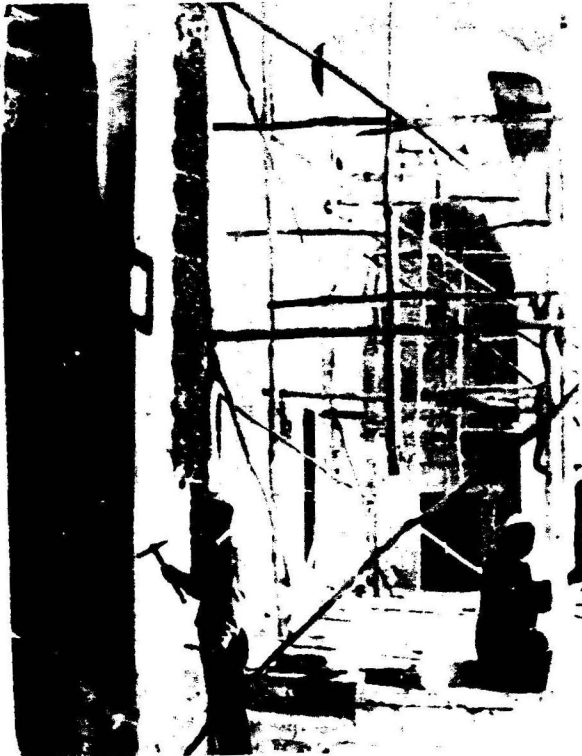
Vakfiyelerin içerdiği yukarıda belirtilen türden birçok hayrî ve sosyal hizmetler yüzyıllardır

olduğu gibi bu gün de, bütçe imkânları nisbetinde ve günün koşullarına uygun olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yürütülmektedir.

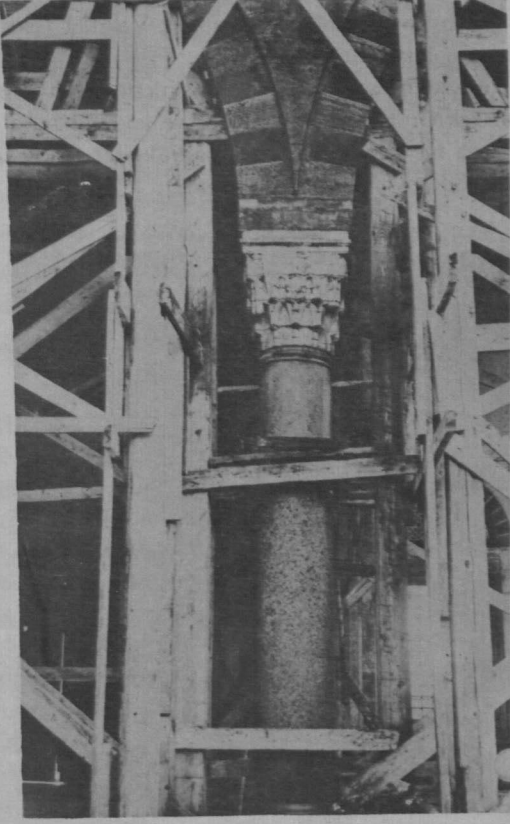
Böylesine ulvî amaç ve prensiplerle donatılmış olan vakıf rûhunun hayır sever ve kadirşinas halkımızda her geçen gün daha da kökleşerek, güçlü bir şekilde gelişmesi şayanı arzudur.

RESİM 1.1
Fatih Camii
onarım esnasında

RESİM 1.2
Nispetiye Camii
onarım esnasında

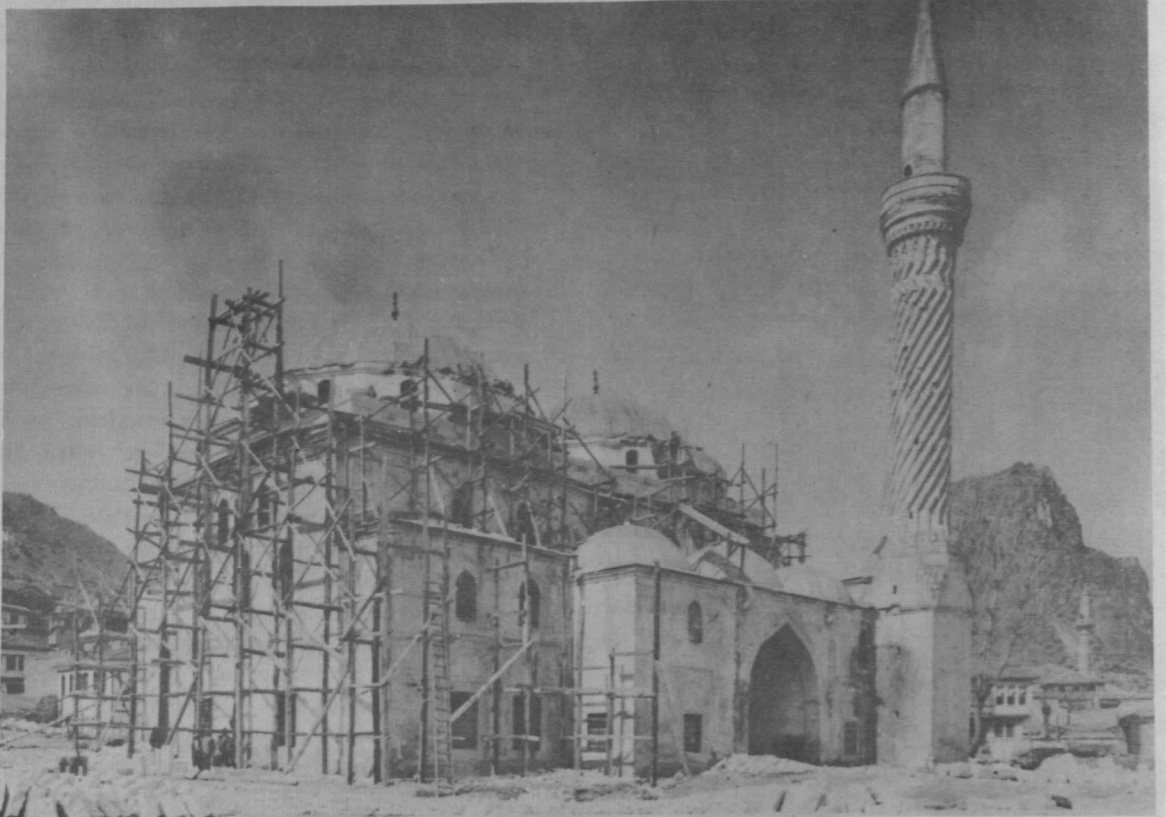

RESİM: 1/c. Selimiye Camii'ndeki
mermer sütunların onarımı

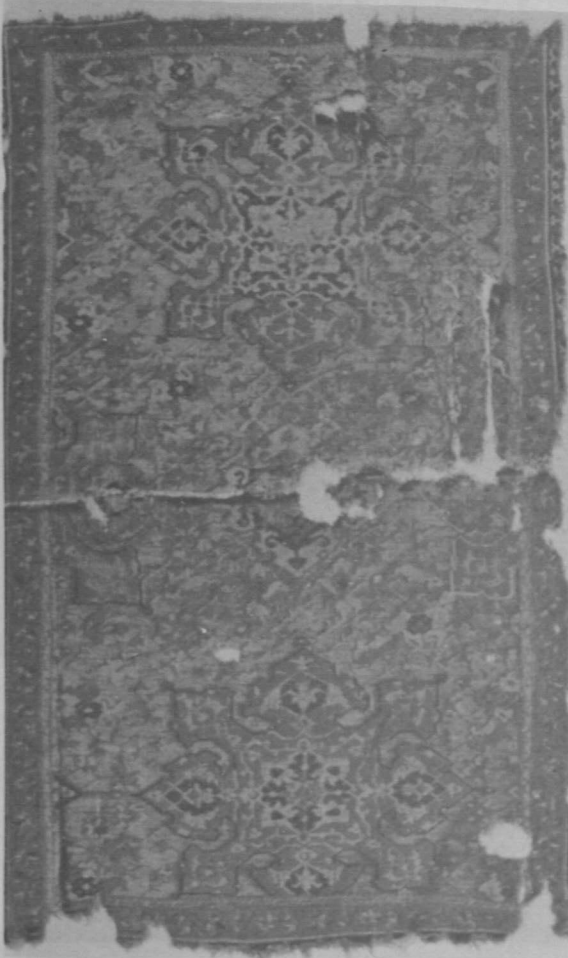
RESİM: 1/d. Selimiye Camii sütun
başlıklarının imâli

RESİM: 1/e. Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii onarım esnasında

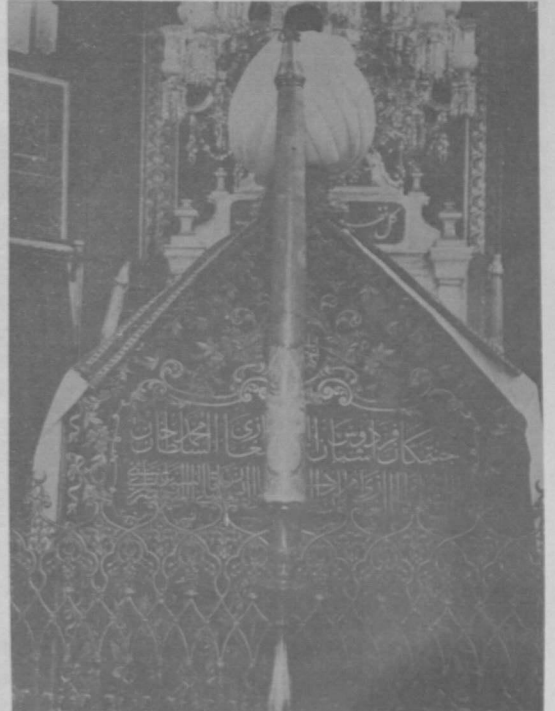

RESİM:2. Ramazan aylarında camilerimize asılan mahya

RESİM:3
Vakıflar Halı Müzesi'nde
bulunan vakıf halı

RESİM:4
Türbeye vakfedilen bir şamdan

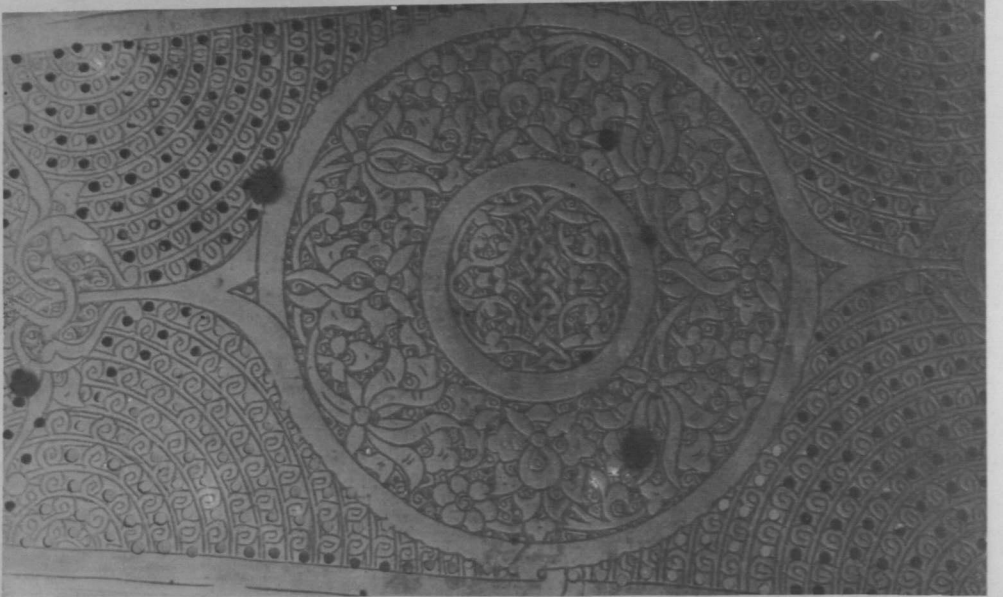

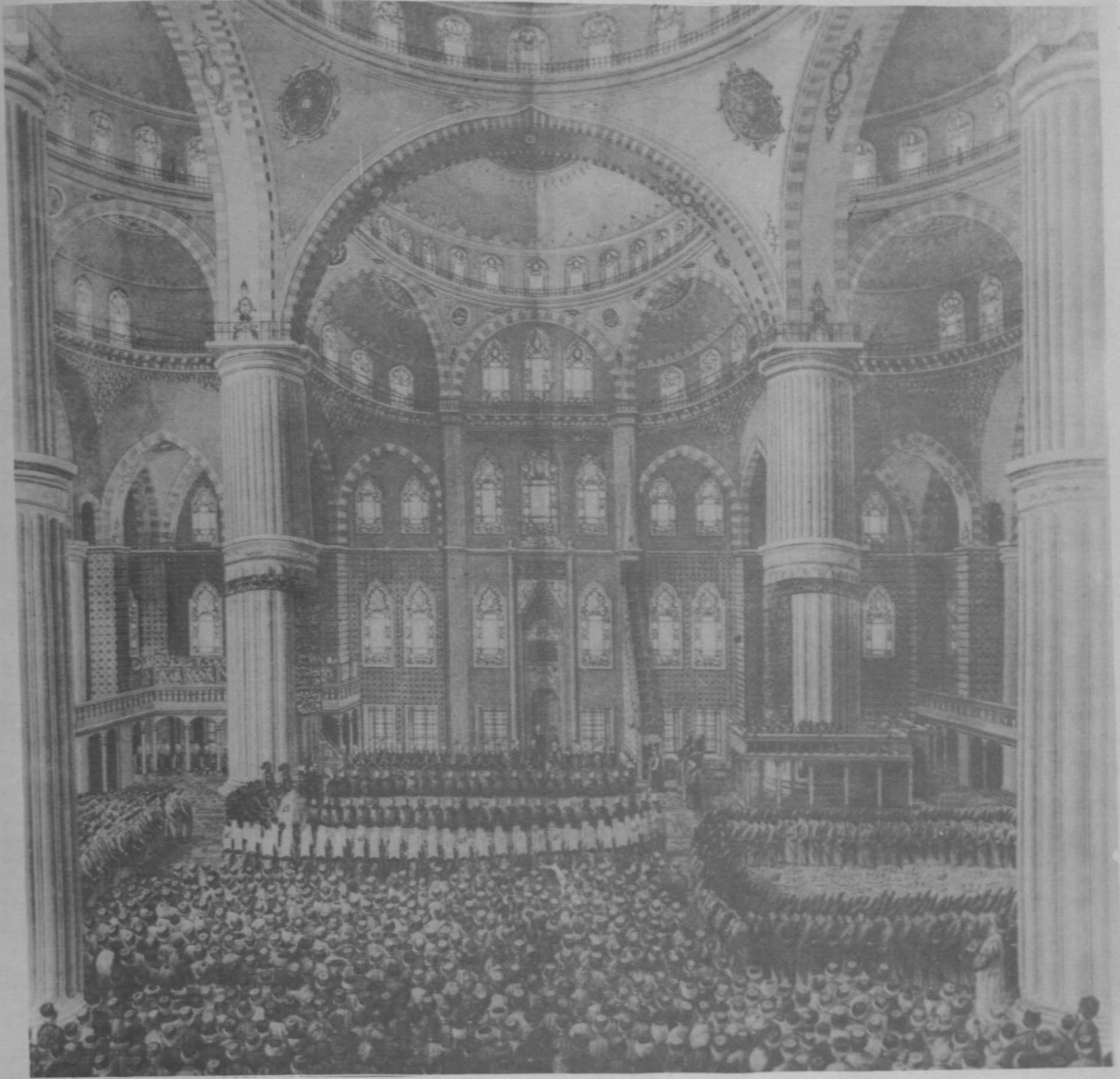
RESİM: 5/a. Aydınlatmada kullanılan vakıf tunç fener

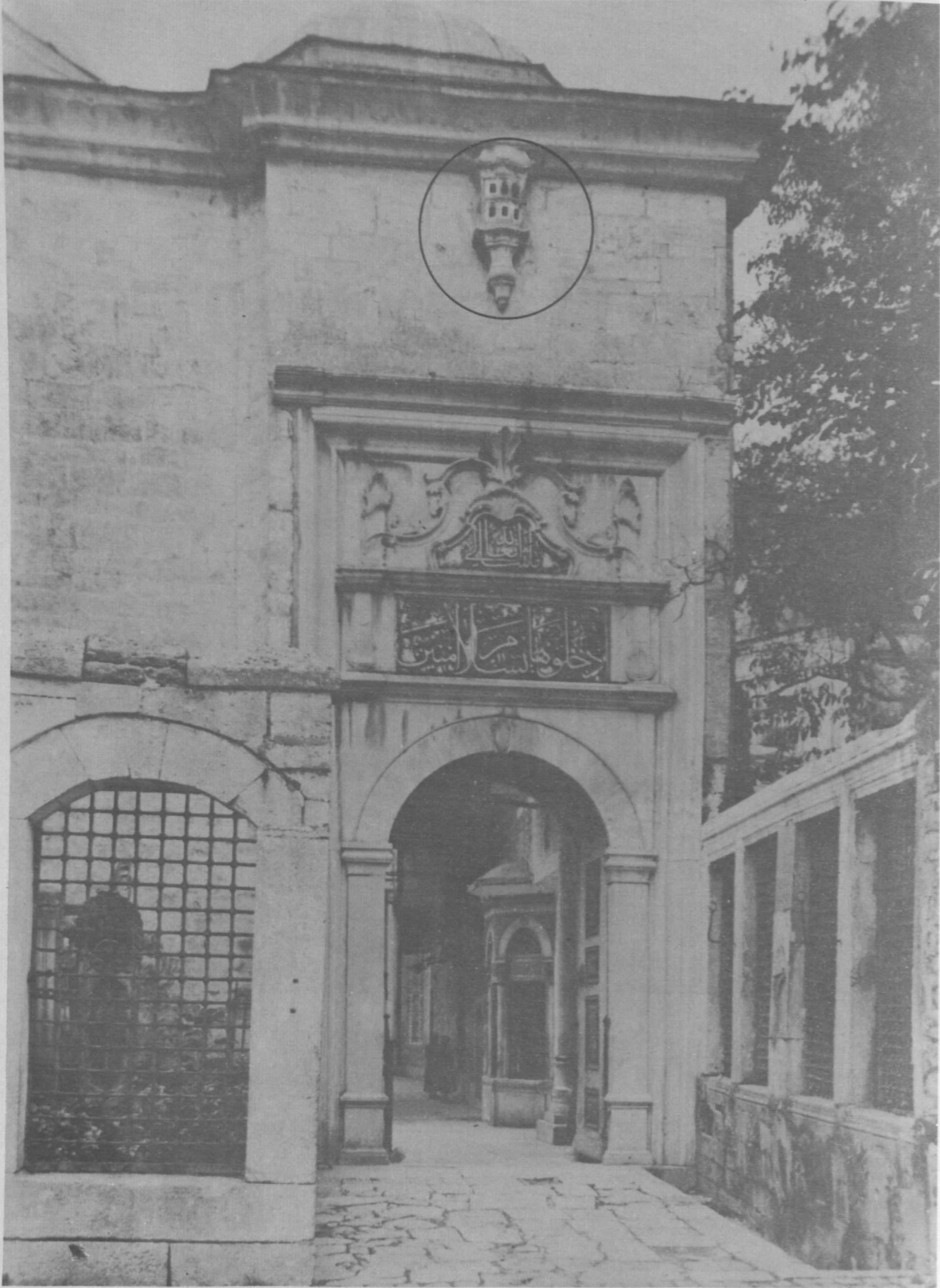
RESİM: 5/b. Fenerden detay

RESİM: 5/c
Fenerden
detay

RESİM:6
Vakfiyelerdeki şartlar gereği İstanbul Sultan Ahmet Camii'nde düzenlenen
bir mevlut merasimi

RESİM: 7
Vakıf Camilerinde mimarı bir nitelik olarak kabul edilen kuş sarayı
(Kapının üstünde daire içinde olan kısım)

Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nazırlarının Hal Tercümeleri

(1)

İbn'ül-emin Mahmut KEMAL Hüseyin HÜSAMETDİN

Sadeleştirerek Neşre Hazırlayan
Nazif ÖZTÜRK

Müslüman Vakıfları ve bu yolla tesis edilen hayrat binaların, ilmi yönleri ve tarihleri hakkında bir kitap hazırlamak üzere, Evkâf-ı Hümayun Nazırı'nın başkanlığında, bazı kişilerden oluşan Mahmut KEMAL Bey ile Tarihçe-i Nezaret Komisyonu tarafından sonra üyeleri arasında Vakfın tarihi, Ahkâm-ı Evkâf, Vakıf yoluyla tesis edilen binalar, Nezaretin kuruluşu ve Nazırların hâl tercümelerinin hazırlanması konularında görev bölümü yapılmıştır. Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin tarihçesi ve Nezaretin kuruluşundan itibaren Nazır olarak görev yapan kişilerin hâl tercümelerinin hazırlanması görevi, Hâl Tercümesi Encümeni'ne verilmiştir.

Hâl Tercümesi Encümeni'ne başkanlık eden Vakıf İslâm Eserleri Müzesi İdare Meclisi üyesi ve Vilâyet Özel Kalem Müdürü İbn'ül-Emin Mahbir komisyon kurulmuştur. Komisyon, ilk toplantılarından, Vakıf kayıtları arapça mütercimi Hüseyin HÜSAMETDİN Efendi tarafından hazırlanan kitap, (Allah'ın yardımı ile) tab' ve neşredilmiştir. (*)

Hayır dileyerek, Allah'ın Yüce adıyla başlarım.

İnsanlığı yüksek ahlâka ve hakiki medeniyete davet eden İslâm Dini, kişilerin Hakka ve topluma karşı, ferdi ve ictimai vazifesi bulunduğunu göstermiştir.

"İyilik ve takvada yardımlaşınız" (Kur'ân-ı Kerim 5/2) Ayet-i Kerime'si ile toplumu görevlerin en yücesine sevkeden İslâmiyet, sosyal dayanışmayı, güzel ahlâkın bir parçası saymış, imkânları, dünya ve ahiret saadetine sağlayacak

(*) Metin içerisinde de anlatıldığı gibi, Vakıfların tarihi, kuruluşu, mevzuatı ve vakıf yoluyla tesis edilen hayratın bilimsel yönleri ile ilgili bir kitap hazırlamak üzere Evkâf Nazırı'nın başkanlığı altında bir komisyon kurulmuştur.

Hazırlanacak kitabın geniş kapsamlı olması amaçlanmısa da, görev verilen alt komisyondan sadece, "Nezaretin Kuruluşu" ve "Nazırların Hâl Tercümeleri"ni hazırlamakla görevli komisyon çalışmalarını bitirmiştir.

Bugünkü harflere çevirip "Vakıflar Dergisi"nde "Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin Kuruluş Tarihi ve Nazırların Hâl Tercümeleri" başlığı altında, bölümler halinde yayımlanarak okuyucuların istifadesine sunmaya çalıştığımız kitabın orijinal ismi, "Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nuzzarın Terâcim-i Ahvâli"dir. İstanbul-Senzadebaşı, Evkâf-ı İslâmiye Matbaasında H.1335/M.1919'da neşredilmiştir. Kitabın tamamı, 251 + V sayfadandır ibarettir.

Kitabın sadeleştirilmesinde, vakıfla ilgili yerleşmiş terkipleri ve dipnotları aynen muhafaza etmeye özen gösterilmiştir.

Osmanlıca uzmanlarınca çok iyi bilindiği gibi, uc dilin (Türkçe, Arapça, Farsça) en ağırlıklı kelimeleri seçilerek hazırlanan metinleri, sadece bu dillerden bir tanesi ile ifade etmeye çalışmanın zorluğu ortadadır. Bu konuda, okuyucuların hoşgörü ve ikazlarını bekliyoruz.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce kitabın tamamının Dergilerde neşredilmesi planlanmıştır. Bir aksilik olmadıkça takdirde 3-5 sayıda kitap bitirilmiş olacaktır (N.O.).

olan böyle, kuşsal bir vazife ile yükümlü tutmuştur.

Müslüman toplumlarda, sosyal dayanışmayı sağlayan dinî kurallardan biri "Vakıf"tır. Vakfın nasıl tesis edilip, idare edileceği, "İslâm Hukuku"nda geniş bir şekilde anlatılmıştır.

Vakıf lügatta, birşeyi daima durdurmak⁽¹⁾, hukuken bir malı mülkiyetten çıkararak, gelirini belirli kurallarla, sürekli bir hayır yoluna tahsis edip saklamaktır⁽²⁾. Vakıf yapan kimseye "vâkıf", vakfedilen mala "mevkuf", tahsis edilen gayeye de "mevkufun aleyh" denir.

Vakıf, hayrî ve malî bir ibadettir. Bu nedenle, Peygamber (s.a.) Efendimiz, ilk dört halife ve diğer ashabın ileri gelenleri (r.a.) tarafından fiili uygulaması başlatılan⁽³⁾ bir sünnet olmuştur.

Müslümanlar, "İnsanların en hayırlısı, diğer insanlara faydalı olandır" hükmüne muhatap olmak için, her vesileyle bu sünnete sarılarak İslâm Medeniyeti'ni yükseltmişler ve dilden dile dolaşan bu güzel davranışlarını sonsuzlaştırmışlardır.

Allah'a bağlı ve iyilik sever insanların tesis ettiği vakıflarla, sayıları çoğalan müslüman vakıflarının verimli ve iyi bir şekilde yönetilmesi mühim dinî konular arasında yer almıştır. Bu bakımdan, vakıfların yöneticilerine "Nâzır" denmiştir.

Lügatta nazır, bir şeye dikkatle bakıp tetkik etmek, gerekli tedbirleri almak; hukuken birşey üzerinde velâyet yoluyla hukuku tasarruflarda bulunarak, o işi en iyi bir şekilde yönetmektir. Buna "Nezâret" de denir.

İslâm Hukuku lisanında "Nezâret" iki kısımdır. Birisi "Nezâret-i amme"dir. Bu, halkın önemli işlerini düzene sokmaya, hükümleri icra etmeye ve kazai kararları uygulamaya yetkili kişilere yani Devlet Başkanına ait bir haktır.

Diğeri "Nezâret-i hasa"dir. Öksüz çocukların mallarını ve müslümanlara ait vakıfların işlerini, belirli kurallara göre yürütme görevi verilen kimse-lerin yapmış olduğu işlerdir.

Bundan dolayı, bir veya birden çok vakfi idare eden mütevellilere "Nâzır" denmiştir⁽⁴⁾.

Daha sonra Hükümdarlar tarafından bir vakfi idare etmeye memur edilen Nâzır'lara "müta-velî-i vakıf" denmiş, nâzır genel mânâda kullanılmaya başlanmıştır. Böylece "Nâzır" ifadesi, mütevellilerin durumunu ve müslümanlara ait vakıfların genel yönetimlerini denetleyen kişilere verilen isim olmuştur.

Vakıf yapanlardan kendi vakfına ilk defa bizzat nezâret eden kişi, Hz. Ömer (r.a.)dır⁽⁵⁾. Hz. Muhammed (s.a.) Efendimizin vakfettikleri "Fedek"⁽⁶⁾ bahçesine, genel olarak nezaret edenlerin ilki de, Hz. Ebu Bekir (r.a.)dır⁽⁷⁾.

H.88/M.706 senesinde Velid bin Abdulmelik

Şam'da Emeviye Camiini inşa ettirmiş ve bu caminin giderlerini karşılamak üzere, "vakf-ı irsadi" olarak köy ve arazi vakfetmiştir⁽⁸⁾.

Velid bir Abdulmelik tarafından vakfedilen camii ve bu caminin giderlerini karşılamak üzere vakıflaştırılan köy ve araziye idare etmek üzere, H.88/M.706 senesinde ilk defa "Nâzır" olarak tayin edilen şahıs, Emevi tabiyetinden Vakid el-Kureyşi'dir⁽⁹⁾.

H.133/M.750 senesinde, Abbasi Hükümeti Komutanı Abdullah bin Ali, sözkonusu Camii, Emevilere rağmen 70 gün ahır yapmıştır. H.923/M.1517'de Yavuz Sultan Selim Cami'e büyük ilgi ve saygı göstererek "Ümeyye Camii" ile ilgili meşhur vakfiyesini tanzim ettirmiştir⁽¹⁰⁾.

İslâm âleminde ilk defa medrese bina eden Türk Emirlerinden Nisabur Hakimi Emir Nasr bin Sebuk Tekin'dir. Bu zat H.420/M.1029 tarihinde⁽¹¹⁾ Nisabur'da ilk defa Nâsırriye Medresesini inşa ettirmiş ve bu medresenin giderlerini karşılamak üzere çok miktarda emlakı vakfetmiştir⁽¹²⁾.

1. Kamus
2. Fıkıh kitaplarından Bedayi'
3. Fıkıh kitaplarından Bedayi'
4. İşbah ve Nezair-i Vakfiye
5. Hz. Ömer (r.a.)ın kendi vakfına nâzırlık yaptığı "Bedayi" 'de kayıtlıdır. İlk neşredilen kitaplarda zikredildiği üzere 'Asr-ı İslâm'da ilk defa arazi vakfeden kişi Hz. Ömer (r.a.)dır. Hicretin 13/ M.634 üncü senesinde Halife olmuş, H.23/M.643 senesinde 63 yaşında şehit olmuştur.
6. "Fedek" bahçesi, Medine-i Münevvere'de, Ravza-i mudahhare civarında idi. Bu, Peygamber (s.a.) sadakasını, Hz. Ebu Bekr ve Ömer Efendilerimiz (r.a.) güzel bir şekilde muhafaza etmişler ve yıllık gelirini muhtaclara dağıtmışlardır. "Devlet-i Beni Ümeyye" devrinde Mervan bin Hakem evladı Peygamberimizin (s.a.) vakfını mülkiyetine geçirerek mirasına katmıştır. "Cami'ud-Düvel"
7. "İkd'ül-Cümân'da kaydedildiği üzere, Hz. Ebu Bekr-i Siddik (r.a.) H.11/M.632 senesinde halife olmuş, H.13/M.634 senesinde vefat etmiştir.
8. İkd'ül-Cümân'da bu caminin oturduğu alanın genişliği, binanın özellikleri ve yapılması için harcanan paranın miktarı hakkında geniş bilgi vardır. Cami, Müslüman Hükümdarlar tarafından sürekli tamir edilmiştir. H.1313/M.1895 senesi başlarında yanmış, fakat bilâhare yeniden restore edilmiştir.
9. İkd'ül-Cümân'da zikredildiği üzere, Vakid el-Kureyşi, bu Camii Şerifin bina emini ve inşaatın bitiminden sonra da nâzır olarak görev yapmıştır. Hişam bin Abdülmelik devrinde, H.121/M.738 tarihinde vefat etmiştir.
10. Yavuz Sultan Selim'in vakfiyesi, tam metin Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır. Yeniden neşrinde fayda görmediğimiz için, tercüme etmedik (N.Ö.). ATES İbrahim, Vakıflar Dergisi, C.XII, s. 41-90-1978.
11. Medrese-i Nizamiye, H.458/M.1065'de inşa edilmiştir.
12. Bu vakiâ, Taceddin Abdulvehhâb Sebki'nin "Tabakât'ül-fukaha"sında zikredilmiştir. "Cami'ud-Düvel"-de beyan olduğuna üzere, "Nasr bin Sebuktekin", biraderi Sultan Mahmut bin Sebuktekin tarafından H.389/M.998'de Nişâbur'a hakim olarak atandı. H.421/M.1030 tarihinden sonra vefat etti.

Çeşitli ülkelerde, müslümanlar tarafından hükümetler kurulduca, vakıf yoluyla tesis edilen hayır müesseseleri ve medreselerin sayısı çoğalmıştır. Bu vakıfların nâzırlığı, âlimlerden birisine verilmeye, nâzırların denetlenmesi de şer'i hâkimler tarafından yapılmaya başlanmıştır.

H.648/M.1250'de Mısır'da "el-Melik'ul Mukarrâbin et Türkmâni"nin yardımıyla kurulan Türk Hükümeti zamanında dört mezhepten birer "kadiy'ül-Kudat" ve bunların üzerine "Kadi Dar'ul-A'dl" ve sonra "Nâzır'ul-Ahkâm'ü-Şer'iyye" adıyla umumi bir nâzır tâyin edilmiş ve bütün vakıfların nezareti bu kimselerin uhdelerine verilmiştir. Bu "Nâzır-ul-Ahkâm"ın memuriyeti, sadece hükümet merkezi olan Mısır'a mahsus değildi. Şam, Kudüs, Haleb gibi eyâlet merkezlerine de birer "Nâzır'ul-Ahkâm" tayin edilmiştir. Şam'da en son "Nâzır-ul-Ahkâm" olan Muh-yiddin Abdulkâdir bin Yunus el-Hanefi H.923/M.1517'de Yavuz Sultan Selim'in iltifadına mazhar olmuştur(13).

Selçuklu Hükümetleri zamanında, Vakıfların teftiş ve denetlenmesini Kadi-asker olan kişiler yapmıştır(14).

H.730/M.1329 tarihinde Kırım Evkaf Nezâretine atanan Eş-Şerif Abdullah'il-Abri, "Nâzır'ul-Evkâf" ünvanı ile anılmıştır(15).

Osmanlı Devletinin kurulup genişlemesinden sonra, Osmanlı idaresine dahil olan İslâm Belde-leri Vakıflarının sayımı yapılmıştır. Daha sonra fethedilen şehirlerde Osmanlılar tarafından birçok vakıflar kurulmuştur. O dönemde bu vakıfların yönetimine oldukça fazla önem verilerek, nâzır ve müfettişler tâyin olunmuştur(16).

Sultan Orhan Gazi, Bursa'da inşa ettirdiği cami ve zaviye vakıflarının nezâretini H.760/M.1358'de Vezirlik görevinde bulunan Sinan Paşa'ya vermiştir. Böylece, Sinan Paşa Osmanlı Devletinde ilk defa Evkaf Nâzırı olmuştur(17).

H.793/M.1390'da tahta çıkan Sultan Yıldırım Bayezid Han'ın saltanat devrinde her vilâyete bir "Ahkâm-ı şer'iyye müfettişi" tâyin edilmiş, vakıflar ve nâzırların denetimi, bu müfettişler tarafından yapılmıştır(18).

H.816/M.1413'de tahta çıkan Fatih'in babası Çelebi Sultan Mehmet I'in, saltanatı döneminde, bütün "Şer'i hâkim"lerin nâzırlığına bakmak üzere, "Hâkim-ül-Hukkâm'il-Osmaniye" ünvanı ile Mevlâna Cemaletdin Muhammed tayin edilmiş ve vakıfların umumi nezâretine bu kişi bakmıştır(19).

H.855/M.1451'de tahta çıkan Fatih Sultan Mehmet İstanbul'da bina ve tesis ettiği vakıfların nezâretini, H.868/M.1463'de Vezir-i A'zam Mahmut Paşa(20)'ya, H.872/M.1467'de Vezir-i A'zam İshak Paşa(21)'ya vermiştir. Böylece "Sadri Ali nezâreti" bu tarihten itibaren başlamıştır.

Sadr-ı Ali nezâreti, Sadr-ı A'zamların nezâretine şart kılınmış olan vakıfların genel idaresi demektir.

Sadr-ı Ali mensupları tarafından tanzim edilen vakıfların nâzırlığının, Sadr-ı A'zam olanlara şart ve tahsis edilmesinden dolayı, bu nezâretin iş hacmi genişlemiştir. Bu nedenle, "Reis'ül-Küttâb" olan kişiler tarafından Nezâret idare edilmeye başlanmıştır(22).

II. Sultan Murat ve II. Mehmet Han'ın saltanat zamanlarında, her vilâyete için birer "Müfettiş"

13. Dort mezhebden bir kadi tayin edildiği, ayrıca "Kadi Dar'ul-A'dl" ve "Nazir'ul-Ahkâm" nasbedildiği "İkd'ül-Cumân"da ve Kudat ve Nuzzârin Teracümü Ahvâli", "et-Dürer'ül-Kâmine" gibi terâcim kitaplarında geniş bilgi vardır. Ayrıca Abdulkâdir bin Yunus'da sureti bulunan, yukarıda bahsedilen Emeviyye Camiine ait Vakfiye dibacesinin hatimesinde de bu bilgiler kayıtlıdır.
14. Sultan İzzetdin Keykâvus'un H.616/M.1219, Ömeradan Celâletdin Karatay'ın H.651/M.1253 tarihli vakfiyeleri gibi Selçuklu devrinde yazılmış olan vesikalarda Kadi-asker olan kişilerin teftiş ve tasdiki görülmektedir.
15. H.727/M.1326'da Kırım Hükümdarı olan ve 30 yıl hükümet ederek Kırım'da bir adalet devri açan Özbek Han bin Tuğrul bin Teviktâb'ın zamanında Kırım Evkaf Nâzırı "A'brî" İskabiyle meşhur olan es-Seyyid Şerif U'beydullah bin Muhammed'il Aleviy'il-Bulugâni oldu. (Tabkât-il-Üsteva ve ed-Dürer'il Kâmine)de zikredildiği üzere H.742/M.1314'de vefat etti. Maneviyatı yüksek, meşhur şahsiyetlerden idi.
16. "Kuyudu Vakfiye" idaresinde bulunan Vakfiyelerin tetkikinden anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Bursa gibi büyük şehirlerin kadıları, kendilerine bağlı bulunmayan diğer illerin Vakıflarını teftişe memur olarak "el-Mufettiş bil-evkâf'ir-Rumiye" ünvanıyla, Vakfiyeleri tetkik ve imza etmişlerdir.
17. Sultan Orhan Gazi, H.760/M.1358 tarihli vakfiyesinde "Sinan Paşa'nın ismi, "el-Vezir'ul-Kebir, el-Emir'ul-Hatir Sinan'il-Mille" ve "et-Din Yusuf bin es-Sadr'il-Kebir Muslihiddin Musa bin el-Hac Mecduddin İsa el-Galib alâ ismihus-Şerif Sinan Paşa" olarak geçmektedir.
18. I. Sultan Bayezid devrinde tasdik edilen vakfiyelerde, bu müfettişlerin imzası görülmektedir.
19. Kemal Danışmendî vakfiyesini H.821/M.1418'de tasdik ve tescil eden Cemaletdin Muhammed bin eş-Şeyh Ramazan Efendi "Hakim'ul-Hukkâm'il-Osmaniye" ünvanını tasdik yerine yazmıştır.
20. Fatih'in vakfiyesinde ve Sadr-ı Ali defterlerinde beyan olduğu üzere, İstanbul payitaht yapıldıktan sonra, ilk defa "Evkâf-ı Humayun Nâzırı" olan Mahmut Paşa, neslen hırvattır. Müslüman olduktan sonra "Daire-i Humayun"da eğitilerek H.857/M.1453'de Vezir-i Azamlığa getirildi ve H.872/M.1467'de azledildi. H.873/M.1468'de ise Kapitan-ı Deryalığa atandı. H.878/M.1473'de öldürüldü. İleri gelen vezirlerdendi. Kolelerden ilk vezir-i âzam olan kişi Mahmut Paşa'dır.
21. İshak Paşa Amasya'lı Devâtdâr (Eczacı) Paşazade İbrahim Bey'in oğludur. İstanbul'un fethinde vezir, H.870/M.1465'de II. inci vezir, H.872/M.1467'de vezir-i âzam oldu. H.876/M.1471'de azledildi. İnoğol'de emekli olarak oturmakta iken H.893/M.1487'de vefat etmiştir. H.891/M.1486 tarihli vakfiyesi tarihi vesikalardan sayılmaktadır.
22. Daha sonra Reis'ül-Küttâb olan efendilere nezâretî meşrut olan vakıflar da "Sadri Ali Nezâreti"ne kâtilarak idare edilmişlerdir.

tiş-i Evkâf-ı Rumiye" tâyin edilmekle beraber, genel olarak bütün vakıfların nâzırlığının kadi-asker olan âlimler tarafından idare edildiği, vakfiyelerde görülen tasdiklerden anlaşılmaktadır.

II. Sultan Bayezid, İstanbul ve diğer vilâyetlerde tesis ettiği vakıflarının nezâretini, H.912/M.1506 tarihinde Şeyh'ül-İslâm Alaeddin Ali Efendi'ye vermiştir. Böylece, "Şeyh'ül-İslâm" nezâreti de bu tarihte başlamıştır(23).

Şeyh'ül-İslâm nezâreti, İstanbul'da müftülerin başı bulunan Şeyh'ül-İslâm'ın denetimine tahsis edilen vakıfların genel nezâreti demektir.

Bütün ulema ve şeyhler ile bunlara mensup kişilerin tesis ettiği vakıfların nâzırlığının Şeyh'ül-İslâm olan zata şart ve tahsis edilmesi sonucu çok genişlemiştir. Bu nedenle Şeyh'ül-İslâm nezâreti, "tezkereci" denilen görevliler tarafından idare edilmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Haseki Sultan'ın İstanbul'da yaptırdığı Cami, Medrese, İmâret gibi vakıf hayratının nezâretini Kapı Ağası Hadim Mehmet Ağa'ya şart etmekle, H.952/M.1545 tarihlerinden sonra Kapı Ağası Nezâreti ortaya çıkmıştır(24).

Kapı Ağası Nezâreti, İstanbul'da Saray-ı Hümayun Kapı Ağalarına —bunlar Bab'üs-Saade Ağaları ismiyle meşhurdurlar— nezâreti meşrut olan vakıfların genel idaresi demektir.

Haram-ı Hümayun'da, tahtta oturan sultanlar ve sultan kadınlar ile Kapı Ağaları ve mensupları, vakıflarının nezâretini Kapı Ağalarına şart etmişlerdir. Böylece Kapı Ağası Nezâretinin iş hacmi çok genişlemiştir. Bu nedenle Nezâreti, "Kapı Halifesi" olan kişiler idare etmişlerdir.

Dar'üs-Saade Ağası olan Habeşi Mehmet Ağa, Bab'üs-Saade Ağalarının üzerinde bir nüfuz ve iktidara sahip olduğundan neşrine muvaffak olduğu "irade-i seniyye" ile ilk defa, H.995/M.1586 senesi Muharreminde "Evkâf-ı Haremeyn Nâzırı" olmuştur. Böylece "Haremeyn Nezâreti" bu tarihte başlamıştır(25).

"Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti"; gelirlerinden bir kısmını yahut da esas amacın ortadan kalkması nedeniyle hasılatını Haremeyn (Mekke-Medine) fakirlerine şart edilen vakıfların genel yönetimini sağlayan bir kuruluştur.

Bu Nezâret, kuruluş tarihinden sonra, Osmanlı Padişahları, Sultan kadınlar ve paşa vakıfları ile Dar'üs-Saade Ağaları ve mensupları vakıflarının nezâretleriyle birleşerek çok önem kazanmış, iş hacmi genişlemiştir. Bu birleşmenin sağlanmasından sonra, "Evkâf-ı Hümayun Nezâreti" dört memuriyetle yönetilmeye başlanmıştır.

1. Evkâf-ı Haremeyn Müfettişliği: Diğer vakıf müfettişlerinden ayrı olarak H.995/M.1586

Muharreminde kurulmuş, hukuki bir memuriyettir. Haremeyn vakıfları ile birlikte diğer bütün vakıfların hukuki mes'elelerini ve işleyiş tarzlarını teftiş etmekte idi. Seçkin Müderrislerden olan Amasyalı Mehmet Efendi, ilk defa Haremeyn Vakıfları müfettişi olmuştur(26).

2. Evkâf-ı Haremeyn Muhasebeciliği: Dar'üs-Saade ağalarının gözetimi altında bulunan tüm vakıfların vakfiye ve tesis gayelerini tescil eden, vakıfları vakfiye şartlarına göre yöneten ve muhasebelerini tutan önemli bir memuriyet idi.

3. Evkâf-ı Haremeyn Mukataacılığı: Haremeyn Vakıflarından mukataaya bağlanan bütün vakıf arazi ve binaların kayıtlarının tutulması, vergi ve diğer gelirlerinin toplanması, ferâğ ve intikallerinin sağlanması ile görevli bulunuyordu.

4. Dar'üs-saade yazıcılığı: Dar'üs-saade ağalarının yazışmaları bu büro tarafından yürütülüyordu. Burada çalışan görevliler, Dar'üs-saade ağalarının bütün sırlarını bildikleri için geniş bir nüfuzla sahip idiler.

Bu dört memuriyet tarafından tutulmuş bulunan defterler, yazı türü olarak siyakatlerin en güzeli; kapsam olarak, tarihi vesikaların en mükemmel sayılabilir.

Daha sonra, İstanbul, Galata, Üsküdar, Eyüp kadılarının, bunlara ilâveten Kaptan Paşa ile Yeniçeri Ağalarının, Sekbanbaşı, Bostancıbaşıların

23. Bu nezâret, II. Bayezid'in İstanbul'da vakıfları için tanzim ettirdiği vakfiyesinde beyan olunmaktadır. Vakfiyede, İstanbul'daki Medresesine öğretim üyesi olan kişilere nezâreti şart etmekle, "ders vekâleti" ortaya çıkmıştır.

Alaeddin Ali Efendi, Amasyalı Cemalzade Kemâletdin Ahmet Celebi'nin oğludur. Amasya Müftülüğünden mastâfi iken H.908/M.1502'de Şeyh'ül-İslâm oldu. Zilhicce H.931/M.1524'de vefat etti. Âlimlerin en değerlilerinden idi.

24. Haseki Sultan'ın vakfiyesi bu şartı ihtiva etmektedir. Bab'üs-saade ağaları H.990/M.1582 tarihine kadar gayet nüfuzlu olduklarından, Osmanlı Sultan ve hanımlarının vakıflarına nâzır olmuşlardır. Hadim Mehmet Ağa, kapı ağalarının en nüfuzlularından idi.

25. Tunayalısında "İsmail Geçidi" adlı mevkiin temlik hakkında, II. Murat Han Hazretlerinin Dar'üs-saade Ağası Habeşi Mehmet Ağa'ya ihsan buyurduğu Evâsıtımuharrem H.998/M.1598 tarihli ferman-ı âli suretinde "Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti'nin, kuruluşu ve tevcihi şöyle anlatılmaktadır: "...Dur'üs-saade Ağası Mehmet Ağa (yüceliği daim olsun)'nın Devlet gelirlerini toplamada gösterdiği doğruluk ve durustluğu, yaratılışında beliren dindarlığı ve dirayeti sayesinde, Yuce Haram-ı Hümayunumda ovgu ile anılacak hizmetleri geçmiştir. Bu alanda hizmeti, dünya devletinin sermayesi ve ahiret izzetinin süsü bildiğinden gece ve gündüz etegini sıvayarak eiden geleni esirgemeyip, guzle işler yapmak üzere Mehmet Ağa, Haremeyn-i Şerifeyn (Allah onları şereflendirsin ve yüceltsin)e bağlı diğer vakıflara da fahrî nâzır tâyin edilmiştir.

26. Mehmet Efendi, Amasyalı Memik Celebi demekle meşhur olan ülemeden Muhyiddin Mehmet Efendi'nin oğludur. Bu bakımdan kendisine "Memikzade" denirdi. H.1009/M.1600 Zilkaadesinde vefat etmiştir. Oğlu Şeyh'ül-İslâm Mustafa Efendi'dir.

nezâretleri kurularak, İstanbul'da Evkâf Nezâretinin sayısı, onikiye ulaşmıştır(27).

Bu oniki Nezâretin en büyüğü, "Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti" idi. Fakat Ağalardan bazılarının hırs ve ihmâli, yazıcıların tamahkârlığı yüzünden, vakıf muamelelerinde yolsuzluklar yapılmakta idi.

Dar'üs-Saade Ağaları arasında I inci Hacı Beşir Ağa gibi, âlim, dürüst, görüşlerine itimat edilen olgun kişiler bulunmakla beraber, akılsızlar, cahiller, dürüst olmayan kimseler de mevcuttu.

Vakıf işlerinde yolsuzluk yapan Dar'üs-Saade Ağalarından II nci Beşir Ağa, Şaban H.1165/M.1751'de a'zlı ve katlı, yerine geçen III üncü Beşir Ağa Zilkade H.1167/M.1753'de a'zlı ve Mısır'a sürgün, bunun yerine geçen Ebu Kavf Ahmet Ağa Safer H.1171/M.1757'de a'zlı ve sürgün edilmiş, Rebi'ul-evvelde çağrılarak katledilmiştir(28).

Cemezielula H.1167/M.1753'de Dar'üs-Saade Ağası olan Cevher Ağa ile Zilhicce H.1187/M.1773'de Ağalığa tayin edilen V inci Beşir Ağa, çok hırslı ve saf olduklarından, yazıcıları İzmir'li es-Seyyid Ahmet Efendi, Ağaların bu durumunu fırsat bilerek, yolsuzluğa tevessül etmiştir. Bu nedenle Cevher Ağa Zilhicce H.1187/M.1773'de Mısır'a; Ahmet Efendi Şavvel H.1118/M.1774'de İzmir'e sürüldüler. Beşir Ağa da Recep H.1193/M.1779'da Medine-i Münevvere'ye gönderildi(29).

Halbuki, Dar'üs-Saade Ağalarının, "a'vâid-i melhuza-tahmini gelir" denilen ve Vezirler tarafından sürekli hediye edilen ödeneklerinden başka, Hazine-i Haremeyn'den ve mukataalarından yıllık 183.000, ve diğer vakıf gelirlerinden 319.000 kuruş olmak üzere, toplam 502,000 kuruş(30) gelirleri, haksız yollardan kazanç sağlamaya gerek kalmayacak kadar fazla idi(31).

Dar'üs-Saade Ağaları ve muktupcularının bu olumsuz tutumları nedeniyle, I. Abdulhamid, "Hamidiye" ismiyle meşhur olan vakıfların nezâretini, baştan Dar'üs-Saade Ağalarına ve mütevellî-i kaimmakamlığını da yazıcılara şart ettiği halde, bu şartı, sonradan değiştirmiştir(32).

I. Abdulhamid, Hamidiye Vakıflarının yönetimi için imareti civarında yaptırdığı, idare binasında H.1188/M.1774 Zilkadesinden itibaren, sorumlu üç memurdan oluşan bağımsız bir yönetim kurarak, bu göreve güven duyduğu kimseleri getirmiştir. Üç memuriyetten birincisi, Mütevellî kaimmakamlığıdır. Bu kişi, Hamidiye vakıflarının yönetiminde bağımsız hareket etme yetkisine sahipti. Bu memuriyetin bağımsızlığına dair "İrade-i seniyye" dahi çıkartılmıştır(33).

İkincisi, evkâf kâtipliğidir. Vakfın tüm gelir ve giderlerinin hesabını tutmak, cabilerin muhasebelerini gözetmek ve varidatı tahsil, masrafları idare etmekle görevli idi.

Üçüncüsü, Ruznâme kâtipliğidir. Vakfın günlük masraflarını yapmak, vekilharcın muamelelerini kontrol etmekle vazifeli bulunuyordu.

Bu bağımsız yönetimin kurulmasından sonra, ilk defa Hamidiye Vakıfları mütevellî kaimmakamlığına Mir-âhur Şehriyari el-Hac Mustafa Ağa(34),

27. Bunların, Vakıf Kayıtlar Müdürlüğünde —yeni adıyla Arşiv ve Yayın Daire Başkanlığı— defterleri vardır.

28. Sami, Vâsıf Tarihleri: Hamilet-ul-Kebir.

29. Sultan III. Mustafa, Dar'üs-saade agası yazıcılığının durumunu çok iyi antadığından, vakfiyesinde, tesis ettiği vakıfların nezâretini Dar'üs-saade ağalarına, mütevellî kaimmakamlığını da, vakıf işlerini bilen ve dürüstlüğü ile tanınan kimselere şart etmiştir. Bu suretle yazıcıların vakfın mütevellî kaimmakamlığına müdahale etmelerini istemistir.

Sultan III. Mustafa'nın Laleli defterindeki mütevellî ve kaimmakamla ilgili fıkra şöyledir: "Rey sahibi, emanete karşı doğru, vakıf işlerinde tecrubeli ve ehliyet sahibi, tedbirli, din ve diyanetine bağlı, doğruluğu ile tanınan, akıllı sahibi, olgun bir kimsede mütevellî kaimmakam olarak tayin olunur..."

Bu şarta ilişkin fıkraya dayanılarak Sultan III. Mustafa'nın saltanatı zamanında Zilhicce H.1173/M.1759'da ilk defa Mir-âhur'ou sâni (Sarayın II inci ahir müdürü) Ali Ağa, Cemâziyelâhıre H.1174/M.1760'da Enderun-ı Humayundan çıkartılmış olan İbrahim Ağa, Safer H.1175/M.1761'de, Aya-sofya tevliyyetine naklinden vazgeçilen Sultan Ket-hudâsi es-Seyyid Mehmet Tahir Ağa, H.1181/M.1767 başlarında Darbhane-i Amire Nâzırı İzzet Mehmet Bey mütevellî-i kaimmakam olmuştur" (Laleli Hazine Defteri)

8 Zilkade H.1187/M.1733'de Sultan III. Mustafa'nın ölümünden sonra, yazıcı es-Seyyid Ahmet Efendi, bu kaimmakamlığa da göz dikerek, yazıcılara meşrut olduğuna Cevher Ağa'yı iknâ ve i'tâl ederek, yeni tahta geçen I. Sultan Abdulhamid'e durumun intikâlini sağlamıştır. Böylece kendisinin mütevellî kaimmakamlığına tayin edilmesi hakkında, irade-i seniyyeyi maysayan tezkereyi Cevher Ağa'ya yazdırmıştır.

Cevher Ağa'nın yazdığı tezkere aynen şöyledir: "Kudret'ül-emaciz velâyanı halen Haremeyn-i Serifeyn muhasebecisi... Efendi dâmi mucedde inha olunur ki tahtı nezâretimizde olan evkâftan Hudaven-digâr-ı sabık merhum ve mağfurullah Sultan Mustafa Han-ı Gazî Tabî Serah Hazretlerinin İstanbul Laleli çeşme yakınında müceddeden bina buyurdıkları Camii şerif ve mulhakatı olan cevâmî ve hayratı sarıleri, evkâfı tevliyyat kaimmakamlığı vakıfı muşarunileyh hazretlerinin asrı saltanatlarında, halen Darbhane-i Amire Nâzırı Mehmet İzzet Bey Efendi uhdesinde olup, bu defa şartı vakıf üzere kaimmakamlığı umurunu idare ve ru'yeti cün halen hizmet-i ketâbetimizde olan dârende-i mektup es-Seyyid Ahmet Efendi nâsp ve tayin olunmak üzere mubârek emir humayun itaati makrûn şeref sudur etmeğin şerefrûr sudur olan emir humayun itaati makrûn mucdebince efendi-i mümâdeyh kaimmakam mütevellî nâsp ve tayin olunmağın mektup tahiri ve irsal olunmuştur. Müzahıfda belirtir ki muşarunileyh Hazretlerinin evkâfı serite ve mulhakatının cârî ve kullî umur ve hususunu kema fîs-sabık idare ve ru'yet vakıf şerifi himaye ve şiyakı etmeğin için yedinde ibka olunmak şartıyla isbu mektubumuzu kâleme kayd edilyüp, mucdebî mektupla emir olasız.

34 Zilkade H.1187/M.1773

İ'daf'ül-hudâ el-Hac Mehmet Cevher Ağa
Dar'üs-saade
Laleli Hazine Defteri

30. Kuruş, o zamanın rayici üzere 100 akçe olup, 3 kuruşa karşılık 1 dirhem, oğuz idi. Zamanımızda 40 parası, o zamanın 40 akçesi, yani 1 dirhemini 1 şuku olup, mezkur paranın şimdiki değeri, 2.100.000

vakfın kâtipliğine, Maliye Ruznamçecisi Hocegândan es-Seyyid Şerif Mehmet Efendi⁽³⁵⁾, Ruznamçe kâtipliğine, Muhasebe-i Harameyn kesedârı Hocegândan es-Seyyid Reşit Ahmet Efendi atanmıştır⁽³⁶⁾.

Daha sonra anlatılacağı üzere, I. Sultan Abdulhamid'in kendi vakfı hakkında tesis ettiği teşkilât, "Evkâf-ı Hümayun Nezâreti"nin kuruluşuna başlangıç teşkil etmiştir. Bu nedenle, Nezâretin ilk kurucusu, Sultan Abdulhamid sayılmıştır.

Mütevelli kaimmakamların tâyinleriyle yürütülen Hamidiye Vakıflarında işlerin Dar'üs-Saade Ağalarının teklifi ile yürütülmesi ve muamelelerin Harameyn Muhasebecileri tarafından kayıt edilmesi nedenleriyle, daha sonra Evkâf-ı Hamidiye Kaimmakamlığı, Harameyn Nezâretinin özel bir şubesi haline gelmiştir.

Zamanla vakıf yönetiminde edinilen tecrübe sonucu, Sultan Abdulhamid'in hükümdarlık döneminde, Haramı Hümayun Kadıları vakıfları ile Bostancı Abdullah Ağa, Hoce-i Şehriyari Hafız Mustafa Efendi gibi bazı kimselerin vakıflarının yönetimi de Hamidiye Vakıfları Kaimmakamlığına bağlanmıştır. Bu gelişmeler üzerine, Hamidiye Vakıfları Nezâreti, "Evkâf-ı Hamidiye ve Mülhakatı" idaresi hüviyetini kazanmıştır.

Hamidiye Vakıfları Mütevelli Kaimmakamı el-Hac Mustafa Ağa, 22 Rebi'ul-âhir H.1191/M.1777'de vezâretle Aydın Valisi olmuş, yerine kaimmakamlığa Darbhane-i âmire Nazırı Hafız Mustafa Efendi⁽³⁷⁾, bunun 3 Recep H.1194/M.1780'de vefatı ile yerine Darbhane Nâzırı Çelebi Mehmet Efendi tâyin edilmiştir⁽³⁸⁾.

Çelebi Mehmet Efendi, Esmâ Sultanın vefatı üzerine Zilkaade H.1202/M.1787'de a'zlı ve tevkif edilmiştir. Kâtib-i masraf Şehriyari Mehmet Efendi, Hamidiye ve buraya bağlı diğer vakıfların kaimmakam mütevellisi olmuştur⁽³⁹⁾.

11 Receb H.1203/M.1788'de I. Sultan Abdulhamid'in vefatından sonra, Dar'üs-Saade Ağası İdris Ağa, Padişahın vakfiyede yaptığı değişikliğe dayanarak, Kaimmakam Mehmet Efendi'yi a'zlı ederek, kendi yazıcısı ve Laleli Vakıflarının Kaimmakam Mütevellisi olan Arnavut Mehmet Efendi'yi⁽⁴⁰⁾ tâyin etmiştir⁽⁴¹⁾.

Bu tarihten sonra Laleli ve Mülhakatı vakıfları ile Hamidiye vakıfları ve bunlara bağlı diğer vakıflar birleştirildi. Arnavut Mehmet Ağa'dan sonra, bu vakıfların kaimmakam mütevelliliği, Ağa yazıcılarının uhdelerine tevcih edildi⁽⁴²⁾.

yola çıkarılmasında 10.000, mevlid-i şerif alayında 5.000, Harameyn vakıfları mukataasından kalemiye namiyeye 28.000 kuruş olmak üzere toplam 183.000 kuruştur. Bunun 87.000 kuruşu Mart, 105.000 kuruşu da Muharrem'in başlarında ödenmekte idi. Bunlardan başka, Mısır Vakıfları vekillığı mukataacılığından 75.000, Evkâf-ı Şamiye kaimmakamlığı mukataacılığından 10.500, yeni il voyvodalığından 40.000, Galata voyvodalığından 9.500 ve Kal'ateyn voyvodalığından 1.000 kuruş ev vergisi olarak, Mısır Valisi tarafından 85.500, Darbhane-i Amireden 50.500 kuruş olmak üzere toplam 319.000 kuruş ödenmekte idi.

32. Söz konusu şart, I. Abdulhamid'in vakfiyesinde mevcut iken, vakfın kaimmakamlığını, 19 Zilkaade H.1188/M.1774'de Mir-âhur Şehriyari Mustafa Ağa vermiştir. Bu durum, vakfiyede yapılan şart değişikliğini göstermektedir.

33. "İrade-i seniyye-i hamidiye" Hazine defterinde şöyle yazılmıştır: "Vakfı mezkurden meydana gelen mütevelli tayinleri arzi olup, başkalarına itibar olunmamak ve kaimmakam mütevelli arzile tayin olunmadıkça kaleminden tezkiresi verilmemek üzere sadır olan hattı hümayun mektup defterine kayıt olunmuştur."

34. el-Hac Mustafa Ağa, ağa babası demekle meşhur vezirlerden "Mustafa Paşa"dır. Önce Aydın'a vezir olmuş, sonra Hanyal'a, oradan da Hüdavendigâr Valisi olmuştur. H.1192/M.1778 senesi sonunda vefat etmiştir. Dürüst bir insandı. Mezarı Bursa'dadır.

35. es-Seyyid Şerif Mehmet Efendi, Amasya Nakib'ul-Eşref Kaimmakamı olan Mevalî (Meveliyet mertebesine yükselmiş âlim)den Zana'lızade es-Seyyid Şerif Mehmet Efendi'nin mahdumu Zaim es-Seyyid Ali Ağa'nın oğludur. Maliyede yetişerek Bâb-ı alî kâlem efendiliğine yükseldi. Hamidiye kâtipliğinden sonra terfiyen önemli bir ünvanla Recep H.1217/M.1802'de Vezirlikle Cidde ve Habeş valisi oldu. Cemâzielâhire H.1218/M.1803'de vefat etti. Sadık ve dürüst bir insandı. Şair Nihat Bey'in büyük babasıdır.

36. es-Seyyid Reşit Ahmet Efendi, Bâb-ı âliden ayrılarak, hocegan rütbesine yükseldi. Zilkaade H.1214/M.1799'da vefat etti.

37. Hafız Mustafa Efendi, İstanbul'da Toklu Dede civarında sakin, dergah-ı âli kapıcı başlıklarından Tevhiz-zade Ahmet Ağa bin Mustafa Ağa'nın oğludur. Darbhane kâtibi ve paraların ayarlarını tesbitle görevli iken Maliyede ilerleyerek hocegândan olmuştur. H.1188/M.1774'de Darbhane Nâzırlığına ve Hamidiye imareti ile Beylerbeyi Camii bina emniğine, H.1191/M.1777'de Hamidiye Vakıfları Mütevelli Kaimmakamlığına tayin edilmiştir. Zelzeleden müteessir olarak vefat etmiştir. Verimli hizmetleriyle, Padişahın gözdelelerinden olmuştur.

38. Çelebi Mehmet Efendi, Ahsahalı Yahyi Efendi'nin oğlu ve Lala Mustafa Efendi'nin biraderidir. Büyük Esmâ Sultan Kethüdalığından ayrılarak Rikâb-ı Hümayun Kethüdası, Darbhane Nâzırı ve kaimmakam mütevelli olmuştur. Nüfuzlu kimselerin iftiraları ile itibardan düşmüş, ancak kısa bir zaman sonra, söylenenlerin doğru olmadığı anlaşılınca yeniden Rikâb-ı Hümayun Kethüdalığına tayin edilmiş ve H.1214/M.1799'da vefat etmiştir.

39. Mehmet Efendi Divrigili Feyzullah Efendi'nin oğludur. Enderun-u Hümayunda terbiye görek Hocegân oldu. Harameyn ve Anadolu Muhasebeciliği, Darbhane Emaneti, Ağa yazıcılığı gibi ünvanlarla görev yaptıktan sonra, Cemâzielâ H.1210/M.1795'de vefat etti. Dürüst kimselerdendi. "Defter-i Vakfiye"

40. Arnavut Mehmet Efendi, İşkodra ehalisindedir. Ağa yazıcılığı kaleminde yetiştikten sonra, uzun zaman haseki olmuştur. Sonra Ağa yazıcısı ve İdris Ağa'nın tevcihine mazhar oldu ise de, Ağanın otumünden sonra mevkiini yitirmiştir. Daha sonra tekrar "iade-i ikbal" edip Harameyn Muhasebecisi ve arpa emini olmuştur. H.1211/M.1796 yılında vefat etti. Hayır sahiplerindendi.

kuruştur. Bu miktardan bir yüzsekizden değeri 13.944.50 Osmanlı lirasıdır ki her aylığa 1170 çank Osmanlı lirası düşer. (Bu hesaplamalar kitabın basıldığı H.1335/M.1919 yılında yapılmıştır. N.Ö.)

31. 17 Harameyn Ahkâm "1250-1254" Defterinde kayıtlı olduğu üzere, Dar'üs-saade Ağalarına, Hazine-i Harameynden yıllık, martiye namiyeye 50.000, Muharremiye namiyeye 60.000, Surre-i Hümayun alayının

Arnavut Mehmet Efendi, İdris Ağa'nın güvenine mazhar olarak, Zeyrek Şeb Sefa Kadın Camii'nin bina emaneti ile Anadolu Muhasebeci vekâletine tayinini sağladı ise de, yolsuzluğu anlaşıldığından H.1204/M.1789 senesi ortasında a'z'l ve tevkif, efendisi İdris Ağa da aynı nedenlerle a'z'l ve sürgün edildi(43).

Bu gelişmeler üzerine, Hazinedar Şehriyari Bilal Ağa, Dar'üs-Saade Ağa'sı ve Haremeyn Nâzırı; Enderun-u Hümayunda kahveci başı olan Mahmut Efendi de Ağa yazıcısı, Laleli ve Hamidiye Vakıfları Kaımmakam mütevellisi oldu(44).

Yine H.1205/M.1790 sonlarında Divriği'li Mehmet Efendi, H.1208/M.1793 başlarında Gürcü Mehmet Efendi, Rebi'ul-evvel H.1209/M.1794 Ammizade İsmail Kâmil Efendi(45), Şevval H.1210/M.1795 de Divriği'li Ahmet Efendi, Safer H.1212/M.1797'de Mustafa Efendi, Ağa yazıcısı, ayrıca Laleli ve Hamidiye Vakıfları kaımmakam mütevellisi oldular.

Rebi'ul-evvel H.1213/M.1798'de Halid Ağa'nın vefatından sonra Küçük Bilal Ağanın Dar'üs-Saade Ağası olması üzerine, el-Hac İbrahim Efendi(46), H.1214/M.1799'da es-Seyyid Abdulvehhab Efendi(47), H.1215/M.1800'de Mehmet Efendi, Safer H.1216/M.1801'de el-Hac Mustafa Efendi, Dar'üs-Saade Ağası ve kaımmakam mütevellisi olarak atandılar.

Valide Sultan Kethüdası meşhur Giritli Yusuf Ağa, Şevval H.1216/M.1801'de Laleli ve Hamidiye vakıflarına kaımmakam mütevellisi olmuş, Hacı Mustafa Efendinin uhdesinde yalnız yazıcılık kalmıştır.

Cemazielâhir H.1221/M.1806'da Valide Sultan'ın vefatı üzerine Yusuf Ağa'nın ikbali son bulurak Bursa'ya gönderilmiştir. Aynı gün Kethüdası Ahmet Efendi vekil tayin edilmiş ise de Rebi'ul-evvel H.1222/M.1807'de Yusuf Ağa'nın idam edilmesi üzerine, Laleli Vakıflarına Mir-âhur-u ewel Şemsettin Bey, Hamidiye Vakıflarına da Dar'üs-Saade Ağası kâtibi Hafız Mustafa Efendi, kaımmakam mütevellisi olmuşlardır.

Rebiul'âhir H.1224/M.1809'da II. Sultan Mahmut, tesis ettiği vakıflarını babası I. Abdulhamid Han'ın vakıflarına katarak(48) iki vakfı birleştirmiştir. Birleştirilmiş olan vakıfların kaımmakam mütevelliliğine, Cezbedarzade Mehmet Tahir Efendi'yi atamıştır.

Zilhicce H.1225/M.1810'da Mehmet Tahir Efendi'nin vefatından sonra, ağa kâtipliğinden azlolanmış bulunan Hafız Mustafa Efendi, kaydı hayatla Hamidiye ve Mahmudiye vakıflarına kaımmakam mütevellisi tayin olunmuştur. Hafız Mustafa Efendi'nin Safer H.1229/M.1813'de vefat etmesi üzerine yerine Darbhane-i Amire Nâzırı es-Seyyid İbrahim Sâram Efendi atanmıştır(49).

Bu tarihe kadar Hamidiye ve Mahmudiye vakıflarına katılan evkafın sayısı elliye ulaşmış, bu nedenle sözkonusu vakıfların Kaımmakam Mütevelliliği Nezâretin büyük bir şubesi haline gelmiştir. Bu gelişmeler üzerine vakfın yönetimi ekseriyetle Darbhane-i Amire Nezâreti'nin idaresine verilmiştir.

Muharrem H.1231/M.1815'de es-Seyyid Abdurrahman Fevzi Bey(50), Zilkaade H.1234/

41. İdris Ağa tarafından Mehmet Efendi'nin kaımmakam mütevellisi tayin olunduğuna dair "Hamidiye Hazine Defteri"nde rastlanan vesikanın suretidir. "Kaımmakamlık, bundan sonra Darbhane-i Amire Nâzırı, Mehmet Efendinin uhdesinde olup, vakıf hükümleri ve yevmiye hesabı üzere muhasebesi görülecektir. Vakfın şartlarına göre kaımmakamlık işlerini yürütmek için Dar'üs-Saade Ağası Kâtibi Mehmet Efendi kaımmakam tayin olmuştur. Anılan vakıf Nâzırı tarafından varıt olan tasdikli mektup emri usulüları 21 Recep H.1203/M.1788 tarihinde is bu hazine defterinin imaret tertibi kısmının zeylinde kayıtlı olduğuna serh verildi.
42. "Laleli ve Hazine Defterleri"
43. "Sanî zade", "Cevdet Paşa" tarihleri, "Sicill-i Osmani"
44. Mahmut Efendi, Esbak Topخانه Nâzırı Yenice'li Hafız Ahmet Efendi'nin biraderzadesi ve esbak Van Valisi Yenice'li Ahmet Paşa'nın biraderidir. Amasya dâhilinde Yenice koyundendir. Enderun-u Hümayunda terbiye görüp Ağa yazıcılığında hocğandan oldu. Memuriyette değişik unvanlarda yükseldi. H.1223/M.1808'de vefat etti. Erzurum Defterdarı iken Yenice Koyu Camii vakıflarının vakfiyesini tanzim etmiştir.
45. İsmail Kâmil Efendi, Merzifonlu Mehmet Kazım Efendi'nin oğludur. Zilhicce H.1212/M.1797'de azledilmiş olduğu bir zamanda vefat etti. Çocuklarına "Kâmilzadeler" denir.
46. el-Hac İbrahim Efendi, Enderun-u Hümayunda terbiye gördü. Ağa yazıcılığında rutbe-i hocğandı ile ayrılmış devir menâsib ederek Ramazan H.1237/M.1821'de vefat etti.
47. es-Seyyid Abdulvehhab Efendi, Amasya'lı Hacı Vennabzade es-Seyyid Abdullah Ağa'nın oğludur. Yazıcı kaleminde yetişerek, baş halife olmuş, sonra yazıcı daha sonra da hocğandan olmuştur. H.1227/M.1812'de vefat etmiştir.
48. Vakfiyesinde şöyle mezkurdur: "İş bu vakfi şerhine vârid imâ ceddim merhum ve ma'furunlık Sultan Abdurrahman Han Hazretlerinin mahmiyesi İstanbul'da Bahçekapısı dâhilinde vakfi imareti-âmiri ve tayîri şerh-i cenabları vakfi şerhine dâhil edilmiştir. Muşarun ilayhin vakfi şerhlerine herkim mütevellisi kaımmakam bulunur ise, is bu vakfi şerhine dâhil kaımmakam mütevellisi Vakfi mezburemin dâhil umum ve hususuna bundan sonra vazife-i merkume-ye mutasarrif ola. Dar'üs-saadet'üşşerife Agaları vakfi mezbura nazır olup hepsi nezaretlerini doğru yapalar."
49. es-Seyyid İbrahim Sâram Efendi, Zîmnet Hanfesi el-Hac Mustafa Efendi'nin oğludur. Malikhane halifeliğinden ayrılarak rutbe-i hocğandı ile H.1223/M.1808'de Rikâbî Hümayun Defterdarı, H.1227/M.1812'de Darbhane Emni, H.1231/M.1815'de Sarayı Hümayun bina emni oldu. I Cemazielâhir H.1232/M.1816'de vefat etti. Gayet zengin ve servet sahibiydi.
50. es-Seyyid Abdurrahman Fevzi Bey, Vezirlerden Seranıklı es-Seyyid Mustafa Paşa'nın oğludur. Zilkaade H.1234/M.1818'de Sadaret Kethüdası oldu. 17 gün sonra Dimitoka'ya gönderildi. Rebi'ul-evvel H.1235/M.1819'da idam edildi. Dikkatsiz ve kibiri idi.

M.1818'de es-Seyyid Hayrullah Efendi, Darbhane-i Amire Nazırı, Hamidiye ve Mahmudiye Vakıfları kaimmakam mütevellisi oldular.

Muharrem H.1234/M.1818'de ricalden Hüseyin Hüsnü Bey, Zilkaade H.1239/M.1923'de es-Seyyid Ahmet Efendi, Cemazielâhire H.1240/M.1824'de el-Hac Yusuf Efendi, Zilkaadede es-Seyyid Mehmet Sait Efendi Darbhane emanetiyle birlikte vakfın mütevellisi kaimmakamlığında da bulunmuşlardır(51).

Bu tarihe kadar Mahmudiye vakıfları, buraya bağlanan diğer vakıflarla birlikte sayıları 50'yi aşan bir vakıf topluluğu haline gelmiştir. Böylece, Mahmudiye vakıfları topluluğu iş hacmi ve bağlı bulunan vakıf sayısı bakımından önemli bir noktaya ulaşmıştır. H.1241/M.1825 Şavvalinde, Yeniçeriliğin kaldırılması üzerine, buranın nâzirlikleri, Yeniçeri ve Sekbanbaşı Ağalarına meşruta olan diğer vakıfların yönetimi de Mahmudiye vakıfları Kaimmakam Mütevelliliğine devredilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Mahmudiye vakıf topluluğu daha da önem kazanmıştır.

Mahmudiye ve Hamidiye Vakıf topluluğu yönetiminin Darbhane-i Amire Nezâretiyle birleştirilmesi ile topluluğun yönetiminde güçlükler meydana gelmiştir. 12 Rebi'ulevvel H.1242/M.1826'da çıkartılan bir fermanla(52) Darbhane Nezâretinden ayrı olarak "EVKAF-I HUMAYUN NEZARETİ" ismiyle bir nezâret kurulmuş ve Esbak Darbhane Nâzırı ve Mütevellisi Kaimmakamı el-Hac Yusuf Efendi Nâzirliğe getirilmiştir.

Evkâf-ı Hümayun Nâzirlikleri Dar'üs-Saade Ağalarına şart kılındığından, "Evkâf-ı Hümayun Nezâreti"nin kurulması ile vâkıfların (vakıf yapanların) şartları fiilen değişikliğe uğramıştır. Sultan I. Abdulhamid ve Sultan II. Mahmut Han'ın vakıfları nezâretleri, mülhakatı ile birlikte Dar'üs-Saade Ağası Uzun Abdullah Ağası'nın üzerinde gösterilmiştir.

Evkâf-ı Hümayun Nezâreti, ilk kurulduğu zaman, kesedarlık, zimmet halifeliliği, sergi halifeliliği ünvanları ile üç daireden oluşuyordu. Bunların âmiri bulunan Nâzır'a 10.000 kuruş maaş bağlanmıştır.

Kesedarlık İdaresi, Nezârete bağlı bütün vakıfların i'lamlarına, takrirlerine ve inhalarına ait işleri yürütmekle görevli idi. Bu memuriyete ilk defa Hoceğândan Küçük Kal'a tezkerecisi Eğinli es-Seyyid Mehmet Şevki Efendi tâyin edilmiştir(53).

Zimmet Halifeliliği, anılan vakıfların mukataalarını, zabıtnamelerini, sarraflardan alınacak kefaletle bağlı borç tahvilleri ile ilgili işlemleri

yürütmek, kira mukavelelerini düzenlemek, tahsilatı yapmak ve muhasebe kayıtlarını kontrol etmekle görevli idi. İlk defa Zimmet Halifesi olan Mehmet Arif Efendi'dir(54).

Sergi Halifeliliği, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti hazinesine gelen paraları almak, vakfiye gider bütçesini hazırlamak ve vakıf bütçesine göre günlük harcamaları yapmakla vazifeli idi. İlk defa Sergi Halifeliliğine tâyin edilen kişi, Zimmet Halifesinin kardeşi Ahmet İzzet Efendi'dir.

Kesedar'a 1000, Zimmet Halifesine 80, Sergi Halifesine 500 kuruş maaş verilmekte idi. İşlerin yürütülmesinde bunlara yardımcı olmak üzere, birinci, ikinci maiyet ünvanlarıyla ikişer, üçer yüz kuruş maaşlı ikişer kâtip ve yeterince ücretli yamaklar tâyin edildi.

Mahlulâtın ferağ ve itikali, mukataanın iltizamı, kira gelirlerinin toplanması, % 5 tevcihi cihet harcları belirli nisbetlerde vakıf memurlarına aidat olarak yansıdığından memurların maaşları, esas maaşlarının iki üç katına ulaşıyor, maiyetlerinde çalışanların aidatları da bunların yarısına denk oluyordu.

Şevâl H.1243/M.1827'de Bab'üs-Saade Ağası

51. H.1229/M.1813 tarihinden beri mütevellisi kaimmakamlığına ve Darbhane Emanetine nâsp edilen kişilerin isimleri ve tâyin tarihleri I inci "Defter-i Ahkâm"da mevcuttur.

es-Seyyid Hayrullah Efendi, Hızırzadelikle ma'rufur. Çavuşbaşı Surre Emini, sonra Esmâ Sultan Kethüdası oldu. 1 Recep 1248/M.1832'de vefat etti.

es-Seyyid Hüseyin Hüsnü Bey, Kaptan-ı Derya Hüseyin Hüsnü Paşazade Abdullah Bey'in oğludur. Maliyede yetiştikten sonra naklen Defterdar, Reis-ül-Küttab, Darbhane Emini, Tersane Emini, sonra Ordu Defterdarı, Çavuşbaşı, H.1243/M.1827'de Mukataat Nâzırı oldu. Cemaziel-ulâ H.1244/M.1828'de vefat etti. Uyanık ve ahlâk sahibi idi.

es-Seyyid el-Hac Ahmet Efendi, Top arabacıları kâtipliğinden yetişip terfi ederek Humbarahane sonra Darbhane ve bilâhare Tophane Nâzırı oldu. H.1246/M.1830'da vefat etti. Dürüstü.

es-Seyyid Yusuf Rıza Efendi, Enderun-u Hümayun-da terbiye gördü. Şehzade tevliyetinden ayrılarak Şehremini, Hazine ve Harameyn Muhasebecisi, Surre Emini, Darbhane Nâzırı, Arpa Emini oldu. Şaban H.1243/M.1827'de vefat etti.

52. Bu irade-i seniyyenin sureti ve tarihi görülemedi. Fakat H.1242/M.1826 Rebi'ul-evvelin 11 inci gününe kadar "Evkâf-ı Hümayun Kütevellisi Kaimmakamlığı Ünvanı" bütün defter ve vakfiyelerde geçmekte iken Rebi'ul-evvelin 14 üncü gününden itibaren "binnezâre idaresi, muktezayı irade-i seniyye-i Hazreti Padîşahi olan Evkâf-ı Hümayun Nezâreti" diye zikredilmeye başlandığından, "Evkâf-ı Hümayun Nezâreti"nin H.1242/M.1826 Rebi'ul-evvelin 12 veya 14 üncü günlerinde kurulduğu anlaşılmaktadır.

53. 7 Zilkaade H.1246/M.1830'da es-Seyyid Mehmet Şevki Efendi, Darbhane sahib-i a'yar olduğundan yerine es-Seyyid Mehmet Şerif Bey Kesedar oldu.

54. Mehmet Arif Efendi'nin muhasebe kayıtlarında ve diğer işlerinde yolsuzluk yapması üzerine 12 Cemazielâhir H.1249/M.1833'de Kütahya'ya sürgüne gönderildi ve kardeşi Sergi Halifesi Ahmet İzzet Efendi de a'zedildi.

Osman Ağa'nın sürgüne gönderilmesinden sonra(55), vakıfların bir kısmının Kapı Ağalarına bağlı olma keyfiyetine son verildi. Böylece kapı Ağaları nezaretine bağlı bulunan vakıfların bir çoğunun yönetimi, tedricen Recep H.1246/M.1830 tarihinden itibaren Bostancı Başı, Hazine-dar Başı, Kilerci Başı, Saray-ı Cedit Ağalarının nezâreti altında bulunan vakıflarla birlikte Evkâf-ı Hümayun Nezâretine bağlanmıştır.

Bu vakıfların Nezâretin yönetimine katılmasından sonra, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin iş hacmi oldukça genişlemiştir. Genişleyen Nezâret işlerinin iyi bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla evkaf memurlarına zam yapılmış ve bu zamların uygulamaya konulmasına ait Padişah fermanı çıkartılmıştır. Bu düzenlemeden sonra, Nâzır'ın maaşı 15.000, Kesedar'ın maaşı 1.200, Zimmet Halifesi'nin maaşı 1000, Sergi Halifesi'nin maaşı 650 kuruşa yükseltilmiştir.

Rebi'ul-evvel H.1247/M.1831'de Defterdar-ı şikkı evvel, Reis'ül-küttab ve İstanbul, Galata, Eyup, Üsküdar Kadıları ve Haremeyn Müfettişi ile Saray Ağası Nezâretlerinde bulunan 632 adet vakıf ile Recep H.1247/M.1831'de Kaptan Paşa ve Çavuşbaşı, Zilkaade H.1247/M.1831'de Sadriâli Nezâretlerine bağlı bulunan vakıfların yönetimi, Evkâf-ı Hümayun Nezâretine bağlanmış, böylece Nezâretin işleri fevkalâde genişlemiştir.

Vakıf işlerinin süratli bir şekilde yürütülmesine, yukarıda açıklanan üç dairenin memurları yetmediğinden, Zilkaade H.1246/M.1831'de Tahrirat Başkâtibi, Mülhakat Gedikleri Kâtipliği, Ruznamecilik ünvanlarıyla üç memuriyet daha ihdas edilmiş, bunlardan kâtiplere 750 şer, Ruznameciye 700 kuruş maaş tahsis edilmiştir.

Çalışan personel sayısının artması üzerine, Nezâret için büyük bir idare binasına ihtiyaç hasıl olmuştur. Eski darbhane civarında hasırcı ve doğramacı koğuşları yıkılarak, yerine 17 odalı bir daire inşasına başlanmış ve inşaat 28 Cemazielu'la H.1248/M.1832'de bitirilerek daire döşenmiş ve Recep ayında Nezâret yeni binasına taşınmıştır.

Yeni memuriyetlerden Başkâtiplik yazışmaları yapmak, Kesedar'a yardımcı olmak, ferağ ve intikâl kayıtlarını tutmak ve yeni zabtolunan vakıfların muhasebelerini yürütmek; Gedikler Kâtipliği, bütün vakıf gediklerin mukataalarını tahsil etmek, mahlulatin ferağ ve intikâlini kayıt ve tahrir ile Zimmet Halifesine yardımcı olmak; Ruznamecilik ise, bütün cami ve imaret gibi hayratın tamir ve tefrişlerini sağlamak ve bu iş için gerekli ödemeleri yapmakla görevlendirildiler. Bunların bürolarına 3'er adet yardımcı personel verildi.

Evkâf-ı Haremeyn Nâzırı olan Dar'üs-Saade Ağası Uzun Abdullah Ağa'ya niyabeten Nezâretin

işlerini yürütmek üzere 1 Muharrem H.1249/M.1833'de Haseki Başı es-Seyyid Mehmet Emin Ağa, muavin ve Nezâretin Kaimmakamı tayin edilerek Haremeyn vakıflarının yeniden düzenlenmesi çalışmalarına başlandı(56).

12 Cemazielâhir H.1249/M.1833'de Zimmet ve Sergi Halifelerinin azlinden sonra, Sergi Halifeliğine tayin olunan Şakir Bey'in maaşı 1000 kuruşa yükseltildi. Bu arada Zimmet Kaleminde görevli bazı kâtiplerin maaşlarında da artışlar yapıldı.

Haremeyni Şerifeyn Evkâfı Nezâretinde yukarıda yazıldığı gibi Dar'üs-Saade Ağaları görevli bulunduğu halde, Ağaların diğer meşguliyetleri, Nezâret hizmetlerinin iyi bir şekilde yürütülmesine engel olduğundan, yalnız Nezâret ünvanı Dâr'üs-Saade Ağasının uhdesinde kalmak kaydı ile H.1250/M.1834 Muharreminden itibaren Haremeyni Şerifeyn Hazinesinde işler tefrik edilerek, bir müdüriyet tesis edildi ve bu müdüriyete Haremeyn Muhasebecisi Mehmet Nazif Efendi tayin olundu.

Evkâf-ı Haremeyn Nâzırı ünvanı üzerinde bırakılan Dar'üs-Saade Ağası Uzun Abdullah Ağa'ya, maaş ve diğer yan gelirleri Haremeyn vakıfları hazinesine irad kaydedilmek kaydıyla, aylık 15.000 kuruş maaş bağlandı(57).

Nezâret ve Müdüriyet görevinin başka başka kişiler üzerinde bulunması, Nezâret işlerinin karışmasına yol açıyor, Nazif Efendi'nin aczinden dolayı işler bir türlü yoluna girmiyordu. Bu nedenle, Dar'üs-Saade Ağası görevden alındı ve Müdürlük de kaldırılarak, eskiden olduğu gibi yeniden her iki vazife birleştirildi. "Haremeyni Şerifeyn Evkâfı Nezâreti" ismiyle yeniden düzenlenen Nezârete, Defterdar Emîni Hacı Ethem Efendi(58) atandı ve Haremeyni Şerifeyne hürmeten bu nezâret, "rütbe-i sâlise" ricalinin üstüne

55. Osman Ağa, Arnavut binbaşlılarından olup alifin muteakiben İşkodura tarafına sürgün edildiği, vakıfıye defterlerinde kayıtlıdır.

56. es-Seyyid Mehmet Emin Ağa, es-Seyyid Abdurrahman Efendi'nin oğludur. Dar'üs-Saade Ağası daireesinde yetistikten sonra Haseki Başı, H.1249/M.1833'de Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti Kaimmakamı, Muharrem H.1250/M.1834'de Ayasofya, H.1251/M.1835'de Halep vakıfları mutevellisi oldu.

57. Dar'üs-saade Ağalarına Evkâf-ı Haremeyn Nezâretinden dolayı maaş ve bütakım yan gelimler tahakkuk ettirildiği sırada, Abdullah Ağa'ya hayatta olduğu sürece 12.500 kuruş maaş tahsis edilmiş ve 7 Zilkaade H.1250/M.1834'te çıkartılan "iradeni serriyye" gereğince Zilkaade'ye kadar biriktirilmesi beklenmiş, Zilkaade kurasından itibaren 15.000 ve ayrıca Hazine-i Hümayun Vakfı Osman Ağa'ya da 5000 kuruş, Evkâf Hazinesinden maaş bağlanmıştır. "17. Defteri Haremeyn H.1250-1254 M.1834-1838"

58. el-Hac Ethem Efendi, Defterdar Kaleminden ayrılarak hocasından oldu. Başlı rütbelere divanda istihdam olunarak, H.1242/M.1826'de Şikâkî Evvel Defterdarlığına tayin, H.1245/M.1829'de Şikâkî Evvel Defterdarlığından sonra biraktığı işleri toplanmaya memur edildi. Demegünde, Şevvat H.1248/M.1827'de Topkapı Nezâretine atandı ve bir kaç yıl

çıkartıldı. Tevcihâtı Hümayun ve Teşrifat Defterlerine bu şekilde yazılmasına dair 12 Cemazielula H.1252/M.1836'da "irade-i seniyye" sadır oldu(59).

Nâzırlığı Şeyh'ül-İslâmların üzerinde bulunan vakıfların yönetiminin de bu Nezârete verilmesi üzerine Nâzır Ethem Efendi'ye 10.000 kuruş maaş bağlandı.

Harameyni Şerifeyn vakıfları Müdürlüğünün Nezârete dönüştürülmesi üzerine Anadolu, Küçük Harameyn Muhasebecilikleri ile Harameyn Mukaatacılığının birleştirilmesi uygun görülerek, Evkâf Muhasebeciliği adı verilmiştir. Bu göreve rütbe-i saniye sınıfı sanisi itibarıyla "vakıf işlerinde tecrübeli, uygulaması bulunan, dinen dürüst ve dirayet sahibi"(60) olan Harameyn eski Müdürü Nazif Efendi'nin atanmasına dair irade-i seniye Recep H.1252/M.1836'da çıkmıştır(61).

Evkâf-ı Harameyn Nezâreti, bağımsız olmakla beraber, Hükümdarlık Makamına doğrudan yapılan müracaatların halline, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin vasıta kılınmasına dair ferman çıkarılması nedeniyle, Evkâf-ı Harameyn Nezâreti, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin bir şubesi durumuna girmiştir.

Evkâf-ı Harameyn ile Evkâf-ı Hümayun'un teftişi, bu zamana kadar Harameyn Müfettişlerinin üzerinde iken, 10 Rebi'ulâhîr H.1250/M.1834 tarihinde buradan ayrılarak Evkâf-ı Hümayun Müfettişliği kurulmuş, bu Müfettişliğe ilk defa imamzade Mehmet Esat Efendi tayin edilmiştir(62).

Sadrı Rumeli, Sadrı Anadolu, İmamı ewel şehriyârı, Davud Paşa naibi Efendilerin Nezâretleri altında bulunan beş vakfın yönetimi de, 18 Zilhicce H.1250/M.1834'de Evkâf-ı Hümayun Nezâretine bağlanmıştır.

Rebi'ulevvel H.1251/M.1835'de Rumeli ve Anadolu vilâyetleri merkezlerinde, Evkâf-ı Hümayun ve Harameyn Nezâretleri tarafından "Muaccelât Nâzırı" ünvanı ile vücuhu mahalliye-den muvazzaf birar vakıflar Müdürü tâyin edilmiştir. Böylece, bu tarihten itibaren vakıfların taşra teşkilâtı da kurulmuştur(63).

1 Recep H.1251/M.1835'de Vakıflar İdaresinde vazife yapan bütün görevli personel, mürtezika, müstahdemler ve memurların maaşlarına zam yapıldığı sırada, Recep H.1248/M.1832'de Nâzır'ın 20.000 kuruştan ibaret olan maaşı 30.000, Kesedar'ın maaşı 3.000, Zimmet Halifesi'nin maaşı 2.500, Sergi Halifesi'nin maaşı da 2.000 kuruşa yükseltilmiştir.

İstanbul, Üsküdar, Galata beldelerine akan sular ekseriyetle hayır sever kimseler tarafından vakıf yolu ile getirildiğinden, Su Nezâretinin Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne bağlanması zaruri görülmüş ve 16 Zilkaade H.1252/M.1836'da Su

Nâzırı Ali Behcet Ağa a'zledilerek, Su Nezâreti, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne bağlanmış, 5.000 kuruş maaş ile Ebniye-i Hassa Müdürü Hüsameddin Efendi, Su Nâzırlığına tâyin edilmiştir(64).

Boğaziçi ile Haliç'de seyrü sefer etmek üzere, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin muhtelif iskelelerde

sonra buradan ayrıldı. Mısır'a bağlanan Eyalet ve Sancakların mal varlığını tespit ederek Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya beyan ile sözkonusu malların taksitlerinin tahsiline ve diğer mali konularda karar vermek ve politikaca, bazı konuları anlamak "Lütfi Tarihi, C.IV, s.21" memuriyetiyle H.1248/M.1832'de Mısır'a gönderildi. Müteakiben Padişah nişanı verildi. H.1249/M.1833'de Defterdar Emaneti, ilâve olarak verildi. 12. Cemazielula H.1252/M.1836'da Harameyni Şerifeyn Evkâfı Nezâretine atandı. Bu Nezâretin Evkâf-ı Hümayun Nezâretine katılarak Hasip Paşa'nın bu göreve getirilmesi üzerine, Ethem Efendi Rebi'ulevvel H.1254/M.1838'de Darı Şurayı Babrâli azalığına atandı. Daha sonra bu görevden ayrıldı. Maliye Nezâreti'nin ikiye ayrılması sonucu teşkil otunan Hazâni Amire Defterdarlığına 22 Cemazielula H.1255/M.1839'da tâyin edildi. Maliye Nezâretinde yapılan yeni bir düzenleme ile Defterdarlık kaldırıldığından 14 Zilkaade H.1255/M.1839'da Meclisi Vâlâ Azalığına naklolundu. Tanzimatı Hayriye icabınca mevcut hazineler birleştirilerek, Maliyenin işleri fazılaştığından Maliye Dairesinde Meclisi Muhasebe-i Maliye adıyla bir meclis kurularak 12 Recep H.1256/M.1840'da müşarun ileyh tâyin edildi. Zilkaade H.1256/M.1840'da "irade-i seniyye" sadır oldu. Recep H.1257/M.1841'de ikinci defa Meclisi Vâlâ azalığına, Safer H.1258/M.1842'de Masarifât Nezâretine atandı. Zilkaade H.1262/M.1845'de ikinci defa Meclisi Muhasebe-i Maliye Reisi oldu. Rebi'ulevvel H.1265/M.1848'de ayrıldı. Muharrem H.1268/M.1851'de rütbe-i vezâretle Şeyh'ül-Haram olarak, hacdan sonra Muharrem H.1269/M.1852'de vefat etti. İhtiyar ve zengin idi. Oğlu İbrahim Kadri Bey, uzun zaman Trabzon Valiliğinde bulunmuştur.

59. Takvimi Vakayi' 1 Cemaziyetâhire H.1252/M.1836.
60. Nazif Efendi, iki ay evvel "acizinden dolayı" müdürlükten ayrıldığı halde, müteakiben vukuflu, malumatı ve dirayetinden bahisle Muhasebeciliğe tâyin olunması garibtir.
61. Takvimi Vakayi' 19 Recep H.1252/M.1836.
62. Mehmet Esat Efendi, Zeyrek Camii İmamı ve Konyalı Hasan Efendi'nin oğludur. Dersîâm ve Müderris olarak senelerce tedrisi ulum etti. Kudüs, Mısır, Medine-i Münevvere, Halep kadısı ve Evkâf-ı Hümayun Müfettişi oldu. H.1254/M.1838'de Edebiye ve İrfaniye Mekteplerinin açılmasından sonra Nâzırlığına "Maarif-i Adliye Nâzırı" ünvanı ve Anadolu payesi ile tâyin olundu. H.1256/M.1840'da Rumeli Sadareti payesini aldı. H.1265/M.1848'de Nezâret Müdürlüğe dönüştürüldüğünden Meclisi Vâlâ Azalığına naklediildi. Cemazielutâ H.1267/M.1850'de vefat etti. Süleymaniye Camii Haziresinde medfunur. Faziletli âlimlerdendi. "Derikna" adındaki eseri meşhurdur.
63. Taşra vakıflarının tahsisine H.1247/M.1831 Muharreminden itibaren başlanıldığı sicillât ve defâtir, vakfiyelerde kayıtlıdır. Muvazzaf vakıf memurlarının tayini bu tarihtedir.
64. Hüsameddin Hüseyin Efendi, Edirne'li Mehmet Efendi'nin oğludur. Maliyeden tefeyyüz ederek Hulusi Paşa'nın hazinedarlığından H.1249/M.1833'de Balıkhane Nâzırı, H.1251/M.1835'de Tuz Emîni, H.1252/M.1836'da Ebniye-i Hassa Müdürü, H.1253/M.1837'de Su Nâzırı oldu. Sonra Agnam, Tophane ve Ebniye-i Seniyye Müdürü, H.1269/M.1852'de Kömürlük Emîni, Rebi'ulevvel H.1272/M.1855'de rütbe-i ulâ ile Şehremini olarak Zilhicce H.1273/M.1856'da bâtâ rütbesini aldı. Sonra Meclisi Vâlâ Azası, Refia Sultan Kethüdası oldu. H.1298/M.1880'de vefat etti. Reşit Paşa'ya müntesip, yumuşak huylu ve servet sahibi idi.

yaptırdığı pazar kayıklarının çoğalması üzerine, bunların idaresi için Zilhicce H.1253/M.1837'de Nezâret merkezinde 750 kuruş maaş ile bir Kayıkcılar Ketabeti ve 10 yerde de Kayıkcılar Kethüdalığı ihdas edilmiştir(65).

20 Muharrem H.1254/M.1838'de Evkâf-ı Hümayun Nezâreti, Tophane-i Amire Nezâreti ile birleştirilerek, Hazine-i Hassa Nâzırı(66) es-seyyid Mehmet Hasip Paşa Nâzırlığa atanmış, 10 Rebi'ul-ewvel H.1254/M.1838'de Haremeyn Evkâf Nezâreti de Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne bağlanmış-tır.

Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin Darbhane Nezâreti ile birleştirilmesi ve Haremeyn vakıflarının da bu nezârete bağlanması sonucu, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti büyük bir önem kazanmıştır. Bu gelişmeler üzerine bir Müsteşarlık ihdas edilerek, Darbhane-i Amire'de paraların değerini ölçmekle görevli es-Seyyid Mehmet Şevki Efendi 20.000 kuruş maaşla ilk defa Müsteşarlığa atanmıştır.

Rebi'ulâhîr H.1254/M.1838'de Nezâretin kuruluşu yeniden düzenlenmiş, bu düzenlemede Kesedarlık Baş Ketabetle birleştirilerek, Yazışma Kalemî adıyla yeni bir daire kurulmuş ve bu dairenin başına 8.000 kuruş maaşla Kesedar Ali Şevki Efendi, ilk defa Tahrirât Kâtibi olarak atanmıştır(67).

Zimmet, Sergi, Ruznameci, Gedikler Ketabetleri yerlerinde bırakılarak, bu görevlilere 5.000'er kuruş maaş tahsis edilmiştir. Ayrıca bu Kâtipliklere ilâveten 1.500 kuruş maaşla Tamirat Müdürlüğü kurulmuştur.

Muharrem H.1252/M.1836'da 35.000 kuruşa yükseltilen Nezâret maaşı, 25.000 kuruşa indirilmiştir(68).

Evkâf-ı Hümayun ile Evkâf-ı Haremeyn Nezâretlerinin birleştirilmesinden dolayı, taşrada Evkâf-ı Hümayun ve Evkâf-ı Muaccelât Nâzirlerinin fazla miktarda bulunması uygun görülmemekle bunlar da birleştirilmiş ve "Muaccelât Müdürü" ünvanı ile Vilâyetlerle önemli Sancak Merkezlerine birer Vakıflar Müdürü atanmıştır.

Muaccelât Müdürlerinde olduğu gibi, Evkâf-ı Hümayun ve Evkâf-ı Haremeyn Müfettişlerinin ayrı ayrı ve birden fazla bulunmasına gerek görülmemekle bunlar da birleştirilmiş, "Evkâf-ı Hümayun Müfettişliğine, ilk defa Haremeyn payesi ile es-Seyyid Mehmet Emin Arif Efendi tâyin edilmiştir(69).

Hasip Paşa'nın ikinci defa Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne tâyininden sonra, Evkâf Nâzirleri Meclisi Hassı Vukelâya dahil edilmişlerdir(70).

Evkâf-ı Hümayun Nezâreti tarafından açılan Rüştiye Mektepleri'nin sayısı çoğaldığından bu okulların işlemlerini yürütmek üzere "Mektebi Rüşdiye Nezâreti" kurulmuş(71) ve bu Nezâ-

rete ilk defa Evkâf-ı Hümayun Müfettişliğinden açıkta kalan, İmamzade es-Seyyid Mehmet Es'ad Efendi, Anadolu Sadareti Payesi ile tâyin edilmiştir.

12 Cemazielula H.1255/M.1839'da es-Seyyid Mehmet Hasip Paşa'nın görevden ayrılmasından sonra, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti ile Darbhane Emaneti'nin birlikte yönetilmesinden dolayı ortaya çıkan zorluklar nedeniyle, bu iki İdare birbirinden ayrılarak(72), Evkâf-ı Hümayun Müsteşarı es-Seyyid Mehmet Şevki Efendi, 30.000 kuruş maaşla Evkâf-ı Hümayun Nâzirliğine atanmıştır.

Eskidenberi, Ebâ Eyyubi Ensari (r.a.), Fatih Sultan Mehmet, Sultan Bayezid, Sultan Selim, Sultan Süleyman, Şehzade Sultan Ahmet; Cerrahpaşa'da Haseki Sultan; Üsküdar'da Atik Valide Sultan, Yeni Cami, Ayasofya, Nuruosmaniye, Lâleli, Hamidiye, yine Üsküdar'da Selimiye, Emetullah Sultan, Eyup'da Mihrişah Sultan, Beşiktaş'ta Sinan Paşa, Tophane'de Kılıç Ali Paşa; Kadırga'da Şehit Mehmet Paşa; Bab-ı âli civarında Çağalzade Rüstem Paşa vakıfları gibi büyük vakıfların "Cabi Odaları" ismi altında idare merkezleri bulunuyordu.

Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin kuruluşu tamamlanıncaya Cabi Odalarının devamına lüzum kalmamış, vakıf gelirlerinin toplanması görevi, Nezârette kurulan Tahsilât İdaresi'ne verilmiştir. Bu gelişmeler üzerine, Cabilerden bazıları tahsilat ünvanı ile Tahsilât İdaresi'nde istihdam edilmişlerdir. Böylece, müslümanların tesis ettiği bütün vakıfların yönetimi, Evkâf-ı Hümayun Nezâretine bağlanmıştır.

65. Nezâreti Celilenin bu faydalı tesebbüsü, Şirketi Hayriye İdaresinin kurulmasını sağlamıştır, denilebilir.

66. Vakfiye Defterlerinde Darbhane-i Amire Defterdarı diye yazılır. O zamanlarda Darbhane Defterdarı, Hazine-i Hassa Nâzırı demektir.

67. Ali Şevki Efendi, Hasip Paşa'ya intisapla Kesedarlık Kaleminde maiyet-i Evvel ve H.1252/M.1836'da Muhsin Efendi'nin yerine Kesedar, sonra Evkâf-ı Hümayun Tahsisât Kâtibi oldu. Hasip Paşa'nın ayrılmasını müteakip a'ziledildi. Sonra vefat etti. "Defter-i Vakfiye".

68. Hasip Paşa'ya verilen maaşın azaltılması, Darbhane Nezâretinden aldığı 25.000 kuruş ile telâfi edildiğinden, Muşarunleyh'in maaşı 50.000 kuruşa yükselmiştir. Bu tarihte diğer Vekiller 45.000 kuruş almakta idiler.

69. es-Seyyid Mehmet Emin Arif Efendi, Tersane Emiri Morali Ali Efendi'nin oğludur. Muderris H.1248/M.1832'de Üsküdar Mollası, H.1254/M.1838'de Evkâf Müfettişi oldu. Zilkaade H.1258/M.1842'de vefat etti. Alim ve şair idi.

70. Evkâf-ı Hümayun Nâzirleri, birkaç defa Vukelâdan sayılmamışlarsa da, bilâhare yine Meclisi Vukelâya dahil olmuşlardır.

71. Vakfiye defterlerinde kayıtlı olan Rüştiye Mektepleri Nezâreti, sonraları Maarif-i Umumiye Nezâreti'nin kurulmasına neden olmuştur. Bu bakımdan, Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin, Maarif Nezâreti'nin başlangıcı sayılmak mümkündür.

72. Darbhane Muduriyetine, Ali Necip Paşa tâyin edilmiştir.

Giresun'un Espiye İlçesinde Yavuz Sultan Selim'in Tesis Ettiği Gülbahar Hatun Tekkesi Vakfına Ait Vesikaların Değerlendirilmesi

Prof. Naci YÜNGÜL

r. Arkeolog Haşim Karpuz, 1978 ve 1980 yıllarında, Giresun'un Espiye İlçesine bağlı Tekke Köyü'ndeki eski bir tekkeyi ziyaret ederek, tekke şeyhlerinin son varisleri elinde bulunan şu vesikaların fotoğraflarını almıştı:

- I. Kanuni devrinden kalma bir vakfiye;
- II. İki şeyh ile bir zaviyedâra ait mezar şâhideleri;
- III. 1913 yılından kalma tekke zâviyedârlığı ve galle mutasarrıflığı hissedarlıklarına ait iki berat.

İşte bu fotoğrafların değerlendirilmesi maksadıyla yaptığım çalışmaların sonuçlarını aşağıda arz ediyorum.

I. Tekkenin vakfiyesi

Uzun bir ceylan derisi üzerine siyah ve kırmızı mürekkeplerle yazılmış ve çizilmiş bulunan vakfiye, yukarıdan aşağıya doğru sıralanmış durumda olmak üzere, şu altı kısımdan oluşmaktadır: A, Besmele levhası; B, Hamdele ve salvele levhası; C, Kanuni'nin tuğrası; D, Anadolu kazaskeri Mehemedü'r-Rumi' hâşiyesi; E, Vakfiyenin esas kısmı; F, Şâhidler silsilesi.

Vakfiyenin gerek yazı, gerekse nakış bakımından nefis bir eser olduğu, fotoğrafların incelenmesinden anlaşılabilir. Hat cinsleri, sülüs, ta'lik ve tevkî olmak üzere, üç tip olup, bu yazıların enderunlu usta hattatlar elinden çıktığı muhakkaktır. İlk üç kalem vesikada yer alan nakışlar, dini mahiyette bir belge olan vakfiyenin bu vasfına uyan ciddi bir havayı yansıtır.

A. Besmele levhası

Dikdörtgen biçimli levhanın dış kenarı geometrik şekillerden oluşturulmuş olan süslü bir pervaz ile çerçevelenmiştir. Bu çerçeve içinde basık bir altıgen yer almakta; celi sülüs ile yazılmış bulunan besmele, bu altıgeni tamamen doldurmaktadır. Besmelenin yazısı ile iç ve dış çerçevenin detayları fotokopi üzerinde çok silik görünmekte olup, pek nefis olduğunda şüphe olmayan bu parçanın renkli fotoğrafının alınması temenniye değer.

B. Hamdele ve salvele levhası

Levha, 32 şua'lı bir daire halkası şeklindeki gümüş bir çerçeve içine alınmış dairesel bir ayna görünümündedir; hamdele ve salvele formülü, aynanın cam kısmına tekabül eden dolu daire yüzeyi üzerine yedi satır halinde güzel bir sülüsle yazılmıştır. Bu yazıların kırmızı mürekkeple yazıldığı anlaşılmakta ve dolayısıyla fotokopinin bazı kısımlarının okunması ancak tahminlere yer verilmek suretiyle mümkün olmaktadır.

Hamdele ve salvele formülünün metni şöyledir:

C. Kanuni'nin tuğrası

Kanuni'nin "Süleyman bin Selim Hân el-muzaffer dâima" diye okunan bu güzel ve iri tuğrasının sol tarafında yer alan iç içe iki yumurtamsı eğriden içte bulunan kuçüğünün ve tuğra ibaresi ilk üç kelimesini kavrayan tuğra alt kısmının zemini koyu bir renkte; dıştaki yumurtamsının zemini ise daha açık bir renkte olmak üzere boyanmıştır. Açık renkli zemin üzerinde dört, beş ve

daha çok taç yapraklı çiçek motiflerinden ibaret bitkisel süsler seçilebilmektedir.

D. Anadolu Kazaskeri Mehmedü'r-Rumi'nin hâşiyesi(1)

Vakfiye esas kısmının üst tarafında ve tıpkı bir epigraf gibi, ondan daha küçük harflerle (hurde ta'lık ile) yazılmış bulunan hâşiyenin celi ta'lık ile Hüve Hasbiyy diye okunan bir başlığı vardır; ki bu başlık, Allah'a atıfta bulunması dolayısıyla bir besmele niteliğindedir.

1. Hâşiyenin metni.

"hüve hasbiyy"

"hâzihi suretü mâ vücide fi defter's-sultânî'l-a'zamî edamallahü'l-adle ve'l-ihsâne fi'l-âlem/(3-4 satır değerlendirilemedi) mine'l-akrân bi't-takdiri ve'l-kabuli min kibelihî (üç kelime okunamadı) el-meşhur inde'l-vüzerâi'l-'izâm/bi-halifeti'l-islam zeyyedallahü'l-mennan celalelehu ve ebbede halâlelehu ve eyyede adâlelehu el-mümzâ bi-ümenai şeyhü'l-islâm/müfti'ş-şeri'ati'l-garrai fi zemânihi mevlânâ el-merhum muhammed el-fenâri eskenehu'l-bâri bi-a'lâ cinânihi/nukilet an asliha'l-mastur ilâ hâze'r-rakki'l-menşur bi-hayrin ve ihlâsin min gayri naksin ve ziyâdetin/revâ el-fakir ilallâhi subhânehu ve teâla şânühu ve ebâne bürhanehu mehmedü'r-rumi el-kaadi bi'l-'asâkir (il-man-sure) fi vilâyeti anadolî el-ma'mure ufiye anhüma" "el-emrû kemâ rüsime fi'l-ixkitâb zebere'l fakir mehmed bin kutbü'd-din el-kaadi bi'l-'askeri'l mansur fi vilâyeti anadolî"

2. Hâşiyenin tercümesi

"İyiliklerine karşılık beklemeyen O'nun adiy-le" "Sultan-ı a'zam'ın (Allah onun adalet ve lütfk-yarlığını dünya durdukça devam ettirsin -3/4 satır terk edildi-!), ki o sultan yüksek vezirler halinde İslâm halifesi olarak şöhret bulmuştur (Allah onun ululuğunu artırsın, iyiliğini ebedileştirsin ve adale-tini güçlendirsin!), merhum Molla Fenâri'nin zamanından kalma (Allah onu cennetlerin en yüksek kısmında barındırsın!) ve şeyhü'l-islam eminlerinin imzalarını hâvi, defterinde bulunan aslından hayır ve ihlasla alınan bu vesika, aslından ne eksik ne de fazladır. Bunu, şânı yüce ve bürhânı aydın olan Allah'ın, fakir kulu, Anadolu kazaskeri Mehmedü'r-Rumi beyan etti."

"Emir kitapta bildirildiği gibidir"

"Anadolu vilayeti kaadi bi'l-'askeri Kutbüddin oğlu Mehmed âcizleri"

3. Hâşiyeye hakkında notlar

a) Vakfiye orijinalinin, Molla Fenâri şeyhül-islam iken ihdas edilmiş olup, kazaskerlerin kontrolü altına verilen, Defter-i Sultani unvanlı, resmi kütükte saklandığı anlaşılıyor. Sultan İkinci Murat

Hân zamanında kurulan şeyhülislamlık makamının ilk sahibi durumundaki Molla Şemsüddin Fenâri (doğumu: Maverâünnihin 1350-ölümü: Bursa 1431 'Mart/Nisan') esasen haiz olduğu müderrislik ve Bursa kadılığı vazifelerine ilâveten üçüncü vazife olarak 828 (1424/25) de üstlendiği şeyhül-islamlığı ölümüne kadar sürdürmüştür (Bkz.: *Türk Anskl.* XVI, 229 ve İsmail Hami Danişmend, *IOTK*, I, 433). Bahis mevzuu defterin Kanuni Sultan Süleyman Hân devrine ait ciltleri Arşiv Umum Müdürlüğündeki, henüz tasnif edilmemiş, vesikalar meyanında olduğundan, Gülbahar Sultan tekkesine ait vakfiyenin orijinali görülemedi. Bu bakımdan 437 seneden beri tekke şeyhleri ve zavi-yedarları elinden düşmemiş olan mevcut vakfiye suretinin incelenmesi bir zaruret haline gelmiş bulunmaktadır.

b) Vakfiye hâşiyesinde, eldeki suretin aslına uygunluğunu tasdik eden Anadolu kazaskerinin hâşiyeye metni altındaki kendi mührüne ait "alâ-met"te, yani mühür baskısının suretinde kazaskerin adı ve şöhreti Kutbüddin oğlu Mehmed şeklinde olduğu halde, hâşiyeye metninde Mehmedü'r-Rumi şeklinde kayıtlı bulunması dikkati çekmektedir.

"Mirim kösesi lekabını taşıyan (bu) Mehmed Efendi Kadı-zade Rumi torunu ve Kutbüddin Mehmed Efendi oğludur. Müderris; Halep, Edirne mollası oldu. 945 te İstanbul kadısı ve oradan Anadolu kazaskeri oldu. 956 da sahin müderrisi olarak hacce gidip avdet eyledi. 957 de fevt oldu. Alim, fazıl, sofilere muhibb idi. İstanbul'da bir mescit ve mekteb bina eyledi. İlm-i hey'ette bir metni, Kya-fiye Şerhi ve bir risalesi vardır." (SO, IV, 113)

Vakfiyenin düzenlendiği 950 zilhiccesi başları (1544 şubatının sonları) sırasında haiz olduğu Anadolu kazaskerliğini, müderrisliğe döndüğü 956 (1549) yılına kadar sürdürdüğü anlaşılıyor.

Kutbüddin oğlu kazasker Mehmed Efendi mescidinin yerini tesbit etmek için Tahsin Öz'ün (Bkz.: *İstanbul Camileri*, C.I, s.144 ve 186) "Kazasker Mehmed" olarak verdiği iki hayrat sahibinden baba adı zikredilmemiş olan ve "Husrev Paşa türbesi civarında olup Parmak-kapı mescidi denmekle bilinen ve bugün yok olmuş bulunduğu" anlaşılan mescidin yapıtıcısı "Kazasker Mehmed Efendi"yi göz önüne alacağız. Bu mescidin kat'i yeri Husrev Paşa'nın hayrâtından bahsedilirken, aşağıda, belirlenecektir.

Anadolu kazaskeri Kutbüddin oğlu Mehmed Efendi mektebinin kaydına, çeşitli kaynaklarda ve ezcümle M. Cevdet'in Sibyan Mektepleri listesinde rastlanmıyor.

(1) Metnin transkripsiyonu ve tercümesi hususunda İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü öğretim üyesi Ziya Kazıcı'nın geniş yardımlarından yararlandım. Kendisine gönülden teşekkür ederim.

E. Vakfiyenin esas kısmı(2)

1. Vakfiyenin esas kısmının transkripsiyonu.

1. "Emmâ ba'dü fehâzâ kitâbün sahihün şer'iy-
yün • ve sakkün sarihün mer'iyün • yeteal-
leku mazmunühu bi-tekyeti ummi's-sultani'l-
a'zam ve'l-hâkaani'l-mu'azzam mâliki rikaabi
2. kyâffeti'l-ümem • sultâni'r-rum ve'l-'acem •
ahizu einneti's-saltanatiz-zâhireti • zâbitu
ezimmeti'l-hilâfeti'l-bâhire • mürgimu ünufi'l-
kaasıra • mümerrigu cibâhi'l-ekyâsire •
câ-
3. mi'u cemi'i hasâili's-selâtini'l-ekyâbir • vâri-
si'l-imâmeti'l-kübrâ(3)
- 5 sultâni'l-meşrikim • hâkaani'l-hâfikim • el-
hâkim fihimâ bi't tuli ve'l-'arz zıllullâhi ye'vâ
ileyhi külli mazlumin fi'l-'arz •
- 6 es-sultân • bini's-sultân • bini's sultân • es-
sultân *süleymân hân* • zâdehü'r-rahmân câ-
hen fi'd-dühur • dâmehu
- 7 sultânen ilâ yevmi'n-nüşur • halledallahi sub-
hânehu ve teâla sultânehu • ve efâze ale'l
evfâz(4) adlühü ve ihsânühü • lemma
- 8 'arade 'aleyhi enne ebâhü'l-merhum • el-
mağfiur al-mağmur fi rahmetillâhi'l-meliki'l-
ğafur • es-sultân selim hân tegammedehullâhü
bi'l-ğufrân • ve eskenehu
- 9 fi a'lâ gurefü'l-cinân • kad vekafe ve habese ve
tesaddaka be-beyyinetin hâlisetin ve taviyetin
sâdikatin taleben bi-sevabullahi'l-'azim • ve
hereben
- 10 min ikaâbihi'l-elim • "yevme lâ-yenfa'u
mâlün ve la benune illâ men etallâhe bi-kalbin
selim" • ve hüve lehu ve melikühu • ve zâlike
cemi'ül-karyeti el müsemmâ bi-hısarçık
- 11 min tevâbi'i nâhiyeti yağlu dere • min kazâi
Kürtün min livâi Trabzon el-müstağniyye
'ani't-tahdid • ve't-ta'rifi bi-şöhretihâ fi
mekyanihâ
- 12 ale'z-zaviyeti'lleti • benâha'l-merhum el-hâce
halife fi'l-kazai'l-mezkur • vakfeşer'iyen ve
habsen mer'iyen ve tasaddukan mardiyen •
- 13 ekarre hüve bi-fasihi'l-lisân • ve karrere bi-
sarihi'l-beyân • ennehu kabile'l-vakfe'l-mezk-
yur • ale'n-nesaki'l mastur • kabulen
ve rıdan •
- 14 sahihayni şer'iyeyn • ve emre bieyyi tasar-
rufin cemi'u mâhasele minhâ kemâ hüve'l
kaânunü fi evkaâfi's-selâtin • 'ale'r-reviyyeti'l-
mastureti • feyüzâfü
- 15 fihâ'l-ezyâfü ve yüra'a'l-ekyâbire ve'l-edâni •
ve'l-eşrafü emren mu'teberen mer'iyen • lâ

zâle müta'an fi meşâriki'l-ardi ve meğâri-
bihâ •

- 16 fe-hakeme'l-hakimü'l-fâzılı'l-'âdilü'n-nikaâb •
el-müvakkı' 'alâ hâze'l-kitâb • bi't-tevki'i'r-
fe'i'l-müstetâb • lâ-zâle babühu bi-avnillahi'
- 17 l-meliki'l-vehhâb • merci'an ve meâben •
li-uli-elbâb • bi-sihhati hâze'l-vakfi ve lüzü-
mihi hükmen sahihân şer'iyen • fe'l-karyetü
mezkyuretü
- 18 vakfün lâzimün müttefakun aleyh • lâ-yecuzü
li ehadin min sultânin ev vezirin ev kaâdin ev
emirin ev zaimin ev nâyibin min hâzirin ev
gaâyibin ve gayrühum mine'l-ebrâr •
- 19 ve'l-füccâr • mine'r-raiyyeti ve ehli't-tımar •
en yete arrada lehu bi-tağyirin ev tebdilin
ev tahrifin • ev ta'tilin • ev ehadi şey'in
minhü min gayri hakkın cemil •
- 20 bi-vechin mine'l-vücut • ve sebebin mine'l-
esbâb • femen taarrada li-feshihi ev tahrifihi •
ve tasaddâ fallahü'l-melikü'l-a'lâ talibühu
yevme'l-cezâi ve mükÿâfih •
- 21 bi-envâi'l-ukuubâti'l-uzmâ • ve keyfe yetear-
radu li-zâlik âkil • ve kad semi'a kavle rabbi'l-
âlemin • "elâ la'netullâhi 'ale'z-zâlimin" •
ve 'alâ hâzâ veka'a'l-işhâd •(5)
- 22 ve't-tahrir fi evâili zilhicce min şühuri seneti
hamsin ve tis'a mie •

2. Vakfiye esas kısmının tercümesi(6)

"(Hamdele ve salveleden) sonra (bilene ki) bu sahih ve şer'i kitâb (vakfiye) ve sarih ve ve mer'i vesika: en büyük sultan, büyük hakan, bütün üm-metlerin yönetiminin tek yetkilisi, Anadolu ile Acem diyarının sultanı, parıltılı saltanat yularla-rını kavrayan, ışıklı halifelik dizginlerini elinde

(2) Vakfiyenin transkripsiyon ve tercümesi hususunda geniş yardımlarda bulunan İ.Ü. Sarkiyyat Enstitüsü Asistanı Dr. Tevfik Topuzoglu, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Öğretim Üyesi Ziya Kazıcı ve eski öğrencim Yüksek Mimar-Mühendis Mikdad Salih'e hararetle teşekkür ederim.

(3) Buradaki 1 1/2 satırlık kısım tam olarak değerlendirilemediğinden terk edildi.

(4) "efaze ale'l-evfâz" ibaresinin harfiyyen tercümesi "olağan-üstü taşmalarla taşırın!" şeklinde değerlendirildi. Bu takdirde "evfâz" yerine metinde "ef-vâz" daha doğrusu "efyâz" sekli bulunmak gerekirdi.

(5) Vakfiye esas kısmının hattı güzel ve tevkî'dir. Altıncı satırdaki padişah isim ve unvanı ile onuncu satırdaki âyet metni kırmızı mürekkeple yazılmış olduğu gibi virgül ve nokta hukmündeki duraklama işaretleri kırmızı yuvarlaklarla gösterilmiştir. Yirminci satırdaki âyet parçası kezâ kırmızı ile yazılmak gerekmiş ise de yanlışlıkla siyah yazılı olarak gösterilmiştir.

(6) Tercümenin hazırlanmasında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Öğretim Üyelerinden Dr. Ziya Kazıcı ile Sarkiyyat Enstitüsü Asistanı Dr. Tevfik Topuzoglu'nun yaptıkları değerli yardımlar için kendilerine müteşekkirim.

tutan nice büyük burunları kıran, şahları yüzleri üzerinde süründüren, yüce sultanların bütün meziyetlerine sâhip, yüksek imalîğe Vâris (birbuçuk satırlık kısım terk edildi) Doğu ile batının sultanı, her iki cihetin hakani, bütün buraların enine ve boyuna hâkimi, yer yüzündeki bütün mazlumların sığınağı olan Allah'ın (yer yüzündeki) gölgesi, Sultan oğlu sultan oğlu olan (Rahman Tanrı onun itibarını zaman içinde artırsın, haşır ve neşir gününe kadar onun şevketini sürdürsün, Sübhan Tanrı onun saltanatını ebedi kılsın, onun adalet ve ihsanı çevreye alabildiğine saçılıns!) Sultan Süleyman Hân'ın ninesinin tekkesiyle ilgili olup, ilâhi mağfirete nâil olan ve Gafur ve Melik Tanrı'nın rahmetine gark olmuş bulunan babası Sultan Selim Hân (Allah gufranı ile onu korusun ve onu cennetin en yüce köşklerinde barındırsın!) kendisine arz-eylediği üzere, Azım olan Allah'ın sevabını isteyerek, ve "o gün ki ne mal ne evlâd fayda verir, ancak iyi bir yürekle Allah'a yönelmek fayda verir." (7) (olarak nitelenen) gündê, o günün sahibi ve mâlikî olan O'nun elemli cezasından kaçınarak ve sâdik bir niyyet ile, Trabzon Sancağındaki Kürtün kazasının Yağlı dere nâhiyesine bağlı olup yerinin belirli olmasından ötürü sınırları ile niteliklerinin açıklanmasına gerek olmayan bir bölgede rahmetli Hacı Halife'nin yaptırmış olduğu zaviyeyi şer'i olarak "vakf", geçerli olarak "habs" ve gönül rızasıyla sadaka edip keyfiyeti fasih bir dille ikrar, sarîh bir ifade ile takrir ve bu vakfı rezaen kabûl ve burada yazılı olan şekilde iki yönden sahih ve iki yönden şer'i olarak ve yazılı rivayetler dairesinde (Osmanlı) sultanlarının vakıf kanununa göre, onun tarafından (benimsenmiş) bulunmaktadır.

Orada (gelen ve gidenlere) yemek yedirilecek; büyüklere, küçüklere ve eşrafa aynı derecede itibar ve riayet gösterilecektir. Gerek Doğu'da, gerekse Batı'da, buna ters durumlar içine girilmeyecektir.

Hâkim, fâzıl ve âdil vasıflı tevki' (nişan-ı hümayun) sahibi, adı geçen köydeki zaviyeye ait (çok bağışlayıcı olan Allah'ın yardımıyla, kapısı hiç kapanmasın!) bu kitâba yüksek ve güzel tevki'ini koymakla bu vakfın hükmen, sarîhan, şer'iyyen "lüzum"u hususunda akıl erbabı için muhkem bir esas meydana getirmiş oldu.

Sultan olsun, vezir olsun; kadı olsun, emir olsun; zaim olsun, râyib olsun; hâzir olsun, gaayib olsun; reâyâdan olsun, timar erbabından olsun; ve bunlardan başka iyi adam olsun, kötü adam olsun; hiç bir kimsenin tağyir (=başkalaştırmak), tebdil (=değiştirmek), tahrif (=bozmak), veya ta'til (=çalışmaktan alıkoymak) veya bunlara benzer beğenilmeyecek herhangi bir işlemlerle herhangi bir şekil veya sebep altında vakfa müdahalesi

caiz olmayıp, her kim fesih (=ortadan kaldırmak) veya tahrif suretiyle vakfa müdahale ederse Yüce Allah, Ceza Gününde onu afv-etmez ve çeşit-çeşit büyük azaplarla onu cezalandırır. Bundan dolayı, aklı başında bir kimse bu davranışa nasıl girer? O ki, Alemler Tanrısı'nın şu sözünü işitmemiş olamaz' "Allah'ın la'neti zâlimler üzerine değil midir?" (8)

Buna göre vakfiyenin şehadet altına alınması ve yazılması 950 yılı zilhiccesinin başlarında vuku buldu."

3. Vakfiyenin esas kısım metni üzerine notlar.

İşbu E bölümünün (1) numaralı paragrafında sunulan vakfiye esas metni arapça aslının en çok ilgi çeken taraflarından biri, bözü edilen tekkeye "ümm-i sultânî'l-a'zam tekkesi" adının verilmekte olmasıdır. Bu ta'birdeki "sultani'l-a'zam" sıfat terkiibinden maksud olan: Kanuni Sultan Süleyman Hân'dır; arapça "ümm" kelimesi ise hem "ana" ve hem "nine" mânâsına gelir. Şimdi bu iki şıkkı ayrı ayrı inceleyeceğiz.

a) Tekkenin Kanuni Sultan Süleyman valdesi Hafsa Hatun'a aidiyeti hipotezi: "Hafsa Hatun, Yavuz Sultan Selim Hân'ın kadını olup, kocasının 19 yaşında iken 894 (1489) da Trabzon valiliğine başladığı (Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Ankara, 1975, s. 301) tarihten altı sene sonra, 900 (1495) de Trabzon'da Şehzade Süleyman'ı doğurmuş (Gültekin Oransay, *Osmanlı Devletinde Kim Kimdi?* Ankara, 1969, s. 62); oğlu, Birinci Sultan Süleyman unvânıyla 920 (1520) de tahta çıkınca, padişah anası olmuş; 4 Ramazan 940/19 Mart 1534 perşembe günü ölecek kocasının camii hazinesinde müstakil bir türbeye gömülmüştür. Hayratı: Manisa'da inşaatı 929 (h.)/1522 (m.)de tamamlanan Sultaniye Camii ile bu camiin yanında sonradan yapılmasına başlanan ve inşaatı 946 (1539) da biten bir darüşşifâ'dan ibarettir (Gültekin Oransay, *anılan eser*, s. 181-182)

b) Tekkenin, Kanuni Sultan Süleyman'ın babaannesi (ninesi) Gülbahar Hatun'a aidiyeti hipotezi:

Yavuz Sultan Selim'in annesinin: Dulgadıroğulları'ndan Alaüddeve Bozkurt kızı olup 871 (h.)/1467 (m.) den sonra şehzade Bayezit ile evlendirildiği, şehzade Selim'i 875 (h.)/1470 (m.) de doğurduğu ve 918 (h.)/1512 (m.) de kocası tahta çıktıktan kısa süre sonra öldüğü bildirilen Ayşe Hatun olduğu delilsiz olarak ileri sürülmekte ise de (Gültekin Oransay, *anılan eser*, 134), Yavuz'u doğuran kadının, Sultan İkinci Bayezid'in şehzadelğinde aldığı zevcelerinden olup Yavuz'u 875 (h.)/1470 (m.) de doğuran ve bir hüccette

(7) Kur'an, Es-Suarâ, âyet 88-89.

(8) Kur'an, Hud, âyet 18.

adı Abdüssamed kızı Gülbahar Hatun olarak geçen kadın olduğu hakkındaki beyanı (M. Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Pasa Livası*, İstanbul, 1952, s. 46) doğru sayıp bu kabulü ileride tahkik edeceğiz.

Gülbahar Hatun'un türbesi Trabzon'da, Gülbahar Hatun mahallesindedir. Yavuz Sultan Selim tarafından 911 (1505/06)de yaptırılmış olan bu mükellef türbede Gülbahar Hatun yalnız başına yatar (Şâmil Horuluoğlu, *Tarihi Eserleri ile Trabzon*, Ankara, 1978, s. 48). Bu türbenin kapısı üzerindeki, güzel bir sülüsle yazılmış, farsça altı mısralık manzum kitâbe TOEM, VIII, No: 48, 339 da yayımlanmıştır. (Halil Edhem, *Trabzon'da Osmanlı Kitâbeleri*, 1 Şubat 1918, s. 321-352). Bu kitâbenin yeni harflerimizle transkripsiyonu şöyledir:

"Çün zi-dünyâ su-yî 'ukbâ gerd ru bânu-yî rum
Şüd mukarrer taht-î huld ü mülket-i dâyim be-ru
Himmet-eş ez devlet-i fânî-i dünyâ ruh çü taft
Ru nihâd es-re'y-i âli devlet-i dâyim be-ru
Rahmet-i dâyim be-ru nâzil çü şüd ez feyz-i hak
Geşt târih-i vefât-eş "rahmet-i dâyim be-ru"
911

Bu kitâbe metninin tercümesi:

"Rum hanımı dünyadan ahiret semtine yüz
döndürünce
Sonsuzluk tahtını ve devamlılık diyarını göze
almak icap etti
Onun himmetinin yanağı dünyanın fânî devletin-
den yanınca
Yüksek tensibe uyarak yüzünü devamlılık devletine
koydu
Allah'ın feyzinden onun yüzüne devamlılık rah-
meti inince
Vefat târihi "devamlılık rahmeti onun yüzün-
dedir" oldu
911 (1505/1506)

Ebced hesabının müfredatı şöyledir:

rahmet = 648
dâyim = 55
b = 2
ru = 206
toplama = 911

Halil Edhem Bey (adı geçen eserde) Gülbahar Hatun türbesinin aynı hatuna ait cami, medrese, imaret, şadırvan ve sâireden kurulu tam bir külliye'nin bir parçası olduğunu; fakat (Osmanlılık devrinin) Vakıflar Bakanlığında bu külliye ile ilgili hiç bir vakıf-name bulamadığını; Trabzon Şer'i Mahkemesi sicillerinde bir kaydının bulunabileceğini; şu da var ki bu külliye'nin Gülbahar Valde Sultan vakfı olarak bilindiğini yazmıştır.

Külliye'nin çekirdeğini teşkil eden cami, Büyük İmaret veya Hatuniye Camii adını taşımakta olup, Gülbahar Hatun tarafından 1505 yılında yaptırılmaya başlanmış; fakat onun aynı yıl içinde ölmesi üzerine, cami, oğlu Yavuz Sultan Selim tarafından tamamlanmıştır. (Şâmil Horuluoğlu, *anılan eser*, s. 4). 1300 hicri yılı (1883 miladi) içerisinde esaslı bir tamir gören bu cami, bugün, çok iyi bir durumdadır.

Külliye'nin cami ile türbeden başka üçüncü bir rüknü olan Gülbahar Hatun Mektebi ayakta ise de harap ve muattaldır.

Hatuniye medresesinde Trabzon valisi Abdullah Paşa'nın 1844 yılında 444 kitaplık bir kütüphane kurmuş olduğu anlaşılıyor. (Murat Uraz, *Trabzon'da Kültür Hayatı*, Hamsi Mecmuası, 24 Şubat 1957 nüshası, s. 17-20).

Büyük İmaret külliyesinin imaret, medrese ve haziresi Cumhuriyet devrinde ortadan kaldırılmış bulunmaktadır.

Gülbahar Sultan Vakıfları hakkında, Halil Edhem Bey, vesikaya dayalı bilgi bulamamış ise de, bugün, Trabzon şehrindeki Trabzon Vakıflar Müdürlüğü dosyalarında Büyük İmaret Külliyesi vakıflarına ait resmi vesikalar mevcut bulunmaktadır. Bu dairenin eski müdürlerinden biri Trabzon şehrindeki vakıf yapıları hakkında bir eser yazmıştır. (Mehmed Kurnaz, *Trabzon'da 35 Vakıf Hakkında Notlar*, daktilo edilmiş 41 sayfa, Trabzon, 1948). Müdür Mehmed Kurnaz'ın Notlar'ında: "hicri 1259 (1843) senesinde, Trabzon Evkaf Müdürü es-Seyyid Mustafa Hayali Efendi tarafından düzenlenmiş, Gülbahar Sultan Külliyesi vakfına ait bir vakfiye defterinden alınma, külliye vakıf kaydı vardır. Defterin birinci sahifesinde bu vakıf müstegallatından Pulathane iskelesinde bağ (=pazar) ağalığı hakkında hicri 1234 tarihli bir ferman sureti kayıtlıdır. Defterin 2-26 ncı sahifelerinde vâhideli ve mukataalı 209 parça mevkufat ve 30-39 uncu sahifelerinde 118 parça köy ve 41 inci sahifede 30 yayla kayıtlıdır." deniliyor. Notların yazarı, bu yaylaların isimlerini, müteakip paragrafta sıralamış olup, bu arada "Tekkeli" yaylasının adı geçmekte; bu yaylalardan sürü başına bir koyun, vergiye tabi beher koyun başına dört okka yağ ile vergiye tabi beher sığır başına bir batman yağ bedelinin vakfa ait olduğu belirtilmekte; bu suretle toplanan gelirlerin kuruş cinsinden, 1258 yılına ait, tutarları: Vakfıkebir, Pulathane, Akçakale, Vakfısagır, Terme, Fatsa, Pazarsuyu, Perşembe köyleri için ayrı ayrı gösterilmiş bulunmaktadır.

Gülbahar Hatun vakfına vergi ödeyen köylerin Akçaabat'tan Terme'ye kadar uzanan geniş bir sahaya yayıldığı anlaşılıyor. Espiye'nin Tekke köyü de bu saha içindedir.

Gülbahar Sultan külliyesi vakfının 1258 senesine ait giderleri toplamı 77.422 kuruştur. Bu paradan, külliyyede vazife görenlere verilen maaşlar ve fodla (=ekmek) bedelleri, Hatuniye Camii civarında oturanlara verilen hakk-ı ciran (=komşuluk hakkı) karşılıkları, Hatuniye cami ve minaresi ile türbeye ait zeytin yağı, mum ve onarım masrafı ödendiği gibi Rize'de Ali Kaptan ve Uzun Ali camileri vazifelerine de maaş verilmiştir.

c) Espiye'nin Tekke köyündeki zaviyenin Gülbahar Hatun vakfına dahil bulunduğu ve tekke vakfiyesindeki "ümme sultanî'l-a'zam" tabirinden "Kanuni'nin ninesi" anlamının çıkarılması gerektiği, aynı zamanda Yavuz'un annesinin hicri 911 yılından en az yedi yıl sonra ölen Dulgadıroğulları sülâlesine mensup Ayşe Sultan olamayacağı sonucunu çıkarıyoruz.

d) Espiye'nin Tekke köyündeki zaviyeyi yaptıranın, "rahmetli Hacı Halife" adında bir derviş olduğu vakfiyede zikredilmiş ise de, bu dervişin esas adı belirtilmemiştir. Kanuni'nin cülusundan üç sene sonra, 929 hicri yılında yazılan ve Arşiv Umum Müdürlüğü'nün 387 numarasında kayıtlı bulunan Karaman ve Rum Tapu Defteri'ndeki iki vesikanın metninde "Hacı Halife'nin esas adı Abdullah, babasının adı ise Kasım Halife olarak belirtilmiş bulunuyor. (Tekkeyi yaptıranın adının Abdullah olduğu tekke zaviyedarlıkları ve galle mütesarrıflığı hissedarlıkları ile ilgili olmak üzere, 1913 yılında düzenlenen iki beratta da belirtilmiştir.)

Bahis mevzuu, 929 yılından kalma Tapu Defteri'nin Tekke köyü zaviyesi ile ilgili iki kayıt, evvelce Vakıflar Dergisi Sayı II, yıl 1942, s. 279-386 (Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İshyan ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler*) meyanında (s. 346) yayımlanmış olup, bu kayıtlardan birincisinde "Kasım Halife oğlu Hacı Abdullah tekkesi vakfından ve Hacı Halife tarafından vakfiyet üzere tasarruf edilen Ahi Çukuru köyünden (saltanat merkezince) öşür ve rüsum alınmaması ve avârız teklif olunmamasının kabul edilip keyfiyetin Defter-i Sultani'ye kayd-edildiği" belirtilmekte; ikincisinde ise, "aynı tekke vakfından olup Yağlıdere (nahiyesine) bağlı bulunan Harava köyünden aynı vergilerin alınmaması ve avârız teklif olunmaması gerektiği" belirtilmekle beraber "adı geçen köyün Hudavendigyar hazretleri (Yavuz Sultan Selim) Trabzon'da (vali olarak bulunmakta) iken kendisi tarafından Hacı Abdullah Halife zaviyesine tayin edilip ve (pederi) merhum Sultan Bayezid Hân'dan hükmi şerif aliverilip hükmi âli'nin muvazzah Defter-i Cedid-i Sultânî'ye kayd-olunmuş bulunduğu da" ifade edilmektedir.

Bu iki kayıttan, tekkenin, Yavuz Sultan Selim Trabzon valisi iken Hacı Halife Tekkesi adını taşıdığı ve adları geçen iki köyün Yavuz tarafından tekkeye "tayin" edildiği, bu tayinin Devletçe tescil edildiği anlaşılmaktadır. Tekke'nin 950 tarihli vakfiyesinde tekke adının zımnen Gülbahar Hatun Tekkesi kılığına girdiğini görüyoruz. Yavuz tahta çıktıktan sonra tekkenin statüsünü anasının vakfına bağlamış ve muhtemelen tekkeye gelir sağlayan köy sayısını arttırmıştır.

F. Şâhitler silsilesi

Vakfiyenin esas metni peşinden gelen "Şühüdül-hâl" başlığı altında, hiyerarşiye göre sağdan sola doğru sıralanmış ve hurde tevki' hattı ile yazılmış beş devlet adamının isim ve unvanı ile diğer iki devlet adamının mühür "alâmetleri" yer almış bulunmaktadır. Bunları biyografileri ve vakf-ettikleri hayır eserleri açısından ele alacağız.

1. Sadriazam (Hadım) Süleyman Paşa

Şâhitler silsilesinde "sadrü'l-vüzerâi'l-'izâm hazret-i Süleyman Pâşâ" olarak kayıtlıdır.

a) Kısa biyografi

Yavuz Sultan Selim ile yaşıt bir ak-ağa olarak, Enderun'dan yetişmiş ve bu padişahın son yıllarında hazinedar-başı, 1523 lerde Şam Beylerbeyi, 1525 te Mısır beylerbeyi olmuştur. Mısır'da on yıl kalmış; güney denizlerinde fütihat yapmak için bir donanma inşasına girişmiş; hacmini arttırmayı başardığı Mısır hazinesinin, İran üzerine 1535 yılında sefere çıkmış olan Kanuni kumandasındaki Osmanlı ordusuna katkısını sağlamak suretiyle bu sefere katılmış; 30 Haziran 1535 te ordu ile beraber Tebriz'e girmiş; sefer dönüşünde Anadolu beylerbeyliğine tayin edilmiştir.

Hadım Süleyman Paşa bir buçuk yıl sonra ikinci defa olmak üzere Mısır beylerbeyliğine getirildi. Ve güney denizlerine sevk-etmek üzere evvelce yaptıрмаğa başladığı donanmanın inşaatını tamamlayarak Mısır'dan Hindistan'a yönelik bir deniz seferine çıktı. Bu sefer sırasında 3 Ağustos 1538 de Aden limanını, ve kısa bir süre sonra Yemen'i zapt-etti.

Kasım 1539'da, Hadım Süleyman Paşa'nın kubbe vezirleri arasına katıldığı anlaşılıyor. O tarihten bir süre sonra Süleyman Paşa ikinci vezirliğe kadar yükselmiş ve 1541 nisanının sonlarında sadâretten azl-edilen Lütfi Paşa'nın yerine sadriazam olmuştur. Hadım Süleyman Paşa sadârette 3 yıl, 7 ay kalmış; dördüncü kubbe veziri olarak Divan'a girdikten sonra kendisi ile çekişmeğe başlamış olan Deli Husrev Paşa ile 28 Kasım 1544 tarihindeki bir Divan toplantısında vuruşması üzerine muhâsımı olan Husrev Paşa

ile beraber Divan'dan azl-edilmiş; ve oturmağa memur olduğu Malkara'da 1547 eylülünün sonlarında ölmüştür. (Şerafeddin Turan, *Hadım Süleyman Paşa*, İsl. Anskl. IX, 194-197).

b) *Vakıf eserleri*

Hadım Süleyman Paşa, idareci ve kumandan olarak bulunduğu Mısır ve Yemen'de cami, tekke, ribat ve hamam gibi vakıflar tesis etmiştir (Bkz.: Şerafeddin Turan, *anılan eser*, göst. yer)

2. *Rüstem Paşa*

Şâhitler silsilesinde "Bedr'ül-küberâi'l-fihâm hazret-i Rüstem Pâşâ" olarak adı geçen Rüstem Paşa'nın vakfiyeyi imza ettiği tarihte (950 zilhiccesi başları - 1544 Şubatının sonları) ikinci vezir olduğu anlaşılıyor.

a) *Kısa biyografi*

1500 yılı civarında, müslüman bir ailenin çocuğu olarak Saray-Bosna yakınlarında doğan Rüstem, Enderun'a alınıp yetiştirilmiş; Bayezid ve Cihangir adlı şehzadelerin sünnet düğünlerinde Kanuni'nin gözüne girerek *Üçüncü Vezir* pâyesiyle Divan-ı Hümayun'a girmiş; Kanuni'nin Hürrem'den doğan kızı Mihr-ü-Mah ile evlenerek (1539), padişah damadı olmuştur. 1541 de *İkinci Vezir*liğe getirilmiştir. 1 Aralık 1544'te, Hadım Süleyman Paşa yerine sadriazam olmuş; fakat 1533'teki Nahçıvan seferinde Kanuni'ye tesir ederek şehzade Mustafa'yı öldürtmüş olmasından dolayı Yeniçerilerin ayaklanma derecesine varan hoşnutsuzlukları karşısında sadâretten azl edilmiş; yerine tayin edilen Kara Ahmed Paşa'nın Kanuni tarafından katl-ettirilmesi üzerine 1 Ekim 1555 te tekrar sadârete getirilmiştir. Rüstem Paşa, ölüm tarihi olan 28 Şevval 968 (12 Temmuz 1561) e kadar sadârette kalmıştır. (Ş. Altındağ ve Ş. Turan, *Rüstem Paşa*, İsl. Anskl. IX, 800-802)

b) *Vakıf eserleri*

Rüstem Paşa, İstanbul'da (Yemiş iskelesi civarında yaptırdığı) çinileriyle meşhur camiine (ilâveten) gerek payitaht'ta gerekse eyâletlerde birçok cami, medrese, kervansaray, hamam, imaret, (köprü) ve kütüphane gibi hayrat (bu arada Rusçuk ve Hamâ'da birer cami, medrese ve imaret) yaptırmıştır. (Ş. Altındağ ve Ş. Turan, *anılan eser*, göst. yer).

3. *Mehmed Paşa (El-hâcc, Sofu)*

a) *Biyografi*

Şâhitler silsilesinde ve üçüncü vezir pozisyonunda, "kıldetü'l-vüzerâ hazret-i Mehmed Pâşâ" olarak kayıtlı bulunan bu zatın biyografisi şöyledir:

"El-hâcc, Sofu Mehmed Paşa: Enderun-ı Hümayun'dan yetişip ümeradan oldu. 941 de Rumeli Beylerbeyisi, 944 te vezir-i kubbe-nişin,

bi't-tedric veziri sâni (?) oldu. 952 de Bağdad'a memur olup 954 te Bosna beylerbeyisi, 958 de Budin beylerbeyisi olmuş ve o sene orada irtihal eylemiştir. Yeni-kapı camii bânisidir. Sofya'da dahi cami' ve medrese yapmıştır. Akıl, kyâmil idi (...)" (Mehmed Süreyya, *SO*. IV, s. 113)

b) *Evkaft*

"Yeni-kapı camii: (buna) Sofu Mehmed Paşa camii (de denilmiştir); Mevlana kapısı civarında idi. 1034 (1623)te (?) yapılmış olan bu cami'den eser kalmamıştır (Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, I, Ankara, 1962, s. 156).

4. *Husrev Paşa (Deli) (? - 951)*

Şâhitler silsilesinde "Umdetü'l-küberâ hazret-i Husrev Pâşâ" diye ve dördüncü vezir pozisyonunda kayıtlı bulunan Deli Husrev Paşa'nın sadriazam Hadım Süleyman Paşa ile Divan'da yaptığı kavga münasebetiyle kubbe vezirliğinden azl-edildiğini yukarıda görmüştük.

a) *Biyografi*

"Husrev Paşa Bosna'lıdır. Saray-ı Hümayun'da terbiyet görüp kapıcılar-kethüdâsı ve 922 de Konya ve 928 de Diyarbekir, ve 938 de Haleb beylerbeyisi oldu. Sonra Şam ve Rumeli beylerbeyisi de oldu. 941 de Mısır valisi oldu. Yirmi iki mah sonra 943 te vezir olup Dersaadet'e geldi. Sırasıyle *vezir-i sâni* (?) oldu. 951 de vefat eylemiştir. Yenibahçe'de medfundur (...)" (Mehmed Süreyya, *SO*. II, 272)

Yukarıdaki paragrafta Deli Husrev Paşa'nın 943 te (dördüncü vezir olarak) kubbe altına girdiği ve "sırasıyle" ikinci vezirliğe yükseldiği beyan edilmiş ise de Husrev Paşa'nın Divan'da Sadriazam Süleyman Paşa ile kavga ettiği anda Rüstem Paşa'nın ikinci vezir olarak bulunduğu, şâhitler silsilesindeki sıralanış icabıdır. Yani o anda Husrev Paşa çok-çok üçüncü vezir olmuş olabilir. Kavga-dan Husrev Paşa'nın kubbe altından kovulmuş olması dolayısıyla bu paşa hiç bir zaman ikinci vezir olamamış demektir. Aynı hata, "Hadım Süleyman Paşa'nın sadâretten azline sebep olarak bu paşanın Divan-ı Hümayun'da *ikinci vezir* Deli Husrev Paşa'ya saldırmış olmasını" gösteren İsmail Hami Danişmend (*IOFK*, II, 427) tarafın-dan da tekrarlanmıştır.

b) *Baraklığı imanan eserleri*

İstanbul'un Fatih semtindeki Sarı Güzel mey-künde Husrev Paşa'nın Mimar Sinan tarafından yapılmış muhteşem bir türbesi mevcut olup (Ekrem Hakkı Ayverdi, *Husrev Paşa Türbesi*, İstanbul Enstitüsü Dergisi, sayı 1 den ayrı baskı, İstanbul, 1955), bu türbenin kitabesi üzerindeki ebced hesaplı manzum tarih ile aynı kitabenin alt tarafına kazılı rakamlı tarih 952 yılını göstermektedir. Husrev Paşa türbesini tetkik ettiği an-

laşılan Sicill-i Osmâni yazarının, paşayı 951 de ölmüş göstermesi karşısında, türbe kitâbesindeki tarihin, türbe inşaatının yapıldığı yılı belirtmekte olduğunu kabul etmeye bizi sevk etmektedir.

Husrev Paşa'nın, türbesi civarında bir de mektep yaptırdığı, Evliya Çelebi tarafından, Seyahatname'sinin birinci cildindeki sıbyan mektepleri bahsinde belirtilmiştir (Ekrem Hakkı Ayverdi, *anılan eser*). Kitâbesi metnine nazaran 947 yılında yapıldığı anlaşılan bu mektebin bugün eseri kalmamıştır (Ekrem Hakkı Ayverdi, *anılan eser*).

Husrev Paşa türbesi karşısında "sivri kemerli kesme küzeki taşından" yapılmış, bugün varlığını korumakta olan, bir çeşme de Husrev Paşa'ya mal edilmekte (Hadikatü'l-Cevami' yazarı ve Ekrem Hakkı Ayverdi, *anılan eser*) ise de, bu çeşmenin 976 yılında Kırk Çeşme suyu ile beslenmiş bir Kanuni Sultan Süleyman çeşmesi olduğu Mimar Sinan tarafından Sokullu Mehmet Paşa'ya sunulmuş bir kırk çeşme suyu "tevzi defteri"nde belirtildiğinden, o çeşmeyi Deli Husrev Paşa hayratı arasında zikretmeye mahal yoktur.

Deli Husrev Paşa türbe ve mektebi ile o zâta atf-edilen çeşme çevresinin Husrev Paşa Çarşısı adını taşıyan bir çeşit mahalle haline geldiğini Ekrem Hakkı Ayverdi (*anılan eser*) yazmıştır. Husrev Paşa çarşısı içinde veya civarında inşa edilmiş olup Husrev Paşa türbesine çok yakın mesafede bulunan üç cami (XIX. asır sonunda İstanbul'un sur içi mahalleleri haritasında kayıtlı sokak adları ile) şunlardır:

aa) Dibeek camii sokağı ile Aynacılar (doğrusu: Aynalı Çeşme) camii sokağı kavşağında Kasap İvaz (veya: Dibeek) mescidi: Tahsin Öz (*anılan eser*, 26, 48) Aynalı Çeşme Mescidi adını da taşıdığını bildirdiği bu mescidin 1334 (1915) yılında yanmış ve yalnız duvar kalıntılarının durmakta olduğunu kayd-etmiştir.

bb) Husrev Paşa caddesinin Husrev Paşa Türbesi kuzeyindeki kısmı ile İmam sokağı kavşağı güneyinde kyâin geniş bir adayı dolduran Bâli Paşa Camii (Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Anskl.* IV, s. 2048-2051), bugün, onarılmış ve yep-yeni bir müezzin meşrutası ile donatılmış durumdadır.

cc) Husrev Paşa Caddesi ile bu cadde batısındaki, ona paralel Cami Sokağı arasında uzanan, bu iki yolu dikine keser durumdaki, Yolgeçen Bostanı Sokağı ile o yolların kavşakları kuzeyinde yer alan ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin editörü bulunduğu XIX. asır sonları İstanbul Şehrinin Sur içi Haritası, D4 paftasında, Sarı Nasuh Mescidi (?) diye adlandırdığı Mescit: Ressam Hüsnü adındaki kuvvetli bir grafik sanatçısının, "nefs-i İstanbul'da mevcut 500 ve civarında mevcut 324 camiden İstanbul içinde 278, sur dışında 38, Halic'in sol sahilinde 106 cami'den oluşan 422 camilik bir

İstanbul haritası üzerinde perspektif olarak gösterip numaraladığı bu camilerin isimlerini liste halinde vermek suretiyle hazırladığı ve Matbaa-i Bahriyye'de yirminci yüzyıl başlarında bastırdığı, renkli, İstanbul Cami'leri levhasında bu madde mevzuu olan mescit, İstanbul içi camilerinin 148 incisi olarak listelenmiş "Kazasker (Mescidi)" adı altında gösterilmiştir. Aşıkvardır ki bu mescidin bânisi: Espiye'deki Gülbahar Sultan Tekkesi vakfiyesine Anadolu kazaskeri sıfatıyla şerh veren Mirim kösesi denmekle ma'ruf olup Kadı-zâde-i Rumi torunu ve Kutbüddin Mehmed Efendi oğlu Mehmed Efendi'dir; ve bu zât, Mehmed Süreyya Bey tarafından verilen uzunca biyografisinde görüldüğü üzere, 945 ten sonra Anadolu kazaskeri olup, 956 da müderrisliğe avdet etmiştir (SO, IV, 113). Anadolu kazaskeri Mehmed Efendi'nin, Tahsin Öz tarafından (*anılan eser*), Parmak-kapı mescidi adını taşıdığı ve Husrev Paşa Türbesi civarında inşa edilmiş olduğu bildirilen, mescidin kat'i yeri ve takribi inşa tarihi (956 ya doğru!) ile bâni babasının adı aydınlatılmış bulunuyor. 1888 tarihli Vakıf sular onarım masraflarını bölüştürme ("mukaseme") defterinin Sarı Güzel kolu bölümünde, 2 masura Kırk Çeşme suyu "tayin"ını haiz "Husrev Paşa Cami-i Şerifi" kaydı, şüphe yok ki, Kazasker Mehmed Efendi'nin yaptırdığı Kazasker (=Parmak-kapı) mescidini hedef tutmaktadır. 1891 tarihli Kırk Çeşme suyu Tahrir Defteri'nde bu mescidin "tayin"ı kayıtlı olmadığına göre, o tarihten evvel mescidin harap duruma düştüğü anlaşılıyor.

5. Ahmed Paşa (Kara, Damad)

a) *Biyografi*: Espiye'nin Tekke köyü zaviyesi fakfiyesini beşinci şahit olarak ve Rumeli beylerbeyisi sıfatı ile imzalayan Kara Ahmed Paşa, sadriazamlığa kadar yükselmiş değerli bir askerdi. 927 (1521)de yeniçeri ağası olmuş, sonra Rumeli beylerbeyiliğine tayin edilmiş; bu vazifede iken 950 (1543)te Macaristan seferine iştirak ederek fütihat yapmıştır. 955 (1548)de İran harpleri esnasında Şark Hudutları Serdarlığına getirilmiş; Doğu Anadolu'da İranlıların elindeki bir takım kaleleri feth-etmiştir. Daha sonra Macaristan Serdarlığına getirilmiş; otuz beş günlük bir kuşatmadan sonra Tanışvar'ı ve müteakiben Şolnok kalesini feth-etmiştir.

Kanuni'nin, İran üzerine 960 (1553)te yaptığı sefer esnasında, oğlu Şehzade Mustafa'yı öldürtmesine sebep olan Rüstem Paşa'yı sadâretten azletmeğe mecbur kalması üzerine, Ahmed Paşa, sadârete getirilip, sadriazam olarak, İran üzerine yapılan bir sefere katılmış; padişahın İstanbul'a dönmesini müteakip 13 Zülka'de 962 (29 Eylül 1555) tarihine rastlayan bir pazar günü, Divan'a

katılmak üzere arz odasına gireceği sırada boynu vurulmak suretiyle i'dam edilmiştir.

b) *Hayrâtı*: Kara Ahmed Paşa Topkapı'da büyük bir cami yaptıрмаğa başlamış, fakat camiin inşaatı, ölümüyle, yarım kalmıştır; bu cami civarında, paşanın, medrese ve mektep gibi tesisleri de vardır. Ahmed Paşa, camiin cadde tarafında bulunan bir türbede yatar. (M. Cavit Baysun, *Kara Ahmed Paşa*, İsl. Anskl. I, 193 'ten özetlenmiştir')

6. *Ebüsuud bin Mehmed*

a) *Biyografi*: Gülbahar Sultan tekkesi vakfiyesi altına, "mâ fihi hakkün vâki'ün mâlehu min dâfi'ün (=Hak vâki' olduğunda o mâlinden mün-defi' oldu) ketebehu el-fakir Ebüssuud bin Mehmed el-kaâdi bi'l-asâkiri'l-mansure fi vilâyeti Rumeli el-mâmure" ifadeli bir "alâmet"i haiz mührünü basmış olan Rumeli kazaskeri Ebüssuud Mehmed Efendi, büyük bir fıkıh ve tefsir âlimidir.

İskilip'te Şeyh Muhyiddin Mehmed sulbünden 17 Safer 896 (898 değil!) (=30 Aralık 1490)da doğdu. Medreseden yetişti. 922 (1516) dan itibaren sırasıyla İnegöl'deki İshak Paşa, İstanbul'daki Davud Paşa, Gebze'deki (Çoban) Mustafa Paşa, Bursa'daki Sultaniye ve İstanbul'daki Sahn-ı Semân'ın Müfti medreselerinde ders okuttu. 939 (1533) te Bursa kadılığına, 940 (1533) te İstanbul kadılığına, 944 (1537) de Rumeli kazaskerliğine getirildi. Bu son vazifede sekiz sene kalıp nihâyet Şaban 952 (Ekim 1545) te şeyhülislam oldu. Ve bu vazifeyi, ölmüş bulunduğu, 5 Cümâdelulâ 982 (23 Ağustos 1574) tarihine kadar (kameri sene ile 29 yıl 9 ay; güneş senesi ile 28 yıl 11 ay) yürüttü.

b) *Hayrâtı*: Ebüssuud efendi İskilip'te babasının kabri ittisalinde cami ve mektep ve o civarda bir köprü ile İskilip havalisindeki Bağ-özü köyünde mescit ve mektep yaptırmıştır. İstanbul'da (Eyüp'te çarşı içindeki) haziresi yanında keza bir mektep ile Şhremini ve Macuncu mahallelerinde birer çeşme, ayrıca Macuncu'da bir hamam yaptırmıştır. (M. Cavit Baysun: *Ebüsuud Efendi (1490-1574)*, İsl. Anskl. IV, 92-99 'dan hülâsa')

7. *Hasan bin Mehmed (Yenişehirli)*

a) *Biyografi*: Bahis mevzuu tekke vakfiyesinin altına "el-emrû kemâ zükire ve'ş-şanü'alâ mâ sûtire (=emir zikr-edildiği gibi, durum da yazıldığı gibidir) harrerehu efkarü'l-verâ Hasan bin Mehmed el-mevlâ bi-darü's-saltanatü's-seniyye Kostantıniyyetü'l-mahmiyye (=İstanbul kadısı)" ifadeli bir "alâmet"i haiz mührünü basmış olan İstanbul kadısı Hasan bin Mehmed'in hayat hikâyesi şöyledir:

"Hasan Efendi: Yenişehir'lidir. Müderris; Galata, (İstanbul), Filibe, Selânik, Trablus-i Şam, Üsküp kadısı oldu. A'mâ olmağıla tekaüd edildi.

960 ta vefat eyledi. Selim, müteşerri, fakih idi. Selefte kazâ (=kadılık) kazançlı olup servet sahibi olmuş idi. Müftü hamamı yanında bir medrese yaptı. Bunlar, hatta Medine-i Münevvere bile o vakit mevleviyet olmayıp niyabet (ettiler)"

b) *Hayır eserleri*: Sicil'de bahis mevzuu olan medrese, 1877 lerde yapılan İstanbul medreseleri nüfus tahriri cetvelinde 114 sıra numaralı "Hasan Efendi medresesi" olmalıdır. Çünkü bu medresenin 118 numaralı "Medrese-i Câbiri der Kadı Çeşmesi" diye belirtilen medreseye yakın olması (Kadı Çeşmesi'nin Müftü Hamamına çok yakın olması dolaşısıyla) gerekir. Bu medresenin XIX. asır sonlarında İstanbul'un sur içi haritasında kaydı yoktur.

II. *Tekkenin haziresindeki üç mezar taşı*

Bu taşlar 1260 hicri yılı civarında ölmüş, tekke mensubu, üç erkeğe ait birer baş şahidesidir. Bunları tarih sırasına göre numaralandırırsak birincisi ile üçüncüsü güzel bir sülûle, ikincisi ise güzel bir ta'lik ile yazılmış kitâbeleri haizdirler. Her üç şahidenin başında birbirinin aynı olan birar kavuk vardır.

A. *Şahide kitâbelerinin metinleri*

1. *Mehmed oğlu Es-Seyyid es-seyh Abdullah'ın şahidesi kitâbesi.*

"Hüve'l-Hayyü'l-Bâki
Gelip kabrim ziyaret eden ihvân
Edeler ruhuma fâtiha ihsân
Hacı Abdullah Halife evlâd-
larından merhum ve mağfur
Es-Seyyid eş-şeyh Abdullah Efendi
İbni Mehmed ruhiyçin fâtiha
sene 1265, muharrem
(Aralık 1848)"

2. *Altı Şeyh-zade Ömer Ağa'nın oğlu Altı Ağa'nın şahidesi kitâbesi*

"Hüve'l - Bâki
Dâr-ı dünyâda civân iken gezerdim bir zamân
Nâgihan erdi ecel etti yerim bağ-ı cinân
Fâni dünyâda murâdım almadan terk-eyledim
Vâlideynim eylesinler bir zamân âh ü figaân
Müteveffâ Ali Şeyh-zade merhum Ömer Ağa'nın
mahdumu
merhum ve mağfur Ali Ağa ruhiyçin el-fâtiha
sene 1268 (1851/1852)"

3. *Es-Seyyid Mehmet Şeyh oğlu Ali Şeyh'in şahidesi kitâbesi*

"Hüve'l - Bâki
El-mevt ke'sin külli nâsin şâribun
Ve'l-kefen siyâl külli nâsin lâbisun
Ve'l-cenâzetü merkel külli nâsin râkibun
Ve'l-kabr bâl külli nâsin dâhilun(ç)

Sarı Halife'nin torunu
Es-Seyyid Mehmed Şeyh-zade merhum ve
mağfur
Ali Şeyh ruhuna fâtiha
Sene 1269 (1852/1853)

B. Şâhîde kitâbelerinin değerlendirilmesi

Bu şâhideler üzerinde, tekkenin XIX. yüzyıl-
da post-nişin olmuş dört şeyhinin isimleri geç-
mektedir.

1) Üç şâhîdenin tarihçe en eskisi, 1265
(1848) yılından önce, tekkenin kurucusu Hacı
Abdullah Halife'nin postuna oturmuş olması
gereken Mehmed oğlu Es-Seyyid Abdullah adlı
şeyhin o tarihte öldüğünü bildiriyor.

2) Ölen şeyh Es-Seyyid Abdullah'ın yerine
3 numaralı şâhîdenin ait bulunduğu Ali Şeyh geç-
miş, o da 1269 (1852/1853) tarihinde ölmüştür.

3) Yukarıdaki iki maddede adları geçen
iki şeyhten en kıdemlisi olan Es-Seyyid Abdul-
lah'dan bir evvelki şeyhin 1 ve 2 numaralı şâhîde-
lerde adları geçen Es-Seyyid Mehmed Şeyh ile
Ali Şeyh'den biri olmak gerekirse de bunlardan
hangisinin daha az kıdemli olduğunu bi kitâbeler-
den çıkartmağa imkân yoktur.

III. Tekke zaviyedarlığı ve galle mütesarrıflığı
hissedarlıklarına ait 1913 yılından kalma iki
berat

A. Beratların nitelikleri hakkında açıklamalar

Her iki berat sureti, Beşinci Sultan Mehmed
Reşad tuğrasını taşımakta ve 22 Cümudelula 1331
(29 Nisan 1913) gününe tarihlenmiş bulunmakta-
dır. Bu beratlardaki:

1. Zaviyedarlık hissedarlıkları:

a) Seyyid Hasan hissesinin: bunun oğlu
Abdullah'a; Seyyid Mehmed hissesinin: bunun oğ-
lu Kasım ile Kasım'ın oğulları olan Mustafa ve
Osman'a;

b) Şeyh Muslihiddin ile Feyzullah hisseleri-
nin: birincisinin oğlu Halil ile torunu Muslihid-
din'e;

c) Mehmed, Hasan ve Halil hisselerinin:
üçüncüsünün oğlu olan Osman'a;

d) Ahmed Efendi hissesinin: bunun oğlu
Ömer ile torunları Haasan, Mehmed ve Ali'ye;

e) Seyyid Ömer hissesinin: diğer Hasan ile
Arif ve Hüseyin Efendilere;

2. Galle mütesarrıflığı (yani tekke gelirinden
yararlanma hakkı)

f) 1/4 hissesinin: Şeyh Mustafa mahlulün-
den bu şeyhin Hasan, Hüseyin ve İbrahim adlı
oğulları ile Ahmed ve Halil adlı torunlarına;

g) 1/4 hissesinin mütesarrıfları olan Osman
ve Siddik adlı şeyhlerden şeyh Osman hissesinin:
oğulları Mehmed ve Genc Osman'a

intikali hakkındaki Evkaf Mahkemesinin 24
Şaban 1330 (18 Ağustos 1912) tarihli ilâmı esas
tutulmaktadır.

Bu iki beratten biri (d) paragrafında zikr-edi-
len Ahmed oğlu Ömer'in, diğeri ise aynı paragraf-
ta anılan Ahmed torunu Hasan'ın haiz oldukları
zaviyedarlık hisselerinin tasdiki maksadiyle tanzim
edilmişlerdir.

B. Ahmed Efendi torunu Hasan'a ait zaviyedarlık
hisselerini tescil eden berat sureti

1. Sultan Mehmed V (Reşad) tuğrası

2. Berat suretinin transkripsiyonu:

"Evkaaf-ı mülhakadan Kürtün'e tâbi, Hisar-
cık karyesinde Hacı Abdullah Halife zaviyesi vakfı-
nın Vasife-i muayyene ile zaviyedarlık hissedarlı-
ğının Seyyid Hassan ve Seyyid Mehmed'in mahlul-
lünden Hasan'ın hissesi oğlu Abdullah'a ve Meh-
med'in hissesi oğlu Kasım ile hafidleri Mustafa
ve Osman'a ve mezkur zaviyedarlığın diğer hisse-
darlığının şeyh Muslihiddin ve Feyzullah'ın
mahlulünden Muslihiddin'in oğlu Halil ile hafidi
Muslihiddin ve mezkur zaviyedarlığın Mehmed ve
Hasan ve Halil'in mahlulünden Halil'in oğlu Os-
man'a ve diğer hissedarlığının Ahmed'in mahlulün-
den oğlu Ömer ve hafidleri Hasan ve Mehmed ve
Ali'ye ve diğer hissedarlığının Seyyid Ömer'in
mahlulünden diğer Hasan ve Arif ve Hüseyin
Efendilere ve zaviye-i mezkyure vakfının ber-
vech-i meşruta galle mütesarrıflığının bir rubu'
hissesi Şeyh Mustafa'nın mahlulünden oğulları
Hüseyin ve Hasan ve İbrahim ve hafidleri Ahmed
ve Halil'e ve mezkur galle mütesarrıflığının nisf-
tan nisf hissesi mütesarrıfları Osman ve Siddik
şeyhlerden Osman'ın hissesinin mahlulünden oğul-
ları Mehmed ve Genc Osman'a tevcihi mahlulünden
vâki' olan iş'ar üzerine Mahkeme-i Evkaaf'tan bin
üçyüz otuz senesi şaban-ı şerifinin yirmi dördüncü
günü tarihinde i'lâm olunduğuna binaen makaam-ı
Nazaret-i Evkaaf-ı Hümayun'umdan ba-takrir fer-
man olunmağın bin üçyüz otuzbir senesi muhar-
remü'l-haramının onaltıncı günü numâ-ileyhimden
Ahmed'in hafidi işbu râfi-i tevki-i refi-i zi-şan-ı
hâkaani Hasan, zeyde salahihi, yeddine mezkyur
zaviyedarlık hissedarlığı için bu berât-ı hümayu-
numu verdim ve buyurdum ki mumâileyh sâlifü-z-
zikir zaviyedarlık hissedarlığına bi'n-nefs lâ-kusur
eda-yı hizmet etmek ve zaviye-i mezkyure fırınında
âyende ve zevende'ye it'âm-ı taân ettirmek
ve terk ve tekyâsil ederse ref'inden âhere verilmeğe
şartiyle "müferrak" ola. Tahriren fi'l-yevmü's-
sâni ve selâse-mie ve elf (=22 Cemaziyülevvel
1331).

(9) Bu dört mısraın türkçe anlamı:

Ölüm, içinden her kesin içtiği bir kyâseder

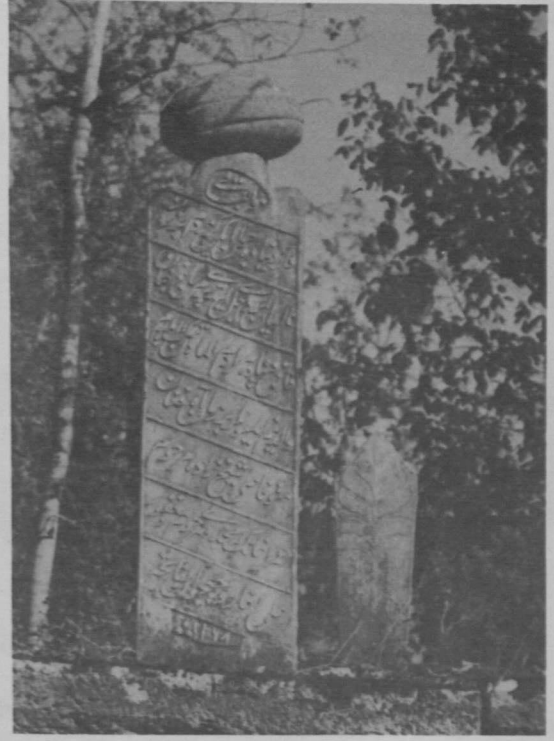
Ve kefen her kesin giydiği bir libastır

Ve tabut her kesin bindiği bir binektir

Ve mezar her kesin içinden geçtiği bir kapıdır

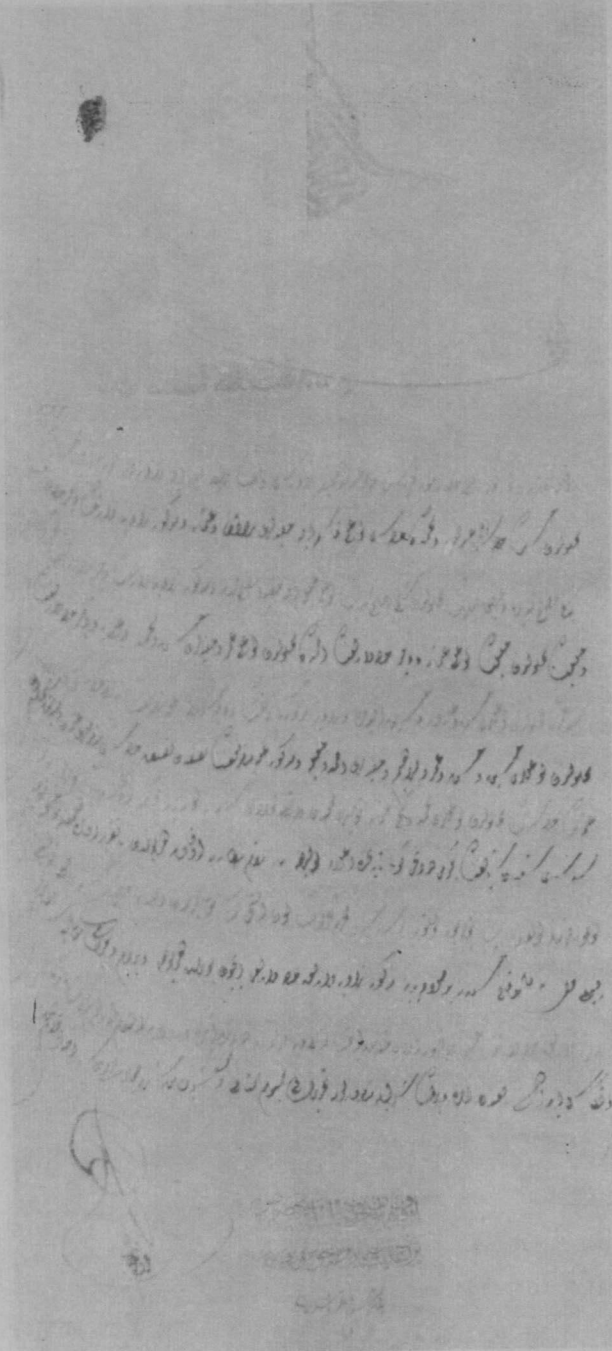
Resim: 6-a
Mehmet oğlu
Es-Seyyid
eş-Seyh Abdullah'ın
baş şahidesi.

Resim: 6-b
Ali Şeyh Oğlu
Ömer Ağa'nın
oğlu Ali Ağa'nın
baş şahidesi.

Resim: 6-c
Es-Seyyid
Mehmet Şeyh oğlu
Ali Şeyhin baş şahidesi.

Resim: 7
 Ahmet Efendi torunu
 Hasan'a ait
 Zaviyedarlık hissesini
 tescil eden
 berat sureti.

Giresun'un Espiye İlçesine Bağlı Tekke Köyündeki Gülbahar Hatun "Hacı Abdullah" Zaviyesine Bağlı Yapılar

Dr. Haşim KARPUZ

Bu yazımızda tanıtılmaya çalışacağımız Gülbahar Hatun "Hacı Abdullah Halife" zaviyesine bağlı yapılar Giresun ilimizin Espiye ilçesine bağlı Tekke ve Tuğlacık köylerinde bulunmaktadır. Espiye ilçesinin Yağlıdere Bucağından 25 km. lik kötü bir toprak yolla vadi boyunca Kozbükü denen "kur pazarına" ulaşılır. Yapıların bulunduğu köylere Kozbükü'ne 2 km. kala batıya sapan 3-4 km. lik bir patika yolla varılır.

Çoğu kere, bir tarikatın yapılarının bütünü tekke veya zaviye olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı devletinin kuruluşu ve gelişmesinde, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında, İslâmi tarikatlerin, kolonizatör Türk dervişlerinin büyük bir payı olmuştur(1). Bu dervişler tekke ve zaviyelerini kurdukları yerleşmelerde tarım ve bayındırlık çalışmalarına önderlik etmekte, eğitim ve spor çalışmalarını yönetmekteydiler. Tekke köyündeki Zaviyenin de aynı amaçlarla Yavuz Sultan Selim'in Trabzon Valiliği sırasında (1489-1512) annesi Gülbahar Hatun tarafından tesis edildiğini ve yönetiminin de Hacı Abdullah Halife'ye bırakıldığını köydeki Arapça vakfiyeden(2) ve Tapu Tahrir Defteri kayıtlarından anlıyoruz(3):

"Mezkur Hacı Abdullah Halife sâlih ve müte-deyyin vai'z ve nasih kimesne olup mezkur karyeyi vakfiyet üzere tasarruf eyleyip öşür ve rüsüm virmeyüp âyende ve revendeye hizmet itdüğü sebebden."

Gülbahar Hatun'un teşebbüsü ile kurulan Zaviye'den günümüze camii, zaviye-ocak, misafirhane, değirmen ile kurucu şeyhin Tuğlacık köyündeki türbesi gelebilmiştir. Fırın ortadan kaldırılmış, camiin hemen yanındaki zaviye misafirhanesinin yerinde ise Ebe Evi yapılmıştır. (Plân 1)

1. Camii: (Plân 2, Res. 1-2)

Bugüne kadar epeyce değişikliklere uğramıştır. 12.90 x 9.00 m. boyutlarında olup kalın taş duvarlıdır. Bir giriş (son cemaat yeri) ve kare bir harim kısmından meydana gelmektedir, örtülü dört omuzdur.

Son cemaat yerine açılan kapı batı cephesindedir. Son cemaat yerinin kuzey duvarı yarıya kadar yıkılarak üzeri briket olarak yapılmış ve büyükçe iki pencere bırakılmıştır.

Son cemaat mahallinden harime açılan kapı ve pencereler orijinaldir: Kapı sivri kemerli olup, pencerelerin lentolarının üzerinde sağır kemerlere yer verilmiştir. Harim kısmını yarıya kadar kaplayan ahşap mahfel kısmına kapının solundaki bir merdivenle çıkılmaktadır. Bu merdivenden geçilen ahşap ezan yeri yıkılmıştır.

Harim kısmı dört büyük pencereye ilâveten kuble yönünde yüksekte yer alan iki mazgal penceresi ile aydınlanmıştır. Bu pencereler son onarımlarla değiştirilmişlerdir.

Mihrap basit bir niş halindedir. Minber cevizen yapılmıştır. Mihrap tarafındaki yüzü üzerinde S ve C kıvrımlarına yer verilmiştir. Diğer yüzü üzerinde hiç bir şey yoktur. Bu haliyle minber 19. yüzyıl özellikleri taşımaktadır.

Camii'nin iç duvarları vazoda çiçekler, ağaçlar-serviler, kandiller, cami tasvirleri ile süslenmiştir. Bazan bu süslemeler kemerlerle birbirine bağlan-

(1) M.F. Köprülü, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara, 1959 (2. baskı), s. 145 v.d. ve Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler", Vakıflar Dergisi, sayı II (1942) 1974, s. 279-387.

(2) Bkz.: Prof. Naci Yüngül'ün yazısı, Vakfiye metni.

(3) Ö.L. Barkan, a.g.y., s. 346.

miş sütunlar arasına yerleştirilmiştir. Bu resimler mahallî bir nakkaşın elinden çıkmış olmalıdır.

Camiin kitâbesi yoktur. Zaviyeye bağlı olarak 15. yüzyılın sonlarında inşa edildiğini söyleyebiliriz.

2. Fırın:

Bugün mevcut değildir. Yaşlı köylüler yerini hatırlamaktadırlar. Şimdiki çeşmenin hemen yanında bulunuyordu. Buraya "fırınhane" denilmektedir.

29 Nisan 1913 tarihli beratlarında bu fırının kusursuz çalıştırılması gerektiği, gelenlere ve gidenlere hizmetin aksatılmamasına dikkat çekilmektedir⁽⁴⁾.

3. Zaviye – Ocak: (Plan 3, Res. 3)

Hacı Abdullah Halife'nin dergâhıdır. Kırsal bölgelerde kurulan tarikat zaviyeleri gibi ancak şeyh ve yakınlarının hizmetini görecektir büyüklüktedir.

5.55 x 5.00 m. boyutlarındaki zaviye, eğimli bir arazide kurulduğu için kalın taş duvarlı bir alt yapıya sahiptir. Zaviyenin kapısı doğu cephesindedir. Kapıdan yukarı ve kuzey duvarları taştır. Diğer kısımlar taş temel üzerine ahşaptır. Dört omuzlu bir çatı düzenine sahip örtü çinko ile kaplanmıştır.

Zaviyenin içerisine kapıdan üç basamaklı ahşap bir merdivenle inilir. Zemin bütünüyle topraktır. Ana mekânın güney kesiminde düzensiz taşlardan yapılmış ocak bulunmaktadır.

Zaviyede pöstekiler, asalar, sırlı seramikler, kandiller v.b. tarikat eşyaları bulunmaktadır.

Yapı son yıllarda onarım ve yenilemelere tabi tutulmuştur. Ahşap üst yapı eski ve bölgenin geleneksel "geçme" tarzında olup, eskiliğini korumaktadır.

4. Misafirhane: (Plân 4, Res. 4-5)

Hacı Abdullah Halife zaviyesinin misafirhanesi iki katlıdır. Zemin katı ahır, 1. katı konukevi'dir. Bütünüyle boyutları dıştan 11.10 x 11.10 metredir. Zemin katın duvarları tamamen, 1. katın duvarları ise kısmen taştır. 1. katta batı ve hayat cepheleri dolma, iç bölmeler bağdadidir. Taş duvarlar ahşap hatıllıdır.

Ahır kısmı iki bölümlüdür. Arkadaki bölme duvarı yıkılmak üzeredir.

1. katı meydana getiren konukevi bugün ilk okul olarak kullanılmaktadır. Kuzeyinde yanları açık oturmak için bir "Hayat" vardır. Giriş kapısı ince uzun bir koridora açılır. Bu koridorun çevresinde 3 oda ve bir helâ yer alır.

Her odanın bir ocağı bulunmaktadır. Güneydoğudaki odanın ocağı yıkılarak pencere haline getirilmiştir. Ocakların iki yanında taş dolapçıklar bulunur. Zamanında ocakların iki yanında oturulan ve yatılan ahşap sekiler vardı. Bunlardan sade-

ce Kuzey odadaki günümüze ulaşmıştır.

Plânda; batı kesimin doğu kesimin simetriği olması gerekir. İhtimaldir ki, 20. yüzyılın başlarında bu kısım yenilenerek aralarında banyo olan iki oda birleştirilmiş ve kuzeye bugünkü hayat yerleştirilmiştir.

Bu misafirhanede "gelip geçen" bütün misafir ve yolcular kalıyordu.

5. Zaviye Misafirhanesi: Camiin güneybatı yakınında yer alıyordu. Burada sadece zaviyeye-dergâha gelen konuklar kalıyordu. Son yıllarda harap olunca yerinde ebe evi yaptırılmıştır.

6. Değirmen: (Res. 6)

Tekke Köyü ile Tuğlacık köyü arasında Şimşirlik mevkiinde kurulmuştur. Teş taşlı olan değirmenin su arkı, oluğu büyük blok taşlardan yapılmıştır. Esas duvarları ise gayri muntasamdır. Halen çalışmaktadır.

7. Türbe: (Plân 5, Res. 7)

Tekke köyündeki zaviyenin kurucusu Hacı Abdullah Halife'nin Türbesi bugün Harava-Tuğlacık köyünde kalmış olup büyük bir mezarlığın ortasındadır.

Türbe kare plânlıdır. Boyutları yaklaşık 3.00 x 3.00 m. dir. Duvarları muntazam yonu taştan yapılmıştır. Orijinal örtü kubbelidir. Fakat bugün dıştan dört omuz tarzında betonla kaplanmıştır.

Türbeye kuzeyden kemerli bir kapıdan girilmektedir. İç mekânda kireç harçlı bir alt yapı üzerine ahşap sanduka bulunmaktadır. Işıklan-dırma güneydeki mazgal penceresi ile sağlanmış-tır. İçten kubbeye basit tromplarla geçilmektedir.

Örtüde yapılan değişikliklerle beraber türbenin kapısı önüne beton bir sundurma yapılmıştır.

Kapı kemerinin üzerindeki kitâbe yeri boş bırakılmıştır. Prof. Naci Yüngül'ün yazısından anlaşılacağı gibi; Tekkenin tesisinde yardımcıları olan Gülbahar Sultan H. 911 (1505/6) yıllarında ölmüştür. Tekkenin yeniden tapu kaydı yapıldığı H. 929 (1522/3) yılında Hacı Abdullah Halife hayattadır. Arapça Vakfiyenin düzenlendiği H. 950/1544 yılında ise şeyh ölmüştür. Demek oluyor ki Hacı Abdullah Halife Türbesi 1535-1540 yıllarında inşa edilmiştir.

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra, yapılar Hacı Abdullah Halife'nin kendi soyundan gelen ve halen bu köyde yaşayan zaviyedarları tarafından elden geldiğince onarılıp korunmuştur. Vakfiye ve beratlarında adları geçen yapılardan sadece fırın ve zaviye misafirhanesi günümüze gelememiştir.

(4) Bkz.: Prof. Naci Yüngül'ün yazısı, Berat metni.

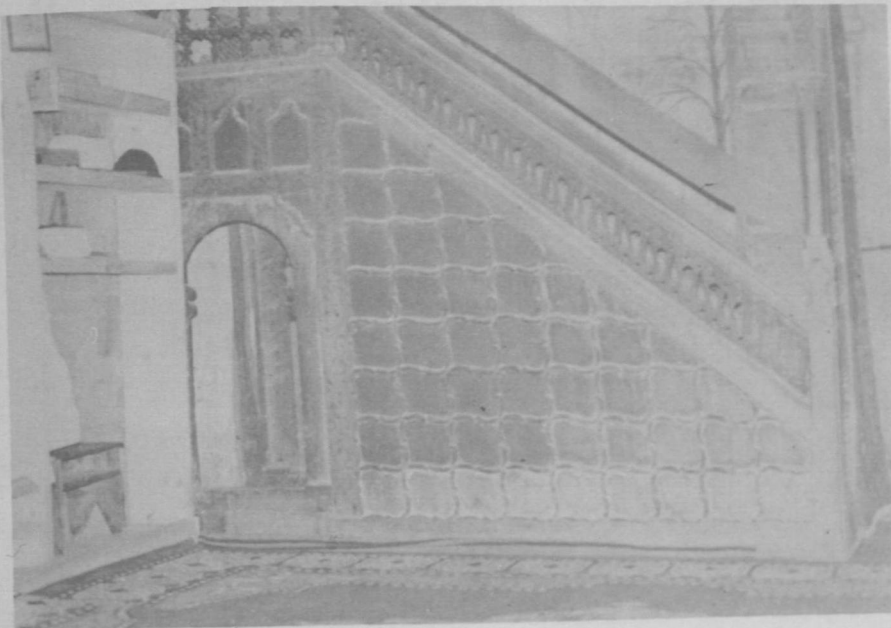
Öyle anlaşılıyor ki 1495-1500 yıllarında kurulan zaviye Şeyhinin ölümüyle gerilememiş, vakfiyesinde belirtildiği üzere "ayende ve revendeye" gelip ve geçenlere 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar hizmet etmiştir. Anadolu'nun diğer yerlerindeki tarikat zaviyeleri gibi, İslâmî inançların yayılmasında, toprağa yerleşmesinde, ziyaretçi ve konuk-

ların ağırlanması, yoksullara yardım edilmesinde(5) önemli sosyal ve kültürel görevler yapmıştır. Hacı Abdullah, Halife Nakşibendi tarikatına mensuptu.

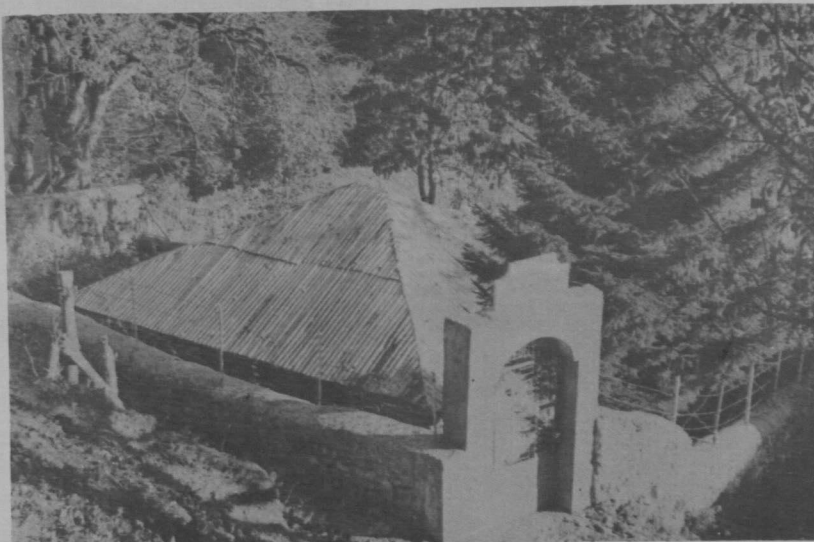
- (5) A.İ. Doğan, Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları, İstanbul, 1977, s. 71.

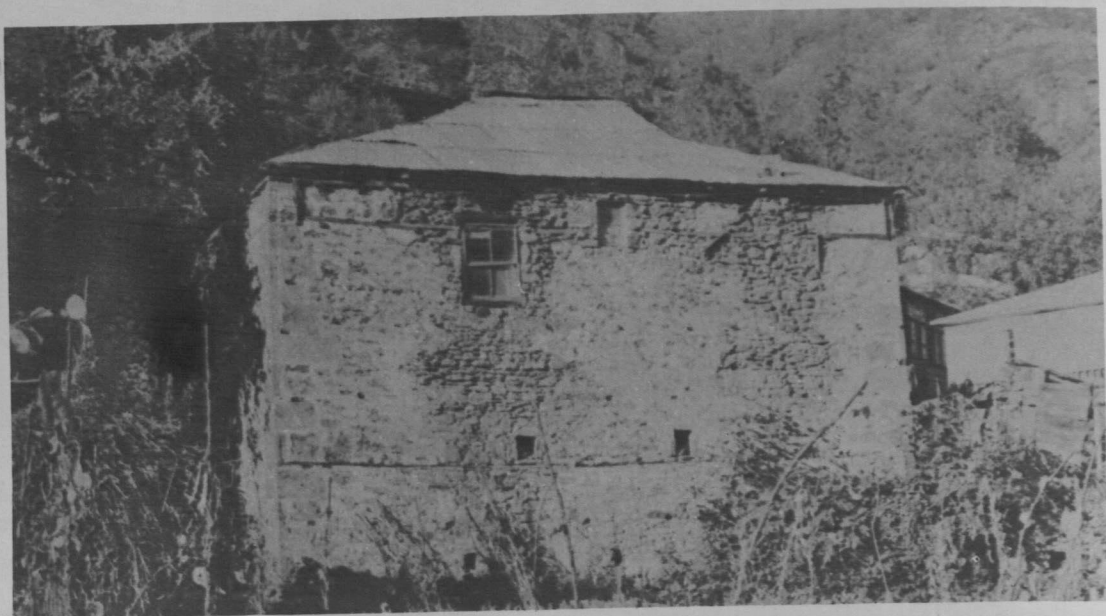
Resim: 1
Tekke Köyü Camii'nin batıdan görünüşü.

Resim: 2
Tekke Köyü
Camii'nin
minberi.

Resim: 3
Hacı Abdullah
Halife
Dergâhının
kuzeyden
görünüşü.

Resim: 4
Hacı Abdullah
Halife
Misafirhanesinin
güneyden görünüşü.

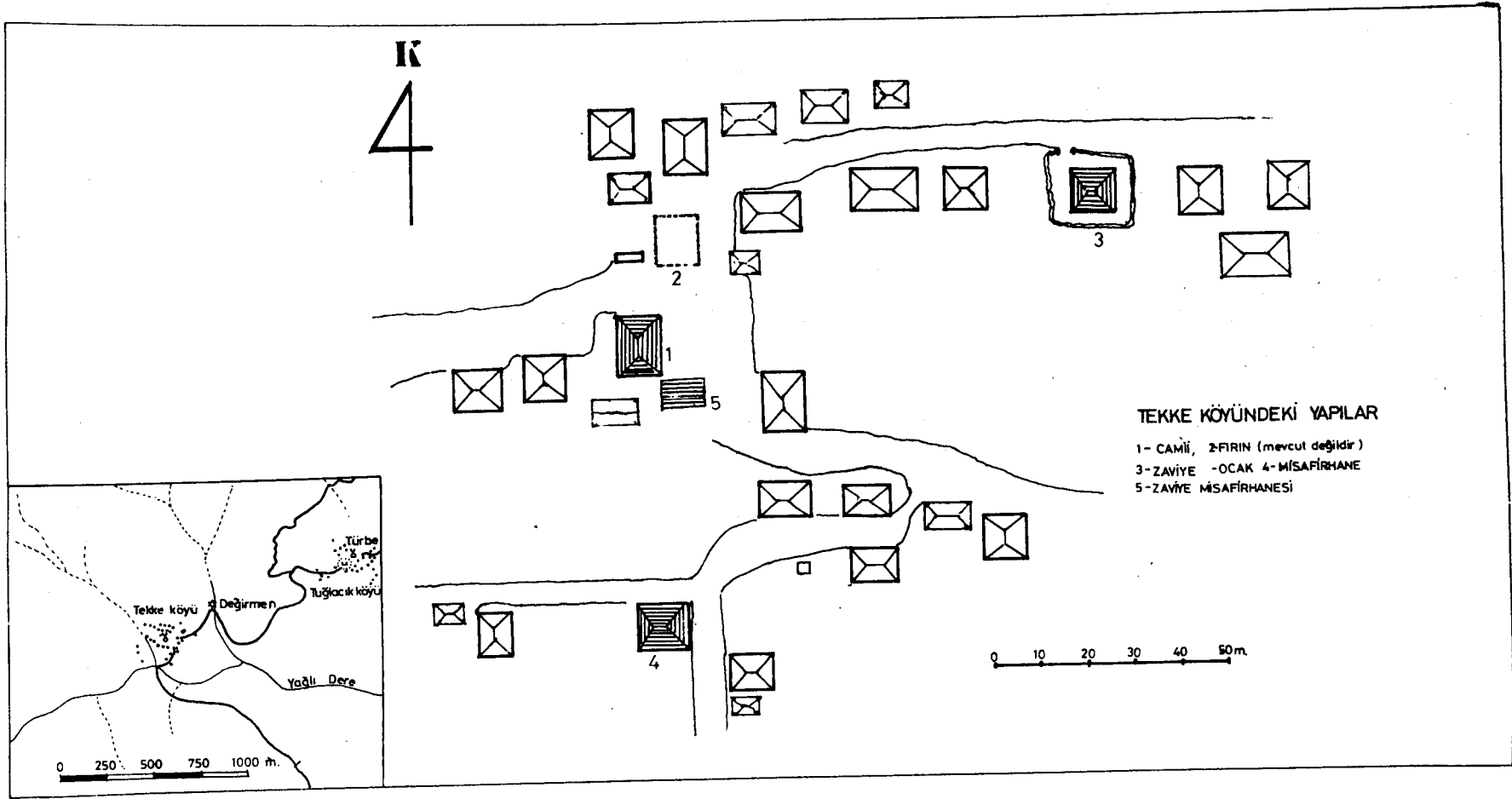
Resim: 5
Misafirhanenin
odalarının
birisindeki ocak.

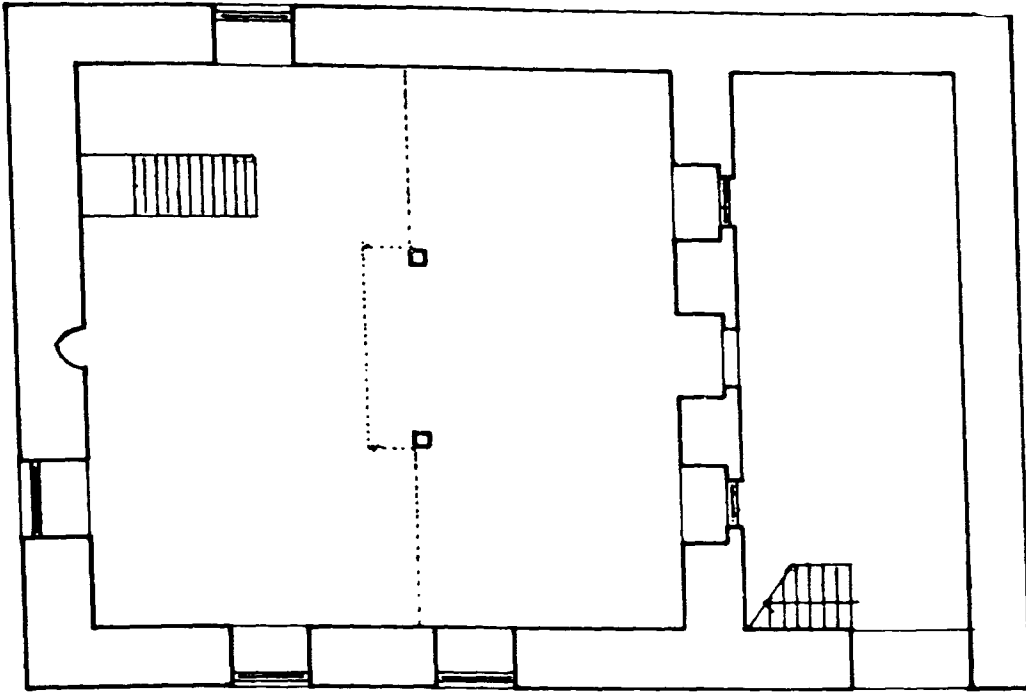
Resim: 6
Hacı Abdullah Halife zaviyesinin değirmeni

Resim: 7
Abdullah Halife'nin Tuğlacık Köyündeki Türbesi

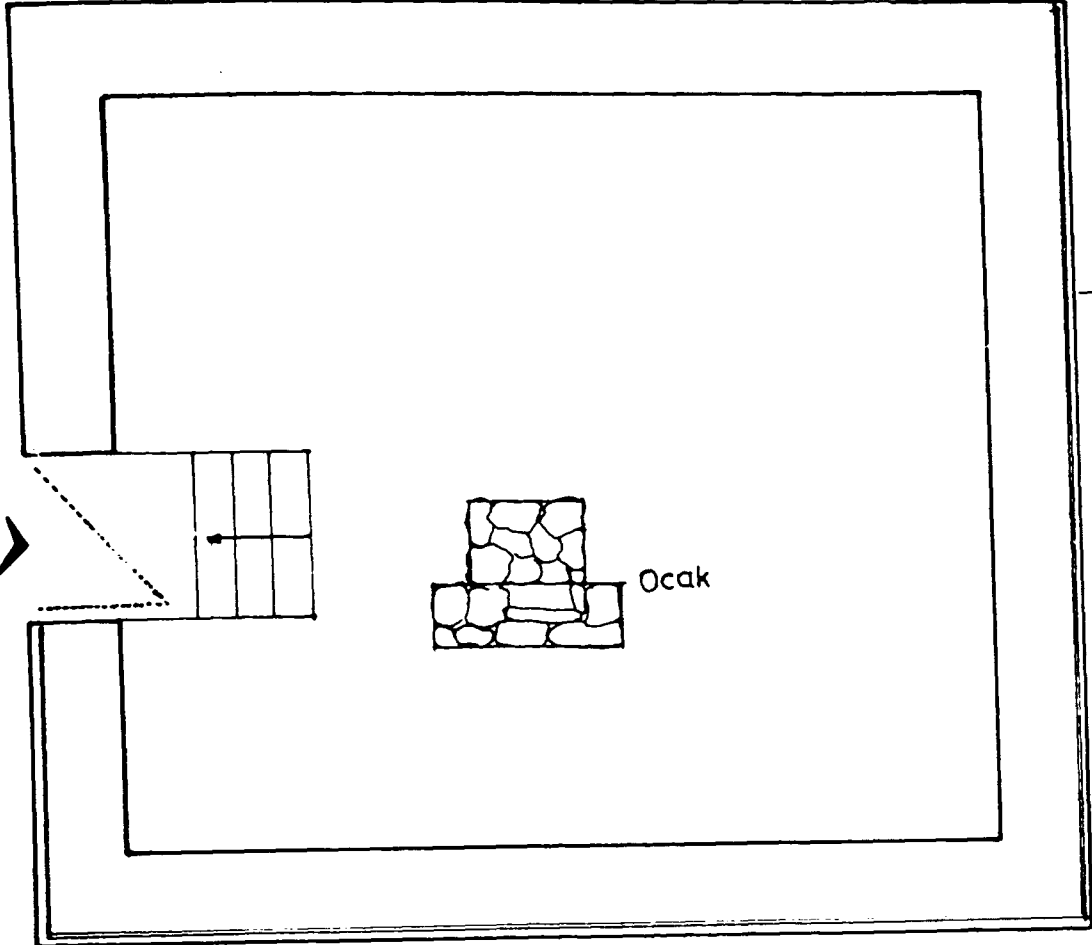

Plân : 1
 Tekke ve Tuğlacık Köylerinde Hacı Abdullah Halife Zaviyesine bağlı yapıların yeri.

Ölçek:1/100

Plân: 2
Tekke Köyü Camii plânı

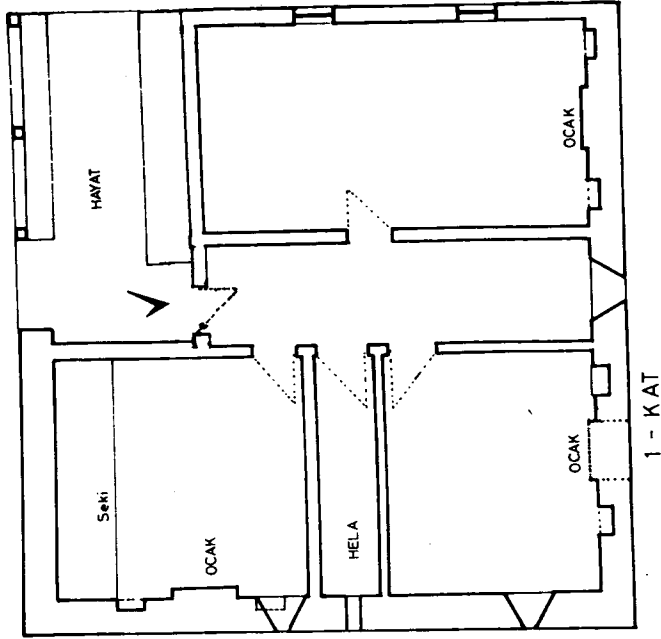
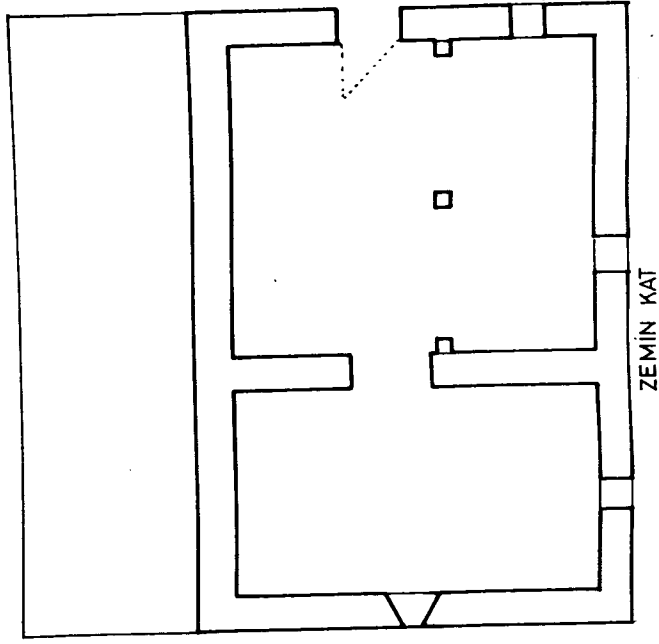
AHSAP ÜST
YAPI

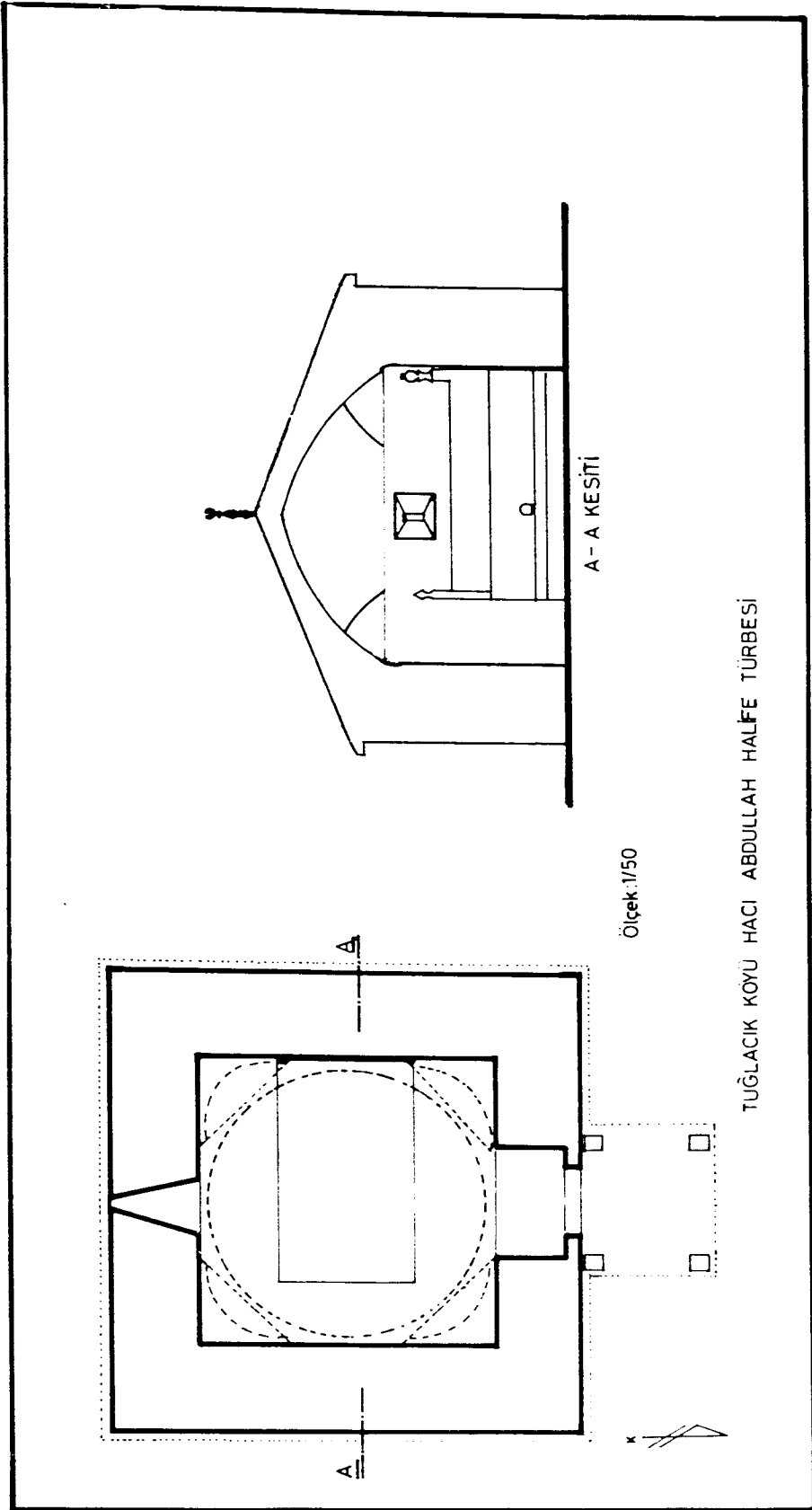
Ocak

Plân: 3
Hacı Abdullah Halife Dergâhı Zaviyesi plânı.

Ölçek:1/50

HACI ABDULLAH HALİFE MİSAFİRHANESİ
Ölçek: 1/100

TUĞLACIK KÖYÜ HACI ABDULLAH HALİFE TÜRBESİ

Federal Almanya Müzelerinde Türk Eserleri

Mehmet ÖNDER

Türk kültürü ve sanatının araştırılması ve tanıtılması konusu üzerinde durulurken, Türkiye dışında hangi ülkelerde, mahiyeti itibarıyla hangi eserlerimiz var? Herhalde bunu bilmemizde büyük yararlar vardır. Bir zamanlar Osmanlı hakimiyeti altında bulunan birçok Doğu ve Batı ülkelerinde, bu dönemlerin armağanı olan ve bir kısmı hâlâ ayakta duran mimârî eserlerimiz incelenmeğe değer, başlıbaşına bir konudur. Bunun dışında, çeşitli ülkelerin müze ve kütüphanelerinde, arşivlerinde, hatta özel koleksiyonlarında bulunan Türk kültür ve sanat eserleri, tarihî belgeler, yazma kitaplar, en azından envanterleri ile bilinmeli, bu tür araştırmalara ilim kurumlarımızca imkânlar sağlanmalıdır.

Biz bu yazımızda, Federal Almanya müzelerinde bulunan, arkeolojik eserlerin dışında, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devirlerini içine alan Türk eserleri üzerinde kısaca duracağız. Aslında bu eserlerin envanter kayıtlarına kadar tüm listeleri elimizde bulunmakla birlikte, bunları burada zikre lüzum görmeden, şimdilik genel bilgiler vermeyi, bir derginin havası içinde daha uygun buluyoruz. İşaret ettiğimiz müzelerin dışında, sergileme salonları veya depolarında Türk eseri bulunan müzeler de bulunabilir. Ne var ki, bir veya birkaç münferit eser, bir müzede bir koleksiyon meydana getiremiyor, bu eserler de kültür ve sanat tarihî yönünden pek önemli sayılmıyorsa, burada ayrıca zikredilmemiştir. Şimdi, Federal Almanya'da Türk eserleri bulunan müzeleri sıralayalım:

Batı Berlin

*Museum für Islamische Kunst
(Berlin-İslâm Sanatları Müzesi)*

Berlin Müzeleri İslâm Sanatları Bölümü, ilkin, İslâm Sanatı Tarihi Uzmanı *Prof. Dr. Friedrich Sarre* tarafından 1904 yılında kurulmuştur. İslâm ülkelerinden ve özel koleksiyonlarından derlenen İslâm devri müzelik eserlerinin yer aldığı bu bölüm, 1931 yılında *Prof. Dr. Ernst Kühnel*'in direktörlüğü altında Berlin'deki Pergaman Müzesi'nde yeniden düzenlenerek sergilenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Doğu ve Batı olmak üzere Berlin ikiye bölününce, müzeler de ikiye ayrılmıştı. Çok sayıda Selçuklu ve Osmanlı devri eserlerinin bulunduğu Pergaman Müzesi Doğu Berlin'de, yine Türkiye ve İslâm Ülkelerinden derlenen eserlerin depolandığı Charlottenburg Sarayı da Batı Berlin'de kalmıştı. Batı Berlin Devlet Müzeleri idaresi, Batı Berlin'in Dahlem semtinde yeni ve modern müze binaları yaptırarak, dağıtık müzeleri bir araya topladı. İslâm devri eserleri de *Prof. Dr. Kühnel*, daha sonra *Prof. Dr. Erdmann*'in çabaları ile yeniden bir araya getirildi. Ayrı bir müzede sergilendi. "*Museum für Islamische Kunst*" adıyla, 11 Haziran 1971 günü ziyarete açıldı. Müzenin direktörü *Prof. Dr. Lisch*, yardımcısı *Dr. Johanna Ziek-Nissen*. Müzeyi, yeni binasında ileri bir teknik ve sergileme ile düzenlenmiş, katalogunu yayınlamışlardır.

Bugün, Berlin İslâm Sanatları Müzesi'nde, Türkiye, İran, Irak, Suriye, Mısır, Yemen, Pakis-

tan gibi memleketlere ait, halı, kumaş, yazma kitap, minyatür, çini, seramik, cam, maden, taş, ahşap olmak üzere 638 müzeli eser sergilenmektedir. Ayrıca müze depolarında teşhir dışı bırakılmış, bini aşkın eser bulunmaktadır. Müzede sergilenen eserler arasında, 1 yazma Kur'an, 2 ferman, 25 seramik ve porselen, 12 halı, 1 kumaş olmak üzere, 41 Türk eseri yer almaktadır. Bunlar, XV. yüzyıldan, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı devri eserleridir. Özellikle, XVI. yüzyılda İstanbul'da yazılmış ve Sultan Selim II Türbesine vakfedilmiş, (51 x 37) cm. boyutundaki, tezhipli bir Kur'an-ı Kerim, Müzenin şaheserleri arasında sayılmaktadır. Ayrıca, 3,5 metre uzunluğunda ve 62 cm. eninde ipek kâğıda yazılmış Sultan Ahmed I'e ait 1614 tarihli, tuğralı bir fermanla, Sultan Mehmed III'e ait bir ferman, XV. yüzyıl bir Uşak halısı ile, XVIII. yüzyıl bir Gördes seccadesi, Müzenin göz alıcı, değerli eserleri arasındadır. Müze'deki önemli bir koleksiyon da İznik işi seramiklerdir. En eskisi, XV. yüzyıl sonlarında yapılan kandil, vazo, tabak gibi bu çini eserler arasında 30 cm. yüksekliğindeki bir kandil başta gelir. XVI. yüzyılda İznik'te yapılan bu kandilin ejder şeklinde üç kulpu vardır. Kandilin dış yüzeyi, krem rengi zemin üzerine, Türk mavisi, mor ve siyah renk motiflerle süslenmiştir. Kandilin çanak kısmındaki altı köşeli madalyonları üzerinde (Allah-Muhammed) yazıları okunmaktadır. Buna benzer, İznik işi cami kandilleri, İstanbul Topkapı Müzesinde de görülür.

Berlin İslâm Sanatları Müzesinde önemli bir eser de XVI. yüzyılda İznik'te yapılmış çini tabaktır. Tabağın iç yüzü, mavi, mor, siyah renkli çiçekli dolgularla süslenmiştir. Tabak, natürmort bir tabloyu andırmaktadır. Çini eserler arasında, birkaç tane de Kütahya porseleni vardır.

Müzede sergilenen Türk eserleri dışında müze deposunda halı, minyatür, çini, yazma eser gibi Osmanlı devirlerine ait sergilenmeyen ve etüdlük olarak korunan bir miktar eşya daha bulunmaktadır.

Museum für Völkerkunde—Etnoğrafya Müzesi

Batı Berlin-Museum für Völkerkunde (Etnoğrafya Müzesi), Türkiye bölümünde de Türk Halk Sanatlarına ilişkin eşyalarla Anadolu'dan derlenen davul, zurna, kaval, ut, cura, kanun, tambur, zil, dümbelek gibi müzik âletleri sergilenmektedir.

Düsseldorf

Hetjens Museum

Federal Almanya Düsseldorf şehrindeki Hetjens Müzesi, özellikle Türk ve İran seramikleri koleksiyonları yönünden Avrupa'nın en zengin müzeleri arasında yerini alır. Türk seramikleri bölü-

mü, Anadolu Selçukluları devri ile başlar, Osmanlı devrine ulaşarak İznik, Kütahya ve Çanakkale çini işçiliğinden değişik örnekler verir.

Müzede sergilenen Anadolu Selçuklularına ait, (88 x 23 cm.) boyutundaki 2 parça, dikdörtgen şeklinde bir çini kitâbe'nin, Konya'da Selçuklu Sultanları Türbesindeki çinili sandukalardan birine ait olduğu, 1907 yılında müze'ye girdiği envanter kayıtlarından anlaşılmaktadır. Mor zemin üzerine kabartma süslü yazılı bu kitâbenin *Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad I*'in sandukasından sökülüp götürüldüğü sanılmaktadır. Kitâbe'nin diğer parçası bugün yerinde durmaktadır.

Hetjens Müzesindeki İznik çinileri iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm, onaltıncı yüzyıldan, onyedinci yüzyıl sonlarına kadar, çoğu 25 x 25 cm. boyutlu kareler şeklinde İznik duvar çinileridir. Mavi, yeşil, kırmızı renkli karanfil, lâle, menekşe, sümbül motifleriyle süslü İznik duvar çinileri, koleksiyonda ayrı ayrı desenedir. Sayıları yüzü aşkın bu çinilerin hemen yanbaşında, onsekizinci yüzyıldan itibaren Kütahya çinileri yer almaktadır.

İznik porselenleri tabak, kâse, ibrik, sürâhi v.s. olmak üzere, onaltıncı yüzyıldan, onsekizinci yüzyıla kadar zengin bir form özelliği göstermektedir. Onsekizinci yüzyıldan sonra Kütahya çini kap-kacağı, elliye yakın örnekle koleksiyonu bütünlemektedir. Bu örnekler arasında tabaklar, su kapları, sürâhiler, vâzolar, kâseler, kahve kutuları, mataralar, divitler gibi malzemeler vardır.

Müzede Türk çinilerinin önemli bir yönü de, koleksiyona Çanakkale seramiğinin de eklenmiş olmasıdır. Batı müzelerinde Çanakkale seramik eserleri, daha çok Londra'daki (*Victoria and Albert Museum*) Çanakkale işi seramikler olarak bilinmektedir. Oysa ki, Hetjens Müzesinde, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda Çanakkale'de yapılmış çini eserler çok sayıda yer almaktadır. Özellikle gül desenli Çanakkale tabakları ve şerbetlikleri önemlidir.

Kunstmuseum

Düsseldorf-Kunstmuseum koleksiyonları arasında sergilenen ve depolarda korunan XVII. yüzyıllara ait birkaç parça Osmanlı derisi halısı, ayrıca, Osmanlı devri Balkan Türklerine ait deri v. bakır işleri, bazı etnoğrafik eser bulunmaktadır.

Karlsruhe

Badisches Landesmuseum

Osmanlıların, ikinci defa Viyana'yı kuşatmaları büyük bir bozgunla sonuçlanınca, tehlikeyi sezen bazı Avrupa devletleri kendilerini yenilemek ve Türkleri Avrupa'dan çıkarmak üzere kutsal ittifak kurmuşlar, birkaç koldan Osmanlılar üzerine yürümüşlerdi. Osmanlılar Budin'de, Moğaç'ta ye-

nilgiye uğruyorlardı. Sultan Ahmed Osmanlı tahtına oturduğu 1691 yılında, Osmanlılar Belgrad'ı geri almışlardı. Ordunun başında serasker Fazıl Mustafa Paşa vardı, sadrazamlığa getirildi. Sadrazam *Fazıl Mustafa Paşa*, orduya yeni bir düzen vererek Avusturyalılar üzerine yürümeye karar verdi. Varadin yakınlarındaki *Salankemen*'e geldiği sırada, Alman-Baden margravı (eyâlet kontu) *Prens Ludwig (Louis)*'nin yüzbin kişilik ordusuyla karşılaştı. İki ordu arasında, 20 Ağustos 1691 pazar günü çetin bir savaş oldu. Bu savaşta *Fazıl Mustafa Paşa*, ordunun cesaretini artırmak için atına atlayarak ön saflarda çarpışmaya girdi. Ne yazık ki, alına isabet eden bir kurşunla şehit düştü. Sadrazam'ın atından yuvarlanarak yere düştüğünü gören sipahiler, savaşı bırakarak geri çekilmeye başladılar. Fazıl Mustafa Paşa'nın safında, savaşa katılan *Koca Halil Paşa* ile *Küçük Cafer Paşa*, herhangi bir bozgunu önlemek amacıyla, kuvvetleri toplayarak savaş alanını terkettiler, Belgrad'a döndüler. Osmanlı ordusunun bir kısım cephanesiyle, bir miktar hazine eşyası *Prens Ludwig*'in eline geçti. O da savaş alanını terkedererek, zafer şenlikleri arasında Baden eyâletine girdi.

Prens Ludwig, ümit etmediği bu zaferden sonra (*Türkenlouis*) diye tanındı. Savaşta eline geçen silâh ve eşyaları, sarayında sakladı. Daha sonra bu eserlerden bir kısmı, bugün Almanya'daki Karlsruhe Müzesi (*Badisches Landesmuseum-Karlsruhe*)nde sergilendi.

Müzenin üst katında, bugün (*Türkenlouis*) adıyla büyük bir salon vardır. bu salonda, *Salankemen* savaşı galibi, Baden eyâlet kontu *Prens Ludwig Wilhelm*'e ait eşya ve belgelerle, bu savaşta Türklerden alınan bazı ganimet eserleri sergilenmektedir. Bunlar arasında:

Üzerinde bir hilâl, sekiz köşeli bir yıldız, bir el ve zülfikâr'a benzer, çatal bir kılıç resmi bulunan kırmızı atlastan Osmanlı sancağı,

1 m. uzunluğunda bir tuğ ve işlemeli miğfer,

Üzerinde Sultan Mehmed IV tuğralı bir madalyon bulunan yeniçeri ağası Rodoslu Mustafa Ağa'ya ait, 1682 tarihli bir zırh,

İşleme sorguçlu, bir yeniçeriye ait keçe üsküf, İşleme madalyonlarla süslü ve sırmalı, dört eğer ve koşum takımı,

Kabza ve kınları değerli taşlarla süslü kılıç, meç ve hançerler,

Sapı işlemeli savaş baltaları, değerli taşlarla süslü topuzlar, söğüt ağacından ibrişim sarmalı kalkanlar, işlemeli okluklar, yaylar ve okları,

17 nci yüzyıla ait Anadolu seccadeleri, kumaşlar, örtüler, yazma Kur'an ve divânlar, Sultan Mehmed III'ü tasvir eden bir minyatür özellikle dikkati çekmektedir.

Karlsruhe Müzesinde Osmanlı savaşlarından arta kalan yüzelliye yakın eşya envanter edilmiştir. Bu savaşlarla ilgili mektup, ferman, berat, kitap gibi yazılı belgeler ise Karlsruhe Eyâlet Kütüphanesi (*Badische Landesbibliothek*)nde korunmaktadır. Bunlar arasında, XVI. yüzyıl sonlarında hazırlanan bir yazmada (Env. Hs. 201), Sultan Mehmed III minyatürü dikkat çekicidir. Savaşlarda alınan eserlerden bir bölüm Münih, bir bölüm de Viyana ve Krakov Müzelerindedir.

Karlsruhe Müzesindeki Türk eserlerinden bir kısmının mahiyeti iyi bilinmediğinden, müze idaresinin isteği üzerine bazı eserler, yerinde tarafımızdan incelenmiş ve envanterleri yapılmıştır. Bu çalışmaları, anılarımın en zevklisi ve şerefli olarak sayarım.

Münih

1— *Bayerisches Nationalmuseum*
(Bavyera Milli Müzesi)

Federal Almanya Bavyera eyâletinin en zengin eski eser koleksiyonlarının muhafaza edildiği ve sergilendiği Bavyera Milli Müzesi (*Bayerisches Nationalmuseum*) nin bir bölümü, Osmanlı devri silâhları ve askeri malzemelerine ayrılmıştır. Bavyera Askeri Müzesi koleksiyonlarından meydana gelen bu bölümdeki eserler, Osmanlıların İkinci Viyana Seferi (1683) bozgunundan sonra Türk ordusu ile savaşlara giren Bavyera dükü Maximilian II'nin Türklerden aldığı ganimetten derlenmiştir. Osmanlı(XVII. yüzyıl) silâh ve savaş malzemesini temsil eden bu eserler arasında, sırma işlemeli atlas iki Türk çadırı ve otağı, otağ divanları, üzerleri yazılı Osmanlı sancak ve bayrakları, Osmanlı ordusuna ait süslü madeni bir kasa, kılıç, kalkan, balta ve okluklar, zırhlar, değerli taşlarla süslü tüfenk ve tabancalar, Holbein tipinde Anadolu halı ve seccadeleri bulunmaktadır.

2— *Staatliches Museum für Völkerkunde*
(Devlet Halk Sanatları Müzesi)

Münih'teki Devlet Halk Sanatları Müzesi (*Staatliches Museum für Völkerkunde*) de yine Osmanlı (XVII. yüzyıl) silâhları (Kılıç, yatağan, hançer, topuz, barutluk, kalkan v.s.) ile at eğeri ve üzengileri, koşum takımları, ayrıca halı ve kilimler, Anadolu dokuma işçiliği ile ilgili eserler sergilenmektedir. Müzede, Türk müziği enstrümanlarından bir grup eser vardır.

3— *München-Residenzmuseum*

Münih'teki eski bir Bavyera Sarayı olan *Residenzmuseum* müze olarak düzenlenmiş ve Maximilian II adına Osmanlı (XVII. yüzyıl) silâh ve savaş ganimeti olarak bir bölüm eser sergilenmiştir. Bu eserler arasında sırma deri işlemeli

at eğerleri, kılıç, yatağan, hançer gibi kesici silâhlar, ayrıca halı, çini gibi eserler bulunmaktadır.

İkinci Viyana Seferi sırasında Avusturyalıların yanında Osmanlılara karşı savaş veren Baden eyâleti dükü Ludwig Wilhelm'in 300. Doğum yıldönümü dolayısıyla 1955 yılında, Münih, Karlsruhe ve Viyana müzelerinde bulunan savaş ganimeti Osmanlı silâhları ve ordu malzemesi toplu olarak Karlsruhe-Badisches Landesmuseum'da sergilenmiştir. Sergide Osmanlılara ait 213 eser yer almıştır(1).

4— *Stadtmuseum München* (Münih Şehir Müzesi)

Münih'teki (*Bayerischen Staatsgemaldesammlung*) müzeler topluluğunun bir bölümü olan Şehir Müzesi (*Stadtmuseum*) da bir grup Türk Elişleri koleksiyonu sergilenmektedir. Bu koleksiyon, *Melek Celâl Lampe* tarafından müzeye bağışlanmıştır. Koleksiyonda XVIII. yüzyıldan günümüze kadar Türk elişleri (sırma ve ibrişim işleme çevre, yağlık, bohça, yazma, peşkir, yatak örtüsü, oya işleri, divân örtüleri v.s.) ile Türk dokumalarından biçilmiş ve işlenmiş kadın elbiseleri sergilenmektedir. İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden derlenen bu koleksiyon, son devir Osmanlı halk sanatının düzenle seçilmiş bir örneği olarak önem taşır.

Münih'teki Bavyera Devlet Kitaplığı (*Baye-rische Staatsbibliothek*) Türkçe Yazmalar Bölümünde de cilt, süsleme, yazı ve minyatür sanatı yönünden değerleri bulunan yazma kitaplar vardır.

Hamburg *Museum für Kunst und Gewerbe* (Sanat ve Etnoğrafya Müzesi)

Hamburg'taki Sanat ve Etnoğrafya Müzesi (*Museum für Kunst und Gewerbe*) de İslâm Seramikleri Bölümü, İran, Mezopotamya, Türkiye gibi İslâm ülkelerinden derlenen seramik eserlerle, önemli bir koleksiyonu sergilenmektedir. İslâm seramikleri arasında XVI. yüzyıl olarak tarihlenen Osmanlı devri İznik duvar çinileri, İznik çini tabakları, maşrapalar kobalt mavisi, türkuvaz ve mor renk çiçek süslemeleri ile dikkati çeker. Hamburg Sanat ve Etnoğrafya Müzesi Doğu eserleri bölümünde ayrıca XVI. ve XVII. yüzyıl Uşak halıları geleneksel renk ve desenleri ile Müze'nin şaheserleri arasında yerini alır.

Köln *Kunstgewerbemuseum* (Sanat ve Etnoğrafya Müzesi)

Köln'deki Sanat ve Etnoğrafya Müzesi (*Kunst-*

gewerbemuseum)da Türk çini sanatından birkaç seçkin örnek bulunmakta ve sergilenmektedir. Bu örnekler arasında, İstanbul'da Piyale Paşa Camii pencere kemer dolgularına ait olduğu söylenen yarım daire biçimindeki 16 parçalık çini pano dikkati çeker. XVI. yüzyıl İznik işi bu çini panonun Paris'te Louvre Müzesi'nde, Viyana'da geleneksel Sanatlar Müzesi'nde, Doğu Berlin Pergamon Müzesi İslâm Eserleri Bölümünde, ayrıca Lizbon'da Güllenkyan Vakfı Müzesi'nde eş örnekleri bulunmaktadır. Köln-Sanat ve Etnoğrafya Müzesi'nde XVII. yüzyıl'a ait bir kaç Türk halısı sergilenmektedir.

Ingolstadt *Bayer, Armeemuseum* (Bavyera Askeri Müzesi)

Federal Almanya'nın güneyinde bulunan Ingolstadt şehrindeki Yeni Saray (*Neues Schloss*), Bavyera Askeri Müzesi olarak düzenlenmiş, Müze'nin bir bölümünde Osmanlıların İkinci Viyana Seferi bozgunundan sonra, Bavyera'lı *Max Emanuels*'le yapılan savaşlarda (1687), Osmanlı ordusundan arta kalan savaş ganimeti sergilenmiştir. Bu ganimet arasında altın sırma ve motiflerle süslü atlastan bir sadrazam çadırı, kılıç, kalkan, ok, yay, mızrak, hançer, miğfer, zırh gibi Osmanlı silâhları, at eğerleri, üzengiler bulunmaktadır. Altın ve gümüş kakmalarla süslü bu silâhlar göz kamaştırıcı bir tarih ve sanat değeri taşımaktadır. Müzede Türk halılarından da örnekler verilmektedir.

Siegburg *St. Servatius Kilisesi Hazinesi*

Köln şehri yakınındaki küçük Siegburg şehrindeki *St. Servatius Kilisesi* Hazine eserleri arasında Selçuklu devrine ait, altın telli kemhadan bir kumaş parçası bulunmaktadır. Türk kumaş sanatı yönünden ünik bir eser olan bu parça'nın XIII. yüzyıl başlarında dokunduğu sanılmaktadır. Selçuklu arması olan çiftbaşlı kartal figürleri ve rumi motiflerin süslediği kumaşın, Saray için dokunduğu ihtimali akla gelmektedir. Depolarda titizlikle korunan bu kumaş parçası, 1978 yılında tarafımızdan da görülmüş ve fotoğrafları alınmıştır.

Frankfurt *Museum für Kunsthandwerk* (El Sanatları Müzesi)

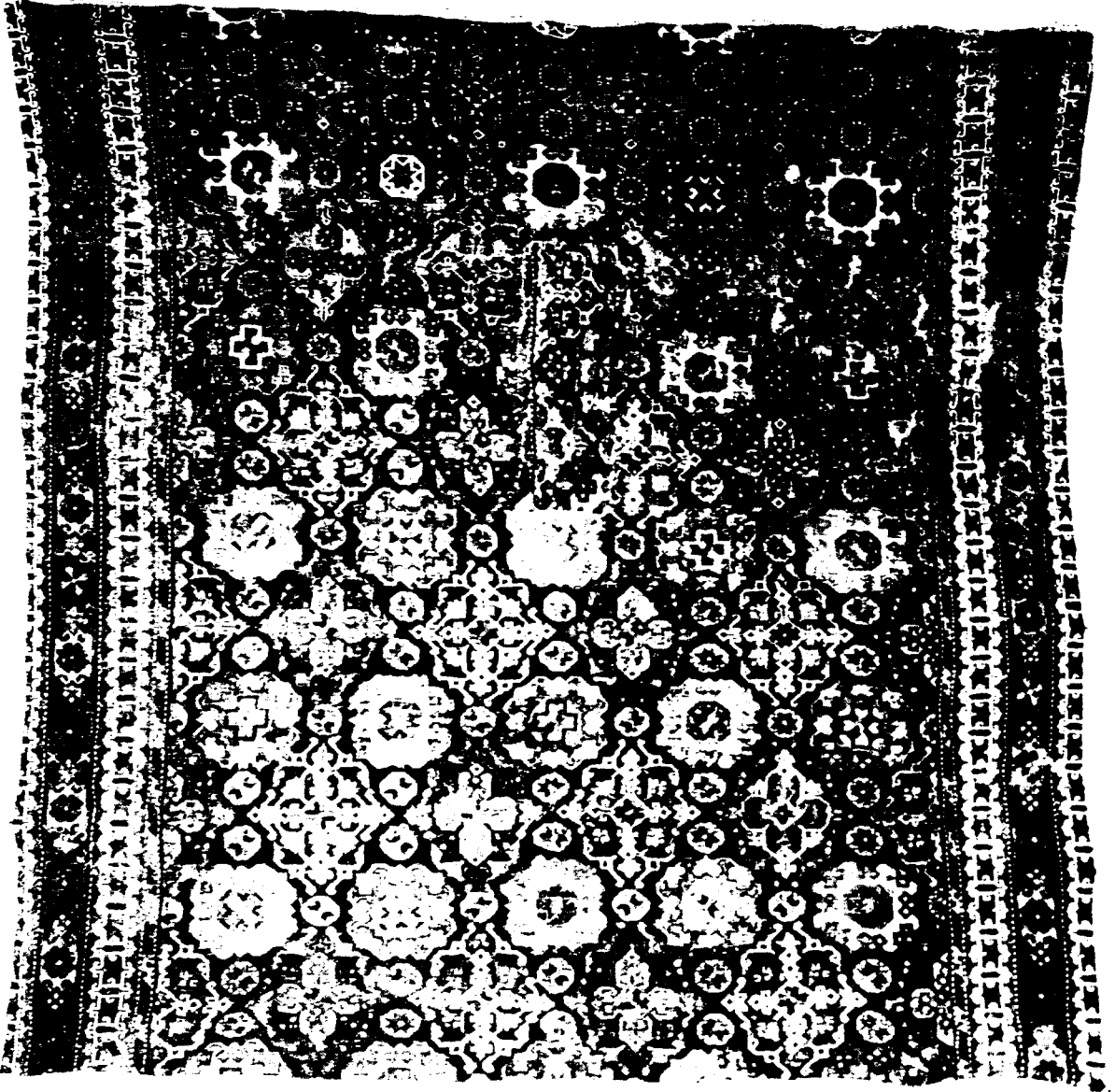
Frankfurt'taki El Sanatları Müzesi (*Museum für Kunsthandwerk*) te sergilenen seramikler arasında, özellikle XVII. yüzyıl İznik yapısı çini tabak ve sürahiler, dikkati çeker. Müzede ayrıca birkaç parça Türk Halısı da bulunmaktadır.

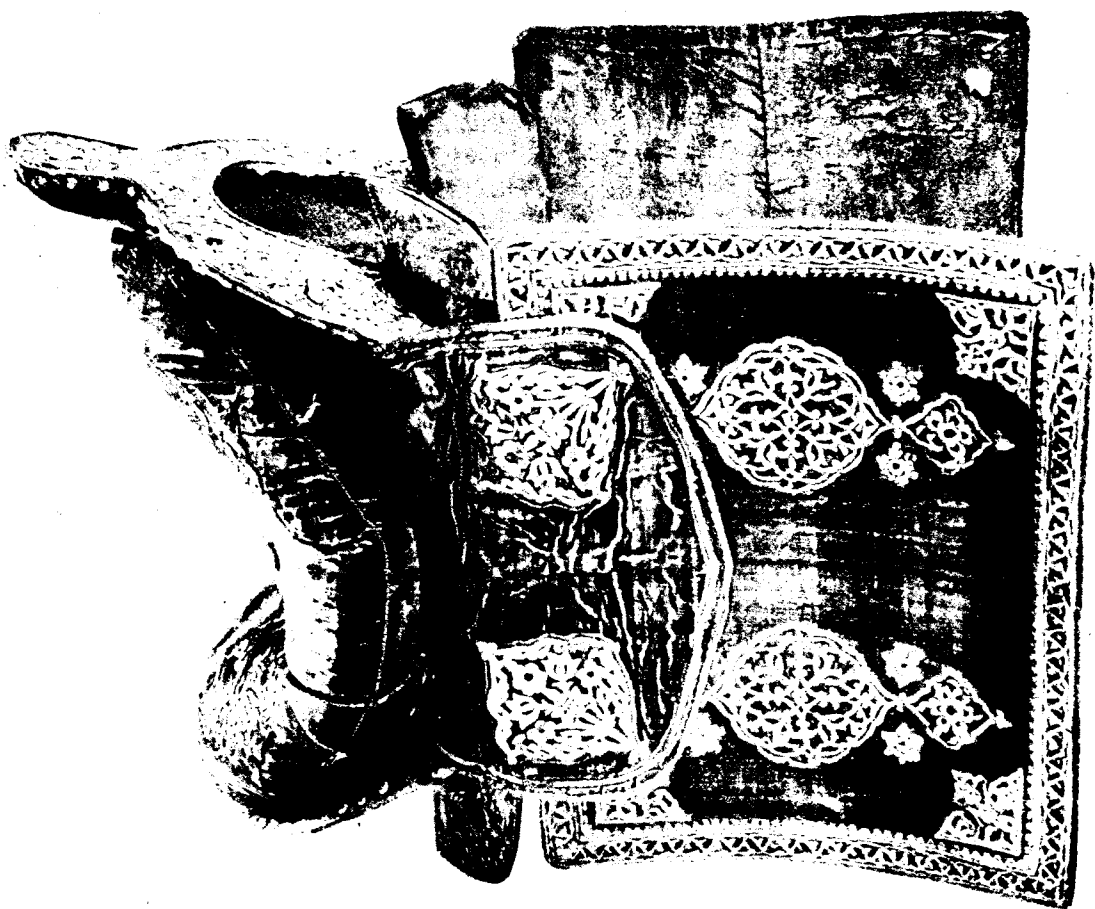
Öteki Alman Müzeleri

Federal Almanya'nın Hannover şehrinde *Kest-mer Museum*, Schleswig şehrinde Guttorp Schloss'da bulunan *Landesmuseum*, Krefeld şehrinde *Textilmuseum* (Türk kumaş ve kadifeleri) ve daha başka mahalli müzeler, İslâm devri eserleri koleksiyonlarına Osmanlı devri çini, halı, kumaş, minyatür gibi eserleri de ilâve etmişlerdir. Bu arada Batı Berlin, Münih, Köln gibi büyük şehirlerin kitaplıklarında (Staatsbibliothek) bulunan İslâm Ülkeleri yazmaları arasında tezhipli ve minyatürlü çok sayıda müzelik kitap mevcuttur.

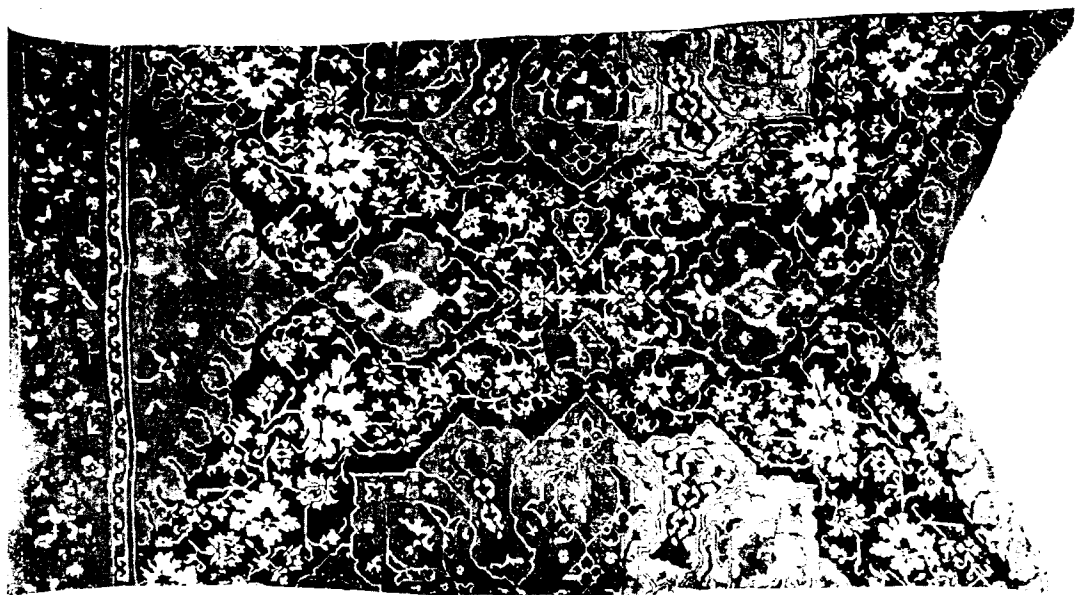
BİBLİOGRAFYA:

- Jakobsen Kristian, *Museum für Kunst und Gewerbe*, Hamburg, 1959.
- Zick-Nissen Johanna, *Türkisches Kulturgut in deutschen Museen, Begegnung mit Türken-Begegnung mit İslam*, Teil: 2-1, Hamburg, 1981.
- *Badisches Landesmuseum*, Karlsruhe, 1955
- *Islamische Keramik-Hetjenmuseum*, Düsseldorf, 1973.
- *Museum für Islamische Kunst*, Berlin, 1979.

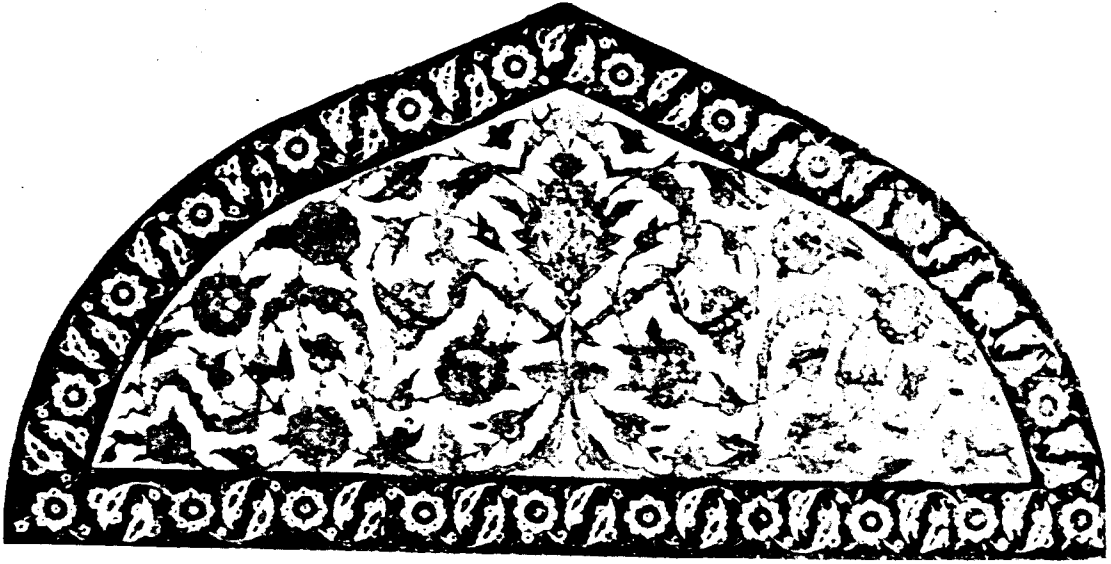

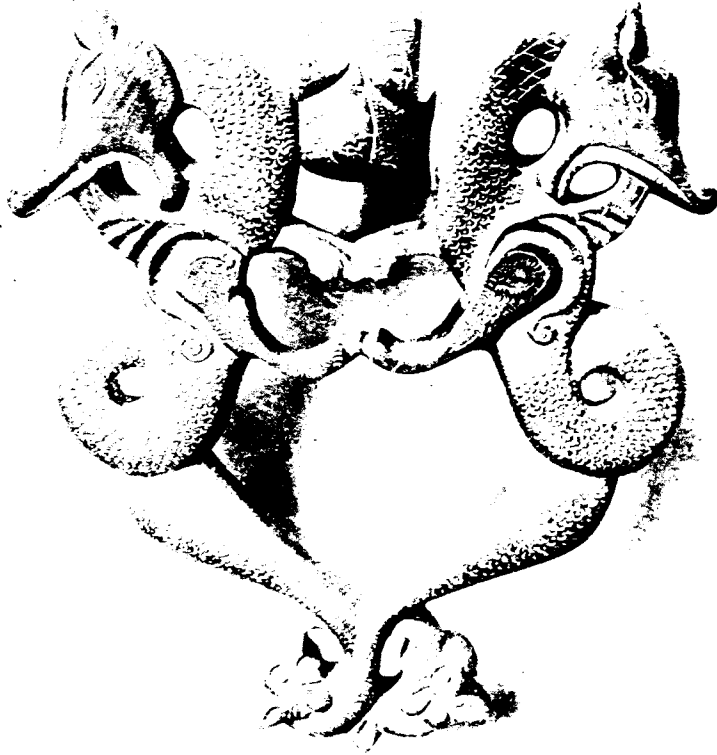
Karsruhe - Badisches Landesmuseum'da sergilenen Osmanlı (XV II. Yüzyıl) altın sırma işlemeli at egeri.

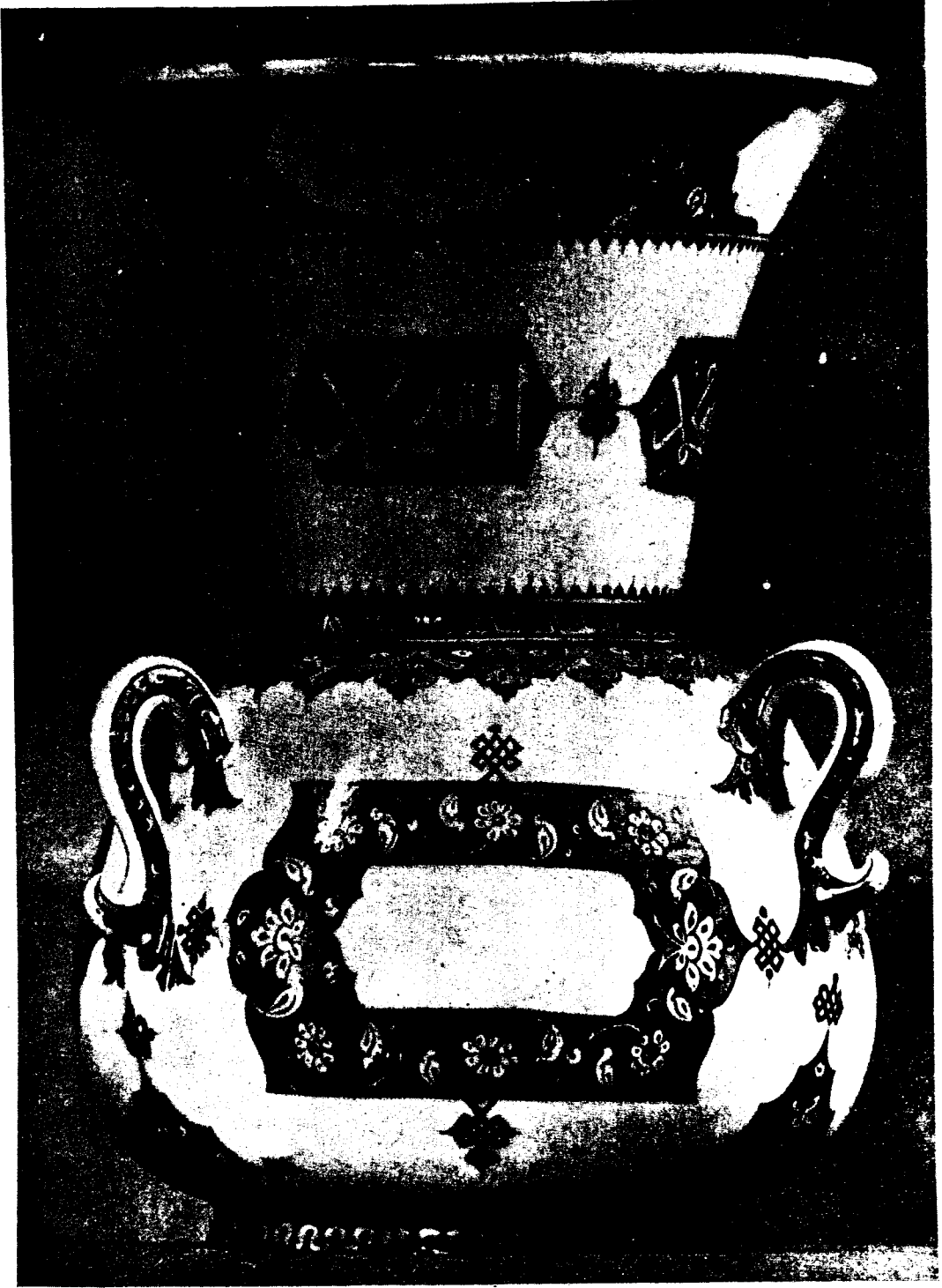
Baharlı Halı - İstanbul Fatih'te (Museum für Islamische Kunst) sergilenen Osmanlı (17. Yüzyıl) Türk Halısı

Köln - San'at ve Etnoğrafya Müzesi (Kunstgewerbemuseum) 'da Osmanlı (XVI. Yüzyıl), İstanbul Piyale Paşa Camii'ne ait İznik işi çini pano

Batı Berlin - İslâm San'atları Müzesi
(Museum für Islamische Kunst - Berlin)
XIII. Yüzyıl bronz çiftbaşı Ejderli Kapı Tokmağı. (Cizre Ulucamii'ne ait)

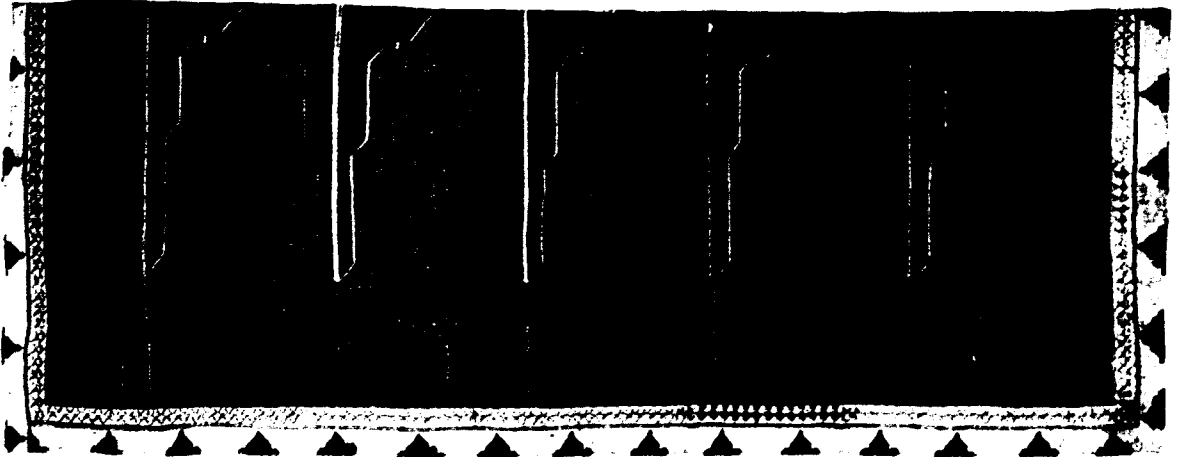

Batı Berlin - İslâm San'atları Müzesi
(Museum für Islamische Kunst - Berlin)
XVI. Yüzyıl Osmanlı Devri kandili (İznik işi)

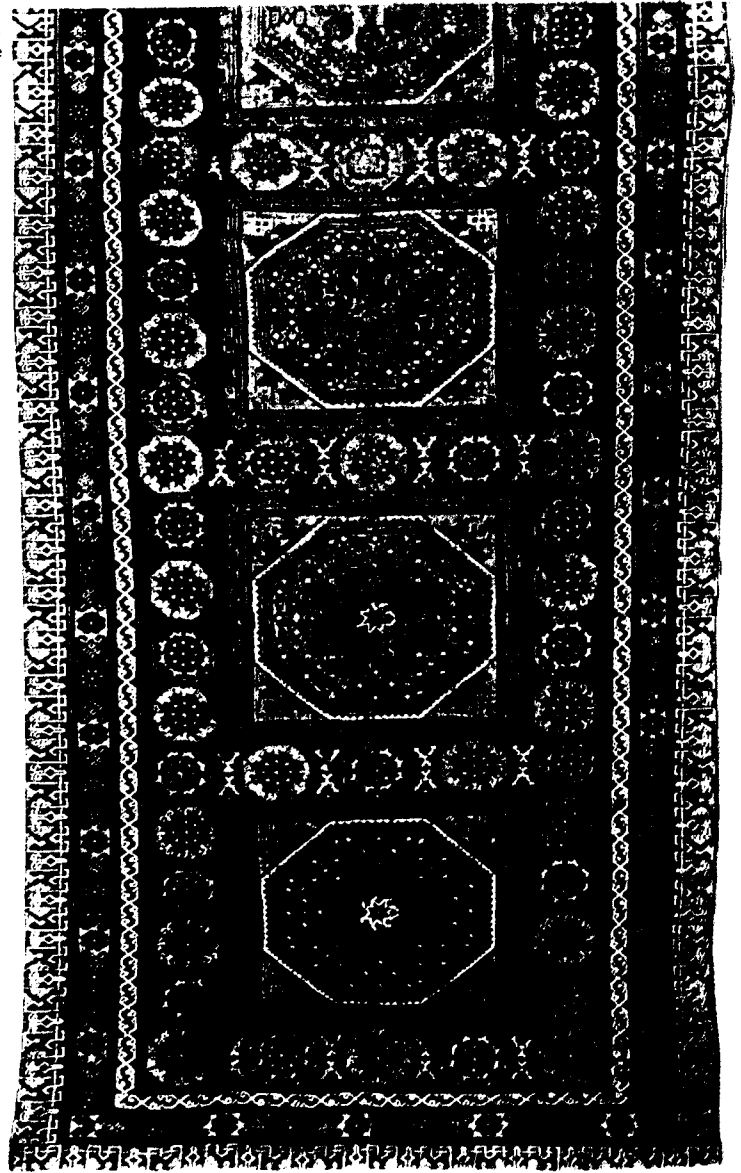

Batı Berlin İslâm San'atları Müzesi'nde sergilenen XVIII. Yüzyıl Gordes tipi halı seccâde (Eb'adi: 1.90 m x 1.39 m.)

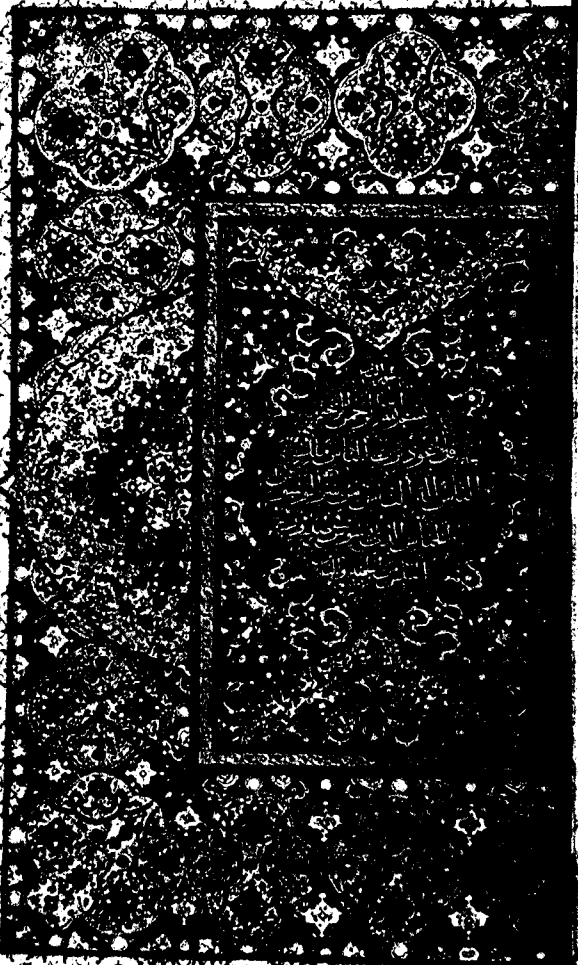
Batı Berlin İslâm San'atları Müzesi (Museum für Islamische Kunst) Osmanlı, XVIII. Yüzyıl, Gordes tipi halı seccâde.

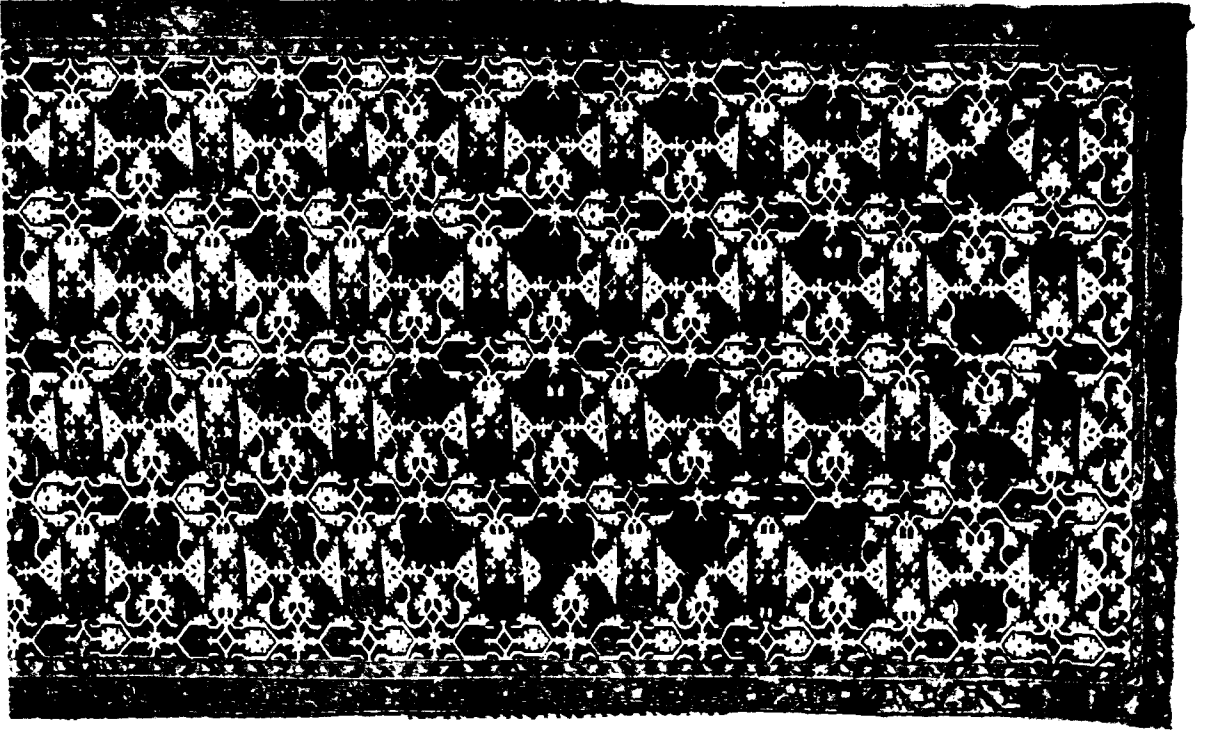

Batı Berlin
İslâm San'atları
Müzesi'nde
sergilenen 1700 tarihli
Uşak Halısı
(Eb'adı: 2,55 m. x 1,52 m.)

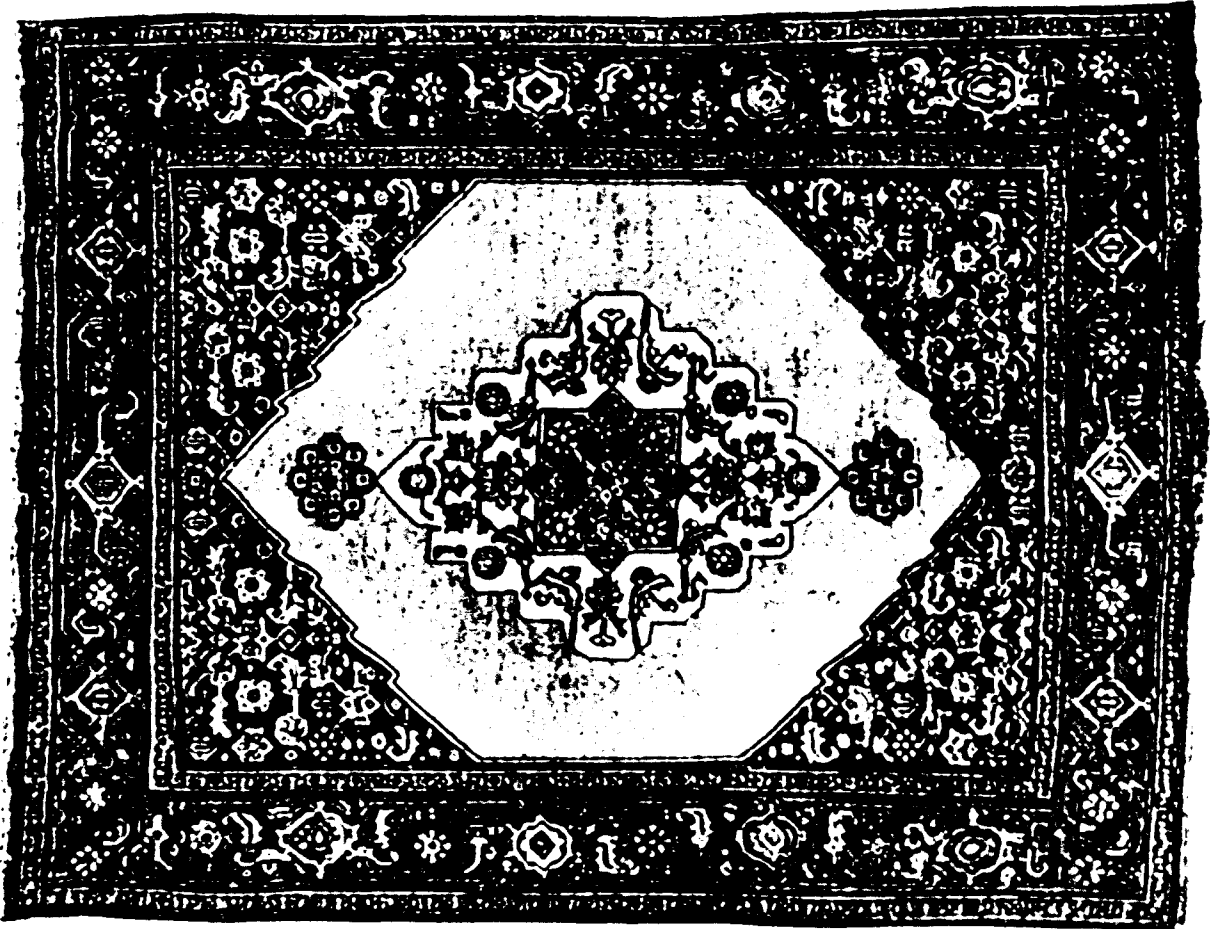

Batı Berlin
İslâm San'atları
Müzesi'nde
XVI. Yüzyıl
ortalarında
İstanbul'da
yazılmış tezhibli
Kur'an'ın son
sayfalarından biri
(Eb'adı: 51 cm. x 37 cm.)

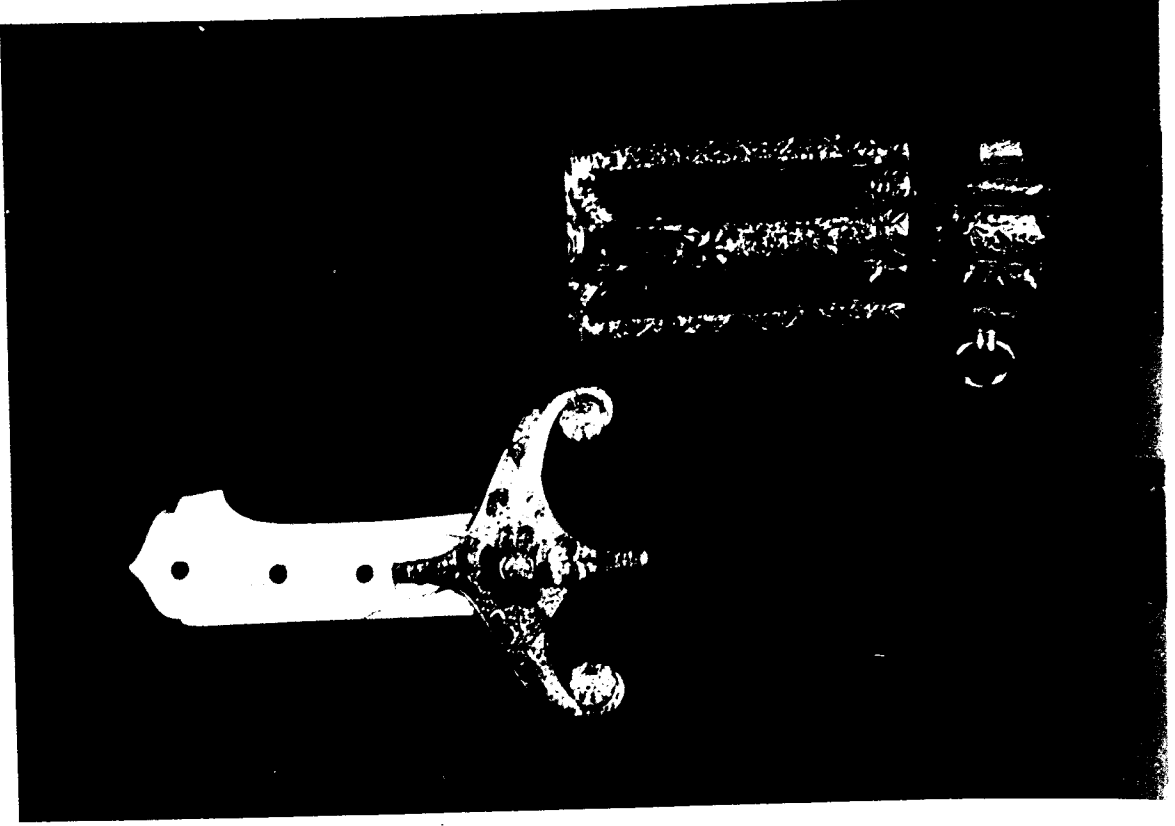

Bah. Berlin - İslam San'atları Müzesi
(Museum für Islamische Kunst)
Osmanlı XVII. Yüzyıl Uşak Halısı.

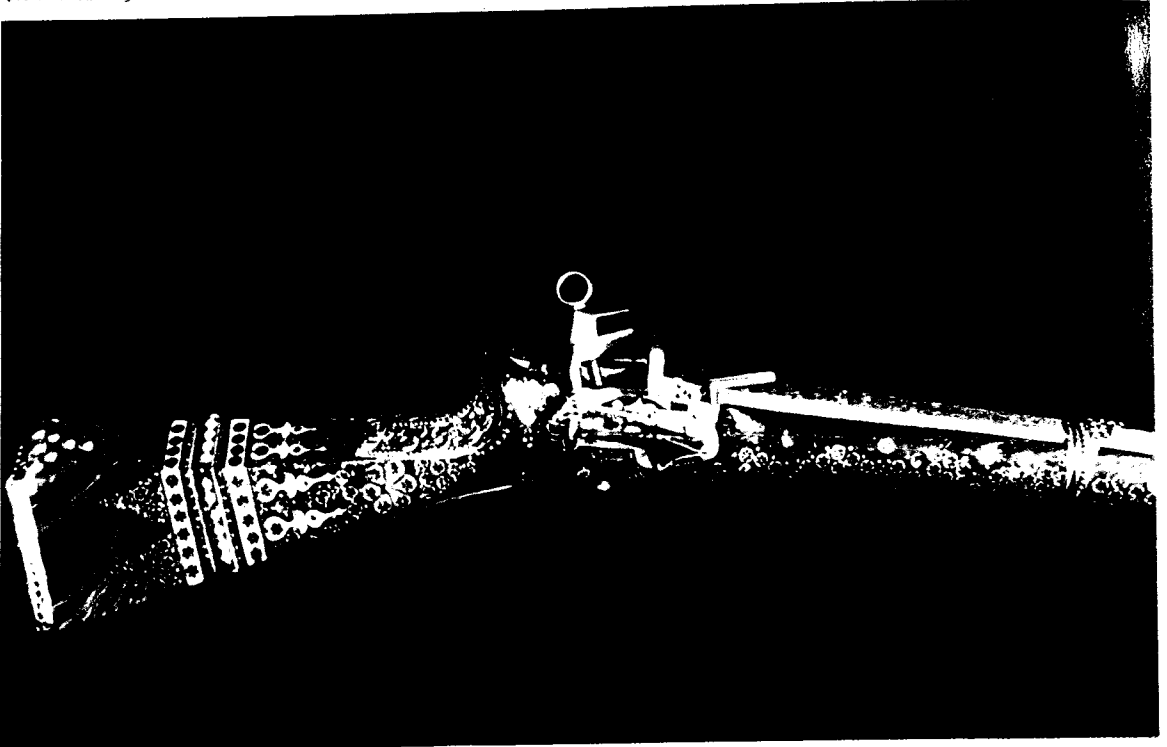

Bah. Berlin - İslam San'atları Müzesi
Osmanlı XVIII. Yüzyıl Uşak Halısı.
Osmanlı XVIII. Yüzyıl Uşak Halısı.
Osmanlı XVIII. Yüzyıl Uşak Halısı.

Ingolstadt - Bav yera
Askeri Müzesi
(Bayer. Armamuseum)
Osmanlı
(XVII. yüzyıl)
işlemeli tüfeng

Ingolstadt - Bav yera
Askeri Müzesi
(Bayer. Armamuseum)
Osmanlı
(XVII. Yüzyıl)
işlemeli
Türk Kılıcı

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Bulunan Kendinden Desenli, Üzeri Yazılı İki Kumaş *

SADİ BAYRAM

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde iki cins, jakarlı, üzeri eski yazılı kumaş bulunmaktadır. Birincisi 292 cm. boyunda, 65 cm. eninde, parça, keten kumaş olup, üzerinde 'Aşere-i Mübeşere', yani, Cennete girecekleri müjdeleyen kişilerin isimleri bulunmaktadır. Zemin siyah olup, yazılar kurşunimsi beyazdır. Şu isimler tekrarlanmıştır:

Allahümme salli ve sellim alâ, Muhammed ve Ahmed ve şefiin ve müşeffein, ve musaddakin ve rahmetin Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin, Talha, Zübeyr, Saad, Said, Abdurrahman, Ebu Ubeyde, Tealâ anhüm lilâlemin raziyallâhü ibaresi kalıp halinde yanyana üçer sıra halinde devam etmekte olup, bir kalıp 74 x 16 cm. ebadındadır (Res. 1, 2, 3).

Dinî amaçla kullanılan bu ve benzeri kumaşlar üzerinde incelemelerimiz devam edeceğinden, ayrı bir konu halinde ileride sunmayı düşünüyoruz.

Bu makalenin asıl konusu olan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan XIX. yüzyıl Türk imâlatı, *Hereke, Fabrikai Hümayun*'da doku- nan Kâbe örtüsü kumaşı üzerinde durmak istiyorum.

Edebiyatımıza "*Kara donlu Beytullâh*" olarak geçen *Kâbe örtüsü*, Araplar'ın deyiimi ile *Kisve*. *Sitare*, tarihî kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Yemen Meliki Tubba tarafından ihdas edildi. Hz. Muhammed, Kâbe'yi Yemen bezi ile örterdi. Ondan sonra gelen Halifeler, bu geleneği devam ettirdiler ve yeni örtüler, eskilerinin üzerine serildi. Kâbe muhafızları, Abbasi Halifesi el Mehdi'ye müracaat ederek, Kâbe tavanının çatlaması sebebiyle, eski örtülerin kaldırılmalarını talep ettiler. Halife tek örtü kullanılmasını emretti. Hicri 160, Milâdi 782 yılından itibaren de tek örtü bir gelenek halinde kullanılageldi.

Kâbe'yi işlemeli beyaz kumaşla örten ilk

kişi, Abbasi Halifesi *El Ma'mun*'dur. Fatımiler ise, sırasıyla beyaz, mavi, yeşil ve siyah ipek kumaşla örttüler Kâbe'yi.

H. 750/M.1382 yılında *Salih, İsmail bin En-Nasr*, Mısır'ın *Kalyobiyye* bölgesindeki üç köy halkını Kâbe için kisve hazırlamakla görevlendirdi.

Mısır Sultanı *Kansu Gavri*, Kâbe örtüsünü '*Mahmal*' denen deve üzerindeki çadırlarda, özel törenlerle Mekke'ye göndermeye başladı. Daha sonra bu törenler, hükümdarların dünya üzerindeki kuvvetlerini temsil mahiyetine döndü. Şatafatı, gösterişi arttıkça, hükümdarların islâm âlemi üzerindeki otoriteleri de artmaya başladı ve dolayısıyla bu törenler büyük ehemmiyet kazandı.

Mısır'ın Osmanlılar tarafından *Yavuz Sultan Selim* zamanında fethiyle birlikte, kisve yapımına katılan üç köyün sayısı yediye çıkarılarak, masrafları Osmanlı Hazinesi tarafından karşılandı.

I. Ahmed 1021 H./1612 M. senesi Muharremi'nde Kâbe'nin çatlayan tavanını tamire irade buyurdu. Örtünün bundan sonra İstanbul'da yapılmasının âdet haline geldiği söylenebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma çabaları esnasında, Kâbe örtüsünün Osmanlılar tarafından gönderilmesi geleneği, Mısır Hidivi *Mehmet Ali Paşa* tarafından kaldırılmış ve yine Kalyobiyye bölgesinde Mısır Hükümeti adına hazırlattırılmıştır. 1 Muharrem 1341'de, yani Ağustos 1922 yılından itibaren Suudi Arabistan Kralı *Abdulaziz El Suud*'un emri ile Mekke'de bu iş için özel bir tesis kuruldu, örtüde değişiklik yapıldı, 7 yerine 16 parça'dan teşekkül etti. 16 parçalı kumaşın uzunluğu 64 m., genişliği 94 cm. dir. Yani, kumaş, Osmanlılar'ın aksine, dikey değil, yere paralel olarak Kâbe'yi sarmaktadır. Her yıl Zilhicce'nin

*III. Milli Türkoloji Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuştur.

9'unda değiştirilen Kâbe örtüsünün eskileri, halka dağıtılmakta ve uğur sayılmaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen, Evkaf Nezareti Arşivi'nin 1936 yılında Ankara'ya nakli sırasında gelen ve orijinal etiketi olan, ipek, sırasaten, kendinden desenli (jakarlı) kumaş, 75 cm. eninde, 26-27.10 m. arasında değişen bir uzunluğa sahiptir. Kâbe örtüsü olarak tavsif edebileceğimiz kumaşın tamamı 19 top olup, birisi yarımıdır. Bugün imâl edilmiş gibi sağlam ve parlak olup, takribi bir milimetre kalınlığındadır.

Kumaş, sade, jakarlı, yani kendinden desenli olup, zigzaglardan oluşan iki bandın devamlı tekrarından meydana gelmektedir. Bunu şöyle de açıklamak mümkündür: (M) harfi diyebileceğimiz, veya ters, çift (V) harfi olarak şekillendirebileceğimiz bir hat içinde, 31 cm. aralıklarla "Lâ ilâhe illallâh, Muhammedün resulallâh, Lâ ilâhe illallâh, Muhammedün resullâh" ibaresi ile onun altındaki sırada "Allah celle celâluhu, Muhammed Aleyhisselâm, Allah celle celâluhu, Muhammed Aleyhisselâm" ibaresi parlak düz siyah zemin "çözgü saten" içinde, "atki saten" tekniğinde mat siyah renkte görülmektedir. Santimetrede atki sıklığı 9, iplik çözgü sıklığı 28 dir. Zigzagların eni bir cm. olup, iki ters (V) arası 36 cm., (M) harfi diyebileceğimiz hattın, ayak açıklığı arası 72 cm. dir (Res. 5).

Top baş ve sonlarında 3,5 cm. kadar kumaş düz olup, desensizdir. Yanlarda ise, 1 cm.lik şerik düz bırakılmıştır.

O devre göre Avrupai olan, kalın sarı kartona basılmış, üst kısmında kumaşa tutturmak için yuvarlak bir delik açılarak, yine yuvarlak kalın bir kartonla takviye edilerek, metalik bir yüksük takılmış, böylece etiketin kumaştan yırtılarak kopması önlenmiş olup, kopyalıdır. Üzerinde şu bilgiler bulunmaktadır (Res. 4) :

HEREKE FABRİKAI HUMAYUNİ MA'MULATI

Resim numrusu	Sevk Numrusu
1118	110
Cinsi	
Düz, siyah yazılı kumaş	
Eni	Boy
75	--
Mikdarı	Fiyatı
metre santim	Santim kuruş
26 40	-- --

Kumaşın etiketinde, cinsi altında Kâbe örtüsü yazısı yerine "Düz, siyah yazılı kumaş" ibaresinin bulunması dikkat çekicidir. Kâbe örtüsü olarak kullanılacağına belirtilmemiş olması, tabii bir durumdur. Zira, kumaşın kisve haline dönmesi için; yanyana dikilerek, altının yelken bezi ile takviye edilmesi ile, yerden 9 m. yükseklikte Kur'ân-ı Kerim'den âyetler bulunan altın sırma yazılı kuşağın, aplike edilerek dört bir yanını çevirmesiyle ortaya çıkacağı aşikârdır.

Minyatürler üzerinde yaptığımız incelemelerde, Kâbe, siyah renkli kumaşla örtülüdür ve üzerinde, birbirine paralel zigzag desenler hâkimdir. Ayrıca Hayat Dergisi'nin Nisan 1966'daki 14. sayısında tele ile çekilmiş bir detay fotoğrafta, yine kumaşın desenleri farkedilmekte ve bizim kumaşımıza uymaktadır. Görenlerin ifadesiyle de desen yönünden bir tereddüdümüz yoktur. (Res. 6, 7).

Aslında, elimizde bulunan kumaş, türbelerin sandukası için hazırlanmış olsa, üzerinde geleneğe göre, *Ayet-ül Kür'si* veya "*Küllün nefsin zaikatül mev'*" (her nefis ölüm acısını tadacaktır) meâlinde bir yazı şeriti bulunması gerekir. Camilerin minber kapıları için imâl edilmiş olsa, "*Utkuluha bi selâmin aminin*" (buraya güvenlik, sağlık, selâmet ve esenlikle girin), veya "*Inne muttakine fi Cennatin ve uyun*" (Allahtan korkan, itaat eden kişiler Cennettedirler) ibaresi bulunan bir yazı şeridinin bulunması lâzım. Zaten türbe ve camilerdeki bu tür kumaşlarda yeşil renk tercih edilerek, üzerine sarı renkte sırma veya iplikle yukarıda belirtilen âyetler yazılmaktadır.

O halde, bu kumaş, türbelerin sandukası ve camilerin minber kapısı için imâl edilmeyip, Kâbe örtüsü amacıyla dokunmuştur.

Bu arada şu hususu belirtmekte yarar vardır. Hacılar Arafat'a çıktığı sırada, Zilhicce'nin 9'unda eski örtü çıkarılıp, Kâbe Kral veya Emir ve devrin büyükleri tarafından yıkanıp, yeni örtü asıldıktan sonra, eski örtü Beytül mâle teslim edilmektedir. Suudi Arabistan Emir'i tarafından Beytülmâl'den satın alınan eski örtü parçaları, devrin büyüklerine hediye edilmekte, küçük parçalar da Kâbe bekçileri tarafından halka dağıtılmakta, çıkarıcılar da satmaktadır.

İşte bu eski örtüler, XVI. asırdan beri Padişah, Valde, Şehzâde ve devlet büyüklerinin sandukaları üzerine örtülmekte, dini yapıların duvarlarına asılmaktadır.

III. Ahmed, II. Osman, III. Osman, IV. Murad, III. Mehmed'in sandukaları üzerinde eski Kâbe örtüsü vardır (Resim 14-18).

İstanbul Nakşidil Valde Sultan Türbesinde bir sanduka üzerinde, Kanuni Türbesinde bir sanduka üzerinde, Hürrem Sultan Türbesindeki bir sanduka üzerinde, II. Sultan Selim Türbesindeki

Şehzâde sandukaları üzerinde, Merkez Efendi Türbesinde bir sanduka Kısve ile örtülmüştür.

Topkapı Sarayı *Hırka-i Saadet Dairesi* duvarında çerçeve içinde, *Dolmabahçe Sarayı*'nda mescid olarak kullanılan odada mihrap duvarında, İstanbul *Yeni Cami* minber karşısındaki fil ayağında, Edirne'de *Eski Cami*'de mihrabın solunda duvarda Kâbe örtüsü asılıdır (Res. 12, 13).

Eyüp Sultan Türbesinde, *D'essen* tarafından çizilen bir gravürde, sanduka üzerinde görülen örtü de Kâbe örtüsüdür.

Kâbe örtüsü deseni, XVI. asır mezar taşlarında da görülür. Eyüp Sultan mezarlığında görülen bir mermer sandukanın baş kısmı Kâbe örtüsü kumaşı desenine göre işlenmiştir (Res. 19).

Topkapı Sarayı Müzesi'nde olduğu gibi, Avrupa müzelerinde de Türk mamulâtı renkli Kâbe örtüsü bulunmaktadır. İngiltere Antaki Koleksiyonunda ve Victoria Albert Museum'da bulunan Kâbe örtüleri misâl olarak gösterilebilir (Res. 11, 12).

Menşesinde şamanizm tesiri olan bu kumaşlar, geçtiğimiz asırlarda bol ve çeşitli şekillerde ülkeyimizde imâl edilmiş, Mekke-i Mükerreme'ye gönderilmiş, eskileri de Kâbe'yi bir sene müddetle tabiatın tesirinden koruduğu için mukaddes sayılmıştır.

Bizim konumuz, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Kâbe örtüsü kumaşı olduğu için, diğerleri üzerinde şimdilik detaylı olarak durmadık.

Bugün, Sümerbank, Hereke tesisleri dediğimiz Osmanlı devrinde Hereke Fabrikası Hümâyun denilen bu fabrikanın kısaca tarihçesi şöyledir:

Sultan Abdülmecid devrinde, İzmit'te asker ihtiyacı için Çuha fabrikası kurulurken, Serasker Rıza Paşa, İzmit Fabrikası müteahhidi Dadyan Biraderler'e 50 pamuklu, 25 ipekli canfes tezgahını havi fabrikayı, Hereke'de Hazine-i Hassa namına 1843'de kurdurmuştur. Serkis Ağa adında bir müdürü, İtalyan teb'asından bir ressam ve bir mütehasısla idare teşekkül eder. 1845 yılında fabrikayı, Gebze Tapu Sicili'nde Sultan Abdülmecid namına tescil ettirmiş ve kendisine aynı tarihteki İzmit seyahatında gösterilmiştir.

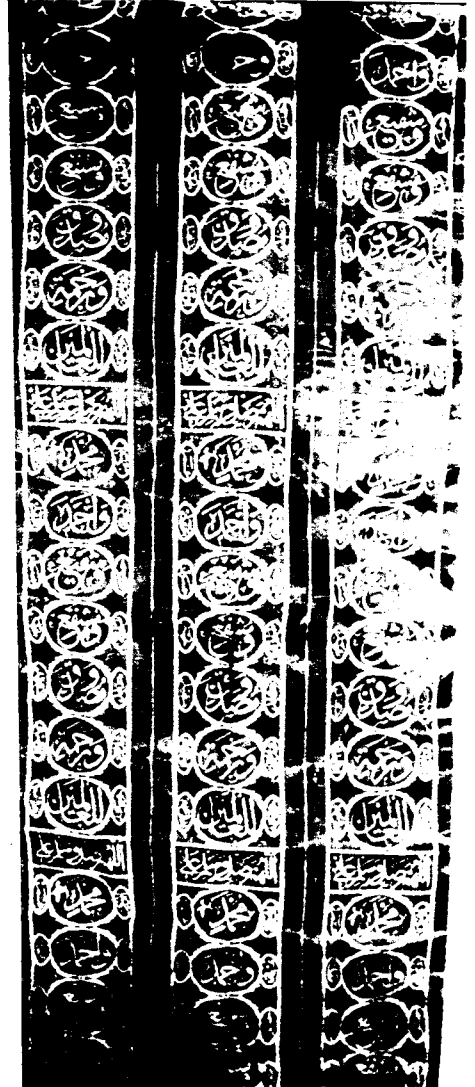
Fabrikanın tevsii için Avrupaya heyet gönderilmiş, Büküm ve perdah makineleri ile 25 çark, 16 düz canfes, 6 düz atlas tezgahı Avrupa'dan temin edilmiş, itinalı çalışmalar sonucu Hereke'nin yünlü ve ipekli mamulleri şark'ın bir şaheseri olarak dünya piyasalarında kendini tanıtmıştır. 1850'de 100 adet jakarlı el tezgahı ilâve edilmiştir.

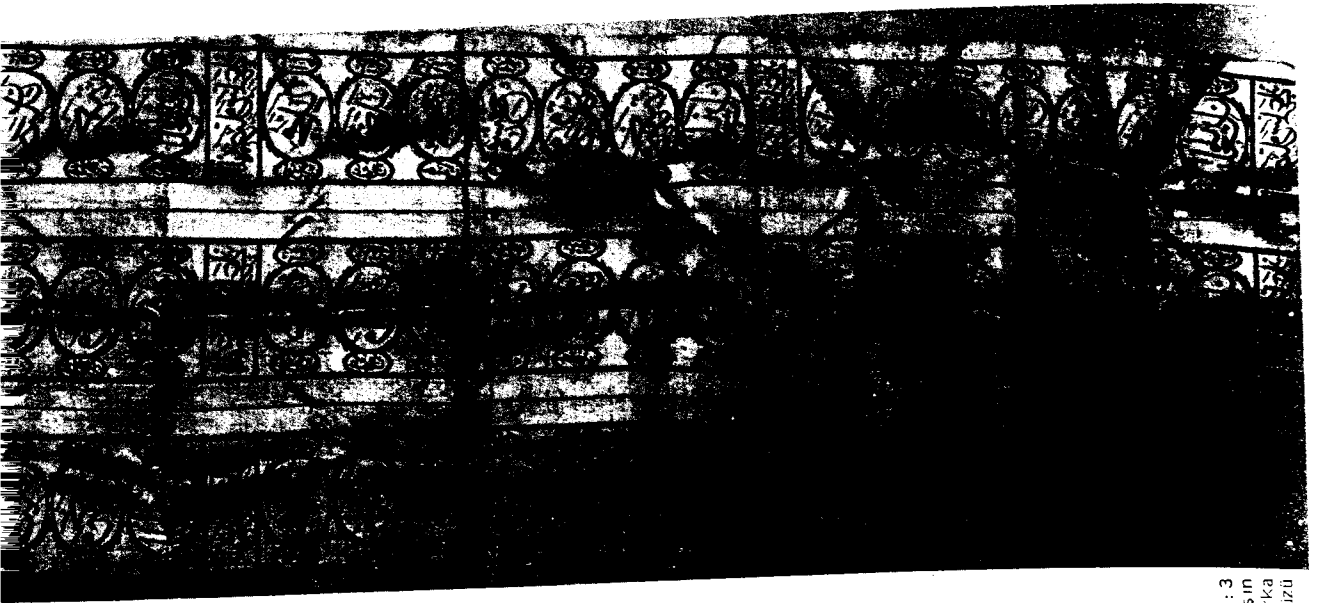
Ancak, imâl ettiği muhtelif kıymetli ipekli, elbiselik kumaş ve bilhassa möblelik kumaşlara rağmen fabrika kâra geçememiştir; münhasıran, saray ihtiyacı için çalışırken, 1875 yılında fabrikaya ticari bir **veçhe** verilmesi istenilerek İstan-

bul'da bir satış mağazası açılmıştır. 1888'de **Hazine-i Hassa-i Şahane Devairi Merkeziye Mefruşat-ı Hümâyun Müdürü** olarak Hereke Fabrikası Müdürlüğüne Hacı Akif Bey tayin edilmiştir. Hacı Akif Bey, "maharet ve gayretleri görüldüğü anda, hemen mükâfatlarının icarı" yolunda alınan bir kararla prim sistemine giderek istihsalı artırmıştır. 1891'de fabrikaya halı kısmı ilâve edilerek 1902, 1905, 1918 yıllarında tevsii edilmiş, Avrupakârı Golbein, binbir çiçekli ve sırmalı Gördes halıları dokumaya başlamıştır.

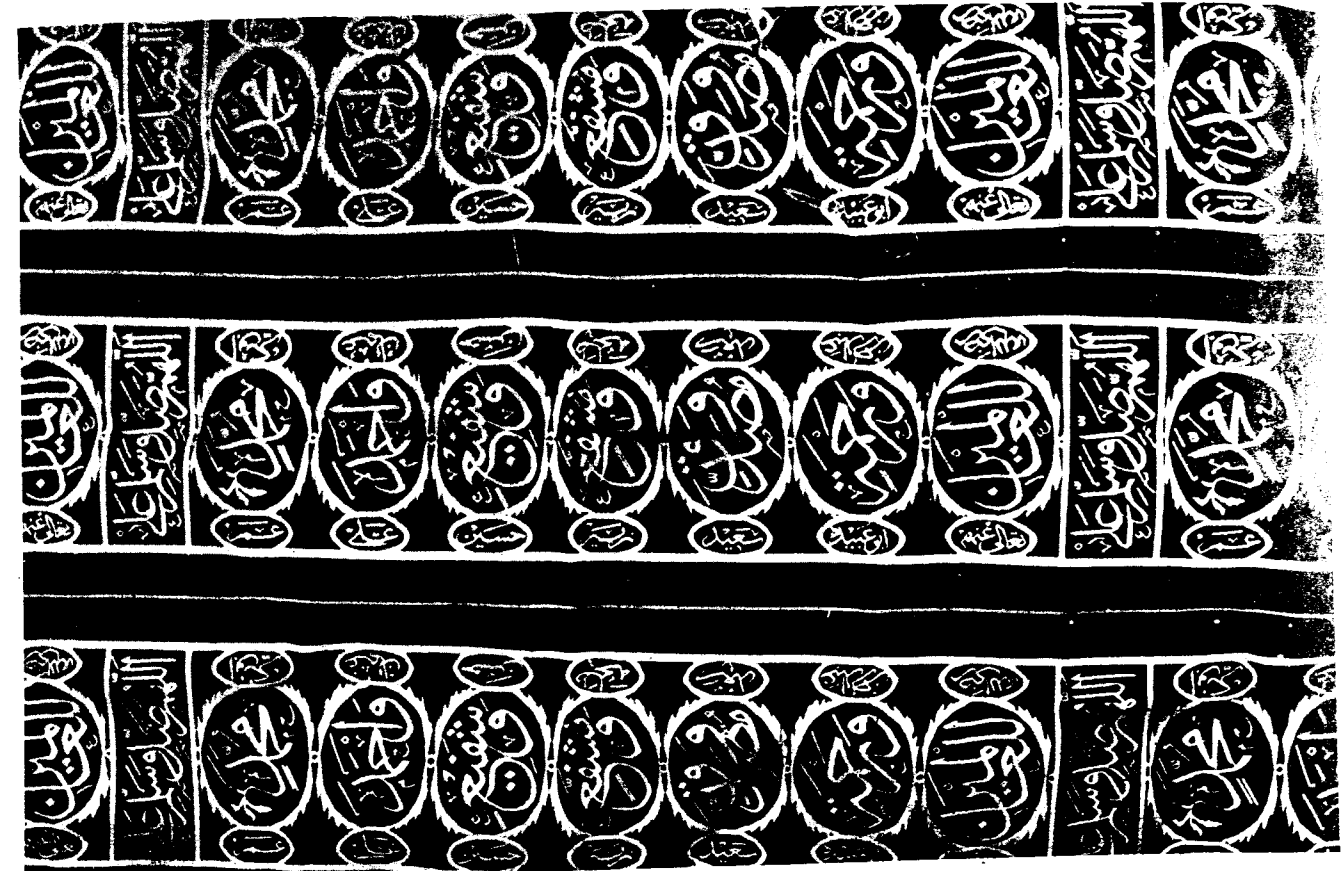
Cumhuriyet devrinde Sanayii Maadin Bankasına devredilen müessese, 11.7.1933'de kurulan Sümerbank'a devredilmiştir. Kanaatimize göre, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Hazine-i Hümâyun'un olan fabrikanın tasfiyesi ve Sanayii Madin Bankasına devri sırasında deposunda bulunan 19 top kumaşın, konuya en yakın ve Kâbe örtüsünü gönderen bir müessese olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne "Düz, siyah yazılı kumaş" ibareli etiketle devretmiş olması muhtemeldir.

RESİM: 1
Vakıflar
Genel
Müdürlüğü
Arşivi'nde
bulunan
Asere-i
Mubessere
yazılı
kumaş

RESİM: 3
Kumâşın
arka
yüzü

RESİM: 2
Kumâştan
detay

رسم نومروسى	سوق نومروسى
۱۱۸	
جنسى	
رديسيانم.....	
اکى	بوي
۶	
فيثاقى	
سانتيم	غروش

RESİM: 4
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Kâbe örtüsünün etiketi (V.G.M. Arşivi'nden).

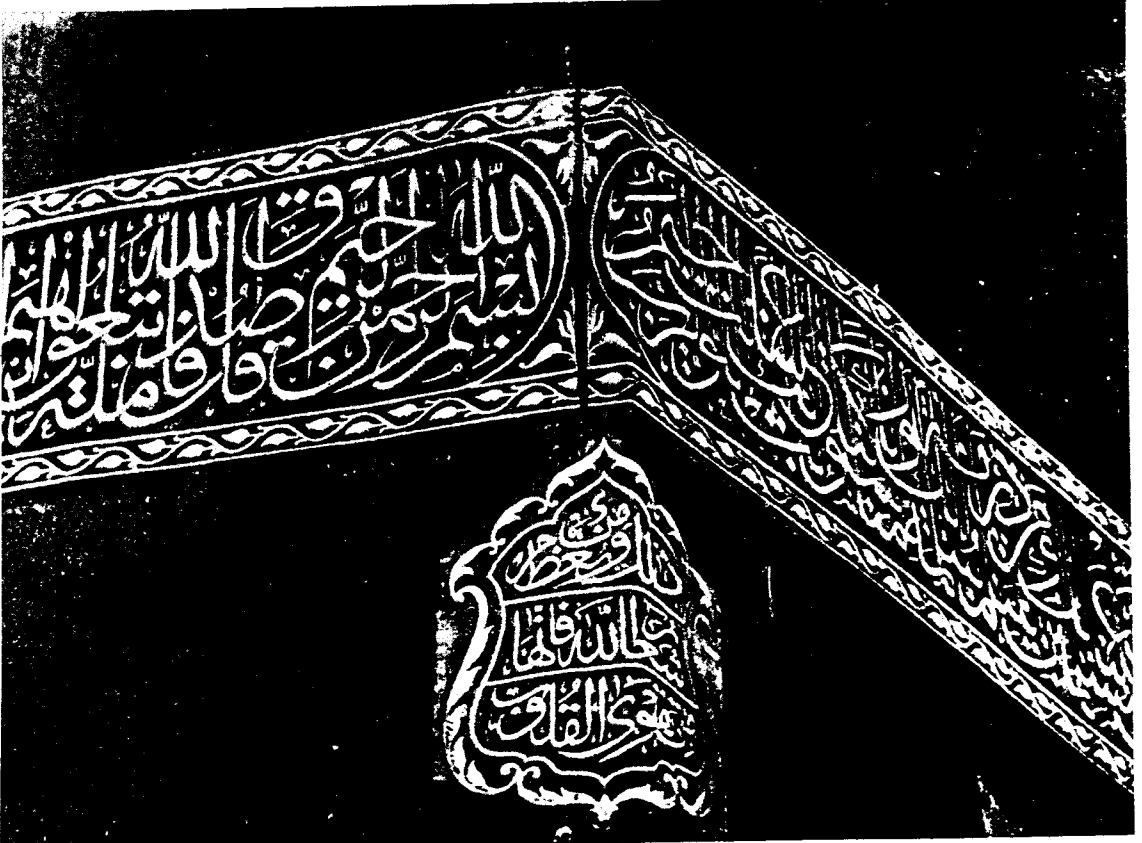

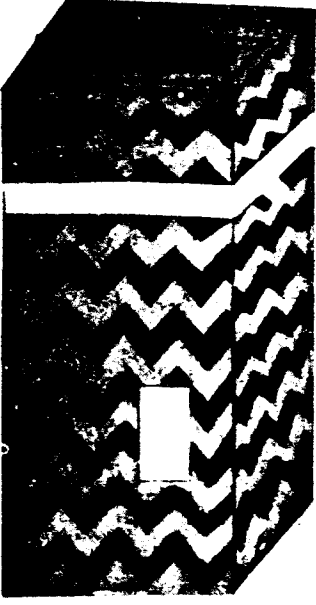
RESİM: 5
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Kâbe örtüsü

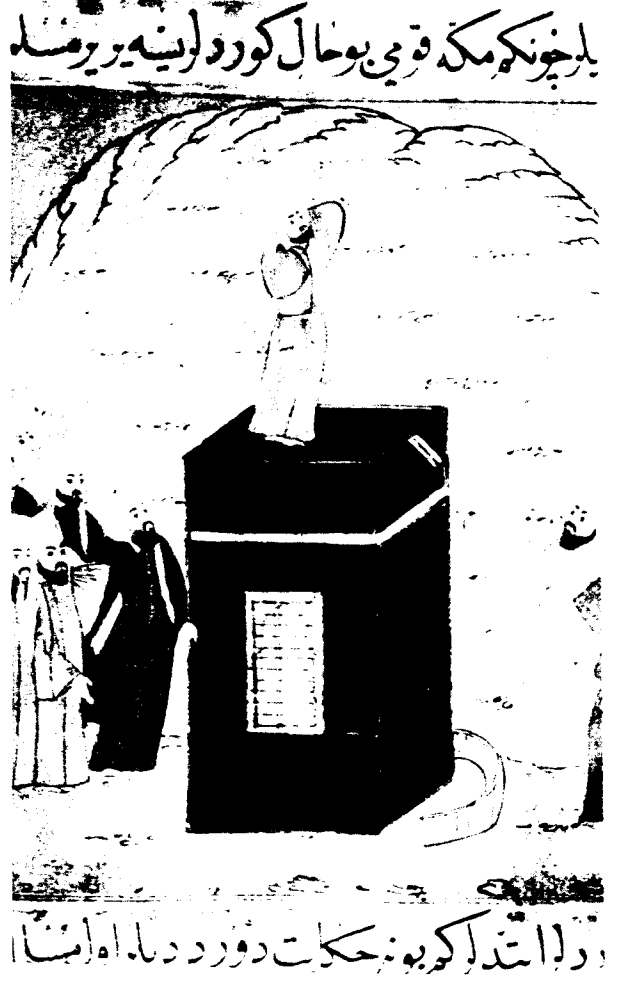
RESİM:6
Kâbe örtüsünden
bir detay

RESİM:7
Hayat Dergisi tarafından Mekke'de çekirilmiş
Kâbe örtüsünden bir detay

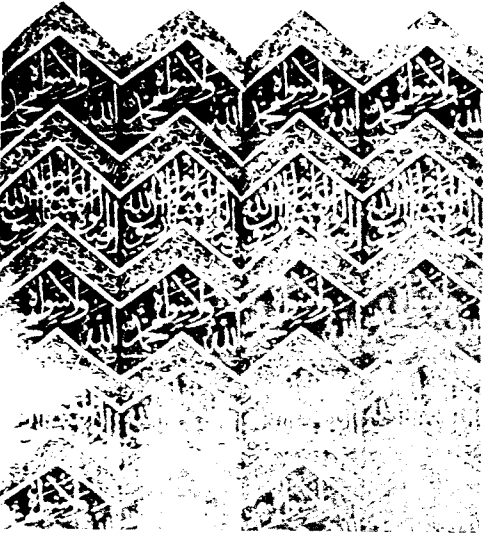

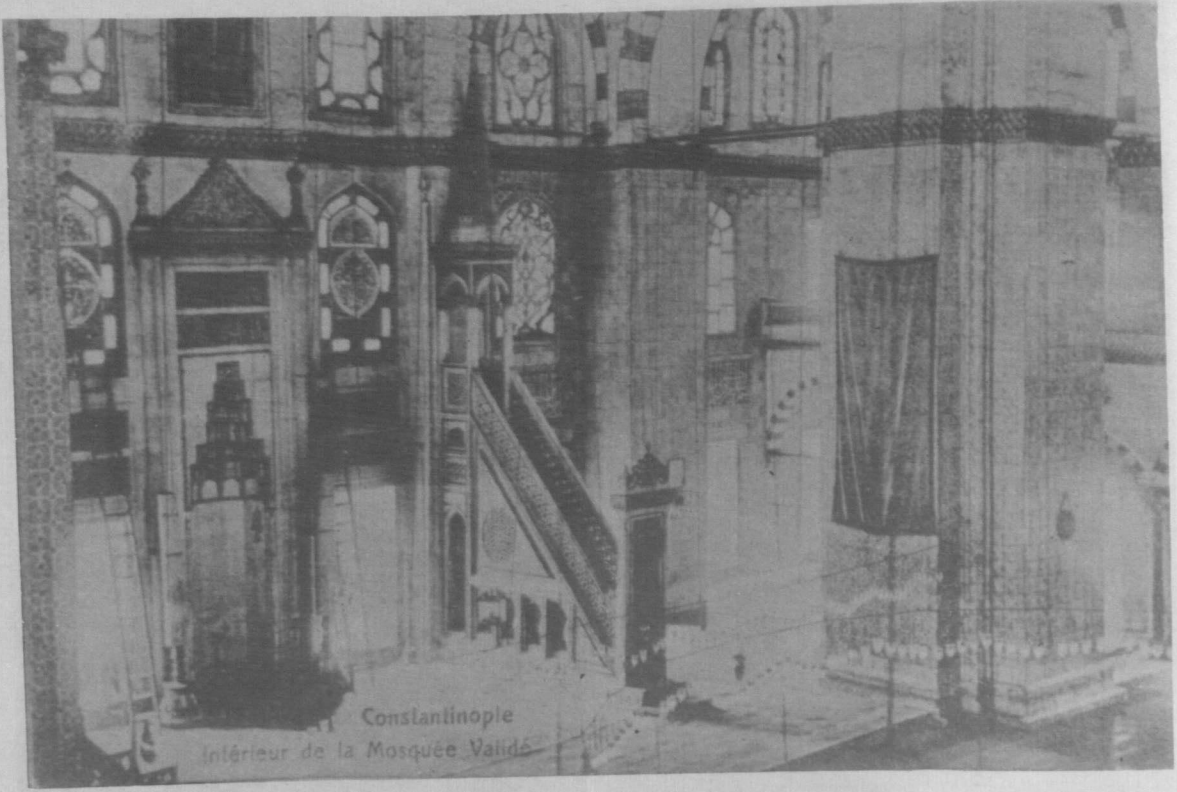
RESİM: 8-9
Minyatürlerimizde Kâbe örtüsü

RESİM: 10
Londra'daki Antaki Koleksiyonu'ndaki
Kâbe örtüsü (241 x 134 cm.)

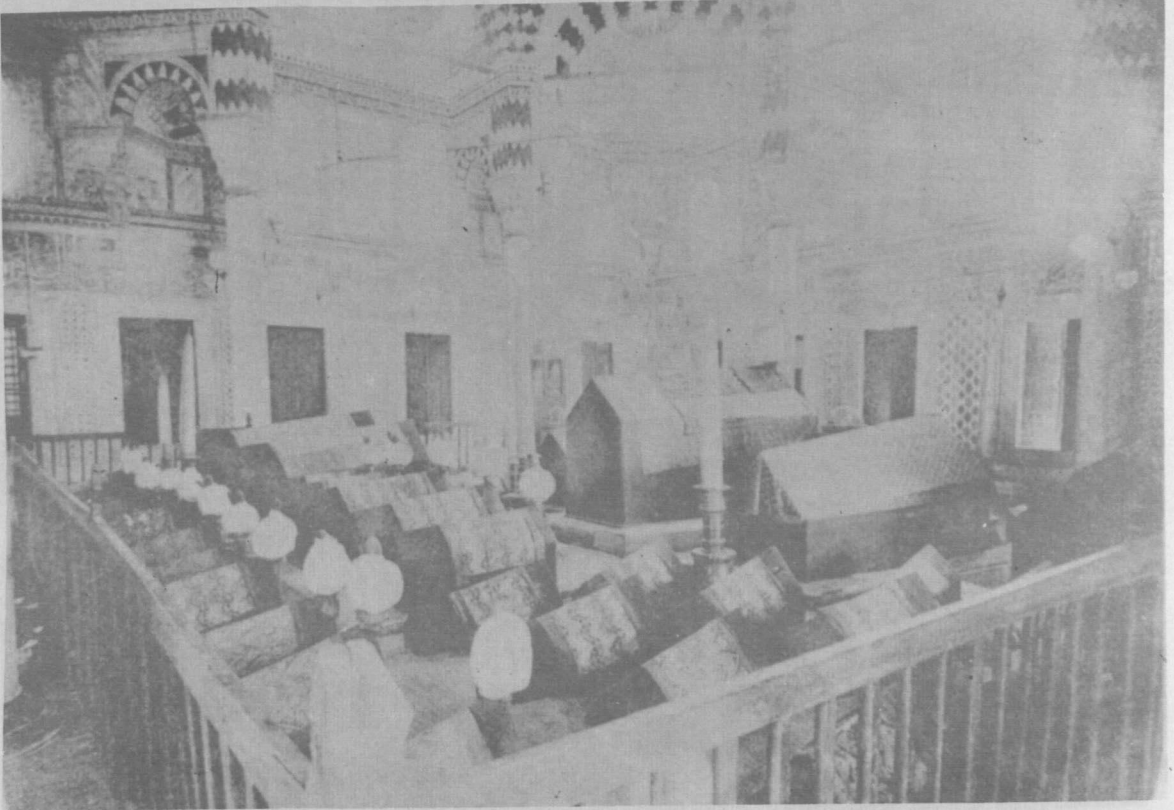

RESİM: 11
Victoria Albert Müzesi'ndeki
Kâbe örtüsü (170 x 68 cm.)

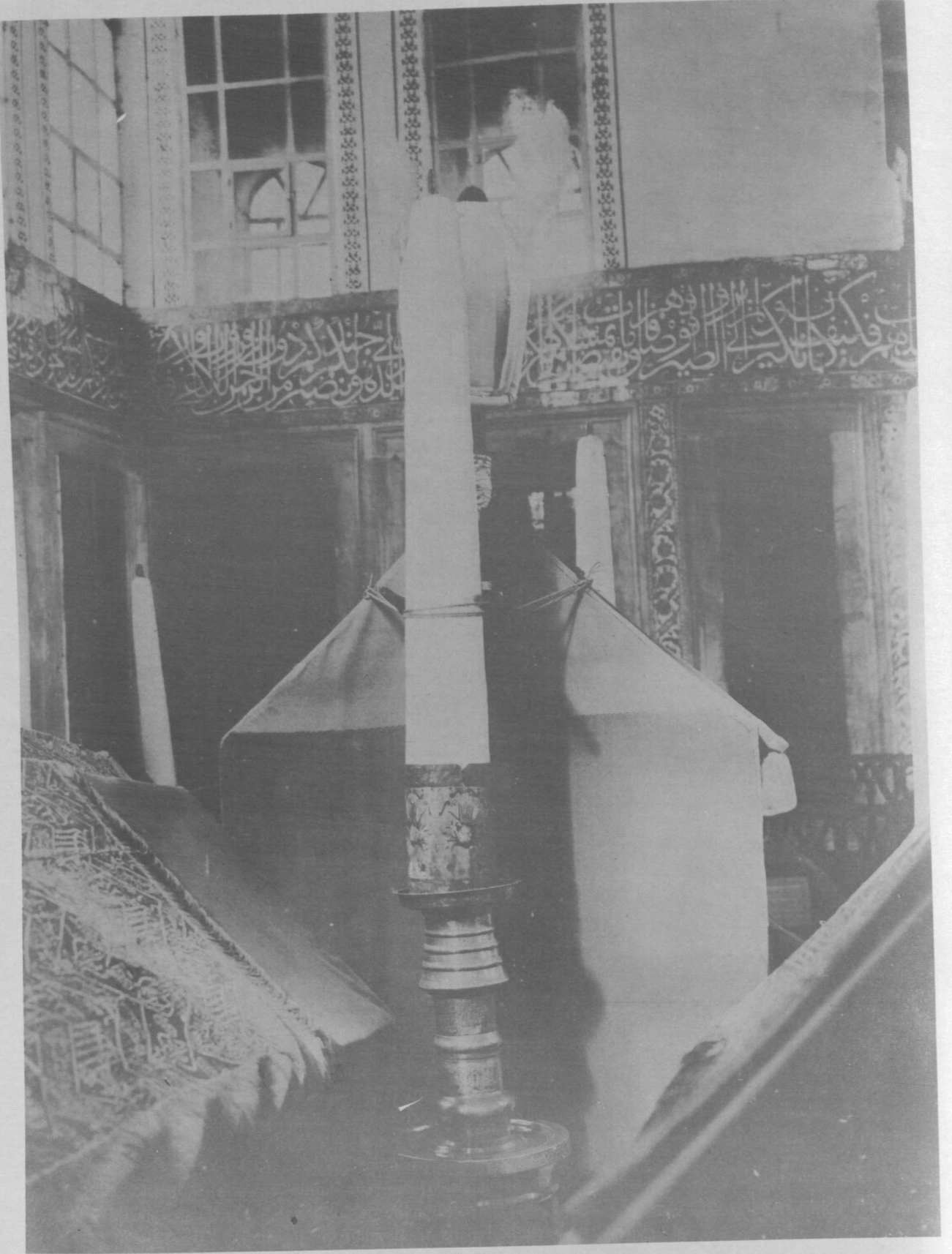
RESİM:12
Yeni Cami'deki eski bir fotoğrafta sağda filayağında asılı Kâbe örtüsü görülüyor (Y. Önge'den)

RESİM:13
II. Selim Türbesi üzerindeki örtüler, eski bir fotoğrafta görülüyor (Y. Önge'den)

RESİM:14
III. Ahmet Türbesi'ndeki Kâbe örtüsü (V.G.M. Arşivi'nden)

RESİM: 15
Sultan II. Osman Türbesi'ndeki Kâbe örtüsü (V.G.M. Arşivi'nden)

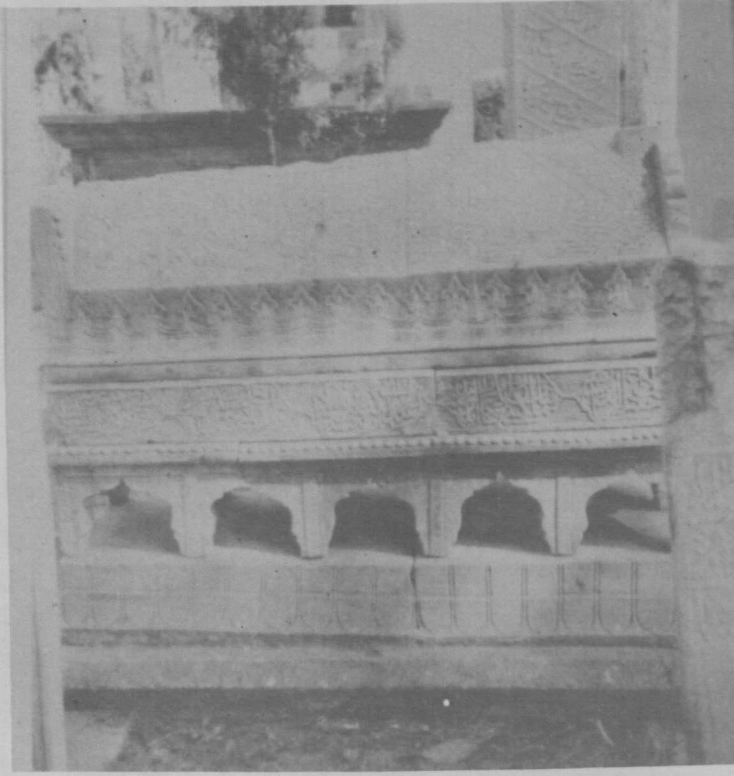
RESİM: 16
IV. Murad'ın Sandukası üzerindeki Kâbe örtüsü (V.G.M. Arşivi'nden)

RESİM: 17
III. Osman'ın Sandukası üzerindeki Kâbe örtüsü (V.G.M. Arşivi'nden)

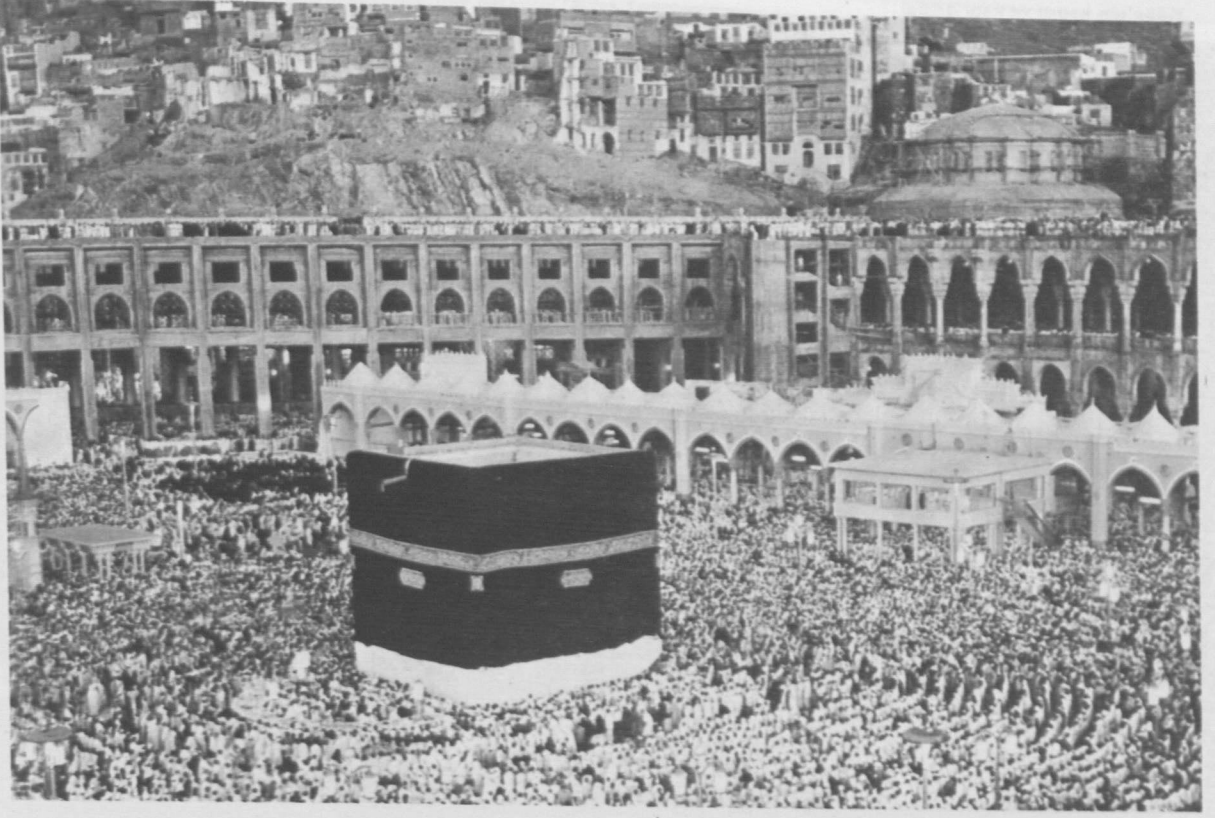
RESİM: 18
III. Mehmed'in Sandukası üzerindeki Kâbe örtüsü (V.G.M. Arşivi'nden)

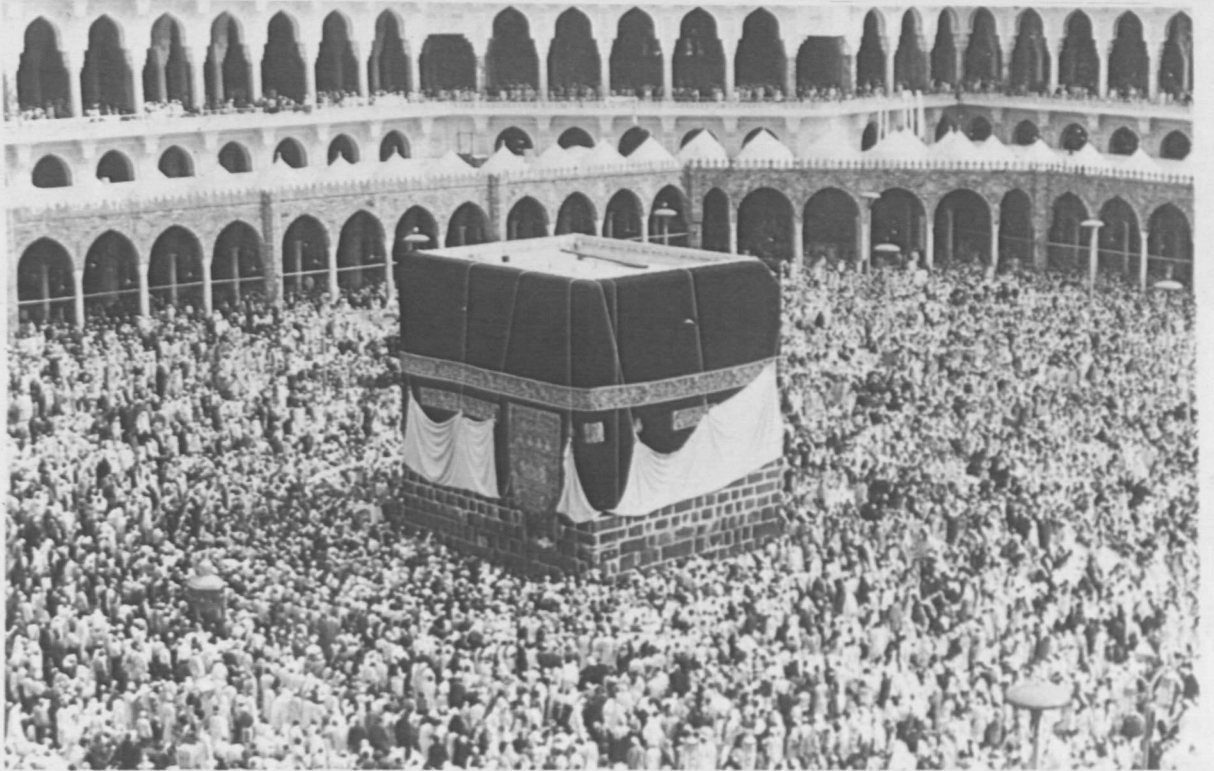
RESİM: 19
Eyüp Sultan'da
bir mermer sandukada
Kâbe örtüsü
motifi işlenmiştir.

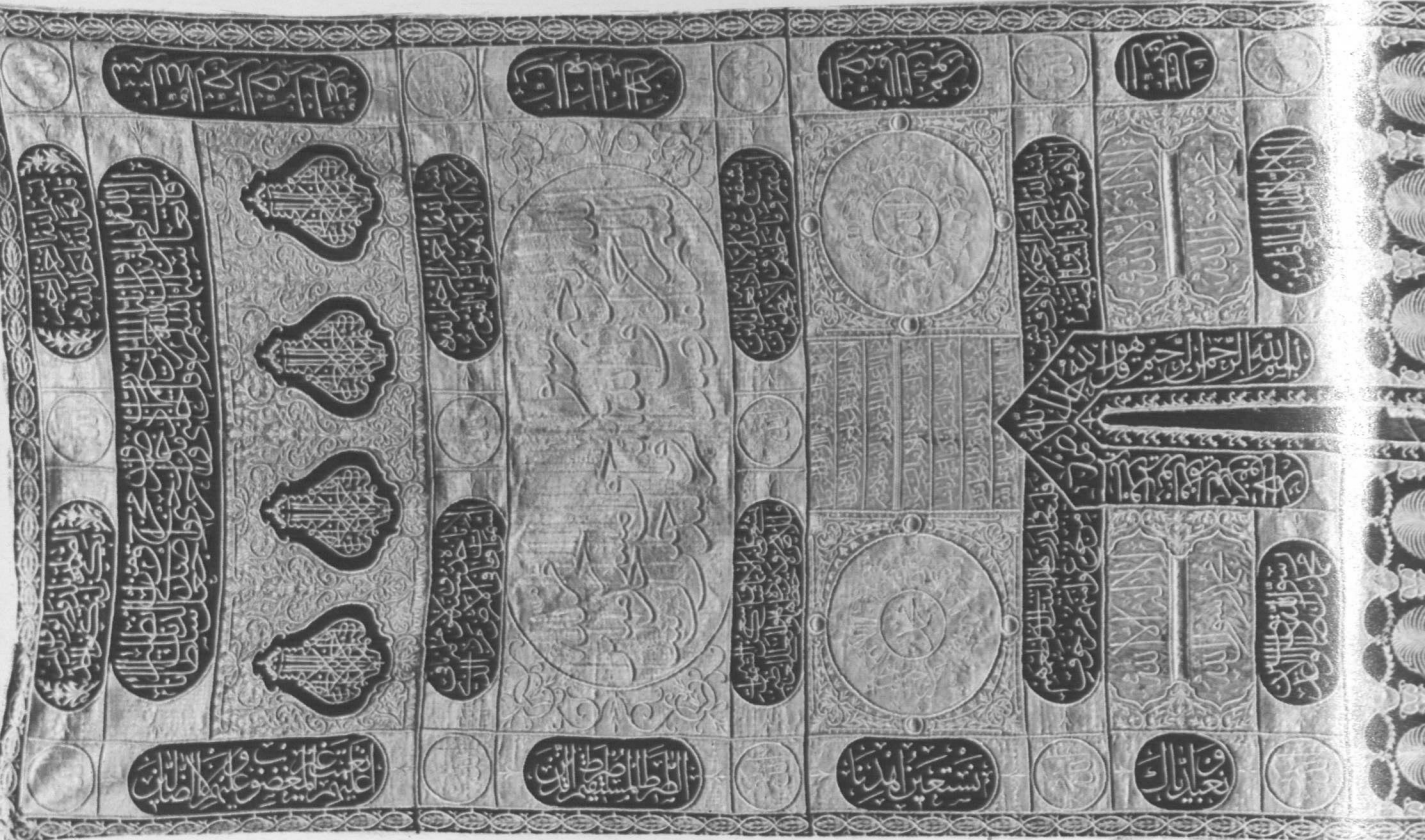
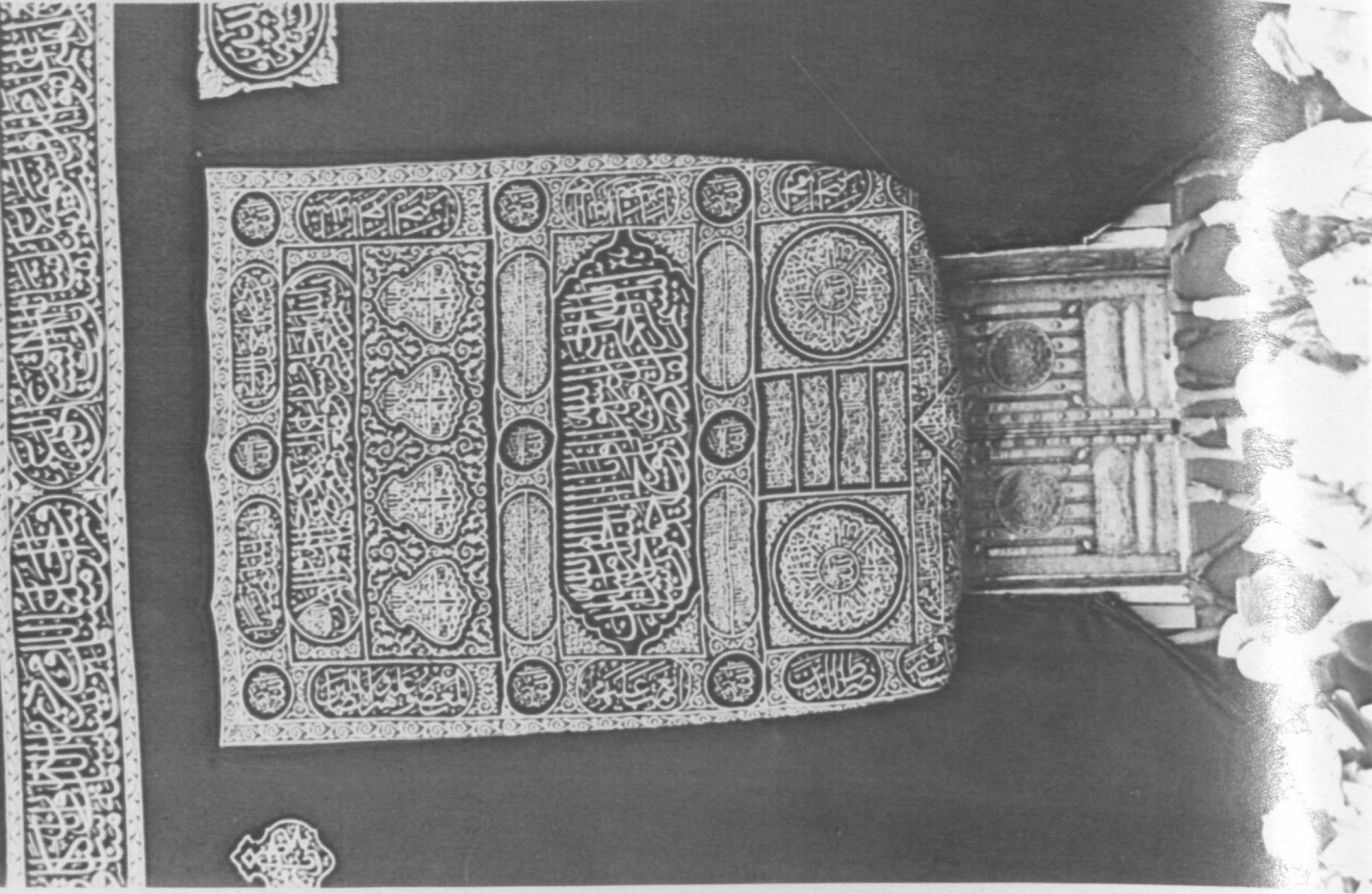
RESİM: 20
Minyatürlerimizde
Kâbe.

Kâbe-i Muazzama'nın genel görünüşleri.

Kâbe'nin kapısı ve kapı örtüsü

Muhtelif tarihlerde Kâbe'de kullanılan örtülerden detaylar (Baha Tanman'dan)

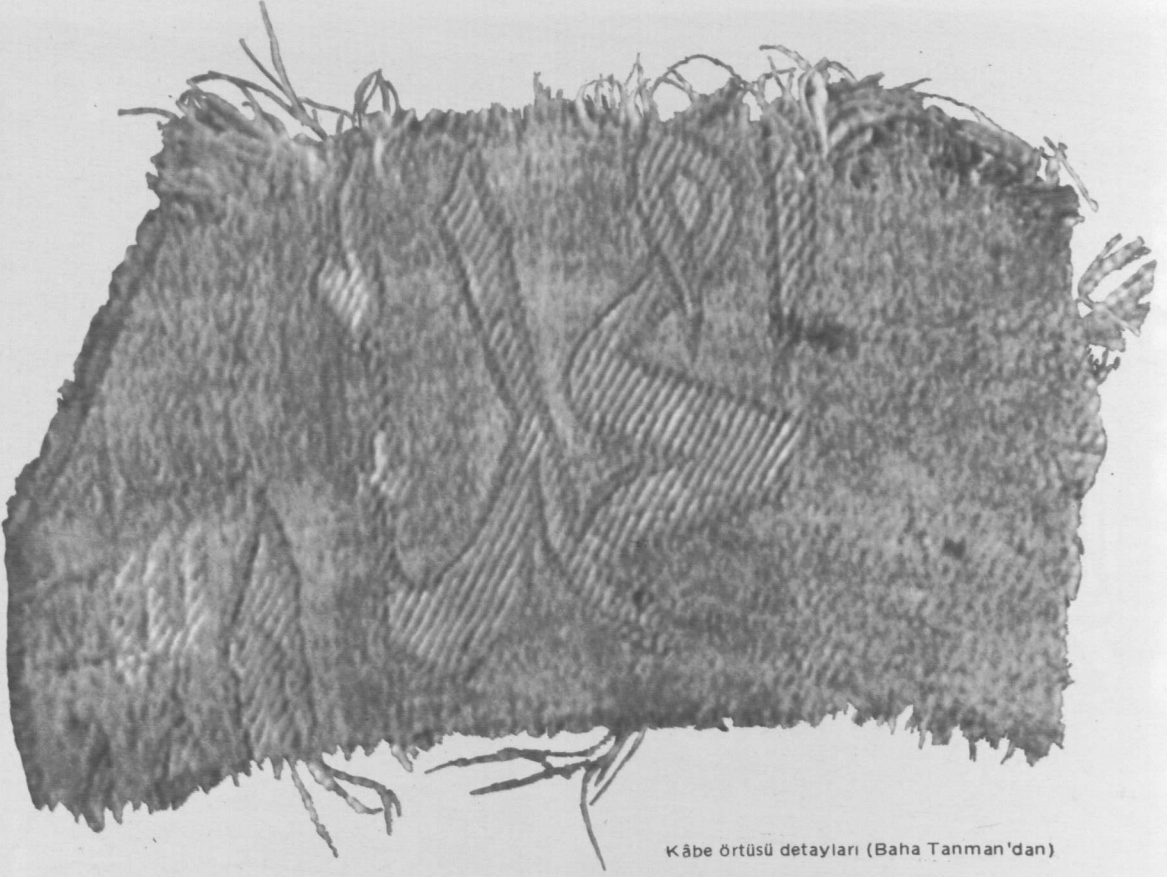

Arka yüzleri.

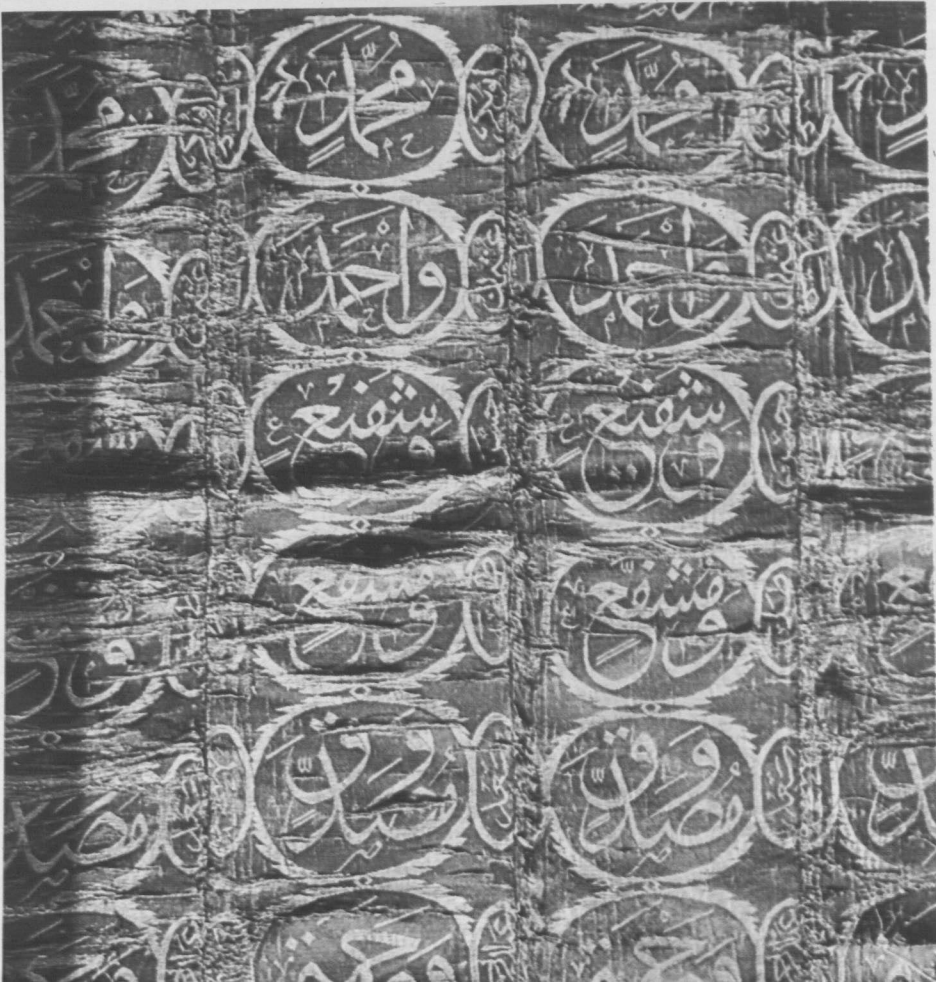

Önyüzleri.

Kâbe örtüsü detayları (Baha Tanman'dan)

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN TÜRK EKONOMİSİNE KATKISI

"YAŞATILAN GEÇMİŞ, GÜVENLİ GELECEK"
TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI

Atalarımızın bıraktığı eserlerin yaşatılması ve ayakta kalması gibi bir görevi üstlenmiş olan TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, gerek tarihi ve gerekse manevi değerleri açısından milletimizin bir uygarlık hazinesi olan ve maddi varlığı milyarları bulan ve özellikle Atalarımızın hayır yapma amacı ile sonuzlaşan iradeleri doğrultusunda, yüzyıllardan beri halkımıza dinî, sosyal ve kültürel alanda hizmet yapan VAKIFLAR'ımızı ekonomik yönden değerlendirmek, malî yönden katkıda bulunarak gelecek kuşaklara tarihimizi yansıtmak gibi görkemli ve büyük bir amaca yönelik olarak kurulmuş TEK BANKADIR.

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, her türlü Bankacılık işlemlerini yapma gibi genel bir amacın yanı sıra, KÂRİ ile VAKIF ESERLERİ'nin yaşatılması gibi, son derece özel ve anlamlı bir amaçla 1954 yılında kurulmuştur.

Böylesine bir amaçla kurulan TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI (28) yıllık geçmişi süresince ÇAĞDAŞ Bankacılık anlayışını benimsemiş ve uygulamıştır. Özel bir kanunla kurulduğu 1954 yılından bu yana büyük aşamalar yaparak TÜRK BANKACILIĞI'ndaki seçkin yerini alan ve 1980 yılında TÜRK BANKACILIK ZİNCİRİ içerisinde DEVLET BANKASI olarak 2. ci, genel sıralamada ise 6. cı olmaktan gurur duyan TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI, SERMAYESİNİ İKİYÖZELLİ MİLYON'dan BİR MİLYAR'a yükseltmiştir. Personelinin üstün nitelik ve yeteneği, hizmet lokallerinin modernizasyonu, halkla kurduğu güven ve sevgiye dayalı ilişki ve bu ilişkinin doğurduğu sorumluluk duygusuyla hareket eden BANKA OTOMASYON uygulamasını yaygınlaştırma yolundaki yeni atılımlarıyla, çağdaş bankacılık anlayışına uymayı ve onu gerçekleştirmeyi değişmez temel ilke olarak benimsemiştir. TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI'nın "BÜYÜK BANKA" olma yolundaki olumlu gelişmesinde "ÇAĞDAŞ" Banka olma amacının ve bu amacı besleyen inancın etkisi büyüktür.

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI'na kuruluşundaki "ÖZEL" amacın bir gereği olarak, taşınmaz mal alıp satmak ve taşınmaz mal karşılığında ikraz yapmak yetkisi verilmiştir. Banka yalnızca bu özelliği ile değil, VAKIFLAR gibi sosyal hizmete dönük bir kuruluşun Bankası olmak özelliği ile de TÜRK BANKACILIĞI'nda ayrı bir yer ve anlam taşımaktadır.

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI plasmanları ve iştirakleri ile ülkemizin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak ve kârının % 75'ini VAKIFLAR'a ayırmak suretiyle amacını gerçekleştirmektedir. Kuruluşundan bu yana halkın gösterdiği büyük ilgi ve güvenle MEVDUAT, PLASMAN ve ŞUBE SAYISI açısından ağırlığını duyuracak bir düzeye erişmiştir. Şu anda 67 ilimizde şubesi bulunan (5) Bankadan birisidir.

Bankanın gösterdiği bu büyük aşamada, halkın gösterdiği güven ve sevgi ile tüm personelin içtenlikle çalışmalarının katkısı büyük olmuştur.

Her yıl bir önceki yıla oranla ögünülecek bir tempo ile artan gelişme hızı ile TÜRK VAKIFLAR BANKASI, TÜRK BANKACILIĞI'ndaki seçkin yeri ve saygınlığı ile TÜRK EKONOMİSİ'nin güçlü dayanaklarından birisi durumuna gelmiştir.

Afa Yadigâri Eserleri Sizin Tasarruflarınızla Biz Yaşatıyoruz

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI

Yaşatılan Geçmiş. Güvenli Gelecek.

Ata Yedigârî Eserleri Sizin Tasarruflarınızla Biz Yaşatıyoruz

**TÜRKİYE
VAKIFLAR BANKASI**

Yaşatılan Geçmiş. Güvenli Gelecek.

Ata Yedigârî Eserleri Sizin Tasarruflarınızla Biz Yaşatıyoruz

**TÜRKİYE
VAKIFLAR BANKASI**

Yaşatılan Geçmiş. Güvenli Gelecek.

Ata yadigârî
eserleri
sizin
tasarruflarınızla
biz yaşatıyoruz

**TÜRKİYE
VAKIFLAR BANKASI**

Yaşatılan Geçmiş, Güvenli Gelecek.